

Неђо Г. Јошић

РАЗВОЈНИ ЛУК СРПСКЕ ОПИСНЕ ЛЕКСИКОГРАФИЈЕ

INSTITUTE FOR THE SERBIAN LANGUAGE OF SASA
Monographs 39

Nedo G. Jošić

THE DEVELOPMENT CURVE
OF SERBIAN DESCRIPTIVE
LEXICOGRAPHY

BELGRADE
2024

ИНСТИТУТ ЗА СРПСКИ ЈЕЗИК САНУ
Монографије 39

Неђо Г. Јошић

РАЗВОЈНИ ЛУК СРПСКЕ ОПИСНЕ
ЛЕКСИКОГРАФИЈЕ

БЕОГРАД
2024

Едиција *Монографије*

Књига 39

Неђо Г. Јошић (Институт за српски језик САНУ)

ORCID <https://orcid.org/0000-0002-8921-2936>

РАЗВОЈНИ ЛУК СРПСКЕ ОПИСНЕ ЛЕКСИКОГРАФИЈЕ

Издаје

Институт за српски језик САНУ, Кнеза Михаила 36, Београд

За издавача

Др Софија Милорадовић

директор Института за српски језик САНУ

Уредник серије

Др Владан Јовановић

Рецензенти

Проф. др Рајна Драгићевић, редовни професор Филолошког факултета Универзитета у Београду

Проф. др Александар Милановић, редовни професор Филолошког факултета Универзитета у Београду

Проф. др Драгана Радовановић, редовни професор Филозофског факултета Универзитета у Приштини с привременим седиштем у Косовској Митровици, и научни саветник Института за српски језик САНУ

Др Стана Ристић, научни саветник Института за српски језик САНУ

Коректура

др Јована Јовановић, др Наташа Миланов, др Слободан Новокмет, др Стефан Степановић, др Милица Стојановић, др Бојана Томић, др Драгана Цвијовић, др Јована Шћеповић

Књига је прихваћена за штампу на седници Научног већа Института за српски језик САНУ одржаној 21. фебруара 2024. године, на основу рецензија у којима је књига оцењена као научна монографија.

Тираж: 300

ISBN-978-86-82496-04-5

© Институт за српски језик САНУ, 2024.

Ову књигу финансирало је Министарство науке, технолошког развоја и иновација Републике Србије према Уговору број 451-03-66/2024-03/200174, који је склопљен са Институтом за српски језик САНУ.

Књигу *Развојни лук српске описне лексикографије* посвећујем живим и почившим лексикографима (неприкосновеним зналцима, лексикографима оштрога ока и погледа, лексикографима флуидних схватања, врлим пјесницима као моделарима лексичке стварности, неснађеним и једва приученим). Посвећујем је заточеницима који су, лијечећи се и трујући ријечима, чинили све како би Речник Српске академије наука и уметности био савремен, моћан и свевремен, како би на научно утемељен начин обухватио, описао и објелоданио лексички свијет српскога језика.

Садржај

ПРЕДГОВОР	9
-----------------	---

Прво поглавље

КОНТИНУИТЕТ И МИЈЕНЕ ЈЕДНОГ ЛЕКСИКОГРАФСКОГ ПРОГРАМА СРПСКЕ АКАДЕМИЈЕ НАУКА	15
СРПСКИ КЊИЖЕВНИ ЈЕЗИК И ЊЕГОВ РЈЕЧНИК – ВИЗИЈЕ И СХВАТАЊА ЈОВАНА СТЕЛИЋА	15
НОВАКОВИЋЕВА ПОСЛАНИЦА О ЊЕГОВАЊУ ЈЕЗИКА СРПСКОГ – ЊЕН КАРАКТЕР И ЗНАЧАЈ ЗА РАЗВОЈ СРПСКЕ ЛЕКСИКОГРАФСКЕ МИСЛИ	25
ТРИ НОВАКОВИЋЕВА СПИСА ПОСВЕЋЕНА АКТУЕЛНИМ ПИТАЊИМА ЛЕКСИКОГРАФСКЕ ПРОБЛЕМАТИКЕ И ЛЕКСИКОГРАФСКЕ ПРАКСЕ	34
ОГЛЕДНА СВЕСКА АКАДЕМИЈИНА РЕЧНИКА ИЗ 1913. ГОДИНЕ	45
ОГЛЕДНА СВЕСКА АКАДЕМИЈИНА РЕЧНИКА ИЗ 1944. ГОДИНЕ	52
БЕЛИЋЕВА ЛЕКСИКОГРАФСКА ГЛЕДИШТА И ЊЕГОВА УЛОГА У РАЗВОЈУ АКАДЕМИЈИНА ЛЕКСИКОГРАФСКОГ ПРОГРАМА	58
КОНЦЕПЦИЈА АКАДЕМИЈИНА РЕЧНИКА И ЊЕН РАЗВОЈНИ ПУТ ОД НОВАКОВИЋЕВИХ ИДЕЈНИХ ГЛЕДИШТА ДО САВРЕМЕНИХ ЛЕКСИКОГРАФСКИХ СХВАТАЊА	67

Друго поглавље

БЕОГРАДСКА ЛЕКСИКОГРАФСКА ШКОЛА И ЊЕНЕ ТЕОРИЈСКО-МЕТОДОЛОШКЕ ОСОБЕНОСТИ	79
I. ЗАСНИВАЊЕ И РАЗВОЈ ШКОЛЕ	79
II. ВАЖНИЈЕ ТЕОРИЈСКО-МЕТОДОЛОШКЕ ОСОБЕНОСТИ	
БЕОГРАДСКЕ ЛЕКСИКОГРАФСКЕ ШКОЛЕ	87
ИЗБОР ОДРЕДНИЦА, ОБИМ И КАРАКТЕР ЛЕКСИКОНА	87
ИДЕНТИФИКАЦИЈА ОДРЕДНИЦА	107
ГРАМАТИЧКО ЗАГЛАВЉЕ И АКЦЕНТУАЦИЈА	113
СИНТАКСИЧКО ПОНАШАЊЕ РИЈЕЧИ И СИНТАКСИЧКИ ОБРАСЦИ	124
ОБУХВАТ, НАЧЕЛА И ИСКУСТВО ЛЕКСИКОГРАФСКЕ ОБРАДЕ ВИШЕРЕЧНИХ СПОЈЕВА У РЕЧНИКУ САНУ	136
МРЕЖА И ПОРЕДАК ЗНАЧЕЊА, ГРУПИСАЊЕ И ДЕФИНИСАЊЕ	141

Треће поглавље

АКАДЕМИЈИН РЕЧНИК И ЊЕГОВ ЛЕКСИЧКИ ФОНД: НЕКОЛИКО ВАЖНИЈИХ АСПЕКАТА	157
АКАДЕМИЈИН ЛЕКСИЧКИ ФОНД: ЗБИРКЕ РИЈЕЧИ ИЗ НАРОДА (ДИЈАЛЕКАТСКА И РЕГИОНАЛНА ПЕРСПЕКТИВА)	157
ФОНД АКАДЕМИЈИНА РЕЧНИКА ОД ЗАСНИВАЊА ДО ДАНАС: ОСАВРЕМЕЊИВАЊЕ ЛЕКСИЧКЕ ГРАЂЕ И ЈЕЗИЧКА АКТУЕЛНОСТ КАО НАЧЕЛО	167
ЕПОХА РЕАЛИЗМА И ЊЕН ЗНАЧАЈ У РАЗВОЈУ ЛЕКСИЧКОГ СИСТЕМА СРПСКОГ ЈЕЗИКА	176
РИЈЕЧИ С ПЕРИФЕРИЈЕ ЛЕКСИЧКОГ СИСТЕМА – ЗАСТУПЉЕНОСТ И ОДНОС ПРЕМА ЊИМА У АКАДЕМИЈИНОМ РЕЧНИКУ	185
Закључак	197
Литература	213
THE DEVELOPMENT CURVE OF SERBIAN DESCRIPTIVE LEXICOGRAPHY (Summary)	224
ПУТЬ РАЗВИТИЯ СЕРБСКОЙ ОПИСАТЕЛЬНОЙ ЛЕКСИКОГРАФИИ (Резюме)	229
Именски регистар	235
Билешка о аутору	239

ПРЕДГОВОР

Помисао да се у форми једне књиге обухвати развојни пут описне лексикографије код Срба дјелује веома примамљиво. Наизглед се чини да то није богзна колико тежак задатак, јер постоји позамашан број радова који на овај или онај начин обухватају тај предмет: неки у виду цјеловитог или цјеловитијег прегледа, каква је нпр. студија Ирене Грицкат *Наука о језику у делатности Академије* (1996), неки опет у виду ужих радова што се баве појединачним темама овако схваћеног предмета, неки културолошким питањима која се односе на лексикографску активност српских научних и културних институција итд. Дакле, добар основ за књигу насловљену као ***Развојни лук српске описне лексикографије*** (како смо је ми насловили) заиста постоји. Ипак, схватање да постоје видљиве празнине у сагледавању развоја српске дескриптивне лексикографије, да све то није ни прегледно, нити на задовољавајући начин обухваћено, да постоје и други аспекти развоја описне лексикографије код Срба који до данас нису били прави предмет анализе – чине полазну основицу коју је аутор ових редака сматрао снажним подстицајем за потпунију и свестранију анализу оних књижевнојезичких и културолошких претпоставки које стоје у самим основама српског лексикографског програма. Аутор је такође сматрао да приказ развоја наше дескриптивне лексикографије не треба да садржи само питања развоја концепције Академијиног описног речника као средишњег и најважнијег подухвата у српској културној и научној средини, опис друштвено-историјских чинилаца што прате програм његове израде и сл. – већ и улогу и значај важнијих језичких дјелатника чији доприноси углавном у виду списа, чланака и сл. изнутра расвјетљавају развој програма, истовремено илуструјући њихове погледе и схватања о лику и устројству великог описног рјечника српског језика. Ова књига зато има за циљ да њихове списе аналитички и изблиза представи, да међу њима успостави споне, истакне и илуструје оно заједничко у гледиштима, повуче разлике у схватањима, уопште да покаже генеалогiju лексикографских иде-

ја које су међу осталим обликовале и друштвене и културно-историјске околности, надасве оне настале у периоду послје Првог свјетског рата. Претходно назначено утирало је пут битно другачијем приступу у чије се средиште стављају најважнији дјелатници, и то управо они што су послје Вука Караџића и Ђуре Даничића практично утемељили нови лексикографски програм код Срба. Вуков *Српски рјечник* из 1818. године (*Српски рјечник истиољкован њемачким и латинским ријечима*) и његово допуњено издање из 1852. године (конципирани као тројезични, а у основи рјечници описног типа), свакако чине темељ у развоју лексикографског описа српског језика и наше лексикографске мисли уопште. Иако је Вук Караџић својим дјелом обиљежио XIX вијек (надасве његову прву половину), иако је до данас о *Српском рјечнику* речено све важније што је могло да се каже¹ – ова књига нема за циљ да изнова претреса Вуково дјело као индивидуални лексикографски подухват, већ да обухвати нову фазу у развоју лексикографских схватања код Срба, која почев од Стејићевих језичких представа и Новаковићевих визионарских погледа подразумијева институционално окружење, колективни дух и колективно прегнуће. Ријеч је, дакле, о лексикографском програму Српске академије наука начелно у пракси зачетом тек 1893. године када је Стојан Новаковић иступио са својим *Предлогом* (*Предлог Српској краљевској академији да се ошћочне куљење грађе за академијски Српски Речник*). У периоду од његове иницијативе програм израде рјечника српског језика (рјечник „народног књижевног језика“, како га је Новаковић звао) ширио се и употпуњавао новим лексикографско-лексиколошким схватањима карактеристичним за савремену европску лексикографску традицију (махом руску), новим промишљањима и новим начелима које је наметала сама природа лексичке грађе у опису лексикона националног језика.

¹ Све оно битно што је до тада могло да се каже о Вуковом *Српском рјечнику* речено је у великом поговору Павла Ивића *О Вуковом Рјечнику из 1818. године*. Поговор је објављен у оквиру друге књ. *Сабраних дела Вука Караџића* (Просвета–Нолит, Београд 1966, стр. 19–188). Када се помислило да је о Вуку и његовом времену речено све, *Српски рјечник* послје Ивићеве студије изнова је постао инспиративан: и данас, двјеста година послје објављивања, настају радови о појединим аспектима Вукова лексикона, важни и мање важни, међу којима неки попримају особености правог и непотребног ситничарења. Шта све може да буде предмет истраживања Вуковог лексикона показује нпр. обиман рад *Vukova trpeza – kulinarska terminologija u prvom izdanju Srpskog rječnika Vuka Stefanovića Karadžića (1818)* (Kruszec 2004), у којем је ауторка представила називе за јела и пића у српском језику Вукова времена и лексику у непосредној вези са њом, њихов семантички развој, поријекло и суодносе са савременом српском кулинарском терминологијом.

Књига *Развојни лук српске описне лексикографије* обухвата три поглавља. Прво означено као **Континуитет и мијене једног лексикографског програма у Српској академији наука** отпочиње са Стејићем (*Предлогъ за Србскій Рѣчникъ и Србску Граматѣику*, 1853), утврђујући, вјерујемо на ваљан начин, његово мјесто у развоју лексикографских идеја код Срба; бави се списима Стојана Новаковића (надасве његовом *Посланицом Академији наука философских* из 1888. године), настојећи да на свеобухватан начин представи идејног творца великог Академијиног речника на чију је иницијативу заснован Лексикографски одсек (1893), а његовим чином институционално активиран вишедеценијски лексикографски програм чија реализација и данас траје. Њен предмет су и огледне свеске као својеврсни пресејци лексичке грађе из Академијина фонда – Иванићева огледна свеска *Српски речник књижевног и народног језика* (огледно издање, 1913), посебно оглед насловљен као *Речник српског књижевног и народног језика* (огледна свеска, 1944), лингвистички утемељен оглед чија ће концепција, облик лексикографског чланка, приказ семантике и фразеологије, приказ лексичке грађе уопште, имати фундаментални значај при уобличењу завршне концепције Академијина речника. Њен предмет су и два списка Александра Белића: *Српски речник књижевног и народног језика*, 1926) и *Увод* (пред првим томом Речника САНУ, 1955), који између осталог указују на развој Белићевих лексикографских погледа, на његова језичка схватања, али и на сву сложеност и на све изазове што стоје пред једним веома захтјевним и посве обимним националним лексикографским програмом. То у начелу чини прво поглавље ове књиге. Ријеч је о радовима аналитичке природе претходно објављеним у нашим лингвистичким часописима или зборницима са међународних научних скупова. Они су као интегрални дијелови ове књиге претрпјели и неке ситније или крупније промјене које су упоредо са најнужнијим допунама садржајно и концепцијски и стилски прилагођене цјеловитом рукопису при његовом склапању.

Друго поглавље насловљено као **Београдска лексикографска школа и њене теоријско-методолошке особености** природни је продужетак првог поглавља. С претходним поглављем овом цјелином се своди лук, заокружује се представа о развоју лексикографских идеја код Срба, чију круну чини велики Академијин речник тезаурусног типа, али и описни рјечници књижевног или стандардног језика објављени под покровитељством Матице српске: *Речник српскохрватског књижевног језика*, 1–6 (1967–1976), једнотомни *Речник српског језика* (2007),

као дјела једне лексикографске школе осмишљена да опишу и дефинишу лексички фонд књижевног или стандардног језика (први српскохрватског језика, други српског језика) према стању и лексикографским захтјевима новијег и савременог доба. Ако је прво поглавље посвећено свеобухватном програму чија временска перспектива обухвата период од 1893. године (од када рад на Академијином речнику поприма институционални карактер), у другом поглављу, сасвим новом, а осмишљеном као средишњи дио ове књиге – синтетички се приступа приказу важнијих особености овако схваћене лексикографске школе. Ријеч је о теоријско-методолошким особеностима утврђеним у вријеме припреме првога тома *Речника српскохрватског књижевног и народног језика* (1959–) кад пада и коначно уобличење *Уједињена за обраду Речника* као малог интерног приручника, својеврсног научно-стручног водича кроз лексички свијет српског (српскохрватског) језика. Такве особености нису само плод научно-истраживачког духа наших савремених лексикографа и лексиколога. У њима су евидентна и нека начела својствена другим језицима и другим културама, нешто од оног наслеђа карактеристичног за лексикографску проблематику и рјечничку праксу у другим срединама, посебно искуства у раду на описним рјечницима руског језика. Она су свој израз стекла у српској културној и научној средини на материјалу српске (у некој мјери и хрватске) језичке грађе ослањајући се на општеважећа схватања савремене науке о језику. У овом поглављу предочавају се важније теоријско-методолошке особености ове школе као стварни израз интегралног описа лексикона. У првом реду предочава се шта то чини лексички фонд нашег савременог језика, говори се о засебним слојевима, његовом основном фонду и лексици с периферије система; извјесна пажња посвећује се идентификацији одредница; расвјетљава се граматичко заглавље и ближе утврђују критеријуми за њихово обликовање; дају се важнија упутства за акцентовање ријечи; начелно се обухвата синтаксичко понашање ријечи и синтаксички модели карактеристични за реализацију неких значења (углавном на примјеру глаголских лексема); извјесна пажња посвећује се мрежи значења, односима међу значењима, њиховом груписању и дефинисању. Колико год да се улазило у појединости при приказу и разради важнијих теоријско-методолошких особености ове лексикографске школе, колико год да се наводила постојећа рјешења у нашим дескриптивним рјечницима, а понегдје и илустративни примјери – то засад чини само оквир за нове, потпуније, а можда и другачије осмишљене приступе лексикону презентоване у наведеним описним рјечницима.

Треће поглавље назначено као **Академијин речник и његов лексички фонд: неколико важнијих аспеката** чини засебну цјелину која садржински стоји у суодносу с важнијим особеностима Београдске лексикографске школе. У њему се предочава временски аспект Академијине лексичке грађе (осавремењивање лексичке грађе у учењу ове школе схвата се као једно од њених важнијих начела). Просторна перспектива има за циљ да предочи дијалекатски и регионални спектар кроз збирке народних ријечи. Посебан осврт посвећен је епохи реализма као правца који је пред наше очи изнио сав онај стварни лексички свијет нашега човјека и нашега битисања у XIX вијеку. Лексика из домена књижевног језика тога доба и лексика завичајног поднебља писаца реалистичке провенијенције (комплементарна лексици из збирки народних ријечи), широка су и темељита основица у развоју и гранању српског књижевног језика потоњих епоха. То је период када је српски језик – тврдио је Радосав Бошковић (1978: 189) – „добрио књижевну архитектонику [...] добио је свој стални и устаљени лексички фонд“. Па и то је још увијек само грађа која захтијева ваљано дефинисање и научно заснован лексикографски опис: „Правила која [рјечници и граматике] прописују – поучавао је Александар Белић – истичу из самога материјала који су дали ствараоци књижевног језика, схваћени у широком смислу речи“ (Белић 1959: XXIV). Бошковићев „стални и устаљени лексички фонд“ данас се схвата као основни лексички фонд иза кога су, на периферији, бројни сегменти (тзв. маркирана лексика) подложни превирању. Овдје су у жижи ријечи с ономастичким основама (као специфичан и стабилан сегмент лексичке периферије) које тежи да обухвати, бар у некој мјери, сваки широко конципиран описни рјечник националнога језика. Академијин речник је показатељ таквога схватања.

Прво поглавље

КОНТИНУИТЕТ И МИЈЕНЕ ЈЕДНОГ ЛЕКСИКОГРАФСКОГ ПРОГРАМА СРПСКЕ АКАДЕМИЈЕ НАУКА

СРПСКИ КЊИЖЕВНИ ЈЕЗИК И ЊЕГОВ РЈЕЧНИК – ВИЗИЈЕ И СХВАТАЊА ЈОВАНА СТЕЈИЋА

Оквир за сагледавање Стејићевих књижевнојезичких погледа

У развоју језичке мисли код Срба Јован Стејић (1803–1853) заузима специфично и засебно мјесто. Рођен је и школовао се у Хабзбуршкој монархији. Будући лекар по струци (студије медицине отпочео је у Пешти, а завршио у Бечу), вратио се у обновљену Србију и службовао овамо као један од двојице Срба међу странцима, заузимајући важна мјеста у служби и угледне положаје у политичком животу. У краћем периоду био је лични лекар кнеза Милоша и васпитач његових синова. Уз лекарску праксу подизао је лекарски кадар, био руководиоца грађанског санитета у Министарству унутрашњих дела, те радио на развоју српске медицинске терминологије.² Стручна медицинска терминологија и залагање за

² Просветина *Мала енциклопедија* за Стејића наводи: „[био је] писац и културни радник; од 1829. радио као лекар у Србији, али се убрзо разишао са кнезом Милошем и прешао у Земун; у Србију се вратио коначно 1840. и постао начелник санитета, затим секретар Државног савета. Пристао је уз Вукову реформу, али је није у потпуности усвојио“ (МЕР, II изд., Београд 1969). У енциклопедији која је временски претходила овој, наводи се да је учио медицину у Пешти и Бечу, те да је докторирао 1829. године. Надаље овамо стоји: „Стејић као књижевник није био оригиналан писац, а још мање умјетник. Он је као досљедан Доситејевац настојао само да пишући оплемењује свој у култури заостали народ, и да му пружа науку за моралну и тјелесну хигијену“. (Народна енциклопедија српско-хрватско-словеначка, књ. IV, Загреб 1929, уредник Станоје Станојевић).

њено обликовање и унапређење могле би да чине оно средишње поље из којег је потекло Стејићево непосредније интересовање за питања српског књижевног језика уопште, посебно када се има у виду средина XIX вијека (надасве година 1847), као преломни период у његовом развоју. То је период када Вукова реформа језика и правописа још није добила званично признање, период у којем су се још снажно сучељавале различите струје, прогресивна (с Вуком и Даничићем прије свега) и регресивна (са нпр. Стеваном Стратимировићем, Лукијаном Мушицким и Јованом Хацићем прије свих). Јован Стејић се по својим схватањима налазио између двију матица – наклоњен добрим дијелом Вуку као реформатору, његовим гледиштима, његовом ауторитету, у својим списима сезалагао за неки средњи пут у развоју српског књижевног језика, надасве у погледу његове ортографије. Излажући на махове смјела и напредна схватања која ће тек тридесетак година касније с појавом Новаковићевих списа (у првом реду Новаковићеве *Посланице о неговању језика српског*), стећи зрелије и чвршће обресе, Стејић чини важну کاریку у развоју српске језичке мисли. То је разлог да се, послије Селимовића, Нуорлуота (Juhani Nuorluoto), Младеновића и Поповића, још једном вратимо на гледишта Јована Стејића и да његово поимање књижевног или стандардног језика (развијано у периоду од 1826. до 1853. године), размотримо на прегледан и систематичан начин уз нова запажања и досад непомињане детаље. Одмах да се каже, аутор ових редова не дијели у потпуности мишљење Љубомира Поповића изражено у раду *Стејићева концепција српског књижевног језика*, у којем се наглашава да је Стејић „књижевнојезички планер и књижевнојезички идеолог“ (Поповић 1995: 28), нити да је он у својим списима представио иоле потпунију концепцију књижевног језика као што то Поповић тврди. Иако у Стејићевим списима има нечега што би се заиста могло оквалификовати као план или планско дјеловање у погледу развоја књижевног језика, он није идеолог у потпуном смислу те ријечи (као што су нпр. Вук Караџић или Стојан Новаковић), нити његова представа о књижевном језику има елементе потпуно осмишљене концепције. Код Стејића је све ипак у назнакама, а и оне су дате с доста обзира, углавном без потпуно оформљених гледишта. Његова књижевнојезичка мисао настала је као производ општих међујезичких трвења, посебно карактеристичних за другу четвртину XIX вијека. Настојаћемо надаље да то увјерљивије покажемо користећи се углавном изводима из његове заоставштине, истовремено се осврћући на схватања аутора од Новаковића наовамо, који су разматрали или анализирали Стејићеве језичке погледе.

*Стејићеве језички погледи и схваћања у свјетлосни проучавалаца
његовог рада*

Извори за проучавање Стејићевих списа (са скраћеницама у тексту):
Макровиотика: Хуфеланд, Христ. Вилх. *Макровиотика или наука
о њродуженію живоїа човеческог* књ. I (предговор: Јован Стејић), Беч,
1826.

Огледи: *Огледи умне науке (Забава за разум и срце)*, књ. IV, Будим,
1836, 157–182.

Језикословне: Ёзыкословне примѣтбе на предговоръ Г. Вука Стеф.
Карацића къ преводу Новогъ Завѣта. *Гласник Друштва срѣске словес-
носѣи* II (1849): 1–42.

Предлог: Предлогъ за Србскій Рѣчникъ и Србску Граматику.
Гласник Друштва срѣске словесносѣи V (1853): 1–13.

Стојан Новаковић у свом обимном спису *Срѣска краљевска ака-
демија и неговање језика срѣског* помињао је Јована Стејића у више
наврата. Хвалио је његову даровитост и опште образовање, али је та-
кође истакао да даровитост и образовање „нису могли бити довољни
за посао коме је требало нарочитих знања, и његов предлог вреди само
по идеји“ (Новаковић 1888: 12). Он је овдје мислио на Стејићев спис
означен као *Предлогъ за Србскій Рѣчникъ и Србску Граматику* (1853).
Ипак, Новаковић је понегдје касније користио Стејићеву аргументацију,
посебно његово залагање да се за основицу српског књижевног језика
узме тзв. „источни говор“ (Новаковић 1888: 67). Под источним говором
и један и други су подразумијевали оне говоре које је Александар Белић
означио као „центральный диалект“ (Белић 1906: дијалектолошка карта
у прилогу), касније као шумадијско-сремске говоре, а ови се данас, у са-
временој дијалектолошкој литератури, обухватније и с више оправдања
именују као шумадијско-војвођански говори.

Средишње мјесто у Стејићевим списима чини упоредно разматра-
ње суодноса славеносрпског и Вуковог језика. Упоредијући „славјански
језик“ и народни језик (Вуков и вуковски), у расправи насловљеној *За
и ѡпротив Вука*, Мехмед Селимовић се о њима изразио у поетској фор-
ми: „Славјански језик је вештачки, углађен, јер је завршен, укочен јер
је издвојен, канонизиран јер служи мањини, вишој класи; народни је
жив, бујан, многострук, јер је средство споразумевања широког круга
људи. Један је [„славјански“] свечано патетичан, други слободно пуст.
Један воли апстрактне и веома уопштене речи, јер много шта крије из
стварног живота, и радије формулише илузије, често ванвременске, о

друштву чији је израз; други је веома конкретан, сасвим овоземаљски, о свему говори отворено, нема разлога ни интереса да ишта крије, и радије формулише стварност него њену сенку“ (Селимовић 1967: 98). Ова флуидно изражена представа о језику једном и другом, у свим сегментима несумњиво тачна, ослања се на оцјену Павла Ивића дату у студији о Вуковом *Српском рјечнику*. У наведеној студији стоји да је Вуков језик махом сведен на сеоски амбијент, те да је наметање тога језика наметало и потребу попуњавања лексичког фонда како би овај могао да служи захтјевима модерног књижевног језика (исп. Ивић 1966, посебно одјељак 79–96). Селимовићева запажања о језику славеносрпском и народном имају нечег заједничког са Стејићевим гледиштима о језику његовог времена. Стејићева језичка схватања најпотпуније су изражена у спису *Језикословне ђримедбе* (Стејић 1849), за који Селимовић наводи да је „једна од првих озбиљних критика на Вуков језик“ (Селимовић 1967: 98). Аутор *Језикословних ђримедби* оцијенио је као сасвим исправан и надасве нужан поступак преузимања или грађења нових ријечи које би духом својим (створачким и значењским) биле саображене духу народног језика, те тако и посве прикладне при преводу тако сложене књижевнојезичке материје какву чини узвишено штиво *Новога завјетја* у преводу Вука Стефановића Караџића. „Зато смо – наводи Стејић – свагда изъ нужде, као и Г. Вукъ садъ [преводећи Нови завјет], такове потребне, у народномъ нашемъ ѣзыку неналазеће се рѣчи узимали и правили, и при томъ смо мыслили и држали да чинимо само што ѣ добро и што треба“ (Језикословне, 4). Преводећи *Нови завјет* Вук је тако пренебрегао своје основне поставке о народном језику као књижевном, указујући својим преводилачким подухватом на путеве снажења и богађења књижевног језика, прије свега у погледу способности да изражава суптилније мисаоне или појмовне садржаје који увелико надилазе могућности понарођеног књижевног језика чији изражајни потенцијал није увелико надмашао опредмећене садржаје. Стејић је на овај начин оживљавао „питање средњег слога“ (Селимовић 1967: 99). С обзиром на то да је „неискварени народни језик веома сиромашан“ (Селимовић 1967: 100), размицањем замишљених оквира отварала би се нова перспектива за ширења његових изражајних могућности.

За развој језичког израза, за помак који није био својствен Вуку (углавном опсједнутом језиком простога свијета и језиком народних умотворина које је изњедрио тај исти сељачки дух), Селимовић апострофира да Стејић указује и на друге друштвене слојеве, а то су варошани, те образовани и учени људи, тј. онај Стејићев трећи ред који

„зна и говори свој језик онако и онолико, како се и колико он у њему према потребама умнога живота изобразио“ (Селимовић 1967: 100). Представа о тзв. Стејићевом средњем слогу заправо је представа о језику свих друштвених сталежа и слојева у који би били инкорпорисани изражајни елементи већ посвједочени код угледнијих писаца његовога времена (исп. Грицкат 1996: 11). У погледу развоја књижевног језика тек се стигло само до почетка. Зора нашега „књижества“ – сматра Јован Стејић – оличена је била у Вуковом преводу *Новога завјейџа*, гдје је већ заправо у некој мјери прихваћен средњи слог (исп. Селимовић 1967: 102). Тај значајни, умни и надасве надахнути превод тако сложеног садржаја, тако сложене књижевнојезичке материје који стоји на самом почетку развоја модерног српског књижевног језика, Мехмед Селимовић је оквалификовао овако: „Посебна арома старине, постигнута употребом архаичних речи, поетско свечани тон који одговара материји, богата мелодија разрађене реченице, виталан спој народног језика, свежина неологизама, посрбљених и непосрбљених славјанских речи, то је респектабилни с р е д њ и с л о г, прилагођен садржају који изражава, времену у којем је настао и ствараоцу који га је реализовао“ (Селимовић 1967: 102, у фусноти).

Лухани Нуорлуото и Александар Младеновић бавили су се углавном графијом, фонолошком структуром, ортографијом Стејићевих списа, мада и у њиховим радовима има општих запажања о Стејићевом језику. Тако нпр. Нуорлуото запажа сљедеће: „У историји формирања српскога стандарда у предстандардном периоду у првој половини XIX века, Јован Стејић (1803–1853) припада оној средњој генерацији за чије је време, почевши од 20-их година, однос народног језика према руско-словенском, и њему сродном славеносрпском, био увелико рашчишћен у српској књижевности“ (Нуорлуото 1988: 151). Јован Стејић, у првом реду као преводилац и писац забавних штива без већег умјетничког домета, имао је извјестан утицај на ондашњу нашу културну јавност. „Тај утицај се огледао не само у Стејићевим идејама о тадашњем српском књижевном језику већ и у угледању других на сам његов језик, на један тип славеносрпског језика који је био србизира у великој мери“ (Младеновић 1990: 139). Процес посрбљавања славеносрпског језика био је итекако очигледан и у списима поменутога аутора: у ранијим радовима свеприсутан је дух славеносрпског, а касније се супстанца овог језичког типа све више србизира, посебно у погледу лексике (ријеч је о обиљу лексике с несрпским фонетизмом у почетној фази Стејићева

дјеловања), која у новијим радовима све више поприма српске форме (исп. Младеновић 1990: 141).

Најтемељитија оцјена Стејићева дјела потекла је из пера проф. Љубомира Поповића. У обимном раду под насловом *Стејићева концепција српског књижевног језика*, Поповић је (изузимајући питања графичке и правописне), дао детаљан преглед развоја Стејићевих погледа, у којем средишње мјесто чини рјешавање књижевнојезичких питања код Срба у другој четвртини XIX вијека. У том погледу његова активност као да има програмски карактер, али је тај програм изложен спонтано, већ према томе шта му се у раду наметало као материја. Даљу анализу Стејићевих језичких схватања вршићемо ослањајући се веома често на запажања Љ. Поповића изложена у поменутој студији.

*Стејићеве погледе на српски народни језик у књижевности
и на начине његовог уобличавања и богаћења*

Преводећи Хуфеландову *Макровиотику* (*Макровиотика или наука о продуженом животној човеческој*, Беч 1826), Стејић у начелу заступа доситејевске погледе на језик комуникације и културе, тј. залаже се за онај језик „који зна свештеник и судија, трговац и рукоделац, земледелац и служитељ“ (Макровиотика, XIV). Како наводи Поповић (1995: 3), „Ради се, дакле, о доситејевском, просветитељском, функционалном, утилитарном понорођивању језика књижевности“. Понесен идејом националног буђења и јачањем свеколике националне свијести, Стејић сањари (а то унеколико и друштвеноисторијске прилике налажу), „да србски пород у србском дому србско, а не туђе руо носи“ (Макровиотика, XVI). Заоштравајући надаље погледе, он прави српски живи језик матерњим назива, сматра га језиком који би надаље морао да буде у функцији писмености и образовања: „он је нама лак и слadak и природан; он дакле може и мора и књижеван наш језик бити“ – за разлику од „старославенског“ који иако „красанъ езыкъ за себе и своје свете предмете... заиста је данасъ одвѣћ мало полезанъ“ (Огледи, 159). Стекавши увид у последња дјела Јоакима Вујића, Милована Видаковића или у штива других неуких људи који имају профани садржај, Стејић се обрушава на њихов језик сматрајући да он „заиста свакиј, па и најстрожиј укоръ заслужуе“ (Језикословне, 6). За разлику од Вука Караџића који се залагао за чист народни језик и углавном га афирмисао у својим списима, Јован Стејић је за знатно ширу базу у погледу друштвене стратификације. Он сматра да су „редови грађана“ (тј. друштвени слојеви: сељаци

или прости људи, варошани, образовани и учени људи) сваки понаособ носиоци одређених језичких одлика које би требало на неки начин да се здруже, чинећи тако „општыи єзыкъ свега народа“ (Језикословне, 8). То је дакле језик, укратко – наводи Стејић на једном мјесту – „кадъ є онъ уєданпутъ єзыкъ и свега дораслога народа и свестране нѣгове учености“ (Језикословне, 9), језик чији лексички систем садржи не само ријечи које прост свијет користи, „него и оне, кои се занимаю с предметима препростране области науке и умѣтности ... те юштъ и правиланъ и углаћенъ, па и доволянъ за животъ и потребе свега народа“ (Предлог, 2). Аутор поменутих списка посебно истиче да овај трећи слој, тј. учени и образовани људи или књижевни ствараоци, имају пресудну улогу у обликовању и уређењу тако пројциранога језика: „тако образованъ и ученъ човекъ тражи и прави нужне рѣчи за предмете неизмѣрне области науке и потребе снажне уметности, и дає єзику ону правилностъ и чистоту, и ону јасностъ и обилностъ израза, коя задовољава облагорођено людско чувство“ (Предлог, 2).

Стејић као да прави разлику између народног језика у књижевности и понарођеног књижевног језика. У ствари, у једном и другом (савременим рјечником речено) види својеврсне варијетете. Први је за књиге неуглаћен: не могу се књиге писати на начин „као што се (обично) у дружини говори“ (Макровиотика, XVI), а да би изразио сложеност и веће мисли тај живи језик „онај ред и изглед добити мора, кои га бар с поля тако отликує от онога, коим баба Санда и пастир код оваца говори“ (Макровиотика, XVI). Наводећи шири цитат из поменутога Стејићева предговора, Љ. Поповић (1995: 8) говори о синтаксичкој и стилској неадекватности народнога језика. Очито и Стејић у народном језику види неуређен систем који би се даљом надградњом и његом могао и морао да превазиђе. Стејићеве ријечи „ред и изглед“ у том смислу би морале да се односе на синтаксичко и стилско устројство књижевно уобличених штива. Ако је Јован Стејић планер и идеолог, како га Љ. Поповић назива (Поповић 1995: 28), плански карактер његових схватања нигдје није тако очигледан као у овом наводу: „што є наш србски (у старом смислу) єзик за више науке, гди се израженія налазе, коя просто-та никад прилике ниє могла имати да употребљава и за коя дакле ни речи ниє могла изнаћи, юшт доста недостаточан и несовршен, и што се дакле за така или необичне или славенске или нове речи употребити мораю, коє такође образ са свим простога єзика променяю“ (Макровиотика, XVI). Надаље, он говори о потреби да дух и чистота тако понародњеног књижевног језика остану ненарушени, да он ипак поприми својства

уређенога језика какав је језик напреднијих народа³ – и ту је Стејић несумњиво идеолог, како га проф. Поповић у поменутој студији назива. Одјељак о улози српског народног језика у књижевности Стејићева времена завршићемо управо ријечима Љ. Поповића: „Дакле, данашњом терминологијом могло би се рећи да тај језик треба да буде елабориран, полифункционалан и култивисан“ (Поповић 1995: 10).

Стејићево залагање за лексичку кодификацију: ојшћи рјечник срѣскога језика, његова дијалекатска основица и његово устројство

Своје схватање о српском књижевном језику свога времена, његовој основици, његовим носиоцима, богаћењу и ширењу његовом, о улози људи од пера и тежњама усмјереним ка обликовању и усавршавању књижевног језика, Стејић је на неки начин резимирао у првој половини расправе насловљене као *Предлогъ за Србскій Рѣчникъ и Србску Граматѣику* (1853). Поједине изводе из назначене расправе уклапали смо у претходном одјељку, јер су они били битни за развој Стејићеве језичке мисли (а и она је постепено сазријевала или имала своје мијене), за успостављање опште представе о народном и књижевном језику нашем током друге четвртине XIX вијека. У поменутоме *Предлогу* о граматичи српској готово да нема ни ријеч; једино се Друштво српске словесности именује као иницијатор и носилац посла: „Што се Граматике тиче, ако Друштво нађе за добро, да оно и нју овомъ приликомъ сачини и узъ свой Словаръ изда, то ова да се едномъ само члену на израђенѣ преда, и я судимъ најболѣ Г. Профессору Србске Граматике“ (Предлог, 13).

Стејић је имао прилично јасну представу о „нестандардизованости доситејевског језичког узуса“ (Поповић 1995: 19). Према његовим схватањима, Доситејеву језичку оријентацију подривали су на неки начин и Вуков *Рјечник* и Вукова граматика. Ненад Ивановић Стејићеву представу у вези с тим формулисао је нешто шире: „Основну концепцију великог Речника, која је изражена у *Предлогу*, чине сазнања о социјалним раслојеностима српског друштва, која обликују његову лексичку раслојеност. Пооштравањем старијих нејасности Доситејевог концепта српског језика као идиома чију основу чини народни језик, али и језик у коме владају и кога обликују закони полиглосије, и увођењем социјалне

³ Љ. Поповић је то оквалификовао овако: „Према томе, иако се опредељује за народни језик у књижевности, Стејић је уверен да – због културног нивоа народа, а не само језика – говорни језик није ни довољно богат ни довољно дотеран да би, такав какав је, био књижевни језик“ (Поповић 1995: 9).

компоненте у тај концепт, Ј. Стејић је јасно прецизирао све елементе од којих се, по његовом мишљењу, састоји будући корпус српског књижевног и говорног језика, као и место које ће ови елементи заузимати у великом Речнику“ (Ивановић 2013: 170). Тако је Јован Стејић у спису *Предлогъ за Србскій Рѣчникъ и Србску Грамаѣику* настојао да, опет у опреди са Вуковим гледиштима, разријеша три најважнија питања.⁴

а. Ко би требало да кодификује рјечник (и граматику)? Такву улогу аутор намјењује Друштву српске словесности, које би, по своме значају и природи свога положаја, имало да се поведе за италијанском академијом („Академія делла Круска“, француском академијом и руском академијом (оном што је „преустроена у Петербургу“), које су дале посебан допринос развоју књижевног језика својих народа „свака своимъ Словаромъ или Рѣчникомъ и поредъ тога своіомъ Грамматикомъ“ (Предлог, 4).

б. Које нарјечје треба да чини дијалекатску основицу српског књижевног језика? Питање унификације српског књижевног језика Стејићева времена једно је од средишњих питања његових језичких визија или његовог језичког програма. Насупрот Вуку Карацићу који се определио за „јужни говор“, Стејић се залаже са „сремско“ нарјечје и екавски изговор као основицу српског књижевног језика, истовремено и као дијалекатску основицу рјечника српског језика чију је израду намијенио Друштву српске словесности: „и мы дакле, ако смо ради, као и они [просвећени народи] бити, морамо се еднымъ књижевнымъ наречіемъ послуживати“ (Огледи, 174). Као аргументе Стејић наводи да је сремско нарјечје најправилније и најчистије, што је Срем срдоточна област српских земаља, што се досад највише писало сремским наречјем: „Сремско ... нарѣчіе говори већа часть нашего народа, а именно она, која живи у сръбскомъ Княжеству ... после у Срему, кои є средоточный край сръбски земаля ... Наиправилніе и најчистіе пакъ говори се овимъ нарѣчіемъ у Србіи у посавскимъ и подунавскимъ краєвима одъ Дрине до Мораве, и у цѣлой средини нѣной, кою су пре Шумадіомъ звали“ (Језикословне, 34). Ту идеју је 30-ак година касније прихватио и Стојан Новаковић. Новаковић је цијенио језик српских народних умотворина и Вуков јекавски израз, али је ипак примат давао Шумадији и Војводини као најнапреднијим срединама, срединама у којима се екавски књижев-

⁴ Љубомир Поповић говори о два важна питања и формулише их овако: „ко треба да кодификује речник и граматику“ као прво, а као друго: „кад се ради о речнику, шта треба да уђе у њега, односно шта чини српски књижевни језик“ (Поповић 1995: 19).

ни израз увелико развио, те је и сматрао како управо те области морају имати одлучујућу улогу у профилисању књижевног језика његовог времена (исп. нпр. Новаковић 1888: 42). Како год да се узме, Стејићева замисао о избору дијалекатске основице српског књижевног језика у XIX вијеку претходила је Новаковићевим погледима, што то и овај признаје: „Др. Ј. Стејић је бранио источни говор, тражећи да он остане основа књижевном језику“ (Новаковић 1888: 59). Зато и с овако велике временске дистанце Стејићу ваља одати признање за веома смјела и напредна књижевнојезичка схватања.

в. Шта у лексичком погледу треба да уђе у рјечник како би нова лексикографска замисао (онако како то Стејић види), попримила обиљежја српског књижевног језика? У Стејићевим визијама „санкционише се дотадашња доситејевска елаборациона пракса и организује додатна“ (Поповић 1995: 20). Нови рјечник по Стејићевој замисли морао би да обухвати ријечи из трију извора: ријечи из народног језика, ријечи из књига, те новостворене ријечи за потребе терминологије и струке. Према ријечима из народа ваљало би да се Друштво српске словесности односи као што се односио Вук Караџић у своме *Српском рјечнику*, али би се Вуков допринос и опсег Вуковог лексикона морао надмашити. Такво прегнуће могли би да предузму свештеници, учитељи и чиновници, који би попунили празнине уочене у Вукову *Рјечнику* и приложили „баръ оне ређе рѣчи и изразе, које се значаємъ своимъ у обзиру смисла и характеристике нашега езика одликују“ (Предлог, 8). Што ли се тиче ријечи из књижевних дјела, Стејић мисли на Доситејево доба и на прву половину XIX вијека: „срѣ већъ имамо предъ собомъ плодове труда и искуства поедини књижевника одъ читавога готово едногъ вѣка“ (Предлог, 3), па и то што су ови у погледу писмености учинили да се „свойски претресе и размотри“, те да се прикупи и „уреди у едно цѣло, по яснымъ и довольнымъ правиламъ“ (Предлог, 5). У том погледу, Стејић се залаже за употребу нужних ријечи из славеносрпског језика у недостатку правих ријечи из народа, јер оне „колико ий годъ по потреби буде было, заиста неће нѣгову свойственность и оригинальность измѣнити или изопачити“ (Предлог, 11). Када су посриједи новостворене ријечи, Стејић је склон пуристичком схватању, али допушта и могућност употребе и страних ријечи и то посве селективно: „Свака туђа, па и турска рѣчь, была она колико му драго уобичаєна, нека є искључена, осимъ оне, у мѣсто коє се никако небы могла права српска рѣчь наћи или нова згодна начинити, было то одъ грађе србске или сродне, нарочито старославенске“ (Предлог, 7). Терминолошку лексику тек треба

стварати, „а које су [ријечи] већ створене, оне би намъ најболѣ могли скупити и дати ГГ. Профессори и други наши учени люди, сваки од њих оне специјалности, којима се онъ изъ склоности или по дужности понаособно занима“ (Предлог, 9). Код сваке ријечи код које „што лексикално треба“, давале би се информације о правилности употребе, назнаке о томе да ли се ради о реалној или фигуративној употреби, а по потреби и то илустровало примјерима из говорног језика, народних умотворина или какве стручне области, већ према томе којем слоју лексикона дата ријеч припада (исп. Предлог, 9).

Поглавље о Стејићевој језичкој и лексичкој оријентацији завршићемо ријечима Ненада Ивановића, јер оне на неки начин сумирају Стејићеве језичке погледе: „Посматрана у својој идејној основи, лексичка концепција будућег речника српског књижевног језика, развијена у оквиру Друштва српске словесности, разликује се од Вукове пре свега по томе што се залаже за равноправну заступљеност лексике свих социо-културних слојева српског народа у оквиру тог Речника. С тим у вези Стејићев *Предлог* изражава тежње да се основа речника прошири а сам речник модернизује, као и да се рад на речнику институционализује“ (Ивановић 2013: 173).

НОВАКОВИЋЕВА ПОСЛАНИЦА О ЊЕГОВАЊУ ЈЕЗИКА СРПСКОГ – ЊЕН КАРАКТЕР И ЗНАЧАЈ ЗА РАЗВОЈ СРПСКЕ ЛЕКСИКОГРАФСKE МИСЛИ

*Пред Новаковићевом Посланицом као кључем за разумијевање
језичке мисли код Срба у XIX вијеку*

Од појаве Вуковог *Српског рјечника* из 1818. (и његовог другог издања из 1852. године) као дјела које је на плану националне лексикографије код Срба имало сличну улогу какву је нешто касније код Руса имао Даљев *Толковый словарь живого великорусского языка*⁵ – развој лексикографије код Срба, посебно оне усмјерене на израду обухватнијег описног рјечника српског језика, био је прилично неорганизован и слаб. Прилично дуг период који је у суштини потрајао до оснивања

⁵ *Толковый словарь живого великорусского языка*, рјечник који је до данас доживјео велики број издања (I изд. 1863–1866), Владимир Даљ је радио преко педесет година; рјечник садржи 200.000 ријечи, од тога је 80.000 сакупио сам аутор, а остатак је преузео из ранијих лексикографских дјела руског језика (исп. Грицкат 1960а: 89).

Српске краљевске академије (1886), може се окарактерисати као период лутања, период у којем су само на махове (у оквиру Друштва српске словесности и Српског ученог друштва као својеврсних претходника Академије), излагане неке лексикографске замисли.⁶ Такве замисли, с обзиром на чињеницу да им нису претходиле озбиљније, обухватније и сређеније припреме (дакле замисли без одређенога и правога тежишта), некако су брзо падале у воду.

Српска лексикографска мисао у највећем дијелу друге половине XIX вијека више је лутала и спотицала се о сопствену немоћ него што је изналазила изгледна и опипљива лексикографска рјешења. Таквом стању увелико је допринио непријатни стицај околности који је покренуо Ђуру Даничића да 1867. године напусти Велику школу и пресели се у Загреб, гдје су отпочињале припреме за издавање *Рјечника хрватско-галицистичког или српског језика*. Словешти као средишња фигура у српској науци о језику свога времена, Даничић је „потајно желео ... да речник изађе у Београду“ (Поповић М. 1949: 229). Када је посриједи поменути рјечник као дјело које се тек назирало у погледу грађе, обима, карактера итд., истовјетно осјећање изразио је и Даничићев сарадник Стојан Новаковић у писму упућеном Ватрославу Јагићу: „Ја желим да Ђура изради академички речник, као мало ко, али што би се то морало чинити баш у Загребу и што би још ради речника морала њега изгубити наша Велика школа, то не знам“.⁷ Даничићева и Новаковићева сарадња на заједничким пословима која се унеколико открива из међусобне преписке,⁸ несумњиво би морала да буде од пресудног значаја што се

⁶ Тако се у извјештају Друштва српске словесности из 1852. године помиње *српски њосиран речник*, као обимно дјело које би Друштво требало предузети (исп. Грицкат 1960б: 213). Поред ове, било је и других замисли, ранијих и познијих. Овдје бих да се посебно помене Стејићев *Предлог за Србскій Рѣчникъ и Србску Граматѣику*, невелик занимљив спис са снажним и по много чему модерним гледиштима на лексичку проблематику српског језика. Спис је изнијет 1852. године на редовној сједници Друштва српске словесности и штампан у његовој публикацији (V св., стр. 1–13). Стејићев *Предлог* помиње нпр. Ирена Грицкат (1960б: 213), а да он заслужује посебну пажњу и потанку анализу показао је Љубомир Поповић (1995).

⁷ Писмо је упућено из Београда 1877. године, а В. Јагић га цитира у својој биографској књизи (исп. Јагић 1930: 363).

⁸ Један краћи период Даничићеве лексикографске активности у Загребу снажно је везивао Даничића (као творца концепције будућег Рјечника JAZU) и Новаковића. У писмима која су обично имала савјетодавни карактер, Даничић је био усредсређен на оно што је битно. Ево шта стоји у једном његовом писму: „Узмите преда се Давидовићеве новине ... и табак хартије; на хартији најприје запишите да су то ријечи које ће доћи из тих и тих новина ... па онда читајте редом новине: како наиђете на каку год ријеч, која може пристати у наш језик, нпр. *указ*, на ријеч у којој нема ништа против закона нашега

Новаковић некако у то вријеме све снажније окретао језичкој науци, или ближе речено, лексикографској проблематици српскога језика и новијем језичком наслеђу српске средине. Оцртавајући улогу и значај Стојана Новаковића у нашој науци о језику, Р. Драгићевић је успоставила својеврсну параболу која спаја најзначајније личности српске језичке средине на размеђи XIX и XX вијека: „Да би се одредило место Стојана Новаковића у српској лингвистици, важно је осветлити однос међу карикама најважнијег ланца у историји србистике, а то је однос између Ђуре Даничића, његовог ученика Стојана Новаковића, затим Љубомира Стојановића, па Александра Белића“ (Драгићевић 2015: 2). Заокрет ка лексикографској и сродној проблематици нарочито се лијепо показао 1878. године, када се појавио *Ogled* загребачкога рјечника (*Ogled. Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*). Огледна свеска Рјечника Југославенске академије дочекана је на опречан начин: признање је стекла код Миклошића, Срезњевског и Новаковића, а углавном негативну оцјену дали су Ткалчевић и Пилепић (исп. Vince 1981: 393–396). Уз позитивну оцјену *Ogleda*, Новаковић је дао и неке замјерке и напомене и у закључном дијелу још једном горко зажалио „što su neudесne prilike donijele, da taj posao Daničićev ne izdaje učeno društvo moje otadžbine“ (Novaković 1878: 213). Како је Српска краљевска академија основана убрзо после тога (1886), код Срба су најзад створени повољнији услови за рад на пољу језика и националног рјечника. Брига о рјечнику (граматици и сл.), са језичких зналаца какав је нпр. био Јован Стејић, могла је да се на прави начин пренесе на организован институционални ниво. Оснивање Српске краљевске академије можемо сматрати чином, а Новаковићеву забринутост клицом свег наредног прегалаштва усмјереног ка стварању великог описног рјечника српског језика.

Представа о Даничићу као великом филологу распетом између Београда и Загреба, личности која је снагом свог научног ауторитета осујетила тежње да Рјечник Југославенске академије буде утемељен на хрватском филолошком програму⁹ – као да је одлучујуће утицала на Новаковића да начини својеврстан заокрет и своју активност усмјери ка изради савременог рјечника српскога језика. Таква визија могла би да буде спољашњи оквир за сагледавање Новаковићеве *Посланице*, њеног карактера и значаја у развоју српске лексикографске мисли. Овај обимни

језика, а ви је запишите на онај табак хартије и одмах додајте цијелу фразу у којој је, па онда додајте број стране ...“ (Књига ЂД: 302).

⁹ Опаску о југословенском обиљежју Рјечника JAZU Златко Винце је формулисао на сљедећи начин: „Није [Даничић] htio, osim toga, da dade, 'svoj trud i um' djelu koje bi nosilo samo hrvatsko obilježje, a ne jugoslavensko“ (Vince 1981: 394, у фусноти).

спис насловљен као *Српска краљевска академија и неговање језика српског* (Новаковић 1888), имао је свој свечарски карактер – припреман је поводом стогодишњице рођења Вука Караџића, а прочитан на свечаном скупу Краљевске академије 10. септембра 1888. године. Новаковићев спис ми ћемо да посматрамо изнутра, да утврдимо и анализирамо његов садржај, те сходно томе скицирамо и Новаковићево мјесто у развоју савремене описне лексикографије код Срба.

Међу Новаковићевим списима посвећеним неговању српског језика, *Посланица* има средишње мјесто. *Посланица* је претходио већ поменути Новаковићев одговор посвећен Даничићевом *Ogledu* из 1878. Иза ње је слиједио предлог за прикупљање грађе (*Предлог Српској краљевској академији да се ојџочне куљење грађе за академијски Српски Речник*), спис из 1893. године којим се иницира оснивање Лексикографског одсека као огранка са далекосежним значајем за свеколики наредни практични лексикографски рад под институционалним окриљем. У *Предлогу* је Новаковић сумирао своја лексикографска гледишта изложена у *Посланици*, одредио контуре савременог рјечника српског књижевног и народног језика како га је он (на основу лексикографских, општејезичких и културолошких схватања), могао да види, те у знатној мјери прецизирао смјернице његове израде. Зато ћемо даљу пажњу посвети Новаковићевој *Посланици о неговању језика српског* као његовом средишњем и најзначајнијем спису посвећеном лексикографској проблематици српског језика.

Новаковићева *Посланица*, уопштено речено, писана је неким специфичним стилем, она има снажан језички израз, зналачки је утемељена и углавном јасна у приличној мјери.¹⁰ На почетку овога списка Новаковић (поводећи се искуствима других националних академија на пољу језика и језичке културе), везу између академије и рјечника означава као нешто сасвим природно: „Иоле књижеван читалац знаће, како се већ са самом Академијом, са самим тако рећи њеним именом спаја мисао о обради језика, о речнику, о уздигнућу језика на виши научни и књижевни ниво“ (Новаковић 1888: 7). На саму *Посланицу* данас ваља да се гледа као на манифест нове српске лексикографске мисли, манифест

¹⁰ Да се Новаковић у својој језичкој мисији каткада запути у сфере традиције и културологије уопште, свједочи овај кратки извод: „Кад би се међу тим на једно место сабрали, међу собом упоредили и пречистили сви резултати досадањег рада [на пољу нашег језика], из њих би се хармонија и традиција могле извести у много већој мери. Ону досадашњу емпиричну традицију и хармонију заменила би организована, моћна хармонија, која би се развијала сама собом, све ближе к моћним и великим народним идеалима“ (Новаковић 1888: 32).

њеног стремљења и њенога развоја. А питања која су зналачки опсервирана у њој, у приличној су мјери актуелна и данас, иако је од њеног свечаног подастирања у Академији српској прошао један вијек и једна његова четврт. Рјечник ће на основу Новаковићевог *Предлога* бити практично утемељен 1893. у Лексикографском одсеку. Своју коначну концепцију, засновану махом на лексикографским гледиштима Александра Белића, Речник српске академије ће добити почетком друге половине XX вијека, када то дјело отпочне да излази под називом *Речник српско-хрватског књижевног и народног језика*. Између Белићеве концепције и Новаковићевих лексикографско-лексиколошких опсервација посвећених савременој лексичкој грађи и карактеру Академијина речника не постоји дисконтинуитет – Белићев концепт Академијина речника релативно је близак Новаковићевим иницијалним погледима!

Природа и профил савременог Академијиног речника

Новаковићева гледишта на рјечник савременог српског језика изложена у *Посланици*, могла би да се, с обзиром на њену праву природу, рашчлане на неколико мање-више самосталних цјелина. Овдје ћемо да се задржимо на оним важнијим и снажније оцртаним гледиштима у *Посланици*.

а. Народни и књижевни народни језик и њихов међусобни однос. Своја језичка гледишта, посебно она посвећена лексикографском опису српског језика, Стојан Новаковић је градио у доброј мјери ослањајући се на Даничићеве лексикографске погледе и Даничићеву лексикографску праксу. Новаковићев однос према Даничићевом језичком мишљењу никако није био однос догматске природе. То се посебно испољило у оцјени **улоге** народног језика у процесу формирања књижевног језичког израза. Сходно својим филолошким схватањима, Даничић је у спрези **стара писана језичка заоставштина : народни језик**, ослонац видио у првој компоненти, те је сматрао да писана заоставштина треба да буде чинилац на основу којег се обогађује знање о нашем народном језику.

С појавом Новаковићевих списа посвећених његовању српског језика (посебно *Посланице*), отпочиње јасније разграничавање појма народни језик од појма књижевни народни језик. С Новаковићем се народни језик ставља у жижу, па у народном језику треба тражити ослонац за даље гранање књижевнојезичког израза и његово савремено обликовање (исп. Грицкат 1993: 8). Позивајући се на Вука и Даничића као лексикографе који су поставили „основе нашега јези-

ка“, Новаковић у *Посланици* као природни задатак његовог времена тражи да се пође корак даље од њих, и коначно да се почне радити на „речнику књижевног народног језика“, те поглед на савремено језичко наслеђе сумира овако: „Није ли природни задатак нашега времена, да пођемо један корак даље од њих, те да један пут саберемо, прегледамо и преберемо и оно што је у току првих сто година већ постало традиција за наш књижевни језик, што се за тих сто година већ образовало и створило у народном књижевном језику“ (Новаковић 1888: 30). Новаковићева представа о народном књижевном језику сасвим је јасна: то је језик с народном, дијалекатском основицом, али језик очишћен и прочишћен (тј. ослобођен дијалекатских особености карактеристичних за поједине говоре), језик „јачи од свију дијалеката, који ће их све потчинити и у се скупити“ (Новаковић 1888: 31). Огледе тако схваћеног језика – напомиње даље Новаковић – дали су његови славни претходници Вук и Даничић (Вук 1847. у преводу *Новога Завјета*, Даничић 1850. *Пријоведкама из Сѣарога и Новога Завјета*), и њихови преводи лебдјели су пред очима наших филозофа као „идеал чистога народнога, или народнога књижевног језика“ (Новаковић 1888: 62).¹¹ У темеље новог рјечника српског језика који се, захваљујући Новаковићевој активности и снази његових списа, заправо налазио пред заснивањем – морало би, пребрано и пречишћено, да уђе све оно што је на основама народног језика створено и сачињено у литерарном животу српских писаца (исп. Грицкат 1960б: 214–215; Фекете 1993: 25). Када је о „пречишћавању“ језика ријеч, Новаковић је у првом реду упирао прстом у кованице, старе и нове позајмљенице из страних језика (исп. Белић 1959: X).¹² То и није ништа друго већ својеврсна брига о чистоћи српског језичког израза. Општа брига о српском језику, његовим видовима и његовој лексици, не би смјела да пада на терет појединаца (ма колико да су предузимљиви, ма колику филолошку спрему да имају). Такав терет може да поднесе и такву улогу да прихвати само снажна и ваљано организована институци-

¹¹ Тако схваћен образац књижевног језика Новаковић убједљиво рашчлањује и образлаже даље: „Упамтимо добро – у свим појединостима, онакав какав је [такав се језик], нигде не говори у народу, макар да опет у њему нема ниједне појединости која се негде у народу не би говорила“ (Новаковић 1888: 62).

¹² Оцјењујући мјесто ријечима странага поријекла Новаковић је веома одређен: „Још би се могла разумети употреба страних речи где језик својих речи нема. Али где је год могућно послужити се својом речју, грехота је не служити се њоме, и тиме језику управо наметати сиротињу и у ономе чим није сиротан“ (Новаковић 1888: 38).

ја; отуда и Новаковићев позив Академији да у развоју српског језика „сталне путове обележи и пресудну реч изнесе“ (Новаковић 1893: 3).

б. Временска перспектива рјечника. С обзиром на то да је Даничићев *Ogled* Рјечника Југославенске академије Новаковић оцијенио као „еминентно историчан“ (Новаковић 1888: 26), те да се његов аутор није хтио да упушта у оцјену нових ријечи, Новаковић је сматрао да између Рјечника JAZU (односно његовог *Ogleda*) и новог рјечника Српске академије мора да постоји континуитет: у њега ваља да уђе лексичко благо од Доситеја до његовог времена. Новаковић, дакле, полази од Даничићевог временског разграничења изнесеног у *Ogledu*, гдје он повлачи црту између „старог“ и „новог“ времена: старо (како то Даничић каже) – „којему је на крају народни језик у данашњем свом стању“, и ново – „којему је на почетку тај језик“ (исп. Новаковић 1888: 26).

У разради принципа за израду новог рјечника, Новаковићева идеја водиља била је да уз лексичко благо старије књижевности с подручја штокавског дијалекта и народне лексике засвједочене у Вуковом *Српском рјечнику*, постоји и трећи, савремени лексички фонд, тј. све оно што су представници савремене литературе од Доситеја наовамо посвједочили и приновили. „За последњих стотинак година, говорио је Новаковић, створио се нови стил, нова синтакса, фразеологија, метафоре, па и нешто нове лексике, те би све то ваљало изнети пред будуће говорнике и писце, да они не би лутали и понављали исти стваралачки пут“ (Грицкат 1993: 8). Новаковић у *Посланици* као неизрециву корист оцјењује могућност да учени људи (писци, стилисти, мислиоци) уз какву изнесену ријеч могу да виде оквир њене употребе „од Доситеја па до данашњих писаца“. Он је, дакле, сасвим јасно запажао да употребну вриједност неке лексеме може да дâ само темељито заснован и добро осмишљен рјечник, чију лексичку презентацију прати широка и ваљано припремљена грађа. Иако је сматрао да би издвајање и исписивање грађе из књижевних дјела за нови рјечник могло да потраје неколико година, Новаковић никако није могао да замисли како би његова израда могла да зађе дубоко у XX вијек. Зато је литерарне изворе ограничио на своје вријеме, тј. сам крај XIX вијека. А на своје вријеме, с друге стране, гледао је као на период кристализације, период завршног таложења књижевног израза.¹³

¹³ „Он је своју епоху посматрао као ‚кристализацију и пошљедње сталожаване‘ књижевног израза, у очекивању када ће на њега бити ‚ударена пошљедња политура‘, а

в. Дијалекатска и регионална перспектива. Смјернице које би водиле ка изради савременог рјечника српског језика већ су биле уткане у Вуковом *Српском рјечнику*. Али тај модел, с обзиром на чињеницу да је био заснован на „јужном“ изразу, идиому који је означен као источнохерцеговачко-дубровачки,¹⁴ у Новаковићево вријеме схваћен је као преузак територијални и дијалекатски оквир за општу културну подлогу модерног српског књижевно-језичког израза. Упоредо с овим, наметању „јужног“ израза супротстављала се екавска шумадијска и војвођанска средина као најснажнији носилац српске националне културе, као и запажање како у Србији (додајмо: западној Србији), „јужни говор попушта“.¹⁵ То су фактори који су нагнали Новаковића да у „општем типу српског језика“ види ишчишћен језички израз, израз ослобођен локалних обиљежја у мишљењу, изразу и стилу (Новаковић 1888: 33). Он се, дакле, залаже за једну нарочиту, прочишћену варијанту народног језика као књижевног (исп. Грицкат 1960б: 215), у којем говорни тип цивилизацијски и културно најснажнијих средина има недвосмислени примат. Сходно тако оличеној представи о језику књижевности, Академији и предлаже израду екавски устројеног рјечника чији би један дио корпуса чинила књижевна грађа од Доситеја Обрадовића нао-вамо, а други дијалекатска лексичка грађа сакупљена на систематичан начин. У улози тако схваћеног дијалекта чије језичке особине чине фундаментални основ и имају надређену улогу у профилисању књижевног језика, Новаковић се изразио на сликовит начин: „Као што се јунаци или старешине [...] истичу својом снагом и општим признањем за представнике племена и народа, тако и међу племенима једнога истога народа једно племе даје тип осталима у околи кад развије снаге за то, а међу дијалектима један дијалекат осваја остале и ставља им се за старешину“ (Новаковић 1888: 42).

г. Лексички садржаји, семантичка и стилска перспектива. Разрјешивши типолошко питање књижевног језика и његов лик, одредивши временску димензију рјечника и његову дијалекатску заснованост, Новаковић се прилично одрешито упустио у питања лексичког

при томе ће се дијалекти, некаквим целисходним развојем, стопити у монолитни књижевни језик“ (Грицкат 1988б: 28–29).

¹⁴ „Вуково нагињање ијекавском „јужном“ изразу, односно источнохерцеговачко-дубровачком идиому није, наиме, било општеприхваћено, пре свега од србијанско-војвођанске средине“ (Фекете 1993: 26).

¹⁵ Наводећи ово запажање, Новаковић се позива на М. Ђ. Милићевића, без назнаке извора. Запажање је, изгледа, могло да буде и усмене природе (Новаковић 1888: 64, у фусноти).

садржаја. Вукову парадигму књижевног језика Новаковић је прихватио без остатка, истовремено се старајући да се лексичке области и лексички садржаји што обухватније прикажу у новом великом рјечнику српскога језика. Имајући у виду факат да се језик „расклапа на разне мање или веће кругове и саставне делове“, да сваки сегмент друштвеног живота, човјеков материјални и духовни свијет, имају себи својствена језичка обиљежја, да се друштвени сталежи и образовни профили језички међусобно разликују (у том поглед он указује на језик образованих слојева: приповедача, филолога, политичара и правника) – Новаковић је указивао на неке аспекте њиховог лексикона (ријечи и њихова значења, терминологију, „обрте“, фигуре), изражавајући истовремено бојазан да ће језик имати „штету често ненадокнадну и неопростиву“, ако се све то у припреми грађе за рјечник непотпуно исцрпи (Новаковић 1888: 80).

Разматрајући питање састава и устројства лексикона, Новаковић је оквирно скицирао шта би ваљало да уђе у рјечник, а шта не. Дајући лингвистичким захтјевима мањи значај („лингвистиком се послужити за методу“), он је сматрао како замишљени рјечник у првом реду треба да задовољава литерарне захтјеве. Зато је био против уношења властитих имена, „тамних“ ријечи и књижевном језику несродне лексичке грађе. Насупрот овом, залагао се за концепцију која би била снажно усмјерена на семантику, фразеологију и све оно „чим се природни опсег речника књижевног језика боље осветљава“ (Новаковић 1888: 78; исп. Белић 1959: IX). Напомињући да су се у свим боље проученим страним језицима разрађивала питања о значењима ријечи и о синонимима, те да је то поље код нас тек понегдје „узгред додиривано“, питање употребе синонима и блискозначница Новаковић је сасвим добро поставио: „Познавање синонима је умеће сваку реч употребити на правом свом месту, а речи са сродним значењима знати разликовати једну од друге и употребљавати сваку онде где треба“ (Новаковић 1888: 39).

Посебну пажњу у *Посланици* Новаковић је посветио терминолошкој лексици. Снажно се угледајући на искуства Румунске академије наука у изради рјечника румунског језика, он је начелно представио терминолошке области које би морале да нађу своје мјесто у општем лексикону. Уопштено речено, Новаковићеве замисли о лексици новог рјечника обухватиле су све важније области српске материјалне и духовне културе. Као илустрацију навео је радове Јосифа Панчића (ботаничка народна терминологија), Луке Зора (рибе и риболов), Владана Ђорђевића (народна медицина), Валтазара Богишића (правни обичаји). Као плод Новаковићевих замисли, годину дана касније, појавиће се

Уйуїсїѿво за куїљење речи ѿо народу (1889); *Уйуїсїѿво* је обухватило 99 тачака и имало је за циљ да се свеколика народна терминологија исцрпе у што потпунијој мјери (исп. Белић 1959: XI и XV).

Новаковић је у *Посланици* изнио и нека запажања о стилистичкој перспективи српскога језика. Развојни лук српског језика тијесно је повезивао с питањима израде новог рјечника. У том погледу, Новаковић је сматрао да рјечник каквог га он види, може и мора да послужи као широко заснована основа за утемељење препознатљивог српског стила: „Може се знати, и за то треба да се зна шта је то српски стил“ (Новаковић 1888: 37). Позивајући се на народе с профилисаним ликом књижевног језика („који су за рана обделали свој стил“), Новаковић истиче потребу за чистим писањем. Чисто писање подразумијевало би правилну употребу облика, „стилистичких обрта и конструкција“, ваљано осмишљену и чисту реченицу. Ова питања као и она о значењима и употреби ријечи, о глаголским облицима и њиховој фразеологији итд.,¹⁶ почела су у Новаковићево вријеме „по невољи“ све снажније да привлаче пажњу. У том погледу он се позива на Даничићеву *Срїску синїѿаксу* као фундаментално дјело посвећено обради падежних облика и њихових значења, али и на ситније радове Јована Бошковића и Јована Живановића писане с циљем језичког прочишћења (Новаковић 1888: 35).

Како год то мислио о својим претходницима (Вуку, Даничићу, Миклошичу), о „неговању језика српског“ (лексици српскога језика, српском прозном стилу и његовом изразу, говорном језику), о савременом описном рјечнику српскога језика, те ма шта да је предузимао за утемељење тога дјела прије свечаног подношења *Посланице* и послије ње, пред Новаковићем је стално лебдио један општи циљ – језички савјет и језичко богаћење.

ТРИ НОВАКОВИЋЕВА СПИСА ПОСВЕЋЕНА АКТУЕЛНИМ ПИТАЊИМА ЛЕКСИКОГРАФСКЕ ПРОБЛЕМАТИКЕ И ЛЕКСИКОГРАФСКЕ ПРАКСЕ

Оцртавајући улогу и значај Стојана Новаковића у нашој науци о језику, Рајна Драгићевић је успоставила својеврсну параболу која спаја најзначајније личности српске језичке средине на размеђи XIX и XX вијека – Ђуру Даничића, Стојана Новаковића, Љубомира Стојановића

¹⁶ „С нашим глаголом је“ – истицао је Новаковић – „у вези сва наша фразеологија која такође чека да се испита и у одабраним примерима прикупи и стави на углед, на поуку и на богаћење стила“ (Новаковић 1888: 36).

и Александра Белића (Драгићевић 2015: 2). На нама није да оцјењујемо чија је улога важнија у србистици као науци, чије дјело има плодноснији или далекосежнији значај, дубљи или потпунији карактер у њеном цјелокупном развоју. На нама је да дамо скицу за сагледавање значаја Стојана Новаковића у оном сегменту језичке дјелатности који је посвећен „неговању језика српског“ и изради рјечника савременог српског језика. Па ипак, прије него што се у жижу интересовања постави наведено прегалаштво овога филолога – жељели смо да о Новаковићу као „великом синтетичару“ како га Александар Белић назива, дамо једну управо Белићеву давно изречену оцјену: „Он је био човек знања, човек дела, један дух који невероватно упрошћава све сложености предмета, прагматичар и симплификатор који сагледава пре крај послу неголи што друго, способан за предузимање крупних научних издавачких предузећа и великих колекторских научних послова“ (Белић 1999: 154).

Лексикографска гледишта Стојана Новаковића заметала су се, унапређивала и сазријевала углавном у додиру с Вуковим *Српским рјечником*, Даничићевом лексикографском праксом, старијом и савременом лексичком грађом српског језика, те у додиру са страним лексикографским подухватима, посебно великим Гримовим *Рјечником њемачког језика* и Литреовим *Рјечником француског језика*. Новаковићева активност усмјерена на лексикографску проблематику посебно је била згуснута у периоду од 1867. године (кад отпочиње да се одвија жива сарадња праћена преписком између Ћ. Даничића и С. Новаковића) до 1893. године, периоду када су настали Новаковићеви списи посвећени актуелним питањима лексикографске проблематике и лексикографске праксе. У оцјени Новаковићеве улоге и његовог значаја за развој српске лексикографске мисли неопходно би било да се наведени списи изблиза осмотре и аналитички сагледају. Тако би била утврђена основа за расвјетљавање улоге трију најзначајнијих фигура – Новаковића, Бошковића и Белића као лингвиста који у идејном и теоријско-методолошком смислу стоје на челу *Речника српскохрватског књижевног и народног језика*, као највећег националног подухвата на пољу српске описне лексикографије.

Први спис: *Писмо Стојана Новаковића његовоме председнику ЈАЗУ* (1878)

Овај спис посвећен је свесци насловљеној као *Ogled. Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*. Огледну свеску којом се утемељује на-

ведени рјечник обрадио је и предговор саставио Ђуро Даничић.¹⁷ Позитивну оцјену *Ogleda* дали су Ф. Миклошич, С. Новаковић и И. Срезњевски, а најопширнију и углавном негативну оцјену дао је представник тзв. загребачке школе Вебер Ткалчевић.¹⁸ Свој спис Новаковић је упутио предсједнику Академије Фрањи Рачком казујући како је поласкан и како му је част да склопи „низ размишљања и карактеристика“ о Даничићевој огледној свесци.¹⁹ Ову расправу А. Белић је оквалификовао као нешто „најозбиљније што је о Даничићеву *Ogледу* написано“, те поводом Новаковићева списка устврдио: „Новаковићев синтетички дух желео је нешто више“ (Белић 1998: 453). Шта се крије иза Белићеве опште оцјене, могуће је открити само ако се Новаковићевој расправи приступи аналитички и с доста пажње. Цијела расправа, изнесена на готово педесет страна густо куцаног текста, садржи двије мање-више засебне цјелине, али тако конципиране и сročене да се њихови поједини сегменти међусобно прожимају и допуњују. Прва цјелина могла би да се окарактерише као општи поглед на лексикографску праксу словенског југа и новија европска лексикографска достигнућа, друга као критички осврт на Даничићев *Ogled*.

а. Општи поглед на лексикографску праксу словенског југа и новија европска лексикографска достигнућа. У овом дијелу Новаковић се критички осврће на лексикографска остварења настала од краја XVI до почетка XIX вијека. Рјечнике од Вранчићева *Dictionariuma* до Стулићева *Rječosložja*, аутор назива шокачким рјечницима, оцјењујући како су конципирани с циљем да пруже „сјелину“ језика. Ипак, у представљању лексичке грађе у њима се снажно осјећају субјективне оцјене њихових састављача: „Oni svi stoje, ili praktikom ili teorijom ili neodoljivom za tadašnju literaturnu snagu niskoćom gledišta, svaki u svojoj tijesnoj domovini, svaki pod potpunom vlašću ideja i upлива one kulture, u

¹⁷ *Ogled* поред предговора (III–VII) садржи списак извора (VIII–XII); надаље је сам рјечник уприличен на тридесетак страна (1–31) с 36 одредница, међу којима је узвику и везнику **а** и његовим функцијама посвећено 47 стубаца. Међу важнијим одредницама су ријечи **алат**, **бацати**, **бајачница**, **бајалац**, **бајати**, **баштина**, **бесјед**, **бесједити**, **биће**.

¹⁸ Нешто опширнији преглед оцјена даје Vince 1981: 393–394.

¹⁹ О неким мање познатим околностима Даничићева преласка у Загреб и његовим односима са Фрањом Рачким, Новаковић говори у једном писму (рекло би се из 1876. године) упућеном Ватрославу Јагићу: „Уз то се ради рата ми сви разиђосмо по границама те је неко време Београд имао мушку популацију сведену веома на мало и заступљену странцима. Тако Ђура дође до мучне невоље, а мудри Фр. Рачки погоди са својом категоричном понудом баш тад. Међутим и са наше стране, од кнеза, чињена му је помоћ“ (Јагић 1930: 363).

којој су се до литерарног расвитка узвисили“ (Novaković 1878: 166). Истичући дјело Дубровчанина Микаље *Blago jezika slovinskoga* (штампано 1649. године) као најснажније остварење, Новаковић даље образлаже да наведени шокачки рјечници, уз опште и бројне унутрашње слабости, носе и још једно заједничко обиљежје: то је питање идентитета народа чији вокабулар представљају. Тако се, ма како да се то схвата, Вранчићев поистовјећује са далматинским идиомом, Бјелостјенчев, Јамбрешићев, Волтиђијев и Стулићев са илирским, а Микаљин са словинским. У погледу заступљене лексике у њиховим рјечницима, уз просторна ограничења, он наводи да су се њихови састављачи огријешили и о временску димензију – у рјечнике су уносили онај материјал који су сами научили и знали, а „prostrano polje prošlosti“ остало им је до краја непознато. Крајње уопштено, Стојан Новаковић је њихово опште стање изразио овако: „Nijedan od gore pomenutih pisaca ne bijaše na čisto ni s imenom jezika, kojemu leksikografski trud svoj posvećavaše, ni s cjelokupnim glavnim karakterom, ni s ostalom rodbinom, ni s unutrašnjim zakonima toga jezika“ (Novaković 1878: 167).

Представљајући Вуков *Српски рјечник* из 1818. године, Новаковић је посебно нагласио да Вуково дјело чини велики помак у односу на до-тадашњу лексикографску праксу словенског југа. Његов аутор „svojom radnjom otvara savršeno nov period“ (Novaković 1878: 169). Према Новаковићевим запажањима, Вук је одрешито рашчистио са рускословенском писаном традицијом претпостављајући овој српски народни језик и језик усмене народне културе као његову књижевну основицу: „Položaj jezika prema rodbini, n. p. prema ruskome i starome slovenskome Vuk već iskazuje tako jasno i precizno, da to njegovo iskazivanje čini epohu u historiji jezika na srpskom istoku“ (Novaković 1878: 169). Такође, Вук је имао јасну представу о језичким разликама међу идиомима, па је, сходно томе, код великог броја ријечи давао или назначивао њихову дијалекатску перспективу. Али, начелно и угрубо речено, прво издање Вукова *Рјечника* садржи пресјек лексике једног индивидуалног говора, пресјек који Новаковић види као лексички свијет једнога човјека: „U njemu je [Српском рјечнику] promatranje jednoga čovjeka, promatranje svakojako bez potpune sistematičnosti i ne uvijek iz bliza“ (Novaković 1878: 171) (исп. Ивић 1966: 79). Ипак, уз наведене и бројне друге добре стране Вуковог *Рјечника*, Стојан Новаковић уочава и неке недостатке. Прије свега, аутор *Писма* у језику види резултат динамичког прожимања свих његових слојева или „krugova“, те је и за потпунију представу лексичког система једног идиома какав је књижевни језик, неопходно трагати

за лексиком различитих области друштвеног живота и рада (Novaković 1878: 172). Опет, и некако тијесно повезано с овим, Новаковић запажа да је Вуков лексикографски концепт недовољан за пружање цјеловите лексичке слике српског језика, те га је, и поред тога што разграничава појам дијалекатског, потребно системски употпуњавати и у оном правцу који омогућује испољавање дијалекатских лексичких специфичности. Новаковић ово схватање изражава на њему својствен начин: „Jedan se korijen u jednom predjelu – što će, filološkim jezikom govoreći, reći u jednom dijalektu – aklimatiše, dokle u drugom propadne; u jednom potjera mnoštvo izdanaka, dokle u drugome veoma zakržljavi i jedva se u životu zadrži“ (Novaković 1878: 172).

6. Критички осврт на Даничићев *Ogled*. Да би успоставио што шири оквир у који се смјешта Даничићев *Ogled*, да би оправдао или у појединим сегментима довео у питање његове резултате, Новаковић се позива на методолошки и концепцијски најзначајнија европска лексикографска достигнућа тога времена. То је у првом реду *Deutsches Wörterbuch* браће Грим и Литреов *Dictionnaire de la langue française*. За разлику од Нијемаца и Француза који су – констатује Новаковић – у XIX вијеку имали „ujedinjen“ књижевни језик (Гримов историјски рјечник утемељен је на споменицима од VII вијека наовамо и лексичкој грађи горњоњемачког дијалекта, Литреов рјечник заснован је на савременој грађи и класичном француском језику до XVII вијека), наш књижевни живот био је посве разједињен (Novaković 1878: 190). Дијалекатско шаренило и књижевни језик у заснутку, увелико су, међу осталим чиниоцима – сматра Новаковић – усложнили природу Даничићевог *Ogleda*.

У спису *Писмо Ситојана Новаковића њредсједнику*, углавном су, с осјећањем изразите наклоности према своме учитељу, изнесене добре стране Даничићевог *Ogleda*. Уочене недостатке и мањкавости Новаковић је давао с осјећањем такта, развијао их и формулисао с циљем да се будући рјечник научно-методолошки што темељније и шире заснује. Он тако сугерише да би Даничићеве изворе ваљало унеколико проширити, а то проширење могло би да се развија у три правца. Први правац би обухватио дјела која претходе – да употребимо Даничићеву формулацију – „нашем времену“. Ту Новаковић наводи дјела босанских фратара и других приморских писаца код којих је могуће уочити „probijanje na vidik jezika narodnoga“, а посебно дјела из источног дијела штокавске територије. Други правац обухватао би дјела савремених писаца. Трећи правац попуне односио би се на грађу народних умотворина (поред оних наведених у Даничићевим изворима). Новаковић се надаље противи, ма

колико поуздана Даничићева акцентуација била, да се старој лексици, ријечима који су се затрле или изобичајиле у народним говорима, даје акценат по субјективном нахођењу. Он је, дакле, против сваког вида субјективног представљања лексичке грађе (Novaković 1878: 200).

Заокружујући представу о овом обимном и исцрпном Новаковићевом спису, жељели смо да се посебно истакне она страна *Ogleda* о којој је Новаковић изнио најоштрије замјерке – то је питање етимологије. Осврћући се на тежње Самуела Богомила Линдеа (*Słownik języka polskiego*, 1807–1814) и Јосефа Јунгмана (*Slovník česko-německý*, 1835–1839), чија етимологија углавном није испала „срећно“, аутор се надаље окреће Гримовом и Литреовом рјечнику као обрасцима у којима је етимологија постављена на завидном нивоу. „Braća Grimi staraju se, da postanje riječi osvijetle s dvije strane: poređenjem iz germanskoga, i po tome poređenju iz indoevropskoga kruga. Na to je njihovo poređenje vrijedno ugledati se“ (Novaković 1878: 202). Слично поступа и Литре, и тај његов етимолошки поглед пун је „једре поуке“. Нажалост – сматра Новаковић – Даничић је напустио такав план и окренуо се приказивању коријена као својеврсној етимологији (исп. Vince 1981: 393). У том погледу Даничић је ишао далеко, предалеко. Међу примјерима Новаковић наводи Даничићеву етимологију ријечи *бацајти*. Оцјенивши да је њен развојни пут недовољно потврђен, магловит у Даничићевој грађи, а држећи се начела да је етимологија мање сигурна што се мање ослања на историју ријечи и компарацију, доноси општи закључак: „Nedovoljan je ovaj način tumačenja za to, što ne pokazuje procesa kojim je leksikograf došao do svojih zaključaka, niti činilaca, koji su onu sumu stvorili; ne iznosi pred nas onu cjelokupnu građu, koja je njegovim prodikcijama za osnov služila“ (Novaković 1878: 203).

Ово су били само битнији сегменти Новаковићеве расправе. Пишући о *Ogledu* и поводом њега, образован и речит какав је био, Новаковић је навео бројна запажања о српској националној култури, нашем језику, нашем човјеку. Она су често изражена на најфинији начин, увјерљиво и са пуно духа. А одрешит одговор Фрањи Рачком био је: „da se *Ogled* primi i uređivanje rječnika nastavi“.

Други спис: *Српска краљевска академија и неговање језика српског (Посланица Академији наука философских)* (1888)

Други обимни спис Стојана Новаковића насловљен као *Српска краљевска академија и неговање језика српског*, има свечарска обилежја – припреман је о стогодишњици Вукова рођења, а поднесен на

свечаном скупу Српске краљевске академије у септембру 1888. године. Белићево запажање да је „Новаковићев синтетички дух желео нешто више“ (изражено поводом списка *Писмо Стојана Новаковића његовом сједнику*) (Белић 1998: 453), у потпуности оправдава Новаковићева *Посланица*. Деценија пред њену појаву, у којој пада и дан изненадне Даничићеве смрти (1882), представља период у којем је Новаковић начинио својеврстан заокрет у својој језичкој мисији. Тај период и период непосредно иза њега, некако је и вријеме када се он дефинитивно окреће његовању српске језичке културе у најпотпунијем смислу те ријечи и полагању институционалних оквира за њено унапређивање и подизање. То је некако и вријеме – како то наводи и Радосав Бошковић – када је наш језик постао књижевни, књижевни у најпотпунијем смислу те ријечи.²⁰ Новаковићева *Посланица Академији наука философских* обиман је спис писан специфичним језиком и стилем, спис полемичког карактера, спис оштрих и увјерљивих запажања, ријетких и необичних поређења. Овдје бисмо да се сумирају већ дата запажања о Новаковићевој *Посланици* (Јошић 2016б), те да се она оснаже још покојим фактом који би откривао њен дубљи и потпунији смисао.

а. Основица књижевног језика. За разлику од Даничићевих филолошких гледишта у којима стара писана језичка заоставштина представља чинилац богаћења народног језичког израза – Новаковић у *Посланици* у жижу ставља народни језик као општи ослонац за грађање и унапређивање књижевног језика: „Од Стојана Новаковића и његових излагања почело је код нас јасно раздвајање народног језика и народног књижевног језика“ (Грицкат 1993: 8). Новаковићева представа о *народном књижевном језику* сасвим је одређена – то је књижевни језик с дијалекатском основицом, али језик ослобођен оних типичних дијалекатских особености по којима је дијалекте међу собом могуће разликовати и поредити. „Новаковић, дакле, види у књижевном језику једну нарочиту варијанту народног“ (Грицкат 1960б: 315). Обрасце таквога језика аутор види нпр. у Вуковом преводу *Новога заветја* из 1847. године и Даничићевим *Пријовейкама из Сѣарога и Новог заветја* из 1850. године.

²⁰ Последњу деценију XIX вијека Бошковић означава као период када је наш језик добио своју физиономију: „Тек тада почиње његова стабилизација, његово нормализовање; тек тада је он добио књижевну архитектонику; своје стилове, своје језичке стилове; добио је свој стални и устаљени лексички фонд“ (Бошковић 1978: 189).

б. Временска димензија рјечничке грађе. Полазећи од Даничићевог временског разграничења изнесеног у *Ogledu*, Новаковић је у *Посланици*, спису у којем се заправо нашироко заснива и образлаже идеја о великом описном рјечнику савременог српског језика и скицира његов лексикографски профил, изнио гледиште да писану заоставштину од Доситејевих дјела наовамо ваља употпунити обимном грађом из народних умотворина, али и лексичком грађом преузетом из дјела савремених писаца. „Даничић је – да се послужимо запажањем Е. Фекете – јасно дефинисао деобне међе две епохе у развоју наше језичке историје, на основу кога је, опет, Ст. Новаковић указао на полазне границе од којих [...] будући речник Академије треба да пође“ (Фекете 1993: 24). Оправданост за унос савремене лексичке грађе проистиче из гледишта на језик као динамички ентитет, као на живо ткиво са свим мијенама у лексици, синтакси, фразеологији, метафоричком изражавању итд. (исп. Грицкат 1993: 8).

в. Дијалекатско тежиште рјечника. Модел књижевног језика утемељен на „јужном“ (херцеговачко-дубровачком) изразу, како га је засновао Вук, Новаковићу се чинио као прилично узак оквир за општу културну подлогу савременог српског језика. Новаковић зато прихвата Вуков јекавски израз и језик српских народних умотворина као чиниоце савременог српског књижевнојезичког изрази, али ипак сматра да би примат у профилисању књижевног језика требало да имају цивилизацијски и културно најнапредније области. У потоњем периоду то су шумадијска и војвођанска средина. Како у неком књижевном језику обично један дијалекат има примат и суштински одређује тип књижевног језика, а с обзиром на чињеницу да се у западној Србији још у његово вријеме уочавало како „јужни говор попушта“, Новаковић дијалекатско тежиште „народног књижевног језика“ с Вуковог јужног изрази премјешта на савремена књижевна достигнућа и говор управо наведених области. Новаковић се у том погледу поводи за Даничићевим схватањима, а Даничић је знао да употреба народног језика у књижевности „почиње баш у његово време, педесетих година прошлога века – у Србији, у ослобођеној Србији“ (Бошковић 1978: 189). Потпору за таква гледишта Новаковић такође види у њемачком и италијанском језику, у снази њихових стваралаца (Лутера у Њемачкој, Дантеа и Бокача у Италији) „који су необичном снагом уздигли један дијалекат нада све остале и дали му моћ књижевног језика“ (Новаковић 1888: 42).²¹ Уосталом, први

²¹ „Један дијалекат – стоји надаље у Новаковићевој *Посланици* – ако имадне срећу да се изрази као књижевни језик, обично потчињава себи све остале ситне дијалекте у

спис (*Писмо њедсједнику*), Новаковић је, иако Шапчанин родом, поводећи се за Вуковим и Даничићевим књижевнојезичким начелима, писао јекавским наречјем – други, тј. *Посланицу*, уобличио је на екавици, приклањајући се тако оном типу књижевног језика који би по логици ствари морао у Србији да има општи примат.

г. Садржинска и тематска страна рјечника. У *Посланици* упућеној Академији српској, Новаковић се здушно залагао да у нови рјечник српског језика уђе што обимнија грађа која би расвјетљавала различите области живота, рада и духовног стваралаштва. Како је тип књижевног језика био одређен и фундаментална начела о природи рјечника заокружена, Новаковић се окренуо конкретизацији његових лексичких садржаја. Служећи се поучним искуствима Румунске академије у изради рјечника румунског језика, сматрао је да би се истраживање језичких кругова морало одвијати у два сегмента. Један сегмент обухватио би лексику садржану у стручним дјелима (нпр. Јосифа Панчића, Лука Зора, Валтазара Богишића, Владана Ђорђевића), други лексику из народа, за коју би се, како су то већ поучно чинили Румуни, сачинили посебни упитници и разаслали по народу. Аутор *Посланице* је, дакле, полазио од схватања да је језик слојевит организам, да има свој општи лексикон и своје „кругове“, који даље подразумевају социјално и термилошко раслојавање: „Тога ради језик се расклапа на разне мање или веће кругове и саставне делове по разликама сталежа, послова и радова који чине целину народног живота“ (Новаковић 1888: 80)

д. Појам „српски стил“ и назнаке за његово профилисање. У Новаковићеву спису *Српска краљевска академија и неговане језика српског* разматрају се бројна питања српског књижевног и народног језика. У њеном уводном дијелу стоје и оне до данас на више мјеста цитиране парадигматичне ријечи: „Иоле књижеван читалац знаће, како се већ са самом Академијом, са самим тако рећи њеним именом спаја мисао о обради језика, о речнику, о уздигнућу језика на виши научни и књижевни значај“ (Новаковић 1888: 7). Ауторова синтагма „уздигнуће језика“, поред размотрених а и неких других параметара битних за уобличење књижевнојезичког израза, свакако подразумева и његову стилску перспективу. Иако се у *Посланици* наводе пробрани примјери узорног стила (Вукови и Даничићеви преводи, те неки ситнији радови Јована Бошковића и Јована Живановића о чистоти језика), Новаковић

околу, докле год иду општи основи онога дијалекта, или докле год му се остали сродни дијалекти из околине могу лако прилагодити“ (Новаковић 1888: 41–42).

сматра да би нови рјечник (онако како га он види), морао да представља основицу и за грађење препознатљивог српског стила. Зачетке таквога стила аутор *Посланице* види у дјелима Доситеја Обрадовића или Јосифа Панчића, уопште у представи о књижевном језику образованом у области источног говора (Новаковић 1888: 63). О особеностима српскога стила мало се шта надаље каже, али је сасвим очигледно да аутор *Посланице* појам стила уско везује с избором „најправилнијега и најобичнијега у језику“. Стилска перспектива књижевног језика пред крај XIX вијека тек је могла да се назре. Пред науком о језику стајали су крупни задаци с цјеловитим и добро заснованим лексиконом на челу, чија би обрада почивала „на литерарним потребама, а не лингвистичким“ (Грицкат 1988б: 29), лексиконом који би показао особености језика и „његове унутрашње интенције“ (Грицкат 1996: 31). За лексиконом би слиједило проучавање реченице и њених синтаксичких чланова, разрада фразеологије и свих оних језичких средстава која служе за суптилно, танано исказивање мисли. „Докле се год то не уради – наводи Новаковић – неће се моћи пречистити ни изградити српски стил“ (Новаковић 1888: 37–38).

На крају, да се поглед на овај спис сажме у реченицу-двије: Новаковићева расправа *Српска краљевска академија и неговање језика српског* представља својеврсни манифест, пролегомену нове лексикографске мисли код Срба. У њој је аналитички и критички сагледано стање српскога језика у XIX вијеку и успостављен природан оквир за његов развој, оквир у чијем је средишту програм израде великог рјечника савременог српског језика као најпречи и најважнији Академијин задатак.

Трећи спис: *Предлог Српској краљевској академији да се ошћочне куйљење грађе за академијски Српски Речник* (1893)

Трећи спис „учињен“ је Српској краљевској академији у априлу 1893. године. То је краћи спис штампан на непуних десет стубаца и битно другачији од претходна два. *Предлог* (како би се могло закључити и из самога наслова), нема оних полемичких тонова, оне жустрине у изношењу гледишта, танане анализе лексикографске проблематике и снажне аргументације што иде уз њу. Иако се у више наврата у овом спису позива на своју *Посланицу*, Новаковић то овдје чини само како би најважнија гледишта о српском језику и његовом развојном путу у XIX вијеку још једанпут истакао на тако важном мјесту, како би Српској краљевској академији још једанпут предочио какав би то значај за науку и књижевност, за просвету и образовање, за свеколики друштвени и јавни

живот нашега народа имао рјечник савременог језика, и каква би улога Академије била у свему томе. У вези са тим навешћемо један веома важан цитат из Новаковићева *Предлога*: „Задатак новог *Српског Речника*, којег би израду имала да почне спремати наша Академија, био би баш у томе, да исцрпи и да с нарочитом пажњом лексикографски обради баш ову другу страну рада на тековинама за српски народно-књижевни језик, а то учини више у књижевно-лингвистичком него ли у научно-лингвистичком правцу [...] Тиме би Академија, по природној задаћи својој, извршила своју историјску мисију у образовању језика српског, а срећно и успешно извршење те мисије имало би огромних последица по свима крајевима Словенскога Југа“ (Новаковић 1893: 5).

Надаље у *Предлогу* Новаковић даје конкретна упутства о прикупљању и екскерпцији грађе, о њеном исписивању и довођењу у ред. Притом се позива на поучне примјере који су пратили сличну лексикографску активност: на Даничићеве листове међу страницама Вуковог *Рјечника* с ријечима које се не налазе у Вука; на нарочита питања која је Валтазар Богишић припремио за прикупљање правних обичаја у народу; на упитник што је Румунска академија користила при прикупљању ријечи за свој рјечник (исп. Белић 1959: IX). Међутим, Новаковић је замислио да се такви замашни, озбиљни и одговорни послови повјере посебном тијелу. Зато предлаже да се у оквиру Српске краљевске академије као носилац посла установи Лексикографски одсек. Тако је напokon у окриљу Академије створен институционални оквир и отпочела жива лексикографска активност. Чин стварања Лексикографског одсека и убрзана активност на стварању *Српског речника* (како га је Новаковић назвао) били су у складу с европским научним струјањима у којима се посебна пажња поклањала националним културним вриједностима (исп. Радовић-Тешић 2009: 207).

Остало нам је на крају да се с неверицом упитамо: како је могуће (када се српска лексикографска мисао од Вука наовамо углавном спотицала о сопствене слабости, када се тек заснивао наш књижевни језик, а славистика била на ниском степену развоја) – како је то могуће да је неко тако моћно сагледао лексикографску проблематику српског језичког поднебља, тако поуздано скицирао развојни пут описне лексикографије код Срба у XX вијеку и фактички утемељио обимну лексикографску дјелатност у крилу Српске краљевске академије, чији је плод данашњи *Речник српскохрватског књижевног и народног језика* (у тексту надаље: Академијин речник или Речник САНУ, у цитатима и с другачијим скраћеницама) као највећи национални лексикографски

пројекат!? И одмах да се каже: могуће је, јер је Новаковић био свестран, научник за велике синтезе, визионар, или како се А. Белић изразио – „човек знања, човек дела [...] способан за предузимање крупних научних издавачких предузећа“ (Белић 1999: 154). Исто питање нешто другачије је формулисао и Ненад Ивановић, те и одговорио на нешто другачији начин: „Посматранао са становишта српске историјске лексикографије, Стојан Новаковић представља личност у којој су се, у једном за нашу науку преломном времену, срећно спојили луцидност и акрибичност великог научника и ауторитет академски и друштвено утицајног човека. Захваљујући успешној реализацији скупа оригиналних лингвистичких идеја, којима почиње лексикографија савременог српског језика, његов допринос раду на великом Речнику постао је неизмеран; а његов научни дух остао је да лебди над радом у Лексикографском одсеку и у дубинама 20. века“ (Ивановић 2013: 181). Приклањајући се Белићевој оцјени о Новаковићевом мјесту у српској лингвистици, Милка Ивић је била још одређенија: Новаковић је био „prvi Srbin koji je književnojezičku problematiku umeo dublje sagledati i u tom sagledavanju anticipirati neke sazajnje vidike potonjeg stoleća“ (Ivić M. 1997: 117).

ОГЛЕДНА СВЕСКА АКАДЕМИЈИНА РЕЧНИКА ИЗ 1913. ГОДИНЕ

Пред њрвом огледном свеском Академијина речника: назнаке и оквири

Идеја о изради рјечника савременог српског језика у српској ученој средини, у Друштву српске словесности и Српском ученом друштву као својеврсним претходницима Српске краљевске академије и у Академији самој од њеног оснивања 1886. године, била је жива током цијеле друге половине XIX вијека. Више су то, заправо, биле замисли посвећене бризи о српском језику у којима је каткад био скопчан и какав план о новом рјечнику, обимнијем, садржајнијем и цјеловитијем од Вукова *Српског рјечника*. Најранији, а рекло би се и најснажније артикулисан план чини *Предлогъ за Србскій Рѣчникъ и Србску Грамаѣику*, језички спис Јована Стејића објављен у Гласнику ДСС за 1853. годину. Према Новаковићевим ријечима, то је био прави наговјештај будућег великог лексикографског посла који је падао у задатак Српске академије. А како тадашње Друштво српске словесности није нашло довољну „снагу разлога“ за прилично смислен Стејићев *Предлогъ*, тако су у потоњем периоду још лакше падале у воду друге спорадичне и магловите замисли. Прекретницу у активности Академије донијели су списи

Стојана Новаковића посвећени лексикографској проблематици српскога језика, а посебно чувени спис *Српска краљевска академија и неговање језика српског (Посланица Академији наука философских)* из 1888. године. У датом спису далековиди Новаковић је, уз снажну аргументацију предочену у духу европских позитивистичких струјања у науци о језику, успоставио моћан језички и културолошки оквир у чијем је средишту разрађена идеја о рјечнику савременог српског језика или „речнику књижевног народног језика“, како га је Новаковић у *Посланици* звао. Коју годину послје подношења *Посланице*, Новаковићевим залагањем биће основан Лексикографски одсек (1893) у крилу Српске академије као огранак који ће у народном периоду примити на себе обиман и сложен посао око припреме и уобличавања грађе, те терет саме израде наведенога рјечника.

У међувремену, у Академијине фондове приспјело је нешто лексичке грађе, углавном трудом и заслугом угледних појединаца, који су на приједлог ДСС из 1855. године слали лексику какву не садржи Вуков *Српски рјечник*.²² То исто чинио је и Ђура Даничић, а о његовом поучном примјеру постоји лијепо свједочанство Стојана Новаковића: „Сећам се још из времена мога ђаковања, да је покојни Ђ. Даничић имао Вуков Речник везан с уметнутим празним листовима покрај сваког штампаног листа, и да је онда имао обичај да на те листове додаје сваку реч из народног језика, коју би нашао, а не би је било у Вука, с примјером и с цитатом“ (Новаковић 1893: 6). Прави сакупљачки рад услиједио је од 1899. године, када је био сачињен *Позив* и разаслано *Упућство за куљење речи њо народу*. Први талас правога сакупљачког рада на терену, а он је потрајао до Првог свјетског рата, био је најинтензивнији, и управо у њему сабран је највећи број најпотпунијих и најбољих лексичких збирки. Упоредо са сакупљачком дјелатношћу, у Лексикографском одсеку устрајно се радило на ексцерпцији, исписивању и сређивању грађе из одабраних штампаних дјела, тако да је у Лексикографском одсеку негдје око 1910. године било похрањено „нешто мање од милион и по“ листића (Грицкат 1996: 33). Таква немала грађа, обједињујући језик књижевних дјела, језик стручних области, језик пословних списа, народни говорни језик (живу лексику из различитих области штокавског подручја), по својој природи и свом обиму морала је да да свој лексикографски израз, своје лексикографско обличје. Како је тек крајем прошлога вијека, како то види Р. Бошковић, отпочела стабилизација нашег

²² И. Грицкат (1996: 27) даје нешто прецизнијих података о сакупљачима и њиховим збиркама.

језика и он „добрио књижевну архитектонику ... свој стални и устаљени лексички фонд“ (Бошковић 1978: 189)²³ – потпуно је било оправдано да се на стање српског језика, какво се оно испољавало на прелому XIX и XX вијека, гледа као на зрело језичко ткиво, на организам чијим би се пресеком објелоданио његов лексички фонд у духу и по лексикографским мјерилима модерног доба.

У Лексикографском одсеку пред Први свјетски рат, дакле, сматрало се да су сазрели услови за пресјек Академијине лексичке грађе, за профилисан оглед рјечника, чијим би се стручним претресањем пречистио концепт савременог рјечника српског језика заснованог на грађи од Доситеја Обрадовића наовамо. Тако су прву половину XX вијека обиљежиле двије огледне свеске, два огледа временски прилично удаљена, лексикографски различито профилисана, два огледа који ће имати опречан значај при утемељењу и разради коначне концепције Речника САНУ.

Огледна свеска из 1913. године – критички осврт

Послови израде прве огледне свеске (у даљем тексту: ОС 1913 или Иванићев оглед) повјерени су секретару Лексикографског одсека Момчилу Иванићу.²⁴ Занимљив је податак који свједочи како је првобитни план израде огледне свеске повјерен тројници уредника – поред М. Иванића, др Александру Белићу и др Василију Ђерићу. У архивској грађи Лексикографског одсека о томе постоје релевантни подаци (исп. Годишњак Српске краљевске академије, год. 1906: 166), а какав је одјек имало сазнање да се у Академији припрема грађа за нови рјечник српског језика, потврђује и кратка биљешка у Босанској вили. У једном њеном броју у краткој биљешци насловљеној као Академијин рјечник, наводи се да ће горепоменути уредници „независно један од другог“ дати своју верзију огледа: „Кад доврше повјерени им посао, утврдиће

²³ Говорећи о крају XIX вијека као периоду стабилизације нашег књижевног језика, Р. Бошковић наводи даље: „Тек тада је добијена могућност за развитац и диференцијацију његових стилова: књижевног, говорног, административног, научног, песничког итд. и за овакво или онакво котирање појединих речи у њему (покрајинске речи, речи из ове или оне друштвене средине, песничке речи, застареле речи, старинске речи, неологизми итд.)“ (Бошковић 1978: 189–190).

²⁴ Момчило Иванић (1853–1916) данас је остао некако заборављен. Иванић је био средишња личност Лексикографског одсека од његовог оснивања: била му је повјерена општа брига о лексичкој грађи. Упоредо с овим, бавио се преводњем (с руског је превео сепарат П. Бирјукова: *Лав Николајевич Толстој: животи и рад*), писао је стручне реферате (*Иван Сидејановић Јасићребов*), бавио се књижевном критиком (дао је оцјену прве збирке приповједака Милке Гргурове), припремао допуне за Новаковићеву *Српску синтаксу* (исп. Грицкат 1996: 33), био учитељ на двору Карађорђевића.

се правац и облик уређивања академијина рјечника и одабраће се његов уредник “ (Босанска Вила, год. 1907, број 7: 111). Белићев и Ђерићев оглед је изостао, а Иванићев ипак завршен и штампан 1913. године у Београду под насловом: *Српски речник књижевнога и народнога језика по материјалу Лексикографског одсека Српске Краљ. Академије*. Над њега се веома брзо надвила сјенка Првог свјетског рата, чије ће се погубне посљедице и те како одразити на сам рад у Лексикографском одсеку и на језичку мисију какву је Академија наука примила на себе.

Иванићева огледна свеска (ОС 1913) садржи три дијела: Предговор (III–VII); Преглед књига из којих је црпена грађа за назначени оглед (VIII–XII); Речник (1–24). Помињући Вуков *Српски рјечник* као рјечник „народних речи“ и Даничићев Рјечник Југославенске академије у којем се „нарочито трага за бићем и значењима у књижевној прошлости српској и хрватској“, Иванић најављује рјечник Српске академије као рјечник савременог или „садашњег књижевнога и народнога језика српскога“, како га он квалификује на једном мјесту (ОС 1913: V). Колики је труд Иванић преузео на себе при припреми огледне свеске, свједоче и бројни извори одакле је узимана грађа. То су, уз већ постојеће рјечнике, извори српског језичког поднебља, писани извори и бројне лексичке збирке са штокавског терена. Овој грађи прикључена су и поједина дјела из старије хрватске писане заоставштине (Канижић, Качић, Рељковић, Мулих Јурај), те ријетки извори настали у хрватској средини током XIX вијека употребљени „с опрезношћу и обазривошћу, из разлога добро знаних“. У планирању и изради наведеног огледа, Иванић се, као њен заступник огледног издања, определијелио за источни, екавски изговор, али то није био само његов лични избор, већ гледиште које је Стојан Новаковић заступао у *Посланици*, а Лексикографски одсек се у то време чврсто држао Новаковићевих лексикографских гледишта. Иванић је оправдање образлагао овако: „Одсек се одлучио за источни не руководећи се, при том, ни чисто српском особеношћу, ни изворношћу [...] него практичношћу и лакоћом правилне замене поменутога старог гласа [...] Културне речи источне половине српскога народа, сва преимућства која ова половина показује у свим гранама народнога јавнога живота и културе над југозападним, имаше при тој одлуци пресудан глас“ (ОС 1913: V). Ријетко шта у предговору огледне свеске илуструје Новаковићева гледишта о дијалекатској основици књижевног језика као наведене Иванићеве ријечи (исп. нпр. Новаковић 1888: 63).

Уобличавајући своју концепцију представљену у огледном издању као *Српски речник књижевнога и народнога језика*, Иванић се чвр-

сто држао Новаковићевих општих начела, али не свих. У нечему је одступао, па и самовољно нудио нека лексикографска рјешења. Снажан утицај на развој Иванићеве концепције имао је Ђура Даничић; методологија и техничка рјешења првих томова Рјечника Југославенске академије, итекако су се одразили на Иванићев рад. То се у првом реду односи на општу подјелу правих и пренесених значења. У изради ОС 1913 Иванић је ишао за семантичким мјерилима и њих је стављао изнад свих. Осврћући се на овај оглед, Ненад Ивановић (2013: 185) правилно запажа: „Речнички чланак у *Огледној свесци* осмишљен је према Гримовим принципима речничке обраде, с тим изузетком што се у дефиницији користе српске, а не немачке и латинске речи. У речничком чланку се, поред етимолошких дају и синтаксичко-стилистичке, па и прагматичке експликације значења. Поступак дефинисања лексема, међутим, није унификован, већ варира од лексеме до лексеме, чиме се, по ауторовим речима, истражују различити лексикографски методи у обради речи“.

Огледном свеском је обухваћен мањи број ријечи с почетним словима **б** и **в**, а међу важнијим одредницама су **баба**, **борац**, **борба**, **борити**, **влада**, **владавина**. Само одредници **баба** посвећено је непуних 12 стубаца лексикографске обраде. Савремени рјечници код овога образовања (нпр. Речник САНУ) већ према значењу разликују двије засебне ријечи, прву словенског, другу турског поријекла (*baba*); тај факат једноставно није приказан у Иванићевом приступу. Уз ово, ријетка појединачна значења некако су се расула, а могла су да буду боље укомпонована са неким претходним сродним значењима. То би некако могао да буде разлог што одредница **баба** (а и неке друге иза ње), не посједује своју пуноћу. Иванићу једноставно није полазило за руком да прикаже јаснији развој значења и оне односе узајамности међу значењима, како би то налагао ваљано заснован и концепцијски добро осмишљен описни рјечник. С друге стране, Иванић је показао доста слуха за вишечлане термилошке синтагме (**ђедова баба**, **баба рога**, **баба руга**, **баба коризма**, **баба-Марта**) и прилично добро их је обрађивао, али их није у довољној мјери разграничавао од правих фразеологизмима (у Иванићевом огледу: **правити бабу**, **превести бабу** итд.). Имао је смисла за дефинисање и избор потврда којима би посвједочавао значења, али не увијек и не сасвим сигурно. Иванићев рад има и других слабости. Њих су уочили и дефинисали други, а овдје би да се дâ преглед досадашњих важнијих запажања.

Оцјену његове огледне свеске (ОС 1913), својевремено је дао Томо Маретић, и то је до данас најпотпунији поглед на Иванићево дјело; послѣ-

је Маретића, посебно оштру оцјену изрекао је Александар Белић (Белић 1926, Белић 1959). Неколико детаља о Иванићеву подухвату, углавном преузетих из предговора у виду краћих формулација, даје Егон Фекете (1993: 31 и 32); И. Грицкат у више наврата помиње Иванићев труд, а нешто опширнији суд даје у једном своме раду (Грицкат 1996: 34); пишући о Бошковићевом доприносу концепцији Речника САНУ, М. Радовић-Тешић (2009: 185) само узгред помиње Иванићеву огледну свеску.

Своја запажања, сугестије и приједлоге, Т. Маретић је изнио веома брзо после изласка из штампе Иванићева огледа. У своме приказу, Маретић се осврнуо на бројне ситније пропусте. Међу осталим, он Иванићу замјера што српски извори имају апсолутну превагу: „Ja dobro znam, da mnogi hrv. pisci rđavo pišu [...] ali opet ne mogu priznati, da su oni crniji i gori od veoma mnogih srpskih pisaca novijega vremena“ (Maretić 1914: 124).²⁵ Маретићу смета што се међу изворима нашло свега неколико новијих хрватских писаца, те тврди да би се међу дјелима других стваралаца (из Босне, Далмације, Славоније) могло да нађе доста добрих ријечи „које би рјечнику биле од користи“. Друга запажања тичу се појединих лоше употребљених акцената или њиховог непотребног гомилања у косим облицима, прекомјерном броју примјера за поједина значења и сл. Маретић такође сугерише обједињавање значења и уже дефиниције у њиховом приказивању (те у том погледу препоручује да се Српска академија у изради свога рјечника угледа на тротомни рјечник њемачког језика Мориса Хејнеа (Moriz Heyne, *Deutsches Vörterbuch*, Leipsig 1906): „Heyneov je rječnik od prilike šest puta manji od Grimova, ali je zato jamačno bar šest puta praktičniji i korisniji i u narodu njemačkom rašireniji“ (Maretić 1914: 123). Осврнувши се на преамбициозно замишљени Рјечник Југославенске академије, Маретић је закључио да је Даничић издавањем првог његовог дијела „svezao ruke svojim nasljednicima“, и такву немилу судбину, судећи према карактеру и обиму Иванићеве радње, предвидио и новом рјечнику српског језика. Уочавајући знакове новијег културног приближавања између Хрвата и Срба и већ постојећи Рјечник Југославенске академије, те малобројну грађу хрватских писаца међу Иванићевим изворима, Маретић се запитао: „Zar ne bi od srpske akademije

²⁵ Међу писцима „рђава“ језика Маретић зачудо наводи и Јована Скерлића, иако му је било познато да је Скерлић иза себе оставио обимно и моћно књижевно-критичко дјело са снажним обрасцем српског књижевног језика; рђав језик му смета подједнако и код појединих хрватских и српских писаца, али је чудно што се толико обрушио на Скерлића: „Opet je bez ‚obazrivosti‘ nekima od njih (na pr. J. Skerliću) iskazana čast, te će biti citirani u srpskom akademickom rječniku!“ (Maretić 1914: 124).

bilo lijepo i dostojno, da je pored srpskoga imena u natpis rječnika metnula i hrvatsko ime?“ (Maretić 1914: 130).

Укратко: Томо Маретић није довео у питање Иванићев лексикографски рад, није оспорио његов стручни и научни легитимитет, већ је критички сагледао постојећа лексикографска и друга пратећа рјешења и указао на даље правце развоја његовог концепта који је у окриљу Српске академије наука био тек у заснутку.

У новонасталим ратним околностима, рад у Лексикографском одсеку увелико је замро, те је изостало и претресање Иванићева огледа у „стручној расправи“. Иванићев подухват тек је 1926. године оштрој критици подвргао Александар Белић у извјештају Академији наука насловљеном као *Српски речник књижевнога и народнога језика* (Белић 1926). У првом дијелу *Извештаја* Белић се осврће на бројне слабости и недостатке Иванићеве огледне свеске, које се (да се до краја сажме) односе на временску димензију и саму природу грађе,²⁶ на неадекватан однос лексике књижевног језика и лексике народних говора, на методолошке слабости у презентацији значења и приказу грађе, на занемаривање граматичке стране, употребне вриједности лексема, њиховог фразеолошког статуса, на питања синтаксичке спојивости с другим лексичким јединицама и уплив такве спојивости на саму семантику. У другом дијелу *Извештаја* Белић – уз опаску која потврђује да је Момчило Иванић поднио велики терет у Лексикографском одсеку при припреми, ексцерпцији и контроли грађе – преоштро резимира Иванићеву улогу: „За њега смо видели да је у своме „Огледу“ показао интересовање једино за семазиолошку страну речи (значење речи) и ни за шта више. Занемарио је чак и синтаксичку и фразеолошку страну коју мора показивати сваки речник“ (Белић 1926: 115). Нема никакве сумње да је Белића у периоду непосредно послје завршетка Првог свјетског рата (а несумњиво и прије), снажно заокупљала идеја о новом концепту савременог рјечника српског језика, те да је критичким сагледавањем Иванићеве концепције, заправо успостављао његове нове, другачије и потпуније обресе, утемељене на савременим филолошким и лексикографским схватањима.

²⁶ Иванићево посезање за покрајинском грађом из „средњег доба“ која би бацала свјетлост и чинила везу са савременом грађом (Качић-Миошић, Релковић, Канижлић), Белић сматра неадекватним и непотребним: „По самом принципу овог Речника, у њему се не може узимати никаква историска грађа, нити ради везе с историским развитком језика нити ради бољег објашњења речи. Зато што то није било потребно речнику савременог књижевног језика, и зато што [...] за „свјетлост“ свакако није могло бити довољно“ (Белић 1959: XI).

Неке од горенаведених слабости Иванићева огледа, Белић је потцртао још једном у уводном тексту пред 1. томом Академијина речника (Белић 1959). Ту је наново образлагао и указивао на недовољности неких других, нпр. Иванићевих етимолошких биљежака,²⁷ те је одреши-то закључио: „Да се о величини целог Речника суди, био је недовољан Оглед Иванићев“ (Белић 1959: XII). Сличну општу оцјену изнијела је и Ирена Грицкат: „Огледна свеска, и поред залагања њеног творца М. Иванића, није успела. Тај је текст био намењен академицима и другим стручњацима да о њему дају своју оцјену, а потом се замишљало да ће се све претрести у „стручној академији“ [...] Ипак, разгледајући штампани примерак његовог Огледа, данашњи стручњак може констатовати да је Иванић поседовао изванредан дар за лексикографску конструкцију“ (Грицкат 1996: 34). Тим судом Иванићево прегалаштво као *acta est fabula* остало је по страни, и углавном није представљало даљи предмет упоредне или какве друге анализе у србистици.

ОГЛЕДНА СВЕСКА АКАДЕМИЈИНА РЕЧНИКА ИЗ 1944. ГОДИНЕ

Огледна свеска из 1944. године као њојпреба и изазов

Од појаве Иванићева огледа до новог пресеја Академијине грађе и новог, битно другачијег огледног издања протекло је тридесет година. У периоду послје Првог свјетског рата, Иванићев оглед као концепт изгубио је актуелност (у пракси га је заобишла и „стручна расправа“ у Академији наука филозофских). Рад на даљој ексерпцији, систематичнијем прикупљању грађе из народа и њеном довођењу у ред, настављен је у Лексикографском одсеку у оној мјери колико су то поратне могућности допуштале, па чак и интензивирајући у појединим сегментима. Постоје несумњиви подаци да је она у међуратном периоду удвостручена, те да је премашила цифру од 3.000.000 листића (исп. нпр. Грицкат 1996: 33 и 46). Сходно Белићевим представама о лексици штокавског дијалекта, унеколико је интензивирајући рад на ексерпцији српских извора (српских писаца, српских годишњака, листова и часописа који нису били обухваћени до тада), али и рад на одабирању и ексерпцији „књига хрватске књижевности у довољној мери“ (исп. Белић 1926: 118). Белићева представа о нашем језику и нашем лексикону потпомогнута новонасталим државним,

²⁷ Иванићеве напомене етимолошке природе давале су у виду „бележака“, којима се за поједина значења дата у одредници даје латински, њемачки или француски корелат (Белић 1959: XI).

друштвеним и културним околностима насталим последице Првог свјетског рата, нагињала је ка двочланом називу језика у имену рјечника и нешто уравнотеженијем односу српске и хрватске грађе: „У речник књижевног и народног српскохрватског језика [...] морају ући све речи које су се одомаћиле у књижевном језику нашем нове епохе [...] од старијих писаца треба да уђу само они који су се читали [...] у време после 1814–1818 год. на истоку или 1830–1836 на западу“ (Белић 1926: 120).

Тако обимна грађа пред Други свјетски рат била је сама по себи предодређена за нови пресјек, за нови, потпунији и битно другачије концептиран оглед, који би представљао њено огледало и служио као основ за коначно отпочињање рада на уобличавању Речника Српске академије. Стицај историјских околности праћен проглашењем Независне државе Хрватске (1941), имао је пресудан значај при напуштању Белићеве представе о рјечнику с двочланим именом и поновном окретању рјечнику са српским именом. Нова огледна свеска припремана је на захтјев и „стално наваљивање“ Министарства просвете актуелне окупационе владе (Белић 1959: XVIII). Огледна свеска именована као *Речник српскога књижевног и народног језика* штампана је 1944. године (у даљем тексту: ОС 1944). Она садржи: Предговор (потписао га је Милош Тривунац), Увод (III–XIX, разрађен у 5 тачака), Употребљени извори (XXI–XXXVI), Речник (1–58).

Огледна свеска из 1944. године као иновативан, лингвистички утемељен концепт савременог описног рјечника српског језика

Концепт Огледне свеске из 1944. године, која се данас обично и популарно назива Бошковићевом огледном свеском,²⁸ почива на општим Новаковићевим идејним начелима израженим у *Посланици* (Новаковић 1888),²⁹ он има додирних тачака с Иванићевим огледом у

²⁸ Такав назив унеколико оправдава и чињеница што је Радосав Бошковић при њеној припреми и изради „несумњиво изнео на својим плећима највећи део целокупног посла“ (ОС 1944, Предговор: VII), али та чињеница не умањује научни и стручни допринос и осталих чланова редакције, посебно Јована Вуковића и Кирила Тарановског, уз њих Исидоре Секулић и Симе Пандуровића којима је углавном било повјерено дефинисање ријечи. О Пандуровићевом прегалаштву на том пољу наводи се и ово: „Он је свој задатак схватио тако савесно да је за релативно кратко време спремио прву скицу за реч глава, најтежу у Огледу“ (ОС, Предговор: VII).

²⁹ „Огледна свеска [је], у складу са грађом скупљеном у току минулих педесет година, исечак из речника српског а књижевног и народног језика, у главном онаквог како га је Стојан Новаковић замишљао још пре педесет и шест година“ (ОС 1944, Предговор, III–IV).

појединим сегментима обраде ријечи, али Иванићев концепт увелико превазилази. ОС 1944 пружа иновативан, лингвистички утемељен концепт савременог описног рјечника српског језика, у њој је исцрпно искоришћена лексикографска грађа, она пружа цјеловиту слику лексичких јединица које представља, она успоставља јасан однос о књижевној и народној лексици, она има амбицију да да јасну представу о социјалном, жанровском и стилском раслојавању лексикона. Оцјењујући да ОС 1944 „представља озбиљан труд далеко изнад Огледа М. Иванића“, А. Белић истиче његову научну вриједност, лингвистичку концепцију, језичке а не естетске критеријуме у избору ријечи, лексикографски опис лексичких јединица, те његову стилску перспективу. Парафразирајући њен увод он наводи следеће: „Можемо се у потпуности сложити са писцем тих редова када рече да је лингвистичка концепција главна одлика овог Речника, и по одабирању грађе, и по начину одређивања значења, и по начину ређања значења, и по стилистичкој перспективи, и по граматичкој перспективи, и по критеријуму „по којима су пропуштане поједине граматичке категорије“, и по свему другом“ (Белић 1959: XIX–XX). Белићева схватања, без разматрања природе ОС 1944 и конкретне оцјене њених лексикографских достигнућа, потврђује и Ирена Грицкат: „С обзиром на озбиљну стручност састављача њеног Увода и невеликог речничког текста [...] концепција је овде била далеко јаснија и научнија од Иванићевог покушаја, па се о овом, у несрећним околностима израђеном раду похвално изразио и А. Белић“ (Грицкат 1996: 46). О околностима настанка ове огледне свеске, улози и доприносу Радосава Бошковића у њеној изради и његовим лексикографским гледиштима, опширно и аргументовано је писала М. Радовић-Тешић у раду *Дојринос Радосава Бошковића концепцији великог речника (из историје настанка огледних свеска Речника САНУ)*. Ту се ауторка посебно осврнула на прве три Бошковићеве тачке дате у Уводу; ономе што је изложено у њеном раду, мало шта би могло да се одузме или дода, и ми не бисмо да парафразирамо резултате њене анализе и њених запажања. Па ипак, жељели смо да дамо до знања како ауторка посебно наглашава факат да је лингвистичка концепција у приступу грађи и њеном лексикографском уобличавању актуелна од 1. тома Речника САНУ, те да се лексикографска анализа ријечи у приличној мјери може да односи и „на данашњи степен његове израде“ (Радовић-Тешић 2009: 189). Међу другим на систематичан начин разрађеним лексикографским проблемима, ауторка наводи и ово: „Оглед је унео још једну новину у нашу лексикографију – систематску обраду фразеолошког материјала“ (Радовић-Тешић 2009:

192). Умјесто даљег претресања навели бисмо њен уопштени закључак: „С обзиром на рђаве околности у којима је ова свеска-оглед настала, мислимо да је сав рад на њој обављен пре свега са високом стручном компетенцијом и строго лингвистички у складу са тадашњим модерним лингвистичким схватањима“ (Радовић-Тешић 2009: 194).

Рјечнички дио ОС 1944 обухвата готово 600 акцентованих лексичких јединица (међу њима је дата и прилично обимна ономастичка грађа). Њихова граматичка перспектива сведена је на минимум: „Овај речник нема никаквих нормативних претензија уопште, а напосе – нема претензија да буде кодекс прописа о језичкој правилности, јер није речник савременог књижевног језика“ (ОС 1944, Увод; XIII, аутор тачке Ј. Вуковић). А како се његова концепција одразила на коначну концепцију Речника САНУ, покушаћемо да илуструјемо упоређујући приказ важних значења ријечи **глава** датих у овом огледу и Речнику САНУ.

глава: ОС 1944	глава: Речник САНУ
1. Горњи или предњи део човечјег или животињског тела, у којем је мозак	1а. горњи део човечјег, односно предњи део животињског тела у коме се налази мозак и главна чула
2. Живот	3а. живот (често и у устаљеним говорним обртима с глаголима: бранити ...)
3. Ум, разум, памет, свест	2а. памет, интелигенција; мисли, свест, сећање; схватање, дух
4. Лице, личност, човек	4а. особа, личност, појединац
5. Појединац, јединка скупа	4б. заст. пореска глава
6. Водећа личност, првак, вођ	5а. личност која руководи, управља; старешина, руководилац, вођа, првак
7. Оно што је матица чега; што доминира чим; што је у неком погледу прво по важности (код чега)	

Ако се код ријечи **глава** у полисемији, у приказу развоја значења осјећа тако снажан саоднос (а међу даљим значењима такође постоје чврсте везе), шта онда показују поједине групе изведених ријечи, нпр.

изведених именица? Позиција изведених ријечи прегледно је представљена у ОС 1944 (тачка 4, аутор Ј. Вуковић, XII). Ту се разликују групе ријечи код којих је, у духу схватања проф. Розвадовског, могуће издвојити два дијела – *genus proximum* и *differentia specifica*. У уводном дијелу не наводе се примјери, али их у рјечнику свакако има (нпр. **гладѝлица** им. ж. р. 1. Какав предмет, камен, каква алатка; *оно чиме се нешѝо изравњује, глача, глади*). Другу групу чине именице с деминутивним или хипокористичким, аугментативним или пејоративним значењем, код којих ознаке за деминутивност итд. „значе „стављање“ граматичких момената у директну, непосредну службу лексикографије“. Пишући о творбеном и лексичком значењу изведених ријечи, Б. Ћорић је показао у коликој су мјери принципи тумачења дати у ОС 1944 заступљени у нашим једнојезичним рјечницима при одређивању и дефинисању значења: „У свима њима се, генерално узев, у лексикографској дефиницији изведенице налази у овом или оном виду компонента значења основинске речи, што је битно за творбено значење“ (Ћорић 1993: 261). У коликој мјери и на који начин се семантичко сагледавање и дефинисање изведеница дато у рјечничком дијелу ОС 1944 одразило на коначну концепцију Речника САНУ, показаћемо на неколицини лексема.

одредница	ОС 1944	Речник САНУ
главарина	1. Најстарији облик пореза, порез на личност	а. порез који се плаћао по глави, лични порез
главарство	1. Главарски положај, старешинство; главаровање 2. Главарско држање, понашање	1а. главарски чин, власт, достојанство 1б. главарско држање, понашање
главчина	1. На точку – средишњи трупинасти део, у који су углављени паоци; задебљање на осовини	1. средњи ваљкасти део точка у који се углављују паоци и умеће осовина
глагољаш	1. Католички свештеник који служи службу Божју по глагољским књигама	1. свештеник који врши богослужење на словенском језику по глагољским књигама; присталица таквог богослужења
гладилац	Онај који глади, глача, полира какав предмет	1. радник који глача, полира предмете

гладуница	Женска, девојка која се глади, дотерује, често чешља и умива	женска особа која се много глади, дотерује, удешава, гиздавица
гласило	Часопис или новине као орган каквога друштва, какве странке, организације, каквога краја, народа и сл.	1. редовна или повремена публикација неке установе, предузећа, организације (новине, часопис и сл.); лист, часопис и сл.

Поред приказа значења, блискости се осјећају и у другим лексикографским параметрима као што је граматичко заглавље (у ОС 1944 нешто уже, у РСА нешто развијеније), разрада фразеологије (исп. нпр. изразе дате под одредницама **гла́ва** и **гла́с** у једном и другом извору), уврштавање и обрада ономастичке грађе (гдје се ОС 1944 и РСА унеколико разилазе).

Уопште узев, у ОС 1944 утврђен је лингвистички правац у приступу и обради лексичке грађе. И не само то: основне контуре његове концепције (које је утврдио Радосав Бошковић с неколицимом ближих сарадника), биле су од пресудног значаја за даљи правац развоја и усавршавања концепције Академијиног речника.³⁰ Анализирајући поједине сегменте овога огледа Ненад Ивановић (2013: 193), у виду закључка, износи следеће: „Видљив је велики методолошки утицај *Огледа* из 1944. на формирање модерног лексикографског чланка. У овом спису, остварени су значајни помаци у дефинисању и представљању грађе: уочена је и истакнута разлика између енциклопедијске и лексикографске обраде речи; а одређени су сви елементи речничког чланка и предложена њихова типска обрада“. Бошковићев рад предузет на стварању концепције будућег рјечника Српске академије наука, М. Радовић-Тешић (2009: 188) упоредила је с радом који је Ђура Даничић подузео при разради концепције за прву књигу Рјечника ЈАЗУ: „Слободни смо да тај његов рад око концепције Речника поредимо са радом Ђ. Даничића на покретању и изради прве књиге Рјечника ЈАЗУ“. Ауторка, без сумње, у првом реду овдје мисли на Даничићев *Ogled (Ogled. Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika, 1878)*, послије којег се Даничић упустио у захтјеван

³⁰ Е. Фекете је улогу ОС 1944 у разради коначне концепције Речника САНУ оквалификовао на следећи начин: „Стручна елаборација лексикографских начела, методологија обраде речничке грађе и финална лингвистичка постава целог речничког пројекта извршена је тек [...] после завршетка другог светског рата. Темељне одреднице садашње физиономије Речника утврђују се, у ствари другом огледном свеском (из 1944. године)“ (Фекете 1993: 32). Исп. и Радовић-Тешић 2009: посебно 194.

и мукотрпан посао израде и уређивања поменутога рјечника. Данас се чини, а и претходна анализа у доброј мјери показује, да њено поређење, изнесено крајње обазриво, има пуни смисао и потпуно оправдање: Даничићев *Ogled* фактички стоји у прочељу Рјечника JAZU, а сличну позицију заузима и ОС 1944 при заснивању *Речника српскохрватског књижевног и народног језика*, иако се од ње унеколико одступило послије Другог свјетског рата, углавном у методолошком смислу.

БЕЛИЋЕВА ЛЕКСИКОГРАФСКА ГЛЕДИШТА И ЊЕГОВА УЛОГА У РАЗВОЈУ АКАДЕМИЈИНА ЛЕКСИКОГРАФСКОГ ПРОГРАМА

Прије десетак година залагањем и трудом бројних наших филолога, академика и професора Универзитета, изашла су из штампе изабрана дјела Александра Белића. Научној, стручној и културној јавности, нашој и страниј, омогућено је тако да се напаја са снажних Белићевих језичких извора сабраних на једном мјесту. Чином издавања Белићевих лингвистичких списа, чија се садржина креће од опште и упоредне словенске лингвистике до студија посвећених српском (српскохрватском) језику и српској језичкој култури (историји, дијалектологији, правопису, граматичи, општим питањима савременог књижевног и говорног језика) – поменута јавност могла је да се наново увјери како Александру Белићу припада средишње мјесто у новијој српској лингвистици.

Што ли се публицитета тиче, лексикографска гледишта, лексикографски ставови и мисли Александра Белића у издању његових изабраних дјела остали су некако по страни. Иако су у њиховом креирању унеколико саткана и колективна лексикографска схватања Белићевих савременика, али и његових претходника из различитих периода припреме и уобличавања *Речника српскохрватског књижевног и народног језика* као највећег националног лексикографског пројекта, та схватања носе лични Белићев печат. Она истовремено испољавају и чврсту везу с општим токовима модерне европске лингвистике Белићевога времена,³¹ те везу с најбољом лексикографском традицијом у словенском свијету усмјереном ка изради националних рјечника у првој половини XX ви-

³¹ О властитој Белићевој језичкој теорији и модерним лингвистичким токовима Душан Јовић је навео сљедеће: „Несумњива је чињеница да су Белићеве интенције биле: изградити властиту теорију о језику и конституисати властиту школу. У области опште лингвистике настојао је остати независан и свој. Несумњиво је, такође, да се делимично искључио из традиционалне лингвистике, а никад није потпуније своју теорију везао за савремене школе и правце“ (Јовић 1976: 201).

јека, посебно руском. Ирена Грицкат сматра да је, одмах за Стојаном Новаковићем, Белић „најистакнутији прегалац на овом послу“, који је „и за време заслуженог одмора, и већ у дубокој старости, не задуго пред крај, живо разматрао појединости у вези с изразом овог капиталног дела“ (Грицкат 1988: 27).

Лексикографска гледишта која се начелно могу да посматрају као програм посвећен изради великог једнојезичког описног рјечника српског (српскохрватског) књижевног и народног језика, Александар Белић је изложио у *Уводу* пред 1. томом Речника САНУ (Белић 1959)³² и у великом спису насловљеном као *Српски речник књижевног и народног језика*.³³ Лексиком и лексиколошком проблематиком овај аутор се бавио и у бројним другим радовима мањег обима, а већи број њих сабран је у 13. књизи Белићевих изабраних дјела (Белић 2000). Белићева лексикографска гледишта на Академијин речник, иако су била подређена једом општем циљу – самој изради рјечника – могла би да се подијеле на више цјелина или да се посматрају из више углова. За овај рад ми бисмо да се осврнемо само на она најбитнија, остављајући цјеловит преглед за какву другу прилику.

Назив рјечника и ошћий поглед на лексички фонд српског језика

Општепозната је чињеница да је замисао Стојана Новаковића била израда рјечника *српског народног књижевног језика*, да је Новаковић на своје вријеме гледао као на епоху кристализације на-

³² У рукописној заоставштини Александра Белића постоји сепарат такође насловљен као „Увод“ откуцан на писаћој машини. Рукопис је подијелен на поглавља, а међу њима и оним поглављима штампаним пред првим томом Речника САНУ постоје незнатне разлике. У начелу, то су веома слични рукописи (идентични у свом највећем дијелу), чије се најважније разлике своде на редосљед у излагању.

³³ Спис је поднијет Председништву Српске академије наука год. 1926. и он заправо садржи извјештај о активности Лексикографског одсека усмјереној на сакупљање и сређивање лексичке грађе од појаве Новаковићеве *Посланице* (Новаковић 1888), те Белићеве лексикографске и културолошке смјернице посвећене физиономији наведеног рјечника. Спис се чува као дио Белићеве оставштине у Архиву САНУ, непотпун је (недостаје његов средишњи дио), а изгледа да је писан у прекидима и у различитим друштвено-политичким околностима: Белићев *Извештај* у првом дијелу говори о српском рјечнику и српској грађи (стр. 1–2), а у завршном о рјечнику српскохрватског језика и грађи од Вука Карацића и илиризма (стр. 120). Поред Белића који *Извештај* помиње у више наврата у своме дјелу (исп. нпр. *Речник Српске академије наука*, *Енциклопедија Југославије*, том I, под одр. Академија), на овај Белићев спис као да мисли и И. Грицкат када помиње „раније Белићеве идеје“ о семантичком опису лексичких јединица (Грицкат 1993: 10).

родног књижевног израза на који тек треба да буде „*udarena pošljednja politura*“ (Novaković 1878: 195). Атрибут *српски* носи и прво огледно издање рјечника: *Српски речник књижевног и народног језика* (штампано као рукопис у Београду 1913., у даљем тексту као ОС 1913), иако и сам Момчило Иванић (као заступник његове концепције), говори о „опрезном и обазривом“ одабирању хрватских примјера (исп. Грицкат 1988б: 27). Од Иванићевог огледног издања до појаве првог тома Академијина речника, околности друштвене и историјске су се увелико мијењале, те су ратни, међуратни и поратни период са својим мијенама и језичким раскоlima између Срба и Хрвата, имали утицаја на обухват извора, те сходно томе и на сам назив рјечника као лексикографског пројекта Српске академије наука. Тако сам Александар Белић поменути извјештај предсједништву Академије подноси под насловом: *Српски речник књижевног и народног језика*, те у првим страницама говори у духу тога назива. У другом дијелу списка (који је очито писан касније), он заступа концепт савременог рјечника заједничког језика: „У речник књижевног и народног српскохрватског језика [...] морају ући све речи које су се одомаћиле у књижевном језику нашем нове епохе. Као што сам већ истицао, нову епоху рачунам од Вука Караџића и илиризма“ (Белић 1926: 120).

Напоменимо узгред да се у огледном издању *Речника српског књижевног и народног језика* из 1944. године (скраћено: ОС 1944) као грађа наводе српски штампани извори и збирке народних ријечи. За поменути оглед Радосав Бошковић наводи како он „представља примену принципа савремене лингвистике, углавном савремене лексикологије, на лексички фонд нашег ‘позитивног’ речничког материјала“ (ОС 1944: IX).³⁴ Ако ли је аутор *Увода* нађеног у рукопису заиста Александар Белић,³⁵ није наодмет да се из њега наведе гледиште о општем карактеру, да је тако поједностављено назовемо, Бошковићеве огледне свеске: „По својој обради овај Оглед представља одломак, управо исечак, из Речника српског књижевног и народног језика. С једне стране, он обухвата књижевни језик у најширем смислу, дакле пружа слику о језику не само лепе књижевности него уопште српске књиге XIX и XX века, као и о свакидашњем говорном језику образованих Срба [...] Речник обухвата онај лексички материјал за који не налазимо потврде у књижевности, али који у народу живи, о чему сведоче етнографски списи и поједини

³⁴ У креирању и изради ове огледне свеске, како свједочи М. Тривунац у Предговору, највећи дио посла снимио је Радосав Бошковић; исп. и. Белић 1959: XIX; Радовић-Тешић 2009: 188.

³⁵ Овај спис се, као дио Белићеве оставштине, чува у Архиву САНУ.

поуздани сакупљачи речи у народу“ (*Увод*, 1). Последња огледна свеска, она из 1953 (ОС 1953), намијењена је будућим обрађивачима као упутство; она садржи кратак предговор Александра Белића, носи заједничко име језика (*Огледна свеска Речника српскохрватског језика*), доноси српску грађу и грађу хрватских писаца. Очито је да је нова југословенска држава, она створена на ратним тековинама 1941–1945, идејом о зближавању етнички и вјерски супротстављених народа, идејом о језичком и културном заједништву, пресудно утицала на учвршћење подухвата који се популарно, а и у научним круговима, данас једноставно назива Речник САНУ. Колико се својевремено, у међуратном периоду, водило рачуна о уравнотежености рјечничке грађе и садржинском односу његових извора, показује и А. Белић у *Извештају*, који међу задатке Лексикографског одсека у даљем периоду ставља: „Одабирање и црпење књига хрватске књижевности у довољној мери. Сређивање и убацивање њихових листића у општи ред“ (Белић 1926: 118). Речник Српске академије наука био је заснован на грађи из разних говора, у чему је – како наводи И. Грицкат – и био његов смисао: „Речник је морао постати двојан и остати такав“ (Грицкат 1988: 30).

Природа и профил рјечника, избор ријечи, икавска и друга грађа

Новаковићеве представе о замишљеном рјечнику српског језика изложене у *Посланици* из 1888. углавном су засноване на „сопственом прегледу лексике и сопственим лексичким открићима“ (Грицкат 1988: 28). Новаковић је сматрао да будући рјечник ваља да покаже све што у лексичком смислу постоји у народу; своју епоху, тј. крај XIX вијека, сматрао је као период „кристализације“ народног књижевног израза, над чијим ће лексиконом да се уздигне разгранат и стилски обогаћен језик (исп. Грицкат 1988б: 28). Он се залагао за одбацивање ономастичке грађе, „тамних речи“ и „књижевности несродног материјала“, остављајући академицима на процјену која ријеч „нема недостатка“ те као таква може да уђе у рјечник. У каснијем периоду, како то показују огледна издања, напушта се овај лични принцип при одабиру лексичких јединица, што је посебно дошло до изражаја у вријеме Белићевог активног вођења Лексикографског одсека. Тако он као један од важних наредних послова у припреми грађе наводи: „Верификовање досадашњег подвлачења и црпење имена лица, планина и сл.“ (Белић 1926: 118). Лингвисте и учени људи упућени у проблематику лексикографске праксе окупљења око Александра Белића све су се устрајније залагали да у велики

описни рјечник уђе што потпунији инвентар лексичких јединица. Отуда потреба да у њега уђе фразеологија, загонетке, пословице, а уз ово и најважнија ономастичка грађа.

За разлику од Новаковићевих погледа на избор ријечи, доста су рано sazрела гледишта заснована на „здравијем“, објективнијем приступу, које Белић одређује овако: „Тај речник не би смео бити еклектички, т.ј. такав у који би уредници пуштали само оне речи за које мисле да имају права грађанства у савременом књижевном језику. Јер, прво, такво поступање уредника било би индивидуално, зависило би од њихова знања, укуса, разумевања; друго, наш је књижевни језик тек у постајању, тако да се не може говорити већ сада о томе које су речи добиле искључиво право грађанства“ (Белић 1926: 121).³⁶ А што се дијалекатске лексике тиче, у Академијин речник улазе све оне покрајинске ријечи које по општој оцјени имају лексичко-семантички значај (исп. Радовић-Тешић 2009: 204). Дакако, не улазе оне са својом локалном парадигмом, акценатским или фонетским ликом као језичким обиљежјем дате средине, већ прилагођене Вуковом начелу опште правилности: „Караџићева општа правилност вреди за све речи које би се хтеле из дијалекта узети; оне остају са својим значењем, својом морфолошком структуром; али по гласовима, акценту и промени оне, ако се унесу у књижевни језик, добијају његове особине“ (Белић 1959: XXIV). На трагу Белићевих гледишта, када је о провинцијалној лексици ријеч, на потенцијалну бојазан да се у Академијин речник уноси и какав други лексички материјал без стварне верификације на терену, уредницима су својевремено скретали пажњу и највећи познаваоци лексике и лексичког система српскога језика.³⁷

Како је на питање чакавске и кајкавске грађе која се у некој мјери ексцерпирала из појединих извора (нарочито из *Zbornika za narodni život Južnih Slavena*), својевремено стављена тачка,³⁸ питање о укључењу икавског лексичког елемента у Речник САНУ интензивно се рјешавало тек 50-их година прошлога вијека. Бројна отворена питања о концепцији Академијина речника, његовој грађи и др., Александар Белић

³⁶ Исп. и Белић 1959: XXIII.

³⁷ У приказу десетог тома Речника САНУ, Митар Пешикан је такву бојазан изразио као својеврсно упозорење: „Нарочито се мора пазити да се на овај начин унесе само лексичке јединице које доиста живе, а не могуће, потенцијалне речи, јер је један од основних квалитета Речника САНУ његова објективност, реалистичност, документованост – а не формални схематизам и теоријска разрада лексичког потенцијала“ (Пешикан 1978: 89).

³⁸ Чакавска и кајкавска лексика својевремено је правилно схваћена као „благо које својом индивидуалношћу обогаћује свеукупне језичке залихе“ (Грицкат 1988б: 27), али је њено ексцерпирање временом у потпуности ослабило.

није рјешавао напречац, нити је рјешавао сам, али је обично, снагом свога ауторитета, пресуђивао о њима.³⁹ Иако је ријеч о некњижевним изворима, икавско нарјечје – сматрао је Белић – морало је да добије своје мјесто у Академијином речнику. О њему се расправљало на сједницама Лексикографског одсека, а Белићева гледишта о мјесту икавске грађе, како то показује садржај једног писма упућеног Ирени Грицкат,⁴⁰ могла би да се сведу на следеће:

а) икавске ријечи које немају своју јекавску или екавску замјену у књижевном језику остају као такве;

б) ако ли имају или могу да имају замјену, ваља их унијети (без навођења примјера) и упутити на екавске форме (гдје се наводе и примјери за ријечи посвједочене у икавској форми);

в) највећи број ових упућеница узети из Вуковог *Српског рјечника*.

Колико су Белићеви ставови у погледу лексема с икавским рефлексима били чврсти и здрави у почетној фази израде Речника САНУ, показују и његови савремени томови: однос према њима до данас суштински се није мијењао.

Критички осврт на допашњег огледне свеске

Дугогодишњи период прикупљања лексичке грађе (који се с краја XIX протегао на прву половину XX вијека), изнедрио је неслућено обиман фонд ријечи прибраних из различитих извора. Такав фонд (због свога обима и сложености, унеколико и због притиска културне јавности да се какав пресјек, какав концепт израде изнесе на видело), у облику огледних свезака мањег обима презентован је у три маха прије појаве 1. тома Речника САНУ. Приступ грађи и концепти обраде мијењали су се и колебали између два свјетска рата. И Белићева лексикографска гледишта у дугогодишњем периоду бављења лексикографском праксом

³⁹ Ближе о овом исп. Аранђеловић 1978; Фекете 1993: 34.

⁴⁰ То писмо је, како наводи Е. Фекете, Александар Белић упутио Ирени Грицкат 17. августа 1955. године. Уз прилично прецизно изнесен план о уносу икавизама, Белић моли најближе сараднике (Ирену Грицкат и Николу Половину) да изложена гледишта о икавизмима стилизују (како би се нашла у Белићевом *Уводу* пред 1. томом Речника САНУ). У писму Белић наводи и ово: „Ја вам нећу износити све аргументе за уношење икавизама, али је поуздано да су два најглавнија: 1) Народ заиста тако говори, па и у речнику „српскохрватског“ језика треба то рећи. 2) Има примера у нашем речнику с икавизмима, па их треба објаснити, а објасниће се упућивањем икавских облика као одредница на књижевне облике“ (преузето из Фекете 1993: 34).

нису била увијек иста. У вези са тим И. Грицкат наводи: „Из сачуваних докумената сазнајемо да су се раније Белићеве идеје кретале око тога да уз лексичке јединице не треба давати подробније семантичке анализе“ (Грицкат 1993: 10). Па ипак, концепт подробне презентације значења и њихових нијанси наметнуо се већ у 1. књизи Речника САНУ, чији је главни уредник био академик Александар Белић.

Раније помињана огледна издања, оно Иванићево из 1913. год. (ОС 1913) и оно колективно из 1944. год. (ОС 1944, данас упрошћено и популарно именовано као Бошковићево), могли смо да посматрамо као основ из чијег је критичког сагледавања углавном проистекао добар дио Белићевих лексикографских схватања и становишта.

За прву огледну свеску, а њу је 1913. године изradio Момчило Иванић (секретар Лексикографског одсека), те је упутио на оцјену „академицима и стручњацима“, Белић крајње уопштено наводи како је њен аутор „слабо [...] одговорио захтевима доброг уредника овога речника“ (Белић 1926: 119). Сматрајући како основица на којој почива уређивачки концепт савременог описног рјечника српског језика мора да проистиче из саме „природе нашег књижевног језика“, такво гледиште он каткад потанко образлаже са различитих аспеката. Нпр. Белић одбацује Иванићева тумачења појединих ријечи давана „у белешкама“ на латинском, немачком или француском језику, сматрајући их невешто датим и неприкладним (Белић 1959: XI). Иванић је – наводио је Белић (1926: 115) – устрајавао само на семантици: „у своме ‚Огледу‘ показао [је] интересовање једино за семазиолошку страну речи“, запоставио је фразеологију, запоставио и синтаксичку страну, које би морао да да сваки описни рјечник.⁴¹ Не задржавајући се на другим појединостима, овдје бисмо жељели да укажемо на оно што представља главну Белићеву осуду овог лексикографског подухвата: из Иванићевог Огледа

⁴¹ Белић тако наводи неке слабости при подвлачењу и ексцерпцији ријечи у многим књигама: гдјегдје су подвучене само обичне ријечи или је биљежење било необично површно. Као примјер наводи неколико дјела, међу њима и приповијетку *Кроз међаву* Петра Кочића, у којој нпр. није подвучено: *љума* и *граби* уз пут; *најзгоднији* домаћин; *кришили* су се задихани гласови; *громорно* рикао; мал и *имаће*; и паше су му *идали* на конак; *облајорно* срце; да сеире *кришно* и бијело благо итд. (Белић 1926: 116). Уз Кочићеве испуштене примјере Белић указује на пропусте у подвлачењу ријечи и код других писаца (Војислава Јовановића, Слободана Јовановића, Иве Андрића), те поглед на природу Речника САНУ и његову грађу уопштава на следећи начин: „Природа овога речника мора одговарати његову материалу и његовој намени. То је речник савременог књижевног и народног језика нашег. У њему мора бити обрађена семазиолошка и синтаксичка страна речи: њихова значења и њихова употреба у реченици. И једно и друго мора бити утврђено добро пробраним примерима“ (Белић 1926: 123).

није извирала јасна концепција описног рјечника савременог језика, „Иванић није довољно дубоко схватио карактер Академијина речника“ (Белић 1959: XI). Упрошћено речено, Иванићев оглед – како је то сматрао Александар Белић – био је „недовољан“ да се на основу њега суди о величини Академијиног речника.

Битно другачије мишљење Белић је имао о другом огледу, о огледној свесци из 1944. године (ОС 1944). Иако је на изради ове свеске радио већи број сарадника (међу њима Исидора Секулић, Сима Пандуровић, Јован Вуковић, Кирил Тарановски и др.), др Радосав Бошковић „на својим плећима поднео [је] највећи део рада“ (Белић 1959: XIX), бавећи се свим „секторима“ израде овога огледа. Највећим Бошковићевим доприносом М. Радовић-Тешић сматра израду трију најважнијих тачака њенога увода, тј. тачке 1–3 (Радовић-Тешић 2009: 187). Садржај ових тачака управо је оно што спаја (или бар доводи у снажну идејну везу) Белићева и Бошковићева лексикографска гледишта.⁴²

Прихватајући готово у потпуности Бошковићева лексикографска гледишта (изложена у назначеним тачкама увода), А. Белић као најбитније одлике овог огледа наводи:

а. научну и стручну вриједност: „Она представља озбиљан труд далеко изнад Огледа М. Иванића“ (Белић 1959: XIX);

б. његову лингвистичку концепцију (у погледу одбира грађе, одређивања и презентације значења, граматичке перспективе, стилистичке перспективе, опште примјене критеријума за поједине граматичке категорије и др.);

в. општејезички (а не естетски) избор ријечи и примјера који слиједе као њихова потврда: „Много штошта од овог правилно ће се разумети ако речем одмах да су речи и примери у којима се оне налазе одређиване према њиховој општејезичкој вредности, а по естетској тек на другом месту“ (Белић 1959: XX);

г. језички (а не енциклопедијски) опис лексичких јединица.

Белићеве ситније замјерке (а и њих је било), никако не подривају темељну стручну и научну вриједност ове огледне свеске. Оно што се

⁴² Уочавајући блискост Белићевих и Бошковићевих идеја и замисли о концепцији и садржинској стани данашњег Речника САНУ, Егон Фекете тврди: „Темељне одреднице садашње физиономије Речника утврђују се, у ствари, другом огледном свеском [...], уводним текстовима Р. Бошковића, Ј. Вуковића и К. Тарановског“ (Фекете 1993: 32). И даље, а за разлику од Новаковићеве концепције, „у белићевско-бошковићевским идејама преовладава лингвистичка концепција“ (Фекете 1993: 32).

унеколико није уклапало у Белићева лексикографска гледишта (која је као главни уредник изложио у *Уводу* пред 1. томом *Речника српскохрватског књижевног и народног језика*), своди се на то да је „мало померен центар овога Речника“, или на индивидуалност у употреби лексике код писаца и садржинску страну Бошковићевог појма „стилистичка атмосфера наше језичке данашњице“ (Белић 1959: XIX).

Трећа огледна свеска штампана као рукопис, *Огледна свеска Речника српскохрватског књижевног језика* (ОС 1953), иако садржи предговор с потписом А. Белића, није толико битна за развој лексикографске мисли код нас. То је колективно дјело невеликог обима намијењено за унутрашњу употребу (у чијој је изради највећи труд поднио Милош Московљевић), осмишљено у првом реду да даје техничко-методолошка упутства обрађивачима при обради својих лексикографских рукописа.⁴³ Она као да је имала за циљ саму примјену теоријских и методолошких поставки у обради обимне и сложене лексичке грађе српског (српскохрватског) језика, поставки које ће тек да јачају и сазријевају (дјелимице да се и мијењају) у првим томовима Речника САНУ.

Синтетички поглед на Белићев лексикографско-лексиколошки рад дао је Ненад Ивановић, и ми сматрамо да то заиста стоји: „Захваљујући реализацији скупа прогресивних идеја о језичкој природи и развоју, Белић је конституисао српску модерну лексикографију као самосталну примењену дисциплину, одвојену од утицаја позитивистичких школа 19. века и њихових метода језичке анализе и поставио основу Речнику САНУ као модерном лексикографском делу“ (Ивановић 2013: 190). Своја лексикографска гледишта Александар Белић је градио поступно. Сасвим уопштено речено, Белићеви погледи на савремену српску лексикографију плод су његовог свестраног познавања европских културно-језичких струјања крајем XIX и почетком XX вијека, његове свеколике лингвистичке дјелатности (историјске, дијалектолошке, стандардолошке итд.), дугогодишње тијесне везе са савременом лексичком грађом нашега језика, плод уредничке дјелатности при изради 1. књиге Речника САНУ,⁴⁴ те критичког односа према огледним издањима описног рјечника српског језика предузиманим у првој половини XX вијека.

⁴³ Опширније податке о овој огледној свесци даје Фекете 1993: 31.

⁴⁴ Исп. нпр. гледиште о акцентима неких ријечи који у живом говору појединих крајева одступају од Вук-Даничићевог система, или Белићево гледање на акценат страних ријечи (Белић 1959: XXVI–XXVII). Опширније о овим акценатским питањима и даљој лексикографској пракси в. Марковић 1976: 306–308.

КОНЦЕПЦИЈА АКАДЕМИЈИНА РЕЧНИКА И ЊЕН РАЗВОЈНИ
ПУТ ОД НОВАКОВИЋЕВИХ ИДЕЈНИХ ГЛЕДИШТА
ДО САВРЕМЕНИХ ЛЕКСИКОГРАФСКИХ СХВАТАЊА

Од појаве другог издања Вукова *Српског рјечника* па до појаве чувене Новаковићеве *Посланице Академији наука философских* (Новаковић 1888), озбиљне језичке активности у Друштву српске словесности и Српском ученом друштву углавном није ни било. Ваљан изузетак чини Стејићев *Предлогъ* (Јован Стејић: *Предлогъ за Србскій Рѣчникъ и Србску Граматѣику*, 1853), чији аутор је показао извјесну одрешитост у сагледавању проблематике књижевног језика свога времена а његови разнородни списи одређену свјежину и актуелност у погледу језичког опредјељења. Остали ријетки предлози били су без чврстога утемељења или су представљали магловито артикулисане замисли о граматичици, правопису или рјечнику. Најугледнији српски филолог Ђура Даничић у међувремену се преселио у Загреб гдје му је, послвије муко-трпног рада на огледној свесци *Rječnika JAZU* објављеној 1878. године (*Ogled. Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*), повјерено уређивање наведенога рјечника. Даничићев *Ogled* не помиње се овдје тек узгред, већ с циљем да се успостави паралела која се односи на концепцију двају фундаменталних рјечника – историјског рјечника Југославенске академије и савременог рјечника Српске академије. Сва важна питања концепције *Rječnika JAZU* разријешена су првом њеном огледном свеском, првом и једином, којом је заснован *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*. Његова се концепција није битно мијењала до последњег тома и последњег уредника Славка Павешаћа. Развој концепције Академијина речника и само његово утемељење били су далеко сложенији; на његово утемељење и назив, на његову грађу па и концепцију у некој мјери, битно су утицала историјска збивања у првој половини XX вијека, српско и хрватско зближавање и удаљавање и њихове међусобне језичке размирице. Развој концепције овог рјечника могао би да се оквалификује као етапни развој, а сама концепција веже за одређене филологе – Стојана Новаковића, Момчила Иванића, Радосава Бошковића, Александра Белића и др. као њене идејне творце или носиоце. Како Иванићев оглед из 1913. насловљен као *Српски речник књижевнога и народнога језика по материјалу Лексикографског одсека Српске Краљ. Академије* (Иванић 1913) није имао већи значај у развоју концепције Академијина речника, његов оглед се у даљем разматрању оставља по страни.⁴⁵

⁴⁵ Према општој оцјени Александра Белића, Иванић није био у стању да одговори захтјевима струке и сачини иоле прихватљив оглед будућег рјечника (исп. нпр. Белић

Новаковићева идејна заоставштина из 1888. године: велики рјечник савременог српског језика као сјојер националне језичке културе

Идејну замисао о великом рјечнику српског језика Новаковић је изнио 1888. године у чувеној расправи насловљеној као *Српска краљевска академија и неговане језика српског (Посланица Академији наука философских)*. Иако је у цјелини посвећена општим питањима развоја српског језика и бризи о њему, у средишњем и најважнијем дијелу *Посланице* опсервирају се гледишта о савременом рјечнику српског језика, о *Српском речнику* како га је звао, у грубим цртама се одређује његов профил на основу културолошких, општејезичких и лексикографских схватања, те овлаш дају смјернице за његову израду. Говорећи својевремено о Прашком лингвистичком кружоку и његовој улози у утемељењу општелингвистичке теорије о књижевном језику (укратко и о самим начелима те теорије), М. Ивић је недвосмислено оцијенила Новаковићев значај у виђењу и одређењу књижевног језика: „Impresivan je stepen saglasnosti između ovih teorijskih uvida jezičke nauke XX veka i onoga što nam je, u prethodnom stoleću, načinjući istu temu, saopštio naš Stojan Novaković“ (Ivić M. 1997: 116).

Неутемељено би било да се каже како је Новаковић у поменутој *Посланици* дао иоле чврсту концепцију рјечника што ће на његову иницијативу коју годину касније бити заснован у Лексикографском одсеку. Није је ни могао дати, али је као познавалац позитивистичких струјања у науци XIX вијека (која су посебно уздизала национална обиљежја једног народа), као далековид научник предодређен за велика национална прегнућа – идејно осмислио велики рјечник савременог српског језика и оцртао његове контуре.

Новаковићева лексикографска мисао почивала је на темељном познавању наших дотадашњих лексикографских дјела, Вукових и

1959: XII). Овдје бисмо да се задржимо само на једној карактеристичној опаски као илустрацији Белићевих критичких гледишта. У уводном дијелу свога огледа Иванић је навео и ово: „Граматичку страну појединих речи сматрао сам као споредну...“ Овакав Иванићев однос према граматичкој страни наишао је на изричит и оштар Белићев одговор: „Морам признати да ми ове Иванићеве речи нису јасне. Како је могла граматичка страна речи бити тако индиферентна једном уреднику речника? И шта он назива граматичком страном језика? Акценат, гласовне промене, постанак основа?! То и треба да је у речнику ове врсте споредно; али зар је само то граматичка страна речи? Употреба речи, синтакса, уопште фразеологија – зар не улазе такође у граматику; а зар без њих може бити један речник. Видећемо, на жалост, да је у овоме Огледу Иванић сасвим изоставио синтаксичку страну која је, поред семантичке (значења речи), најважнија у оваквоме делу...“ (цитирано према Ристић–Ивановић 2017: 205).

Даничићевих лексикографских подухвата, модерних струјања у европској лексикографској пракси.

У посланици *Српска краљевска академија и неговање језика српског*, аутор је изнио гледишта о основним обиљежјима „речника књижевног народног језика“ (како га је звао). Та гледишта чине Новаковићеву лексикографско-лексиколошку идејну заоставштину, и она су чврсто уткана у Огледну свеску из 1944. године и Белићева лексикографска схватања, у савремену српску лексикографску праксу, у нашу лексикографску мисао уопште. О Новаковићевој улози у заснивању савременог рјечника у крилу Српске краљевске академије, Ирена Грицкат је кратко навела: „Најзаслужнији за коначну одлуку о почетку рада на академијском речнику и о његовој првој концепцији био је Стојан Новаковић“ (Грицкат 1996: 29).

Шта чини основна обиљежја овако схваћене Новаковићеве концепције?

а. Појмовно разграничење *народног* и *књижевног народног језика*: народни језик подразумејева језички израз некога краја са свим својим дијалекатским особеностима; књижевни народни језик био би прочишћена форма језика заснована на народним говорима, језик – да цитирамо ауторове ријечи из *Посланице* – „јачи од свију дијалеката, који ће их све потчинити и у се скупити“ (Новаковић 1888: 31).

б. Рјечник савременог језика морао би да обједини лексику народних умотворина, писану заоставштину од Доситеја Обрадовића до савремених писаца Новаковићева времена, живу дијалекатску лексику с подручја штокавског дијалекта.

в. Вуковом „јужном“ изразу (чији је и сам присталица био), Новаковић претпоставља данашњи шумадијско-војвођански дијалекат као општу подлогу, основу за развој књижевнојезичког израза: Шумадију и Војводину Новаковић види као цивилизацијски најнапредније средине. Он, дакле, дијалекатско тежиште „народног књижевног језика“ с Вуковог јужног израза премјешта управо на говор наведених области, на књижевна и друга достигнућа у којима је већ био оличен књижевни језик заснован на тим говорима.

г. Прихватајући Вукову парадигму књижевног језика, Новаковић се у *Посланици* здушно залагао да нови рјечник има што потпунији лексички фонд. У том погледу он на сугестиван начин указује на тематско и социјално раслојавање лексикона, на „саставне делове“ и језичке „кругове“ који имају себи својствене језичке, па према томе и лексичке особености.

Уз наведена важнија обиљежја Новаковић се бавио и другим питањима која би се на овај или онај начин тицала лексикона: питањима блискозначности и синонимије, одбором ријечи (био је против лексике с периферије лексичког система, нпр. „тамних“ ријечи, ријечи из загонетки и ономастичке грађе), избором и бројем потврда као аргументацијом за одређена значења, питањем туђица и њиховом улогом у лексичком систему. Узгред је дотакао и проблем стила залажући се за његову препознатљивост, а у новом рјечнику као фундаменталном дјелу или стожеру српске националне језичке културе, видео је основ за његово уобличавање и профилисање.

*Модерна лингвистички усјетројена концепција засиуљена
у Огледној свесци из 1944. године*

У међуратном периоду живнула је идеја о тзв. језичком заједништву, на што упућује Белићев извјештај *Српски речник књижевнога и народнога језика* (Белић 1926) поднесен Српској краљевској академији. Активност на сакупљању лексичке грађе у Српској академији посебно је била интензивирана у периоду непосредно после штампања *Позива и упућива за куљење речи по народу за Речник Српске Краљевске Академије* (Београд 1899). У периоду око 1910. године у фондовима Лексикографског одсека СКА, према оцјени И. Грицкат (1996: 33), било је похрањено нешто мање од 1.500.000 листића. Она је стајала на располагању Момчилу Иванићу за израду свога већ поменутог неуспјелог огледа из 1913. године. Грађа у међуратном периоду се удвостручила и достигла цифру од преко 3.000.000 листића (исп. нпр. Грицкат 1996: 33 и 46). Тако обимна и сложена лексичка грађа захтијевала је нови пресјек, поуздан и чврсто концепиран оглед који би служио као образац новог великог описног рјечника.

Држећи се Новаковићевих идејних начела о великом рјечнику, редакција (састављена од неколицине лингвиста и књижевника) на челу с Радосавом Бошковићем приступила је изради нове огледне свеске. Рађена под окриљем Лексикографског одсека у рђавим ратним околностима, она је подразумијевала заокрет ка једночланом називу језика, српском имену и српској грађи (уз покоји хрватски извор), уз ово и модерној, добро осмишљеној и чврстој лингвистичкој концепцији огледа. Именована као *Речник српскога књижевног и народног језика* (огледна свеска), она се каткад поједностављено, слободно и без ваљаног оправдања (углавном међу лексикографима ангажованим на изради Речника

САНУ) назива и *Бошковићевом огледном свеском*. Бошковићев стварни стваралачки печат она и носи, посебно у погледу разраде њених основних тачака, иако се тиме ни на који начин не доводи у питање научни и стручни допринос осталих чланова редакције (Јована Вуковића, Симе Пандуровића, Исидоре Секулић, Хенрика Барића, Кирила Тарановског и др.). Тачке увода, како то у Предговору стоји, стилски су уједначене, али оне ипак имају донекле и „лично обележје“ својих аутора: обилежје Радосава Бошковића тачке 1–3, Јована Вуковића тачка 4, обилежје Кирила Тарановског тачка 5. Штуру оцјену погледа презентованих у огледној свесци *Речника српскога књижевног и народног језика* изнио је Александар Белић, посебно подвукавши „да је лингвистичка концепција главна одлика овог Речника“ (Белић 1959: XIX). Полазећи од ове Белићеве оцјене као општега полазишта, те утврђујући научни удио и допринос Радосава Бошковића у развоју српске лексикографске мисли, Милица Радовић-Тешић (2009) заправо је показала колики је утицај наведена огледна свеска „имала на данашњу структурно-методолошку форму Речника САНУ“. Посебно се задржавајући на Бошковићевим тачкама из уводног дијела, ауторка је у закључку свога разматрања навела сљедеће: „Као дело које по природи својој треба само да претходи будућем правом речнику, Огледна свеска [из 1944. године] је представљала значајну степеницу на том путу. Она је без сумње доста помогла новој редакцији (у којој је у прво време био опет проф. Бошковић), посебно главном уреднику и руководиоцу Речника [Речника САНУ] да дође до коначне концепције у методологији израде Речника и да установи основну лингвистичку и лексикографску обраду речи“ (Радовић-Тешић 2009: 194).

Огледна свеска из 1944. садржи предговор, обиман увод, изворе и сам текст огледа рјечника дат на 58 страна.

Ништа тако добро не показује карактер овога огледа као ријечи Радосава Бошковића дате у уводу: „Као речник – Огледна свеска представља примену принципа савремене лингвистике, углавном савремене лексикологије, на лексички фонд нашега ‘позитивнога’ речничког материјала“ (из Бошковићеве тачке 1). „Можда је општа и главна одлика овога Огледа лингвистичка концепција његова; лингвистичка по свему: и по одабирању материјала, и по начину одређивања значења, и по начину ређања значења, и по стилској перспективи, и по граматичкој перспективи, и по критеријима по којима су пропуштане поједине граматичке категорије, и по фразеологији и по свему другоме“ (из Бошковићеве тачке 2).

Оглед *Речника српскога књижевног и народног језика* концептиран је тако да у сукцесивном низу одредница од ријечи **глава** до ријечи **глеце** на основу обимне лексичке грађе успостави јасну и веома често семантички широко засновану лексичку слику одредница које су се нашле међу назначеним граничним ријечима. Лексичка грађа посматрана је кроз призму женевске лингвистичке школе. Оглед на широко обухвата језик књижевних дјела (прозних и поетских), језик струке и науке (и то не у енциклопедијском већ у појмовном смислу), административни и говорни језик, те провинцијалну лексику која извире из различитих области рада и живота, материјалне и духовне културе српскога народа. „То је језик наше цивилизације, израз нашега духовнога и друштвеног живота новијега и најновијега времена; језик занимљив са сваке стране: и лингвистички, и социолошки и књижевно“ (из Бошковићеве 3. тачке).

Оглед рјечника екавски је устројен оглед; у њему се јекавске варијанте не дају у заглављу, већ једино у примјерима, ако их има. Како би се указало на далекосежни значај огледа *Речника српскога књижевног и народног језика* у даљем развоју и унапређењу концепције Речника САНУ, укратко ћемо да се осврнемо на неколико његових важнијих параметара.

а. Акценат. Акцентуација је била повјерена Јовану Вуковићу и он је уз сарадњу Р. Бошковића „истрајао на томе послу све до краја“ (ОС 1944, Предговор, стр. VII).⁴⁶ Током припреме грађе за огледно издање сазрело је схватање о томе како будући рјечник Српске академије ријечима књижевног језика и њиховим облицима мора да да нормативни књижевни акценат. Онамо гдје постоје одступања од Вукове и Даничићеве акцентуације, акценат се одређивао према принципу говорне распрострањености образованих слојева из Београда као центра који су носиоци четвороакценатског система. Тако је Вуковом или Даничићевом акценту у појединим случајевима претпостављен акценат успостављен на основу овога критеријума. Као примјер наводимо акценат ријечи **гласник** (= гласоноша),⁴⁷ код које је у ОС 1944 примијењен управо овај критеријум, али су новији рјечници Вуков акценат прихватили као споредни или равноправни:

⁴⁶ Како се овамо наводи, незнатан удио у акцентуацији имао је и члан редакције Милош Ивковић (ОС 1944, Предговор: VII).

⁴⁷ Узгред да се каже – у крајишким говорима данас се углавном чује *glâsник*, што додатно компликује савремено акценатско стање ове ријечи на штокавском терену.

Српски рјечник гласник	ОС 1944 гласник	Речник САНУ гласник (гласник)	Речник МС гласник и гласник.
---------------------------	--------------------	----------------------------------	---------------------------------

Акценат карактеристичан за књижевни језик Београда у овом огледу често је даван као нормативни акценат науштрб Вукова и Даничићева акцента, па и акцента распрострањеног у многим нашим говорима. „Ако је, дакле, несумњиво да се у Београду потискује који акценат – нека је он и Вуков и Даничићев, нека се може наћи и у понеким говорима четвороакцентне системе – мора се акценту београдских књижевних кругова дати предност. Оно што од Вука до данас није могло постати обично у књижевном језику Београда, није вероватно да ће икад постати признато као општија црта нашег књижевног језика“ (из Вуковићеве 4. тачке). Акценту дијалекатских, провинцијалних ријечи у овом огледу приступало се као што се и данас чини с дијалекатском лексиком Речника САНУ: он се прихвата ако је из говора с четвороакценатским системом, или се акценатски прилагођава духу четвороакценатског система ако је из југоисточних или источних говора српске језичке територије.

б. Разрада и презентација значења. Принципи о успостављању и разради значења јасно су дати у уводном дијелу огледа. У њему је (како то показује Вуковићева 4. тачка) видно настојање да се да пресјек савременог језичког стања, тј. стања проистеклог из савременог језичког осјећања управо оних образованих слојева друштва који теже ка култивисању свог језичког израза. Покрајинска значења неке ријечи у мозаик значења нису уклапана по начелима значењске сродности, већ су давана на крају, иза главних. Такав принцип онемогућавао је чвршћу интеграцију покрајинских значења у општу лексичку слику. Овај принцип ће у првим томовима Речника САНУ бити напуштен – развој значења и значењска блискост у њима ће добити примат. Уз напомену да се *Оглед* из објективних разлога не може увијек да похвали „ни најбољим писцима ни најбољим примерима“, у 2. Бошковићевој тачки увода даје се сљедеће образложење: „Није то ствар нашега укуса, него ствар наше савести: ишли смо, наиме, за тим да свако наше заглавље, свако значење има поред себе и свој „контролни апарат“ [...]“. А када је о овако именованом апарату ријеч, напоменимо ипак да је он код већег броја одредница преобиман. Да је концепција дата у *Огледној свесци* из 1944. године остала на снази, и поред нешто ужег лексичког фонда који би био резултат свођења извора на српску грађу – обим тако концепираног рјечника не би био богзна колико ужи од обима данашњег Речника САНУ.

в. Разрада фразеологије. Новаковић у *Посланици* (Новаковић 1888) није дубље залазио у питања фразеологије, иако је имао представу о њој као чиниоцу лексичког система. Иванићева концепција из 1913. није у потпуности заобишла фразеологију, али у оквиру појединих одредница није ни дала иоле јаснију слику о њој. Тек с појавом ОС 1944 фразеологија се ставља у жижу лексикографског занимања, и она ће надаље (у зависности од концепције и обима рјечника) да чини незаобилазни фактор у изради описних рјечника савременог српског (српскохрватског) језика. ОС 1944 отворена је ријечју **глава**, иза чијих је значења потанко разређених у 18 тачака (исп. Јошић 2017б: 408), услиједио приказ фразеолошке грађе. Колико се у ОС 1944 прилежно приступило фразеолошким јединицама, показатељ су изрази с глаголом **носити** као чланом фразеолошке структуре:

ОС 1944 (одр. глава)	Речник САНУ (одр. глава)
носити (своју) главу	–
носити главу у торби	главу у торби носити / с главом у торби бити
носити мртву главу	мртву главу носити

Приказ фразеологије дат у ОС 1944 несумњиво представља добар, исцрпан образац. Такав образац даље је разрађиван у Академијиним речнику, коме је касније стајала на располагању обимнија и цјеловитија грађа.

Има и других одлика, као што су тежња ка нормативном уређењу граматичког заглавља, питање лексичких допуна (нпр. гладан чега, за чим: Наш је сељачки посед ситан, а сељак је гладан земље (под одр. гладан, тачка 4)), обухватање битније ономастичке грађе итд., које поред наведених ово, данас махом заборављено лексикографско остварење, стављају у прочеље српске лексикографске мисли. Оно што је Новаковићева *Посланица Академији наука философских* из 1888. године у идејном и теоријском погледу – то је, као израз модерних лингвистичких схватања, у лексикографском погледу *Оглед Речника српскога књижевног и народног језика* из 1944. године.

*Белићева концепција као израз надградње Новаковићевих идејних
и савремених лингвистичких гледишта засниђених
у Огледној свесци из 1944. године*

У међуратном периоду Александар Белић се све чвршће везује за велики Академијин лексикографски пројекат, ради на употпуњава-

њу грађе с најближим сарадницима, бави се питањима нове концепције рјечника извјештавајући Академијина тијела о његовом стању. Из тога периода потиче његов обимни спис *Српски речник књижевног и народног језика* (Белић 1926), у којем је, разматрајући бројна питања карактера и обима Академијина речника, оштрој критици подвргао Иванићев оглед из 1913. године, посебно потцртавајући његове бројне слабости и недостатке. Временом се Белићева концепција рјечника српског језика, како га именује у првом дијелу *Извештаја* из 1926. ширила ка концепцији заједничког језика српског и хрватског. Такав заокрет, очигледно проузрокован новим државним и друштвеним околностима насталим после Првог свјетског рата и све актуелнијим питањем културно-језичког заједништва, изискивао је израду обухватније концепције у којој би се огледала далеко обимнија грађа српска и хрватска. Стицај историјских околности праћен проглашењем Независне државе Хрватске (1941) осујетио је рад на рјечнику заједничког језика, кога је Белић оквалификовао као „речник књижевног и народног српскохрватског језика“ (Белић 1926: 120). Рекло би се да су суштински лингвистички разлози подстакнути ратним збивањима и националним превирањем одиграли кључну улогу у настанку *Речника српског књижевног и народног језика* из 1944. године, огледу окренутом изворним Новаковићевим гледиштима о савременом рјечнику српског језика. Овим огледом (а он је представљен у претходном одјељку), била су разријешена сва битна питања концепције, разријешена и представљена на модеран лингвистички начин.

Ново национално зближавање у послератној Југославији донијело је и нове погледе на језик у Србији и другдје, што је као последицу имало ревизију огледног издања *Речника српског књижевног и народног језика* из 1944. године и сходно новонасталој клими, поновно окретање савременом рјечнику с двочланим именом. У српској културној средини, Белићева улога у овом била је велика, можда и највећа. Од оснивања (1947) Институт за српски језик се дао на израду *Речника српскохрватског књижевног и народног језика* као свој главни посао. О том периоду припреме Ирена Грицкат је навела: „Готово сви услови су се већ били стекли да се приступи издавању овог капиталног дела. Преостало је само оно што се, тако рећи, не може никад ни сматрати до краја стеченим и припремљеним. Прво, то је било даље исписивање грађе, поглавито хрватске, која још увек није била заступљена у нужној сразмери, као и оне најновије, која би одсликавала измењени и убрза-

ни друштвени, литерарни, стручни и научни ход поратне Југославије“ (Грицкат 1996: 58).

Белић је веома цијенио Новаковићева идејна и теоријска гледишта и према Новаковићевим списима о његовању српског језика односио се као према темељитој идејној заоставштини у развоју српске лексикографске мисли. Али, научно оправдање ипак је давао модерним гледиштима израженим у огледној свесци *Речника српскога књижевног и народног језика* из 1944. године која носи стваралачки и лични печат Радосава Бошковића, посебно цијенећи њено лингвистичко а не литерарно утемељење за које се залагао Стојан Новаковић (исп. Белић 1959: IX). Концепцијска основица наведеног огледа снажно ће да се одрази на коначну концепцију Академијина речника која је изашла на видело 1959. године с првим његовим томом.⁴⁸

У развоју коначне концепције *Речника српскохрватског књижевног и народног језика* научно залагање и научни ауторитет Александра Белића имали су пресудни значај. Ако се она зато с извјесним оправдањем назове **Белићевом концепцијом**, никако се не умањује улога бројних Белићевих ближих сарадника и консултаната (М. Московљевића, М. Стевановића, М. Павловића, Р. Алексића – да поменемо само уреднике 1. тома), међу којим се живо расправљало о битним питањима физиономије будућег рјечника, као ни улога специјализованих тијела у Институту за српски језик, посебно његовог Стручног савета образованог 1953. године. Драгоцјен значај за рјешавање бројних лексикографских питања и једнообразно представљање рјечничке грађе имала су *Упутства за обрађиваче* припремљена као посебан водич (уобличена и завршена 1955. године или нешто касније).⁴⁹ Напоменимо на крају оно најважније: усвојена концепција примијењена у 1. тому Речника САНУ није се надаље битно мијењала, већ се само усавршавала у различитим доменима примјене. Основна обиљежја овако схваћене концепције коју је у појединим сегментима овлаш изложио Александар Белић (исп. Белић 1959, посебно стр. XXIII–XXV), могла би да се сведу на сљедеће тачке.

⁴⁸ О томе Егон Фекете наводи сљедеће: „Стручна елаборација лексикографских начела, методологија обраде речничке грађе и финална лингвистичка постава целог речничког пројекта извршена је тек – у трећем периоду рада на настанку Речника – после завршетка Другог светског рата. Темељне одреднице садашње физиономије Речника утврђују се, у ствари, другом огледном свеском (из 1944. године), уводним текстовима Р. Бошковића, Ј. Вуковића и К. Тарановског“ (Фекете 1993: 32).

⁴⁹ Овај спис претрпио је касније незнатне измјене углавном у форми ревидирања или допуне појединих његових чланова.

а. Концепција је подређена двочланом имену језика (*српскохрватски језик*) и обимној а подвојеној лексичкој грађи – српској (заступљеној у знатнијој мјери) и хрватској (заступљеној у мањем обиму). У погледу временске димензије грађа обухвата изворе од Доситеја до најновијег времена (у 1. тому је заступљена грађа до 1955. године); у територијалном погледу она обухвата изворе с подручја штокавског дијалекта, писане изворе и српску лексичку грађу прибрану на терену посредством сакупљача.

б. Речник САНУ је екавски устројен с паралелним приказом јекавских образовања; икавска грађа тек се унеколико рефлектује у Речнику примјеном посебног методолошког рјешења (уз облике придјева **бео** јек. **бијел** у оквиру граматичког заглавља даје се и њихова икавска форма: **био**).

в. Академијин речник концепцијски је тако осмишљен да у првом реду прикаже лексику књижевног језика и њену употребну вриједност: „Овај Речник баш треба да нам, својим обрађивањем употребе појединих речи код књижевника и у народу, покаже колико је која реч у употреби и код којих писаца“ (Белић 1959: XXIII). Народној лексици даје се нашто мањи значај.

г. Речник нема за циљ да представи лексичку грађу у нормативном огледалу (он не прописује – већ усмјерава); он је лингвистички по својој природи, описује инвентар лексичких јединица „у задатим границама“, али његова лингвистичка концепција није препрека за опште језичко богаћење, она не умањује „могућност утицаја на развијање и даље обликовање модерног литерарног језика и уметничке речи“ (Фекете 1993: 36).

д. У Речнику се даје темељна разрада значења, значења се приказују и групишу у начелу идући од најживљег, најфреквентнијег значења, тако да се испољавају унутрашње везе и односи међу њима (семантичка спојивост тек ће да дође до изражаја у зрелијим томовима Речника САНУ); принцип историјског развоја значења, сходно типу рјечника, остављен је по страни.

ђ. Раслојеност лексикона такође је једно од средишњих обиљежја Речника: Имајући у виду факат да се (како то Стојан Новаковић каже) језик „расклапа на разне мање или веће кругове и саставне делове“, под Белићевим уредништвом приступило се темељитој разради лексикона. Циљ је био приказ наше терминологије (народне и стручне) али и даље раслојавање лексикона до оних граница које би указивале на његова

стилска обиљежја: Речник је морао да покаже који су то изрази карактеристични за правни, административни или публицистички стил, за позоришни живот итд. У том погледу осмишљен је замашан инвентар квалификатива и других ознака намијењен да омеђи домен примјене или укаже на каква друга обиљежја појединих лексема или њихових значења. Тако се нпр. под ријечју **ѡкт** (т. 3) дају квалификативи поз. заст. (позориште, застарело) и наводи слједећа дефиниција: „в. чин, сваки од главних делова из којих је састављен позоришни комад“ (Речник САНУ).

е. Фразеологија концепцијски долази на крају одреднице (без везивања за поједина значења); фразеолошка грађа се рашчлањује у пуној мјери; на једном мјесту се дају варијантни и сродни изрази (**бог и богме** / **бог и (божја) вера**). Обухватајући изразе у свом 1. тому Академијин речник (рекло би се по угледу на ОС из 1944. године), исцрпну обраду фразеологије почевши од израза обрађених под лексемом **бог** као компонентом фразеолошке структуре – поставио је као једно од својих темељних научних обиљежја.

ж. Основни фонд Речника САНУ употпуњује ономастичка грађа у оној мјери каква се сматра прикладном за његов карактер и његов обим: дају се имена и презимена из етнографских и других извора; топонимија се обухвата у сасвим уском обиму (већ према општем или културно-историјском значају топонима); залази се у мале фолклорне форме, загонетке, питалице и пословице (почев од Вукових). И све се то чини да се лексички фонд српскога (српскохрватског) језика представи у свој својој пуноћи, да се што вјерније представи његово лексичко обиље и што темељније прикаже сва сложеност његовог лексичког система.

На крају, представу о концепцији Речника САНУ и њеном развојном путу жељели смо да завршимо ријечима Ирене Грицкат: „Литерарни карактер РСА био је надвладан лингвистичким, што није изменило његову употребљивост и у правцу који му је својевремено одређивао Новаковић [...] На лингвистички правац рада указали су творци другог огледног издања, и касније А. Белић, а свесно или мање свесно развили су строго лингвистички приступ потоњи сарадници РСА, у последњих четрдесетак година“ (Грицкат 1988б: 30).

Друго поглавље

БЕОГРАДСКА ЛЕКСИКОГРАФСКА ШКОЛА И ЊЕНЕ ТЕОРИЈСКО-МЕТОДОЛОШКЕ ОСОБЕНОСТИ

I. ЗАСНИВАЊЕ И РАЗВОЈ ШКОЛЕ

Шта је Београдска лексикографска школа, гдје су њени коријени и како изгледа њен развојни пут – настојаћемо да одговоримо на основу језичких и културолошких факата који сежу до Стојана Новаковића и његовог доба, обухватају прву половину XX вијека и у начелу се свODE пред појаву првог тома *Речника српскохрватског књижевног и народног језика* (1959–), најважнијег дјела националне језичке културе које од тада излази у континуитету као круна њене активности и њених теоријско-методолошких начела. То је, укратко, рјечник тезаурусног типа, својеврсни лексикон српског (српскохрватског) језика и српске културе, огледало нашег духа и нашег битисања, дјело без крутих лексикографско-лексиколошких ограничења, суштински отворено за нове лексикографске погледе, изоштренија начела и модалитете обраде лексичке грађе. Само заснивање и развој школе настојаћемо да, не клонећи се полемичких тонова, представимо синтетички надасве цијенећи гледишта њених заснивача и креатора, свих оних што су на неки начин дали свој допринос познавању ове лексикографске школе: њеном историјату, генези њених лексикографских гледишта, њеном мјесту и значају у проучавању лексичког свијета нашега језика и обликовању његовог лексикона. Отпочећемо (ма колико необично било), инверзним путем, како би сам предмет одмах поставили у жижу интересовања.

На почетку свог обимнијег рада објављеног у једном савременом лексикографском зборнику, Стана Ристић је међу осталим навела и ово: „Као што ће се из изложеног историјата видети, тешко је гово-

рити о више таквих институција [у окриљу Српске краљевске академије и касније Српске академије наука], него се пре, на основу њиховог деловања и рада, може говорити о јединственом лексикографском програму, који се скоро у двовековном континуитету развијао у оквиру једне лексикографске школе. То је данас већ увелико позната и призната Београдска лексикографска школа, заснована и организована око израде вишетомног тезаурусног *Речника српскохрватског књижевног и народног језика*“ (Ристић 2014: 27). Чини се да је аутор временски веома широко омеђио тај програм (то је практично распон од првог издања Вукова *Српског рјечника* из 1818. до данас), а тешко је размишљати о било каквом организованом лексикографском програму код Срба све до оснивања Лексикографског одсека Српске краљевске академије (1893). Лексикографска школа развијала се (и једино тако могла је да се развија) у оквиру лексикографског програма, који је с оснивањем поменутог одсека попримио институционални карактер. Када су посриједи припреме за израду Академијина речника, из једног Белићевог писма упућеног Председништву Краљевске академије јасно се види да је још увијек ријеч о лексикографском програму: „Побуђен од Председништва да поднесем своје мишљење о даљем раду у Лексикографском одсеку, част ми је поднети му овај програм даљег рада у њему“ (Белић 1921: 1).⁵⁰ И у обимном Белићевом извјештају *Српски речник књижевног и народног језика* из 1926. године (поднесеном Српској краљевској академији), сасвим је очигледно да је још увијек ријеч о програму рада на Академијином речнику, али се у њему могу назрети па и препознати неке особености лексикографске школе која се тек заснивала у српској културној и научној средини. Ако бисмо хтјели да јасније опцртамо временски континуитет лексикографског програма о којем говори Стана

⁵⁰ Поводом овога извјештаја желим сада да нагласим тек то да су његови приређивачи (Стана Ристић и Ненад Ивановић) сасвим јасно процијенили Белићев значај у заснивању поменуте школе. У објављеном рукопису међу опаскама приређивача стоји да Александар Белић Председништву САН заправо подноси програм рада на Академијином речнику: „Из тако концептираног одговора [Академији] може се закључити да Белићеве замисли о раду на Речнику нису плод тренутне потребе, већ развоја његових погледа не само на лексикографију него и на лексичка, језичка питања уопште током прве деценије 20. века, који су се заснивали на увиду и критичком односу према актуелним приступима и теоријама тога времена: с једне стране граматичког традиционализма а с друге стране мултидисциплинарног приступа језику у који су се „увлачиле филозофско-метафизичке спекулације“ психологије, логике, филозофије, или чак – социологије“. Тај развој почео је 1901. године, након Белићевог доласка у Етнографски одсек, а наставио се са његовим ангажовањем на лингвистичким и лексикографским пословима у оквиру Академије наука“ (исп. Белић 1926а: 196).

Ристић, рекли бисмо да није ријеч о програму „који се скоро у дво-вековном континуитету развијао“, већ да је ријеч о континуитету који обухвата период од 1853. године (када је објављен *Предлогъ за Србскій Рѣчникъ и Србску Грамаѣику* Јована Стејића) до 1955. године.⁵¹ Ту годину носи Белићев *Увод*, штампан пред 1. томом Речника САНУ. Овим је вишедеценијски програм углавном сведен, завршен; надаље може бити ријечи само о конкретної реализацији, тј. самој изради Академијина речника на платформи постојећег програма.

Међу овим крајњим границама централно мјесто заузима Новаковићева *Посланица о неговању језика српског* из 1888. године, која се данас сматра средишњом тачком у развоју српске лексикографске мисли. Па ипак укратко да се каже, и то је зналачки образложена идејна основица чији крајњи циљ чини заснивање једног далекосежног националног језичког програма с ваљаним описним рјечником српског језика у своме средишту. У Академији Новаковић види носиоца таквога програма, али се у не тако малом броју извода из *Посланице* могу назрети трагови једног смјелог језичког учења о ријечима и рјечнику,⁵² који ће тек 50-ак година послје Новаковићеве смрти стећи обрису једне модерне лексикографске школе у српској научној и културној средини. Појмовни апарат и теоријско-методолошке претпоставке, па и сама лексикографска схватања њених креатора нису успостављена одједанпут, нити су била везана само за једну „учену главу“. Све је то представљало процес, нешто што би се могло да окарактерише као лексикографско-лексиколошко учење у развоју. Средишња личност тако схваћеног учења био је Александар Белић. Нама није циљ да потанко образложимо Белићева лексикографска гледишта, која је овај развијао посматрајући и проучавајући српску (српску и хрватску) језичку грађу,⁵³ већ да укажемо на важност Белићева списа *Српски речник књижев-*

⁵¹ Ненад Ивановић један вијек развоја савремене српске лексикографије такође смјешта у назначени период. Он ипак издваја шест етапа у њеном развоју, наглашавајући да „све етапе рада на Речнику САНУ повезују заједнички филолошко-лингвистички принципи“ (Ивановић 2013: 194). Нама се једино не чине јасним критеријуми које узима за такву периодизацију, те бисмо хтјели да периодизацију (у закључном дијелу рада) утемељимо на другачијим и мање формалним критеријумима.

⁵² Као илустрацију о Новаковићевој далековидости наводимо тек ово: „Колика неисказана корист за писце, стилисте и мислиоце, ако би уз извесну реч могли видети њену употребу од Доситеја па до данашњих писаца; ако би могли прегледати њена значења како су била у употреби од почетка књижевности па до данашњег дана“ (Новаковић 1888: 32).

⁵³ И Белићев погледи на припрему и лексикографску разраду језичке материје која се у Академији српској припремала за лексикографско уобличење у почетним фаза-

нога и народнога језика (1926) упућеног Српској краљевској академији. У њему се увелико наговјештава права природа рјечника чије су се припреме у то вријеме налазиле у поодмаклој фази. Према Белићевим схватањима такав рјечник морао би да има лингвистичко устројство. Тако се у завршном дијелу *Извештаја* (тачка 5) наводи: „Природа овога речника мора одговарати његову материјалу и његовој намени. То је речник савременог књижевног и народног језика нашег. У њему мора бити обрађена семазиолошка и синтаксичка страна речи: њихова значења и њихова употреба у реченици. И једно и друго мора бити утврђено добро пробраним примерима. У интересу је нашег књижевног језика да се истакне код којих се писаца употребљава каква ређа реч или каква реч која није општа“ (Белић 1926а: 241). А управо такво устројство будућег Академијина речника чиниће у најопштијем смислу најважнију особеност тзв. Београдске лексикографске школе. Видно је из Белићева извјештаја да се он окреће Шахматовљевим лексикографским схватањима, а ова су с напуштањем Гротове концепције Академијиног рјечника руског језика (*Словарь русского языка*, том I, слова А–Д, 1891–1895), обиљежила даљи развој лексикографских идеја код Руса: „Главная и первая задача Академического словаря, по Шахматову, заключается „в зарегистрировании по возможности всех слов русского языка с указанием их значений и степени распространенности“. Одно из основных требований Шахматова к словарю, которое сохраняет силу и для нас, заключается в том, чтобы каждое слово, каждое его значение и оттенок значения, каждое типичное употребление слова, каждое фразеологическое сочетание непременно имело бы точную документацию, т. е. опиралось бы на цитату из литературного произведения или из какого-либо другого авторитетного источника“ (Бархударов 2012: 57). Такве лексикографске идеје махом су биле инкорпориране у *Словарь русского языка*, који је под ред. А. А. Шахматова наставио даље да излази (слова Е–Ж–З, 1897–1907). „После Октябрьской революции работа над словарем шахматовской редакции была возобновлена в 1922 г. специаль-

ма лексикографских размишљања и оним у завршним фазама – нису били исти. И Белић се мијењао, између осталог и у погледу назива Академијина рјечника: у првом дијелу извјештаја (изгледа писаног нешто раније), Белић говори о рјечнику српског језика и углавном о српској лексичкој грађи, књижевној и народној (Белић 1926: 1–2); у другом дијелу извјештаја о српскохрватском рјечнику и његовој грађи која би подразумијевала екскерпцију дјела од Вука Караџића и илиризма наовамо (Белић 1926: 120). Такве промјене, надам се ове последње, условљавале су и друштвено-историјске околности и културно-језичке прилике и факат да је од 1918. године државна заједница Срба и Хрвата једна.

но созданной при АН Комиссией по составлению Словаря под председательством акад. В. М. Истрина“ (Сороколетов 2012: 295).

Другу чворну тачку у развоју школе чини оглед *Речника српскога књижевног и народног језика* (ОС 1944). У њему је утврђен и спроведен у дјело лингвистички правац у обради лексичке материје, а у самом уводу (посебно у тачкама 1–3, које се ауторски везују за име Радосава Бошковића), разјашњена је лингвистичка концепција у опису и презентацији лексичке грађе. Особенности овог (унеколико запостављеног огледа) најбоље потврђују ријечи из 2. тачке увода: „Можда је општа и главна одлика овога Огледа лингвистичка концепција његова; лингвистичка по свему: и по одабирању материјала, и по начину одређивања значења, и по начину ређања значења, и по стилистичкој перспективи, и по граматичкој перспективи, и по критеријима по којима су пропуштане поједине граматичке категорије, и по фразеологији и по свему другоме“. Из ове тачке и неколицине других надахнутих и веома садржајно формулисаних тачака, видно је да школа нараста, да се опсег њених занимања за лексикографску проблематику и само уобличење будућег рјечника изоштрава и шири.

У почетку окупљена око научника великог формата и угледа у свијету науке о словенским језицима, у првој фази око Александра Белића, у другој око слависте Радосава Бошковића,⁵⁴ школа ће пун замах и сву оправданост својих лексикографских схватања тек да заокружи у периоду непосредно после Другог свјетског рата, када дјелатност дотадашњег Лексикографског одсека Краљевске академије преузима Институт за српски језик (1947) и на његово чело долази Александар Белић. Некако у то вријеме пада и израда тзв. *Ујујисџава за израду речника*. Међу осталим, она чине плод заједничких стручних састанака са живим дискусијама и расправама. Главну ријеч о свим битним питањима које

⁵⁴ Радосав Бошковић је био средишња личност у изради Огледне свеске из 1944. године. „За израду овог Огледа састављен је нарочити Редакциони одбор, коме је стављено на расположење и потребно помоћно особље. Његов састав, међутим, није остао од почетка до краја исти“ (ОС 1944: предговор, стр. VII). Поред Бошковића Редакциони одбор су сачињавали: Хенрик Барић, Сима Пандуровић, Јован Вуковић, Исидора Секулић, Драгутин Костић, Милош Ивковић, Милош Тривунац. „Тако је г. Сима Пандуровић, коме је пало у део да заједно са г-ђом Секулић спрема дефиниције појединих значења речи морао сам узети на себе тај тежак и врло незахвалан део посла; он је свој задатак схватио тако савесно да је за релативно кратко време спремио прву скицу за реч глава, најтежу у Огледу“ (ОС 1944: предговор, стр. VII). Акцентуација је била повјерена Јовану Вуковићу и Радосаву Бошковићу (а на акцентуацији је неко вријеме радио и Милош Ивковић).

је требало рјешавати имао је дакако Александар Белић.⁵⁵ Па ипак, требало је све то канонизовати, довести у ред, „односно преточити у стручно конципирана упутства за обраду, којих се имају држати сви сарадници на изради речничког текста. Ово је било утолико значајније што се радило не само о методолошким пропозицијама обраде речника већ и о својеврсном кодексу погледа и начела лингвистичке науке примењених на нашу лексикографију“ (Фекете 1993: 33). Ова упутства данас се заиста схватају као методолошки приручник, водич кроз већ формулисана начела, водич кроз лексичку грађу и њене изворе, методолошки водич који има за циљ уједначено представљање датих лексичких јединица, водич за успостављање и контролу односа међу лексичким јединицама итд. За њихову припрему неопходан је био темељит рад, добро познавање нашег лексичког система и лексичког фонда, добро познавање спрега и односа међу лексичким јединицама. А све то подразумијевало је усаглашавање са савременим лексикографско-лексиколошким схватањима и тенденцијама у обликовању лексикона националних језика (с посебним освртом на словенске језике, на новија руска искуства и сл.), уопште дослук са савременим научно утемељеним лексикографским захтјевима на пољу описне лексикографије. С уобличењем *Ујујисћава за израду речника* и првог тома *Речника српскохрватског књижевног и народног језика* (1959) у којем су теоријска начела и методолошке поставке примијењене на конкретној језичкој грађи⁵⁶ – развој и уобличење својеврсне лексикографске школе у начелу и свом основном облич-

⁵⁵ Блиски Белићеви сарадници, лингвисти са којима је на овај или онај начин дијелио мишљења упочетку су били: Михаило Стевановић, Глиша Елезовић, Радомир Алексић, Милош Московљевић и неки други; касније и млађи нараштај: Ирена Грицкат, Митар Пешикан, Павле Ивић, Милка Ивић – међу њима дакле и експерти којима ће лексикографија постати „лингвистичка и професионална преокупација“ (како то наглашава Егон Фекете).

⁵⁶ Овдје се нећемо посебно упуштати у природу и поријекло те грађе. Спорења у вези с именом овога рјечника и даље трају. Млађи сарадници (данашњи уредници) сматрају да се треба окренути српском имену (што би евентуално подразумијевало сужење рјечничке грађе). Жива је и снажна идеја да се из до сада експертиране лексичке грађе не узима лексика из дјела савремених хрватских писаца, заправо све оно што улази у корпус Академијина речника а објављено је у Загребу (неријетко и другдје) послјег 1967. године, тј. након појаве *Deklaracije o nazivu i položaju hrvatskog književnog jezika*, која се сматра каменом темељцем у изградњи тзв. хрватског језичког стандарда. Ипак, овдје наводимо и мишљење Васе Павковића, дугогодишњег уредника Речника САНУ (које свакако није усамљено): „Вероватно је најбоље да се велики тезаурус до краја ради под овим [двочланим] именом, а да се подразумева како је он урађен на српском језику и са преовлађујућом српском грађом, односно српским културним печатом“ (Павковић 2014: 58).

ју били су завршени.⁵⁷ Посебну функцију у изради *Уџуписџава* имао је Стручни савет. Ово институтско тијело образовано је 1953. године с Белићем на челу. У његовом дјелокругу била су завршна упутства и рјешавање свих практичних и новонасталих стручних питања која су се јављала при завршној обради лексичке грађе. „Закључке које је Савет доносио формулисали су, опет, Никола Половина и Милан Вујаклија, али су на дефинитивној изради целокупног корпуса књиге Упутстава највише били ангажовани Ирена Грицкат, Драгослав Илић, а и други, нарочито Митар Пешикан“ (Фекете 1993: 34).

Занемаривањем идеје о изради *Речника српскога књижевног и народног језика* (како је био насловљен у ОС 1944), у духу новонасталих историјских и друштвено-језичких околности Академијин речник, обједињујући српску лексичку грађу допуњену у некој мјери хрватским изворима – отпочео је надаље да се израђује под двочланим именом. „Иако је Институт – како се својевремено изразио Митар Пешикан – већ више од једне деценије издвојен из Академије и живи као самостална научна установа, његови сарадници сматрају и даље своју делатност граном општег научног и културног програма који се организовао око Српске академије наука и уметности“ (Пешикан 1973–1974: 11). Када је ријеч о општем научном и културном програму како га Пешикан назива, тај програм само је у жижи имао рад на рјечнику савременог језика. Свакако, програм је био шири и увелико је надилазио питања теоријског утемељења, концепције и методологије самога рјечника. Свједочанство о томе чине међу осталим предавања и језичке (или књижевно-језичке) расправе које су међу нашим лингвистима вођене почетком друге половине XX вијека. Ријеч је о лингвистичким састанцима сазиваним у Институту за српски језик у периоду од 1952. до 1958. године. Тематски посматрано, реферати представљени на њима и дискусије вођене поводом њих, обухватили су широк распон тема и проблема.⁵⁸ „Тицали

⁵⁷ Рад на 1. књизи Академијина рјечника и израда самих *Уџуписџава за Речник* текли су некако скупа: „У току рада на првој књизи [дошло се] до коначних одлука у погледу начина обрађивања, које треба да постану обавезне за све који раде на Речнику, у интересу уједначености рада и складног извршења овог великог лексикографског подухвата. Све те одлуке и сугестије дају се овде скупљене у виду Упутства за обраду Речника“ (Упутства: уводне напомене). *Уџуписџава за Речник* откуцана су на писаћој машини и умножена, а сарадници их данас користе као рукопис. Она су временом усавршавана и допуњавана у појединим сегментима, тј. припремана да се појаве у потпунијој и осавременејој форми.

⁵⁸ Тема нпр. четвртог лингвистичког састанка у Институту за српски језик (одржаног 12. децембра 1952) била је: *О ѡрефиксима и насџавцима*. Реферат је поднио Александар Белић, а иза њега је слиједила дискусија. Из наведеног реферата као схва-

су се самих темељних питања граматике српског, а често и других словенских језика. Неке теме (посебно оне које је излагао А. Белић) биле су општелингвистичког карактера. Белићеве дискусије, а понекад и других учесника – често су стављане у контекст европских општелингвистичких теорија, јер су навођени, по потреби, ставови светских лингвиста (Шахматов, Курилович, Бругман, Хјелмслев, Јакобсон, Вилнер, Серенсен и др.“ (Радовић-Тешић 2017: 271–272). Жив полет и стваралачка језичка атмосфера у којој су се укрштала гледишта угледних слависта (наших и страних, превасходно руских) рефлектовали су се и на наше језичке прилике, на наше језичке програме у првој половини XX вијека, па према томе и на сам Академијин речник, на његову природу и његову концепцију, његове **теоријско-методолошке особености**. Својом појавом *Уџуџсџва за израду речника* постала су својеврсни кључ за граматичко и лексичко-семантичко обликовање одредница, за успостављање односа међу лексичким јединицама, за њихово аргументовано представљање аутентичном језичком грађом, уопште за кретање кроз слојевити лексички свијет савременог српског (српскохрватског) језика.

Старији језички зналци ову школу једноставно називају лексикографском школом и описно се изражавају о њеној вриједности или њеном карактеру. Михаило Стевановић је оцјењује као врло добру школу: „Изграђивали су се, дакле [сарадници Института], и изградили се у озбиљне научне раднике, пре свега у добре, а у покојем случају и у изврсне лексикографе, који Институту дају ранг не само једине него, без претеривања можемо рећи, врло добре лексикографске школе код нас“ (Стевановић 1973–1974: 9); Ирена Грицкат као веома самосвојну: „У току рада на РСА смисао за разграничавање значењских нијанси је растао, тако да се при Институту за српскохрватски језик, који се овим послом данас бави, отприлике у време редакције IV–V тома, уобличила лексикографска школа, веома самосвојна баш у овом домену“ (Грицкат 2020: 496). Новији истраживачи ближе су именovali ову школу, локализовали је, дали јој атрибут: **Београдска лексикографска школа**.

тање од посебне важности Белић је навео: „Префикси се не сматрају као засебне врсте речи: међутим ингениозни научник – Шахматов, сматрао их је као издвојену врсту речи. Он је то тумачио тиме што префикси имају службу допуњавања значења глагола, придева, прилога. Шахматов је лепо осетио проблем али није умео да изнесе тачно његов значај. Значај ових појава лежи у томе што се оне одигравају у нашој свести; граматички префикси нису засебне речи“ (Белић 1952: друга страна записника). Такво схватање префикса чини кључ за њихово разумијевање, па према томе и за однос према префиксима као граматичкој категорији у описним рјечницима српског језика.

Њено име се усталило у српској лингвистичкој средини, а сама школа попримила обиљежја препознатљивости и самосвојности, стичући тако и међународни углед. У том смислу Милица Радовић-Тешић наводи: „То што данас постоји призната, и у нашим приликама још непревазиђена, београдска лексикографска школа (чији резултати су и сва три наша савремена описна речника) најбоља је потврда да је реч о квалитетној лексикографској дескрипцији“ (Радовић-Тешић 2009: 188, у фусноти); Стана Ристић термин Београдска лексикографска школа наводи у насловима неких својих радова, нпр. *Српске лексикографске институције. Београдска лексикографска школа* (Ристић 2014). У поменутом раду она је разграничила „три периода у развоју лексикографске школе“, а као најизразитији и за савремени концепт Академијина речника најважнији период наводи онај трећи: „Тек у трећем периоду, са Белићевим преузимањем организације лексикографског рада и са почетком израде речничког текста, заокружени су и дефинисани теоријско-методолошки темељи Београдске лексикографске школе“ (Ристић 2014: 51).

Завршавајући одјељак о заснивању и развоју ове „веома самосвојне“ лексикографске школе, навео бих запажање Ирене Грицкат, чије ће ријечи надаље веома често да служе као путоказ у разоткривању, дефинисању и илустрацији њених важнијих особености: „Овде је немогуће набројати чак ни њене основне одлике. Доста општих обавештења може се добити из Увода на почетку првог тома, из пера Александра Белића; али су већ у то време постојала многобројна интерна упутства, забележена на папиру и незабележена, која и не би спадала у текст намењен читаоцу. Број тих упутстава је током рада растао, а њихов карактер се све више изоштравао“ (Грицкат 2020: 496).

II. ВАЖНИЈЕ ТЕОРИЈСКО-МЕТОДОЛОШКЕ ОСОБЕНОСТИ БЕОГРАДСКЕ ЛЕКСИКОГРАФСКЕ ШКОЛЕ

ИЗБОР ОДРЕДНИЦА, ОБИМ И КАРАКТЕР ЛЕКСИКОНА

Лексички архив Академијиног речника чини фонд од око 6.000.000 листића: то је грађа из писаних извора од Доситеја и Вука и епохе илиризма до савремених прозних и поетских дјела српских писаца с почетка XXI вијека; то је грађа из других писаних извора који обухватају бројне области материјалне и духовне културе српског народа; то је језик штампе, правних, политичких и других списа; то је стручна терминологија

(која се и данас допуњује грађом из савремених стручних приручника српских); то је народна лексика, тј. ријечи из бројних збирки организовано и плански прибираних на цијелом српском етничком и језичком тлу, завичајна лексика карактеристична за поетику и језик појединих писаца; то је на крају колоквијална лексика, лексика карактеристична за жаргон одређених урбаних средина као једна од књижевно-језичких и поетичких особености бројних књижевних остварења савремених писаца. „Горња граница његовог обима – наглашава М. Пешикан – своди се заправо на питање колико се може примаћи жељеном а никад реално достигнутом циљу лексикографа: да речник буде богат као и сам језик“ (Пешикан 1970: 153). Као што се види, Академијин речник не темељи се само на штампаној грађи, као што је то карактеристично нпр. за рјечник Чешке академије (и то је његова слабост) (исп. Zgusta 1991: 230 и напомену у фусноти). Када је посриједи обухват лексикона српског (српскохрватског) језика и његов склоп, тј. питање шта он треба да садржи а шта да се одбаци, шта је важно а шта индиферентно, рјечник Српске академије у томе погледу на неки начин дијели судбину великог *Словаря русского языка*,⁵⁹ с тим што је од почетка израде 1. књиге Речника САНУ раслојавању лексике посвећена дужна пажња. Зато је у излагању најбоље да се пође од опште представе о лексичком систему српског (српскохрватског) језика коју је својевремено изложио Митар Пешикан: „Slovenska leksika održala je u našem jeziku potpun kontinuitet, što se ogleda kako u čuvanju praslavenskog fonda tako i u sistemskim pojavama (tvorba reči i dr.) – zahvaljujući čemu i dalje postoji znatan stepen srodnosti u leksičkim kategorijama sa drugim slovenskim jezicima. Ipak je znatno prisustvo leksike neslovenskog porekla dosta karakteristično za naš jezik. To se ogleda u dva u našem jeziku veoma zastupljena fonda, u orijentalizmima i evropeizmima (novijim internacionalnim rečima), dok su ostale pozajmice (npr. iz nemačkog, mađarskog, talijanskog i dr. jezika)

⁵⁹ Преузевши улогу главног редактора *Словаря русского языка* Алексеј Шахматов је коренито промијенио однос према лексичком саставу и дотадашњем нормативно-литерарном опису на којем се тај рјечник темељио у почетку (под руководством и редакцијом Я. К. Грота): „Шахматов коренным образом меняет все направление словаря. Прежде всего отвергается точка зрения на 'пределы содержания словаря': в словарь широко открывается доступ обласной лексики, церковнославянизмам, ускоренным терминам, окказиональным словам, и архаизмам. Из словаря литературного языка нормативного типа издание превращается в словарь thesaurus – сокровищницу русского языка без разграничения понятий литературное – областное, современное – устарелое, общеупотребительное – специальное“. Изменились способы толкования слов и выделения значений, а также приемы грамматической характеристики (Сороколетов 2012: 295).

srazmerno dosta malobrojne u standardnom jeziku (za razliku od nekih dijalekata i žargona, npr. mnogi talijanizmi u primorskom pojasu, mađarizmi i germanizmi u severnim krajevima itd.)“ (Pešikan 1971: 456). Лексичка грађа за Академијин речник прибирана је од оснивања Лексикографског одсека Српске краљевске академије до наших дана. Она је данас досегла цифру од готово 6.000.000 картица углавном исписаних руком.⁶⁰ Према досадашњим процјенама Речник САНУ као широко заснован рјечник, лексикографско дјело утемељено на савременим лингвистичким мјерилима у приказу лексичке грађе, могао би (кад се најзад приведе крају) да обухвати преко 400.000 лексичких јединица.⁶¹ „Не треба губити из вида да је ово речник сасвим изузетног богатства и опсежености. Огромна количина речи, за које се процењује да ће се примаћи цифри од 400.000, више милиона [...] листића који служе као грађа за њих – чине рад на Речнику САНУ изузетно сложеним. Са увећањем обима речника и броја речи које треба обрадити сложеност посла се увећава несразмерно, тако рећи у геометријској прогресији“ (Пешикан 1970: 150). Уз непојмљиво мноштво тзв. десигнативних ријечи, предмет његове обраде су и функционалне ријечи. Иако је ријеч о сасвим ограниченим фондовима (предлози, замјенице, везници, речце, уз још понешто), ове категорије своју функцију и своја значења испољавају у међусобним односима с другим ријечима; другачије казано, реализација њихових значења синтаксички је условљена.

Уз сву сложеност лексичког система, неопходно је да се нагласи како лексички састав посматран као свеопшти збир лексичких једини-

⁶⁰ Поређења ради, овдје бих да се наведу важнији подаци о лексичкој картотеци руског језика која се чува у Санкт-Петербургу. Редови што слиједи преузети су из чланка „Здесь начинаются словари“ без имена аутора; то је 14. одјелјак из зборника *История Большого академического словаря русского языка, Введение к новому Большому академическому словарю русского языка*, Лондон – Сан Франциско – Акапулко, стр. 149: „Большая словарная картотека России находится в Санкт-Петербурге, в Институте лингвистических исследований РАН. Это единственное в мире место, где собрано наибольшее количество карточек с русскими словами [...] Общий объем 28 шкафов равен 71 кубическому метру. Именно такой объем занимают собранные за 125 лет слова русского языка. Вообще картотека насчитывает около 8 миллионов слов, но, для того что бы понять, много это или мало, достаточно сравнить этот объем с объемом 17-томного Большого академического словаря. В нем содержится всего 170 тысяч слов“.

⁶¹ Има аутора који самтрају да би број обрађених одредница (ријечи и израза) могао да буде далеко већи. Тако нпр. Васа Павковић помиње бројку од 550.000 ријечи: „Закључно са 18. томом Речника, у њему је до сада забележено и обрађено преко 200.000 речи и с обзиром на то да су пред институтским сарадницима нека од највећих слова нашег језика (п, р, с, т), цени се да ће укупан број лексема у свим томовима, кад посао буде готов, износити око пола милиона речи и израза“ (Павковић 2014: 58).

ца, подразумева постојање активног лексичког фонда,⁶² и лексичког потенцијала. Активни лексички фонд у што потпунијој мјери мора да буде обухваћен и описан у дескриптивном рјечнику какав је Речнику САНУ. С лексичким потенцијалом ствари нешто другачије стоје: под потенцијалом се подразумевају „*leksičke izražajne jedinice koje ne postoje u pamćenju kao nekad već ostvarene, ali za koje se zna kako se mogu napraviti i šta imaju značiti, pa se i realizuju prema potrebi i okolnostima*“ (Pešikan 1971: 454). Овдје бисмо да наведемо два илустративна примјера из *Ускочког речника* Милије Станића. Аутор онамо наводи нпр. глаголе *мирњаџи* (= постајати миран итд.), *надрагџиџи* (= радити не-коме у пркос...) и глаголске именице које стоје у творбеној вези са њима *мирњање*, *надрагџиње*. Наведени глаголи ушли би у Речник САНУ да је у вријеме израде датих томова постојао Станићев рјечник; глаголске именице ипак не, јер је очигледно да је ријеч о лексичком потенцијалу који је аутор настојао да искористи и унесе у рјечник.⁶³ Тако је поступао готово код свих несвршених глагола. У изради Академијиног речника ауторски колектив углавном није ишао за лексичким потенцијалом, за тзв. латентним ријечима, за ријечима формираним по уобичајеним творбеним принципима, а незабијеженим у писаном тексту или разговорном миљеу. Иза спољне (и сасвим условне) границе овога круга су и различите лексичке јединице начињене *ad hoc* „*чије је neobičnosti svesno i samo govorno lice odn. sam pisac koji dotičnu reč upotrebi*“ (Pešikan 1971: 454). Ријеч је о казионализмима (рус. индивидуално-стилистические слова). Овај лексички слој Е. К. Чиркова (1975: 91) дефинисала је овако: „Лексические окказионализмы – это слова, существующие в речи одного лица или группы лиц и не обладающие регулярной воспроизводимостью в современном литературном языке; они не связаны системными отношениями с узуальной лексикой, не имеют общепринятого значения, не прошли отбора“.

Оказионалне форме уносе се у рјечник, па и оне ипак не без остатка. Када је посриједи њихов творбени и семантички аспект, потребно је процијенити у коликој мјери се такве ријечи уклапају у лексички систем, с обзиром на чињеницу да у вријеме јављања не чине регуларне лексичке појаве у односу на јединице такозваног узуалног лексичког фонда. Таква процјена веома често је крајње субјективна, што упућује

⁶² „Aktivnim fondom možemo smatrati leksiku koju znamo kao normalne reči svoga jezika, koje se nose u sećanju“ (Pešikan 1971: 454).

⁶³ Таквих примјера у Станићевом рјечнику има доста и нама није циљ да их овдје наводимо. Они се углавном у рјечнику могу да препознају на основу извјештачених, на брзу руку начињених примјера.

на закључак како не постоје параметри за поуздано одређивање карактера ових ријечи. Па ипак и оне су – како то запажа Рајна Драгићевић (2018: 209) – склоне лексичком превирању: „Лексичка превирања углавном се дешавају на периферији система“. Милица Радовић (2009: 59) констатује да је управо таква лексика (како то показује Речник српске академије наука и његова грађа) карактеристична за поједине писце, махом савремене: Григорија Божовића, Оскара Давича, Радована Кошутића, Станислава Винавера, Бориса Пекића. У том погледу аутор је закључио: „Оказионални ауторски неологизми богате лексички систем уколико су у потпуности мотивисани општејезичким творбеним системом“ (Радовић-Тешић 2009: 59). А како су савремени и савременији писци његовали свој пјеснички језик посежући за иновативним формама изражавања, и поједини ствараоци претходних пјесничких епоха посезали су за сличним формама градећи свој књижевнोजезички свијет. У том погледу Александар Милановић (2013: 190) закључује: „И Кодер је [Ђорђе Марковић Кодер], показала је анализа, своју језичку иновативност изражавао, између осталог, и стварањем неологизама по угледу на славенизме, опонашајући њихове творбене моделе и употребљавајући њихове творбене морфеме. Богатећи и на тај начин српски пјеснички језик, Кодер је славенизмима предвидео не само функцију стилског резервоара постојећих лексема, већ и функцију стилског потенцијала у стварању нових поетизама“. Кодерови неологизми (и не само неологизми овога пјесника) као изражајно средство или лексички свијет за себе (углавном начињени по моделу славенизама), задају главобољу при лексикографској обради, јер се углавном ради о јединицама које „лелујају“ на границама система. Оне се више осјећају као лексички потенцијал тешко уклопив у постојећа творбена начела српскога језика и поред своје језичке и пјесничке привлачности. Хапаксима у начелу нема мјеста у Речнику САНУ: „Не уносити као одреднице неправилно измењене речи које се као хапакси појављују код једног писца, на пример код песника због потребе стиха“ (Упутства: чл. 7.). Ако оказионално употребљена ријечи не оставља утисак извјештачености и у творбеном погледу не штрчи, не одудара, допушта се могућност да и она уђе у рјечник. С аспекта савременог лексикона руског језика А. В. Калинин (1978: 114) неологизме је сасвим једноставно и прилично слободно дефинисао: „Однако в лингвистической литературе этим термином называют обычно не просто новое, новенькое, совсем недавно появившееся слово, новизна и свежесть которого ощущается говорящи-

ми“.⁶⁴ Рјечник савременог језика (и нашег и руског итд.), морао је тако да отвори пут новонасталим лексемама, неологизмима, јер он између осталог треба да одрази и савремено језичко стање, посебно стога што је процес настајања нових ријечи грађених од домаћих или страних творбених основа данас веома жива творбена категорија.⁶⁵ „Када једанпут потврђена лексема почне учесталије да се користи, она стиче статус неологизма. Потенцијалне речи чешће од казационализма прерастају у неологизме“ (Драгићевић 2020: 109). Тако неке ријечи једанпут употребљене као казационализам временом могу да очврсну и стабилизују се у лексичком систему. У Речнику САНУ такве ријечи обично су се обиљежавале квалитативом индив. (= индивидуално), који на неки начин изражава њихов нормативни статус у лексикону. „Пракса је показала – наводи М. Радовић Тешић – да је гдекад ризично маркирати реч са индив. па је тај квалитатив замењен, додуше не доследно, са нераспр. [= нераспрострањено] (ако се реч појављује само једанпут или само код једног аутора), чиме се оставља могућност да се у допунској грађи та реч поново појави у употреби и код другог аутора [...] Грађа Речника САНУ се попуњавала периодично па је лексика третирана са извесне дистанце и могло се већ закључити која реч улази у активни фонд а која остаје казационализам“ (Радовић-Тешић 2009: 65). Узгред, ово је прилика да се каже како су поједини ствараоци склони да творе нове ријечи, да језички експериментишу, размичу клише и границе језика. Иновативност у језику у некој мјери израз је њихове поетике, њихове литерарне препознатљивости. Међу српским пјесницима засебно мјесто у том погледу заузима Лазар Костић (прије њега Ђорђе Марковић Кодер, послје њега нпр. Момчило Настасијевић). Тако у Речнику САНУ (под одр. **плѐтиса̑нка**, с квалитативом песн.) стоји: „Срце моје самохрано, / ко те дозвола у мој дом? / неуморна плетисанко, / што плетиво плетеш танко / међу јавом и мед сном“ (Лазар Костић); надаље се ова ријеч давно употребљена као казационализам, јавља и у

⁶⁴ Као новонастале ријечи (настале у периоду 70-их година XX вијека) Калинин (1978: 114) наводи: *дельтапланеризм*, *Зонг-ојера*, *бестер*, *електромобилъ*, *виндсерфинг*, *арман*, *аэробус*.

⁶⁵ У вези с тим, Д. Н. Шмелов за руски књижевни језик наводи следеће: „Однако основним средством пополнения и развития словарного состава русского литературного языка всегда было использование собственных словообразовательных ресурсов. Образование новых слов при помощи тех словообразовательных элементов, которые имеются в языке, путем использования многочисленных аффиксов (префиксов и суффиксов), а также путем словосложения (или, как иногда говорят основосложения) определяло основное направление развития русской литературной лексики, а во многом и характер освоения языком различных заимствованных слов“ (Шмелев 1977: 280–281).

дјелу савременог прозаисте Добрила Ненадића: „Између свега тога расте бајка, блесава дечја плетисанка, бајалица и успаванка“.

Уз овакве ријечи с периферије лексичког система, неопходно је да се помену и јединице које се обично зову авети или духови (исп. Zgusta 1991: 227, у фусноти). Слободан сам да их назовем уљезима. Оне се обично заснивају на грешци или погрешној лексичкој процјени, потпуно погрешној идентификацији лексеме и сл., што зна да се механички преноси из рјечника у рјечник, а немају свог мјеста у критички конципираном рјечнику. Овдје бих да се да један илустративни примјер из 11. тома Академијина речника. Онамо се међу одредницама налази такав уљез: **лйловача** (назив за некаку јабуку, као **бѣловача**) – а таквог назива јабуке код Срба једноставно нема. Могла би то да буде **лйповача** (као **врбовача**), што је, рекло би се недвосмислено потврђено у једној приповијести Јанка Веселиновића.⁶⁶ Од почетка рада на Речнику САНУ уредници су се трудили да такве лексичке појаве (или још боље речено: латентне ријечи, тј. ријечи које по свом гласовном склопу и творбеном обрасцу одају утисак привида), не буду предмет његовог граматичког и семантичког описа.

Могућност да Академијин речник буде заснован само на штампаној грађи, на књижевним дјелима, периодици, стручним приручницима итд., на вријеме је избјегнута. Био је потребан несамјерљиво велики труд да се покрајинске ријечи, лексика из народа прикупи у прихватљивој мјери и стави на располагање Лексикографском одсеку Српске академије наука. Таква лексика приспијевала је у форми рукописних збирки из свих крајева српске етничке и језичке територије. Њихов збир премашује цифру од 250 рукописа (мањих, већих и посве великих збирки), чије се сабирање од *Позива* (*Позив и Уйуиштво за куљење речи њо народу*) из 1899. године протегло на цијели XX вијек. Тешко је и замислити колика је то лексичка грађа (иако за мањи број збирки постоје подаци о обиму и броју на терену забиљежених ријечи), али схватање да је у Академији наука заједно са ријечима из штампаних извора похрањена таква непроцјењива ризница какву мало ко има у словенском свијету, рјечито говори о свеопштем националном прегнућу предузетом како би се начинио темељит, свеобухватан, научно заснован опис нашег лексичког система у савременом добу. „Покрајинске речи јесу оне које се не говоре у књижевном језику, али не носе на себи обележје неког

⁶⁶ Веселиновић је дао опширан опис јабуке чији плодови миришу на липов цвијет, а ту јабуку ипак није именовао: „Ето видиш ову јабуку! Калем сам добио од једног Турчина ... Кад је загризеш, замиришу ти уста на липов цвет и у дугу дану миришу“ (Ј. Веселиновић, Српски писци, Целокупна дела, књ. IX, Београд, стр. 31).

локалног говора, обавезно за њега; то су, дакле, речи које би могле исто да гласе и у другим говорима; напр. **багаш**, **баздрљика**, **бекарија** итд.“ (Упутства: чл. 9). Унос и обрада народних ријечи према Белићевом виђењу, у језичком погледу има тројаку функцију: „Уношење у Речник народних речи из различитих крајева даће нам до извесне мере и њихову географију; степен распрострањености њихове и показате донекле који се писци налазе у зависности од њих. Али, наравно, то није главни задатак овог Речника“ (Белић 1959: XXIV). Ако останемо у посве уском кругу Белићевог „главног задатка“, рекло би се како би он морао да обухвати информације о граматичкој природи лексичке јединице, њеном значењу или спектру њених значења, о позицији коју у лексичком систему заузима дата лексема. Испоставило се како је регионална лексика из различитих говорних зона српског језика (како оних на којима почива савремени стандард, конзервативних и конзервативнијих говора) један од кључних фактора за познавање и лексичког система и цјеловит опис лексичког фонда. У том погледу М. Радовић указује на суоднос дијалекатског и стандардног у језику: „Несумњива је чињеница да су ова два фактора – дијалекат и стандардни језик, и на плану лексике тесно повезани и да се још увек – само два века од Вукове стандардизације – значајно развојно прожимају“ (Радовић-Тешић 2009: 156). Граматички и семантички приказ лексике која носи обиљежја локалног или регионалног колорита, приказ међусобног прожимања семантичких садржаја ријечи из стандардног лексикона и оних карактеристичних за поједине уже или шире регије, за поједине градске говоре и сл.,⁶⁷ свакако спада у домен претходно наведеног Белићевог „главног задатка“. Како је Речник САНУ својевремено осмишљен као рјечник књижевног језика у првом реду, а тек онда и као рјечник народног језика, природно је да тежиште у изради има језички стандард. Књижевна лексика се зато приказује нешто шире, обухватније, а покрајинске ријечи и њихова значења нешто уже, сведеније. Сулудо би било замислити да рјечник обухвати сву лексику сваког писца. Посматрајући особености лексичких јединица регистрованих код различитих писаца (па и у различитим епохама развоја), „описни речник пружа шире могућности за слободнија лекси-

⁶⁷ Када је ријеч о говору какве градске средине, драгоцјен значај у том погледу има *Збирка речи из Призрена* Димитрија Чемерицића. У Академијин фонд рукописна збирка примљена је 1950. године. „Она, према подацима наведеним на кутијама, садржи 15.561 листић, али се то, вероватно односи на број одредница [...] Она [је] лексички одраз једног старијег стања српског призренског говора у односу на савремени тренутак, а преко њега и самог града Призрена и ондашњег живота његових мештана“ (Петровић С. 2012: 19).

кографска решења, дотле су те могућности у описном речнику језика писца знатно мање [...] у оваквим речницима [речницима писаца] све се искључиво темељи на строго ограниченом материјалу, што захтева посебну вештину у интерпретацији грађе“ (Тешић 1982: 302).

У Академијин речник не улази нити би могла да уђе сва забиљежена регионална лексика (како поменути рјечник не би попримио обиљежја дијалекатског рјечника). Ту се спроводи избор који се заснива на одређеним начелима: једно је ширина употребе лексичке јединице у народним говорима, друго заступљеност покрајинских форми у језику писаца. Иста начела примјењивана су за унос обласне лексике у руским описним рјечницима.⁶⁸ То су начела, и она се углавном мање-више досљедно спроводе у изради Академијина речника. Али оно што је важније од ових начела јесте само компоновање значењских садржаја с обзиром на домен књижено : регионално. Методологија израде у том погледу налаже да семантичка слика буде цјеловита и заокружена, да значења буду груписана према сродности, а истовремено да се изнесе на видјело сва сложеност њихових међусобних семантичких (семантичких, граматичких и стилских) односа.⁶⁹ Вјештина у спровођењу тога захтјева спада у важније особености Београдске лексикографске школе.

Колоквијална лексика, лексика из разговорног миљеа има засебно мјесто у Академијином лексикону српског језика. Схватања српских лингвиста (окупљених на изради Академијиног речника) о улози и значају колоквијалне лексике у рјечницима описног типа поклапају се са напредним схватањима у словенском свијету тога времена. У том погледу Л. Згуста наводи нпр. ово: „Havranek [чешки лингвиста Bohuslav Havránek] je zasigurno u pravu kad smatra da kolokvijalna varijanta nekog jezika ne smije biti zaboravljena u velikom i srednjem rječniku [...] Opis kolokvijalizama zasigurno pripada opisu leksikona nekog jezika. No, s druge strane, ne smije se zaboraviti da su neki od tih kolokvijalizama ekstremno efemerni: drugim riječima, isključeni iz odbira jer još nisu stabilizovani [...] No, stabilizovane, uobičajene, česte kolokvijalizme svakako treba odabirati“ (Zgusta 1991: 230). Познајући таква схватања, а надасве се дубоко усредсређујући на лексичку грађу, такве погледе развијали су и примјењива-

⁶⁸ Унос овакве лексике у описне рјечнике руског језика О. Г. Порохова дефинисала је на следећи начин: „При отборе областной лексики в толковые словари русского языка обычно принимались во внимание два критерия: частота использования слова в литературе, преимущественно художественной, и широта его употребления в говорах“ (Порохова 1975: 111).

⁶⁹ Начело компоновања односи се и на друге јединице које у свом спектру садрже нпр. застарјела, нераспрострањена, термилошка или каква друга значења.

ли лексикографи при изради Академијина речника. И сама *Уйуйісіџа*, припремљена у почетној фази израде Речника САНУ, прилично јасно одређују правац у приказивању колоквијалне лексике: „Уносити такође и оне дијалектизме који су одомаћени у разговорном књижевном језику“ (Упутства: члан 9).

Унос и опис научне и стручне терминологије једно је од средишњих питања које се поставља при заснивању општег дескриптивног рјечника једног језика или рјечника средњег обима, тзв. стандардног рјечника. Пред питањем уноса терминолошке лексике⁷⁰ стоје два рекло би се опречна захтјева: да унос не буде превише скучен (како би представио бар основну терминологију неке научне области), и не толико широк да надмашује знања обичних образованих корисника којима је рјечник углавном намијењен.⁷¹ Напоменимо ипак да је тешко утврдити гдје је то граница „шире и уже познатих термина и колико је она стабилна“ (Пешикан 1970: 157). „Ne treba ni govoriti da o značaju termina i njegovoj prikladnosti za odбір mora da se одлучи ne iz perspektive одређене науке, nego iz perspektive општег језика“ (Zgusta 1991: 231). Дакле, при уносу се захтијева осјећај мјере и контролисан однос према терминологијама различитих области које би требало мање-више сразмјерно представити.⁷² Уза све ово ваља да се има на уму како су терминологије отворени системи који се временом у овој или оној

⁷⁰ Схватања о особеностима термина (у руском језику) најцјеловитије је представио В. П. Даниленко. Овдје желимо да изнесемо један од његових важнијих закључака: „Природа термина как знака, т. е. семиотическая его сущность, не совпадает полностью с обычным словом общелитературного языка. Оно сложнее, чем у слова общего употребления. Термин именует специальное понятие“ (Даниленко 1977: 35).

⁷¹ В идеале толковый словарь национального языка должен включить в себя все элементы, составляющие лексическую систему, какое ее центральные, так и периферийные области [...] Однако „словарь, каким бы полным мы ни хотели его составить, не должен быть простой свалкой слов“, поэтому возникает необходимость наметить идеальный предел объема словника, в том числе и терминов. Определение границ лексического состава теснейшим образом связано с решением проблемы нормы. Предметом описания словаря является лишь то, что проникло в систему общеупотребительной лексики (Сороколетов 2012: 397).

⁷² Поред традиционално заступљених научних и стручних области, у новијим томовима Речника САНУ евидентира се и лексика карактеристична за најсавременије научне области, нпр. за информатику и рачунарство, фитопатологију, микологију. У погледу тих (и неких других научних дисциплина), па и савремене, данашње терминологије већ постојећих наука, у старијим томови *Речника* већ се увелико осјећају празнине, осјећа заостатак који је потребно попунити у неком осавремењеном издању. У вези са тим постоје и озбиљне потешкоће које отежавају унос и лексикографско представљање стручне терминологије; М. Радовић-Тешић (2009: 86) формулисала их је овако: „Данас српски језик нема задовољавајући број урађених стручних терминологија, а касни се

мјери развијају, шире, допуњују новим термилошким јединицама. То најбоље потврђује расправа о карактеру нових термина који прате развој одређених термилошких области изложена у предговору за 8. издање чувеног дјела *Dictionnaire de l'Académie française* (исп. Zgusta 1991: 231). У њој је ријеч о процесу настанка нових јединица, о питањима њихове стабилизације у лексичком систему, о недоумицама које стоје пред лексикографом при њиховом уносу и њиховој обради итд. Због важности назначене проблематике (са којом се сусреће израда сваког дескриптивног рјечника националног језика), предочавамо поучан закључак Л. Згусте (1991: 231–232): „Postoji svaki razlog da vjerujemo da je tokom posljednjih četrdeset godina od 8. izdanja Rječnika Francuske akademije broj naučnih termina koji se koriste u opštem jeziku nastavio da se povećava, i da će se taj trend razvoja nastaviti. Stoga se sastavljaču srednjeg i velikog jednojezičkog rječnika živog jezika preporučuje da slijedi primjer što ga je uspostavila Francuska akademija i da odabire stručne termine za unošenje u rječnik bez ikakve nepotrebne škrtosti, nadasve onih koji se javljaju u tekstovima [за опште образовање]“. При приказу терминологије у Речнику САНУ видно је настојање да се покаже перспектива развоја у појединим термилошким областима, те су међу ексцерпираним изворима старији приручници и други термилошки извори, али и нови и најновији стручни приручници, рјечници или енциклопедије.⁷³ Основни критеријум при таквом избору опет је двојак: да се термин стабилизовао у лексичком систему, те да се користи и ван метајезика карактеристичног за дату област (нпр. у публицистици, књижевним дјелима, разговорном стилу). У *Уџбеницима* (чл. 19) то је јасно одређено: „Из терминологије разних струка и научних грана уносити оно што је ушло у обични, свакодневни живот и у књижевност, као и у средњошколске уџбенике“. Као што је већ познато, народна терминологија из бројних области живота и рада нашега свијета улази у Академијин речник у најпотпунијој мјери. Традиционална стручна терминологија која има изузетан лингвистички значај – такође. За научну терминологију успостављају се одређена

и са стандардизацијом нових термина појединих струка, или је њихова обрада посве несистематична“.

⁷³ Упутства за унос савремене стручне терминологије М. Пешикан је скицирао на следећи начин: „тежити богатом показивању термина и за новије гране; богатити у том погледу речничку грађу пратећи термилошке и енциклопедијске приручнике који се појављују, уносећи и ван тога термине који постану широко познати и – колико могућности дозвољавају – попуњавајући грађу ексцерпирањем новијих књига“ (Пешикан 1970: 158).

ограничења. „Новији термини [...] истина, не могу бити од значаја за проучавање старијих фаза нашег језика, али не треба заборавити да су то данас најпродуктивнија жаришта лексичког стварања и богаћења лексичког фонда нашег језика [...] а што се новији термини [у Речнику САНУ] не могу дати тако исцрпно као раније поменути разлог је првенствено њихово мноштво, као и празнине које у том погледу мора имати и најсистематичније прикупљена грађа“ (Пешикан 1970: 157–158). При лексикографској обради такве лексике и у новијим и савременим лексиколошким радовима који за предмет имају научну и стручну терминологију, запажа се такође да поједини научни и други махом стручни термини „могу изаћи из својих затворених термилошких система и постати вишезначни“ (Драгићевић 2007: 21). Они дакле с једне стране знају да шире опсег својих значења (налазећи примјену у различитим термилошким областима, понекад и несродним), нпр. **деривација** (са значењима карактеристичним за лингвистику, војну струку, право, математику);⁷⁴ с друге да уопштавају већ постојећа термилошка значења излазећи тако из оквира уско посматране стручне области, нпр. **инфилтрат** с примарним значењем карактеристичним за медицинску струку, а оно је послужило као подлога за уопштавање, за развој значења што излази из круга медицинске терминологије (= страни елеменат који је продро у какву средину; страна појава уопште).⁷⁵ Примјери су бројни, тако да се о оваквим лексикосемантичким особеностима термина не може говорити као о појави већ више као својству које овај слој лексичких јединица развија у процесу употребе, не само у књижевном језику. Разматрајући овакве особености термина („специальной лексике“) у руском језику Д. Н. Шмељов (1977: 279) закључује: „Очевидно, что значительная часть терминов приобрела в современном общелитературном языке новые значения, т. е. произошла детерминологизация данных обозначений, а соответственно – расщепление общей семантики слова на отдельные самостоятельные значения (терминологическое и общелитературное“. Као илустрацију (позивајући се на Л. А. Капанадзеа), Шмељов наводи

⁷⁴ У Речнику САНУ **деривација** се (као ријеч латинског поријекла) прво одређује сасвим уопштено: 1. *настајање, произилажење из нечега; резултат таквог настајања*. 2. као војни термин: *хоризонтално скретање пуцања зрна; хоризонтално померање цеви при нишању*. Ово упућује на помисао како је исти термин у лингвистици, праву и математици (како је то евидентирано у Речнику СЈ), касније развио значења карактеристична за ове области.

⁷⁵ Слично се понаша и ријеч **инфилтрација**: и она (према Речнику САНУ) познаје термилошко и опште значење.

термине из медицинске струке: **травма** и **диагноз**, али и из других терминолошких области. У Матицином речнику, *Речнику српскохрватско-га књижевног језика* (у тексту надаље као: Матичин речник или Речник МС) и *Речнику српског језика* (у тексту надаље: Речник СЈ) такође се водило рачуна о блиским терминолошким значењима и њиховом приказу. Појава блиских значења термина одређене области веома је раширена појава како у српском тако и у другим језицима. Илустроваћемо ово неколицином одредница из области ликовних умјетности, ближе речено графике (без навођења примјера).

ба̋крорѣз

Речник САНУ: **1.** *слика урезана у бакарну њлочу; описак на хартији са њакве њлоче. 2.* *уметност ѡправљења цртежа на бакру.*

Речник МС: *уметност цртања урезивањем у бакру; ѡако добијен цртеж.*

Речник СЈ: **1.** *ѡтехника цртања урезивањем цртежа сѡецијалним длетом на бакарној ѡлочи ѡремазаној сѡецијалним воском која се затим урађа у киселину, која ѡзједа, ѡзгриза бакар на местима где нема воска, а затим се ѡако добијени цртеж ѡписује на ѡаиру. 2.* *ѡако добијени цртеж.*

лѡнорѣз

Речник САНУ: **а.** *графички ѡсѡуѡак ѡри којем се цртеж урезује у ѡлочу од линолеума, која ѡѡом служи као маѡрица за ѡѡискивање на ѡаири. б.* *графички рад, графика, цртеж ѡзрађен ѡаквим ѡсѡуѡком.*

Речник МС: *уметничко урезивање слика у линолеуму слично дрворезу; уметничка слика ѡздубена у линолеуму.*

Речник СЈ: **а.** *графички ѡсѡуѡак ѡри којем се цртеж ѡѡискује у ѡлочу од линолума, која ѡѡом служи као маѡрица за ѡѡискивање на ѡаири. б.* *графички рад, графика, цртеж ѡзрађен ѡаквим ѡсѡуѡком.*

У том погледу и посве слично В. Н. Сергејев за руске дескриптивне рјечнике и њихову израду наводи као начело: „При составлении толковых словарей русского языка следует обращать особое внимание на термины (терминологические значения), образованные путем переноса значений. Так, например, в словарных статьях **гипс, стекло, фарфор, фаянс** и др. непременно должны быть представлены ‘материал’ и ‘изделие из этого материала’; в статьях **линогравюра, литография, ксилография, офорт** следует [...]“ (Сергеев 1975: 138).

Осврћући се на јединице мање од ријечи и потребу да се и оне (или неке од њих) представе у дескриптивном рјечнику, Ј. Згуста се усредсре-

дио на проблем граматичко-семантичког описа префикса. Илуструјући их као засебну категорију, као категорију морфолошких јединица ван круга правих одредница, своја запажања је изложио у форми препоруке: „Префикс као **anti-** или **pseudo-** visoko je produktivan u mnogim evropskim jezicima, pa je nemoguće navesti sve slučajeve gdje se on pojavljuje; čak i ako bi se naveli, nova stvaranja, mnoga od njih samo okazionalna, mogla bi se očekivati u svakom trenutku. Stoga je sasvim opravdano navesti pojedinačnu morfemu, tj. u ovom slučaju izolovani prefiks, opisati njegovo značenje, i dodati neke važnije i stabilizovane riječi u kojima se on javlja“ (Zgusta 1991: 228). И заиста, описни рјечници српског језика у погледу презентације префикса као граматичких јединица ван самосталне употребе, као да се чврсто држе наведеног начела. Потребно је ипак бар узгред да се каже како је питање префикса (самосталности њихове и њихових значења) знатно раније разматрано у славистичкој литератури. Једно је виђење имао нпр. Алексеј Шахматов, друго нпр. Александар Белић као настављач (да га назовемо тако) Шахматовљевог учења. Шахматов је префиксе посматрао као издвојену врсту ријечи поткрепљујући своја гледишта дијахронијским мјерилима (тј. да воде поријекло од предлога). Белић је оповргао овакво мишљење дајући своје виђење префикса: „Префикси се не сматрају као засебне врсте речи [...] синхронично су префикси само аутономни делови сложених речи, који чувају (не сваки пут подједнако) своја засебна значења, али се не употребљавају самостално те немају права на назив врсте речи. За то би било потребно да имају посебан облик, функцију и значење“ (Белић 1952: друга страна записника).

Број префикса који као творбени чланови судјелују у творби именица у српском језику није толико велики. Милица Тешић (2002) утврдила је и анализира 26 префикса. Једни су карактеристични за чисту префиксацију као начин творбе: *не-*, *анти-*, *а-*, *ипротив-* итд., други судјелују у префиксалном и комбинованом начину творбе: *без-*, *до-*, *за-*, *међу-* итд.; једни су странаго поријекла, други домаћег; једни су изразито продуктивни: *не-*, *ипротив-*, *йолу-*, други релативно продуктивни, трећи дјелимично продуктивни итд. „На значењском плану – наглашава ауторка на другом мјесту – код оваквих творби долази до семантичке модификованости лексичке основе, коју дати префикс спецификује у одређеном правцу, било да као семантички испуњен елеменат изражава негираност, простор, време, социјативност, неистинитост, интензитет или другу коју нијансу“ (Радовић-Тешић 2009: 105). У описним рјечницима српског језика префикси се уносе по азбучном поретку међу

одреднице и одређују, дефинишу уопштено. При томе се свакако води рачуна о томе да је „*semantički efekat opisan sumarnim navođenjem*“ општи и да покрива све чланове класе са датим префиксом (Zgusta 1991: 229). Поступак лексикографског представљања префикса мање-више је сличан у описним рјечницима српског језика. Овдје наводимо два илустративна примјера, један страног, други домаћег поријекла.

Префикс: анти-

Речник САНУ: (грч. *anti*, против) *предметак којим се изражава супротности, супротности или непријатељски став према ономе што значи основна реч*; исп. против: антиимперијализам, антилибералан, антисоцијалан, антифашистички и сл.

Речник МС: *предметак у сложеним речима који им даје значење супротно оном што значи реч пред којим стоји: супрот-, супроти-* антидржавни, антиклерикалан, антирепубликанац, антитуберкулозни.

Речник СЈ: грч. *префикс који означава супротности или непријатељски став према ономе што значи основна реч, 'супрот-'*: антидржавни, антифашистички, антитуберкулозни итд.

Префикс међу-

Речник САНУ: као први део сложеница значи **а.** *да се нешто налази у односу између делова означених другим делом сложенице*: међувилни, међузубни, међузвездани и сл. **б.** *да се нешто односи на две или више јединки означених другим делом сложенице*: међудржавни, међународни, међуљудски, међурејублички и сл.

Речник МС: као први део сложенице означава **а.** *да се нешто налази између делова онога што је њеним другим делом речено, или између тога и другог чега*: међуигра, међузвездани, међуспрат и сл. **б.** *да се оно што је означено њеним другим делом односи на више таквих јединки*: међузонски, међународни и сл.

Речник СЈ: *префикс који означава: а.* *да се нешто налази у односу између делова означених другим делом сложенице*; уп. међувилни, међуспрат и сл. **б.** *да се нешто односи на две јединке или више јединки означених другим делом сложенице*: уп. међудржавни, међуљудски и сл.

Суфикси као творбени елементи нису узимани у обзир при обради у постојећим описним рјечницима. Чланови сложених ријечи (нпр. **-изам, -струк, -фил, -фоб**) „који имају јасно изражено посебно значење“ (Упутства: чл. 26), названи су суфиксима, а они то нису.⁷⁶

⁷⁶ У Речнику МС нпр. творбени члан **-струк** дефинисан је као други део сложених *придева значи: који је толико толико већи, јачи колико показује први део сложеница*: дво-струк, тро-струк, сто-струк; овај члан идентично је дефинисан и у Речнику СЈ.

Као што је општепознато, Речник Српске академије наука обједињује лексичку грађу из старијег књижевног наслеђа и лексику новијег доба до савремених српских писаца чија су дјела штампана почетком XXI вјека. Тежиште је свакако на савременој и савременијој лексици (јер је посриједи рјечник који износи на видјело лексичко стање књижевног и народног језика), али удио старијих епоха тј. дјела славеносрпске провенијенције, није тако занемарљив. Ријеч је о дјелима Доситеја Обрадовића, Јоакима Вујића, Симе Милутиновића Сарајлије и неких других стваралаца, важнијих и мање важних. Укључивање ове лексике у Речник Српске академије осмишљено је с циљем премошћавања јаза који постоји у развоју српског језика, али и с циљем да се покаже шта чини лексичко наслеђе предвуковског и вуковског периода и у којој мјери се оно укључује у потоње токове развоја српског језика. Ово посебно стога што се на основу лексичког система старијих епоха и савременог лексикона српског (српскохрватског) језика с доста поуздања могу да проучавају семантички, морфолошки, творбени и други процеси у развоју лексичког система. Недостатак ријечи за одређене појмове и славеносрпски језик је попуњавао из туђих извора. „Контакти српског језика са другим европским језицима (немачким, француским, италијанским, мађарским и др.) условљавали су готово драматичан уплив речи страног порекла: *йозајмљеница*, сасвим интегрисаних речи у систем, као и мање адаптираних *йуђица*. Наведени лексички слојеви и процеси њиховог усвајања, који подразумевају и буквално превођење (калкирање), навођење контактних синонима итд., чини се да још нису довољно проучени у србистици“ (Милановић 2013: 14). Ријечи страног поријекла из назначеног периода (ако се у грађи нашло више потврда за њих), улазиле су с назнаком да је ријеч о варваризмима (ријечима без адаптације) или туђицама (ријечи код којих је адаптација мање-више извршена).⁷⁷ Када је посриједи Доситејава лексика с обзиром на проблем њеног уклапања у Академијин речник, М. Радовић-Тешић (2009: 167) поставља кључно питање: „како поставити чврсте критеријуме према којима треба одредити место и начин увршћења појединих [Доситејевих] речи у речник?“. Немало потом, аутор је дао и оцјену: „Сложеност овог проблема проистиче првенствено из карактера Доситејеве лексике, а то значи, њене слојевитости и хронолошке обележености у поређењу

⁷⁷ Изрази рјечника посрбица у дјелима српских писаца на размеђи XVIII и XIX вијека проф. Велимир Михајловић посветио је добар дио свога живота. Као плод таквог прегалаштва објавио је велики рјечник под називом *Посрбице од Орфелина до Вука*, том I–II, Матица српска, Нови Сад, 1982–1984.

са стандардном лексиком српско(хрватског) језика“ (Радовић-Тешић 2009: 167). Даље се ауторка посветила темељитој анализи Доситејевог лексике (укључене у I, VII и XIII том Речника САНУ), њеном поријеклу и њеним слојевима.⁷⁸ Резултати до којих је дошла, поучни су за даљи рад на овом рјечнику, уопште за питања маркирања и обраде архаичних слојева лексике.⁷⁹

У претходним томовима Речника САНУ (књ. I–X) аутори су се својски трудили да ријечи из старијег периода, из старијих типова књижевног језика обиљеже одговарајућим квалификативом. Тако се у *Ујуйсѣвима* (чл. 318) нпр. наводи. „Речи које треба обележити са „рсл.“ истог су карактера [показују старе језичке црте, општесловенске или старе српске], али садрже у себи знаке руског развитка или су поуздано старе руске позајмице (**благодјејаније, воведеније**)“. Инфилтрацију ријечи из руског језика (старијих епоха или старијих типова), Иван Клајн је оквалификовао на сљедећи начин: „Позајмљенице из руског језика одувек су биле важан и редован извор богаћења нашег књижевног језика, али су због међујезичке сродности прилагођаване или „превођене“, тако да се данас углавном и не осећају као туђе (Клајн 1996: 42–43). Употреба квалификатива у изради секција Речника САНУ у погледу славенизама сводила се на назнаке о припадности: рсл. (= рускословенски), ссл. (= српкословенски), цсл. (= црквенословенски), па како се показало да гласовни ликови таквих ријеч нису увијек довољан аргумент да се нека од њих оквалификује на овакав или онакав начин, да се идентификује као ријеч нпр. из рускословенског или славеносрпског језика, временом се одступило од обиљежавања етимолошког по-

⁷⁸ Као ријеч рускословенског поријекла ауторка наводи **злотворитељан**; као црквенословенске ријечи: **безбожије/безбожје, безобразије, благоволност, зложелатељ** (Радовић-Тешић 2009: 172). Надаље се ауторка окреће застарјелој лексици, индивидуалним лексичким реализацијама и сл. Лексичким слојевима Доситејевог језика (лексичкој функционалности и лексичким нивоима) доста је пажње посветила Херта Куна (Купа 1970, поглавље о лексици, стр. 215–262).

⁷⁹ Осврћући се на резултате истраживања које је о Доситејевој апстрактној лексици предузела Галина Тјапко (Тјапко 1980), Рајна Драгићевић (имајући у виду урушене или покидане језичке везе међу двјема граничним епохама, извјесни дисконтинуитет између Доситејевог језика и језика Вуковог и вуковског), с осјећањем сетe наводи: „Оним истраживачима лексике српског језика који [...] осећају неизмерну жал за славенизмима и апстрактном лексиком несловенског порекла која је заувек нестала из српског књижевног језика, истраживање Г. Тјапко представља утеху да је део те лексике за важније апстракције ипак у некој мери успео да прокрчи себи пут повратка у лексички фонд. Чини се чак да је Доситејев језик, који је у својој основи народни, али обогаћен интелектуализованом лексиком, био, можда, и најбоље решење ка којем је требало да стреми стандардни српски језик“ (Драгићевић 2018: 118–119).

ријекла овакве лексике. Наведени квалитативи задржани су и даље и употребљавају само у случајевима када се недвосмислено утврди да ријеч води поријекло нпр. из црквенословенског, из рускословенског и сл. О томе М. Радовић-Тешић (2009: 81) наводи: „Где год се могло утврдити да преовлађују рускословенске црте, у Речнику се давала уместо етимологије ознака *рсл.*, што значи да се тиме само сигнализирало да је реч рускословенског порекла“. Од XI књиге већина оваквих ријечи недовољно поуздане етимологије квалификује се као сткњ. (= стара књижевност и књижевнојезичко наслеђе, старији типови књижевног језика: славеносрпски, рускословенски, српкословенски и сл.). Тако се избјегава изјашњавање о поријеклу ријечи, а ипак даје оквир за оријентацију, путоказ за праћење и упоредно проучавање датих лексичких јединица.

Речник српскохрватског књижевног и народног језика (1959–) осмишљен је и конципиран тако да уз основни лексички фонд обухвати и лексичку периферију српског (српскохрватског) језика у некој мјери. То су у првом реду лексичке јединице с ономастичким основама као засебан подсистем лексикона,⁸⁰ али не само оне. Периферија су и имена домаћих животиња, називи народних црквених и обредних празника, необичне ријечи из бројаница и сличних фолклорних форми, уопште узевши ријечи без правог семантичког садржаја. Лексичку периферију чини и лексички потенцијал уопште, ријечи које ступају у динамичке језичке односе, неологизми или новостворене ријечи подложне адаптацији као и неке друге јединице лексичког система. Имена и презимена (и топонимија у најнужнијој мјери) превасходно из српских извора, заузимају веома важно мјесто у овако конципираном лексикону. То су лексички слојеви преузети из новијих и савремених извора, чије јединице углавном показују међусобне мотивационе и творбене везе, неријетко и везе с неким другим ријечима из општег лексичког фонда. Односи узајамности (творбене и семантичке) посебно су карактеристични за највећи број имена и презимена. „За имена и презимена не даје се етимологија, али се као напомена о пореклу могу после дефиниције наводити [...] речи од којих су ономастици изведени, одн. сродна а обични-

⁸⁰ Проблем значења личних имена и питање њиховог уноса и обраде у рјечницима описног типа опцртао је руски лингвиста Л. В. Шчерба: „Поскольку собственные имена, будучи употребляемы в речи, не могут не иметь никакого смысла, постольку мы должны их считать словами, хотя бы и глубоко отличными от имен нарицательных; поскольку же они являются словами, постольку нет никаких оснований исключать их из словаря. Весь вопрос состоит в определении того, что в языке является „значением“ собственных имен“ (Щерба 2012: 299).

ја имена или презимена“ (Упутства: чл. 224). Као примјер за угледање овамо се наводе презимена **Амиџић, Бабовић, Бабић**. Лична имена и презимена заступљена у Академијиним речнику поуздан су ослонац за културно-историјска, друштвено-језичка, етничка и друге сродне видове проучавања наше националне прошлости.

Речник САНУ као рјечник савременог језика прилично исцрпно обухвата српска (српска и хрватска), а у некој мјери и муслиманска мушка и женска имена као мање-више активни дио лексичког фонда.⁸¹ „Уопште лична имена – наводи М. Пешикан – знатним делом спадају у активно лексичко наслеђе, мада, наравно, има и доста свакојаким одступања, јер је давање имена вољни, индивидуални акт. Посебно значајни моменти овде су: стална тежња ка хипокористичности (свако одступање од неутралног облика има такав карактер, чак и кад се употребе аугментативни наставци, нпр. **Николетина**), релативно брзо неутралисање хипокористичких облика; услед тога брзо смањивање продуктивних модела и жива творба“ (Пешикан 1970: 104). Код имена у Академијиним речнику даје се ознака рода, а умјесто дефиниције ставља се назнака да је то име; назнака за род упућује о каквом је имену ријеч, мушком или женском; једино се за муслиманска лична имена уноси податак о етничкој припадности (исп. Упутства: чл. 223). Ријеч је о именима из новије историје, из етнографских и других релевантних извора који обухватају XIX и XX вијек. Начело које се спроводи при уносу могло би да се формулише овако: то мора да буде право, стварно, постојеће име, посвједочено у релевантном извору. Креације писаца у томе погледу не сматрају се релевантним лексичким јединицама, колико год да су такве јединице у творбеном-семантичком погледу уклопљене у наш антропонимски систем. „У Речник се – како то стоји у претходном члану – уносе сва имена домаћег порекла, а од страних имена она која су одомаћена (у ограниченим размерима)“. Упућивања једног нпр. мање познатог имена на друго познатије, једноставно нема (као што се то веома често чини код апелатива), јер свако име има свој језички идентитет, те се она не могу на тај начин подвргавати начелима стандардизације или нечему сличном. Изузев обичнијих имена код којих извори могу да изостану,

⁸¹ „Ne treba ni govoriti da se ona [лична имена у једнојезичком рјечнику] – наводи Л. Згуста – морају назначити ако су развила и апелативна значења, као нпр. рус. **Hlestakov**“ (Zgusta 1991: 232). У вези с развојем апелативних значења која се јављају код неких личних имена, Е. Фекете (1984–1985: 841) запажа: „Тачно је да има случајева када име има ранг апелатива (нема се у виду никаква конкретна личност), па отуда и често напоредне изреке с властитим / апелативним именицама“. Фекете даље наводи и неке примјере, међу њима и онај општепознати: **Куд сви Турци ту и мали Мујо** итд.

„код сваког иоле необичнијег ономастичког образовања“ дају се извори који на неки начин потврђују његову фреквентност (Упутства: чл. 228). Чињеницу да се у Речнику САНУ ипак није ишло на потпуну исцрпност при уносу личних имена, илустроваћемо „живим“ именима насталим од општесловенске ријечи *огањ* (стсл. *огнь*) у рјечнику Милице Грковић (Грковић 1977) и нашем рјечнику.

Речник личних имена код Срба, мушка имена: **Огањ**; **Огњан**, **Огњанко**, **Огњен**, **Огњенко**, **Огњесав**, **Огњеслав**, **Огњица**, **Огњо**; женска имена: **Огња**, **Огњана**, **Огњанка**, **Огњена**, **Огњенка**, **Огњика**.

Речник САНУ, мушка имена: **Ќгањ**, **Ќгњан**, **Ќгњен** и **Ќгњен**, **Ќгњеслав**; женска имена: **Ќгњана**, **Ќгњанка**, **Ќгњена**, **Ќгњенка**.

У новој концепцији Академијиног речника (унеколико модификованој и прилагођеној новонасталим језичким околностима у односу на концепцију заступљену у Огледној свесци из 1944. године), нешто се другачије приступа у обради презимена. Овамо се од првог тома (1959) уз свако презиме даје уопштена назнака да је то презиме, али се на основу постојећих извора наведених иза презимена, веома често да одредити крај или крајеви одакле оно потиче. „Од презимена уносити она: која су интересантна по начину образовања (у морфолошком и семантичком погледу), а која су из области нашег језика“ (Упутства: чл. 222). Ако упоредимо претходни индекс дат за лична имена, посебно индекс представљен у рјечнику Милице Грковић, запазићемо да су сва презимена с основном ријечју (именом) **Ќгњан**, **Ќгњен** уврштена у Академијин речник патронимијскога карактера:⁸²

Ќгњан → **Ќгњан** (име узето за презиме), **Огња́нац**, **Ќгњанић**, **Ќгњанов** и **Огња́нов**, **Ќгњановац** и **Огња́новац**, **Ќгњановић** и **Огња́новић**, **Ќгњанчевић** и **Огња́нчевић**, **Ќгњатовић** и **Огња́товић**.

⁸² Главна маса српских презимена јесу презимена патронимијске природе. О старим презименима и оним насталим у новије вријеме (нпр. у Србији), Вук Караџић је навео следећу опаску: „У Црној гори и у Херцеговини народ наш има своја презимена којима се породице позивају од кољена на кољено као и у осталој Европи; у Србији пак тога обичаја до нашега времена није било, него се сваки позивао по своме оцу додавши очиноме крштеном имену *овић* ли *евић* [...] н. п. **Миловановић**, **Милошевић**, **Милојевић**, **Ранковић**, **Милетић** (и то је значило: *син* **Милованов**, **Милошев**, **Милојев**, **Ранков**, **Милетин**); ако ли је коме отац умро прије матере он се је позивао по матери додавши материноме крштеном имену [...] *ић*, н. п. **Ружић**, **Смиљанић**, **Перуничкић**, **Станић**, **Недић**, **Вишњић**, **Бојанић**“ (Вук, под ријечју **презиме**). Посриједи су дакле (у Србији, а углавном и другдје код Срба) презимена оформљена према имену оца (рус. патронимическое имя) или по имену мајке (рус. матронимическое имя).

Ќгњен → Ќгњен (име узето за презиме), Ќгњеновић и Ќгњеновић.

Велики број наших презимена (ако не и највећи) у Речнику САНУ преузет је из етнографске литературе и грађе која има додирне тачке са њом. Главни критеријум при одабиру презимена је „начин образовања“, али при избору за унос постоје и други моменти мањег значаја, који дају оправдање за унос презимена и других типова ван категорије патронимијских образовања (исп. нпр. презимена: **Ќраовац**, **Ќраховац**, **Ќраховић** и **Ќраховић**, **Ќраховчић** из 18. књ. Речника САНУ). Презимена заступљена међу корицама овога рјечника не чине цјеловит систем, али њихов индекс не показује ни велике празнине, тако да ово капитално дјело српске културе (уз *Рјечник хрватскога или српскога језика* Југославенске академије), данас представља незаобилазни извор у проучавању српског (српског и хрватског) антропонијског система.

ИДЕНТИФИКАЦИЈА ОДРЕДНИЦА

Први задатак са којим се сусреће лексикограф при састављању описног рјечника једног језика (и сваког другог рјечника, па и двојезичног или вишејезичног), јесте сама идентификација одреднице, тј. њеног облика, њене гласовне форме, иза које надаље слиједи приказ њених граматичких, семантичких (семантичко-синтаксичких) па и других особености. На тај се начин одређена лексичка јединица смјешта у лексички систем и позиционира у њему. Пође ли се од констатације Ладислава Зруге (1991: 227): „Uobičajene leksičke jedinice indoevropskih i mnogih drugih jezika jesu riječi kako su konstituisane i činjenicama određenih jezika i eventualnim lingvističkim (nadasve ortografskim) tradicijama“ – рекло би се да неких посебних проблема око идентификације одреднице заправо и нема. Па ипак, то је само привид. При идентификацији највећег броја одредница које чине фонд једног унапријед конципираног рјечника, ствари су углавном прилично јасне, али при успостављању канонске форме неких ријечи стање зна да буде прилично магловито, те да као такво причињава одређене проблеме при самој идентификацији. Ово посебно долази до изражаја при обради лексике националних језика у великим описним рјечницима (а такав је и Академијин речник), који имају за циљ да обухвате углавном цјелокупни лексички фонд према задатим параметрима. Другачије казано, поред лексике књижевног језика, тј. стандардног лексикона, такви рјечници би, руководећи се нормативним начелима и нормативистичким схватањима, морали да обухвате и дијалекатску лексику, новију научну и стручну терминологију, колоквијалну лексику,

жаргон или неологизме – дакле, ријечи за које се може очекивати да нису у потпуности уређене у погледу граматичке перспективе. Описни рјечник има за циљ да и такве ријечи или категорије ријечи граматички што уједначеније уреди у погледу њених канонских форми.

Искуства у раду на нашим дескриптивним рјечницима (Академијином речнику и Речнику Матице српске), показују да није само ријеч о ријетким лексичким случајевима код којих постоје извјесне недоумице у погледу индентификације, већ и о појавама које понекад имају системски карактер. Овдје ћемо да изнесемо само неке, углавном на основу материјала и схватања које је изложио Мирослав Николић (2014) у раду *Утврђивање одреднице у српској лексикографији*. У назначеном раду аутор је поставио кључно питање од којег се полази при илустрацији овог вида лексикографских тешкоћа: „који је основни одн. лематски облик неке речи“. Прва његова опаска односи се на двочлане термилошке синтагме (махом ботаничке) различито презентоване у нашим описним рјечницима. Нпр. апелативне синтагме **ивањско зеље** или **лепа ката** (бот.), **мртва кост** (анат.) итд. у Речнику МС дате су засебно као двочлане одреднице; у Речнику САНУ такође као двочлане синтагме, само што су као пододреднице овамо обрађене под управном ријечју, дакле под одредницама **зеље**, **Ката**, **кост** (**стидна кост** такође под овом ријечју). Речник САНУ као што се види, унаприједио је механизме обраде и готово у потпуности спровео принцип досљедности, док се у Речнику МС јавља шаренило, извјесна неуједначеност, која се са данашњег становишта може окарактерисати као слабост. Из перспективе савремене лексикографије пред оваквим термилошким синтагмама идентификација се дакле не испречује као проблем, већ је унеколико проблематичан сам концепт обраде и само мјесто њиховог приказа. Бранка Тафра сматра да је у оваквим лексичким свезама углавном из области таксономије (а она наводи и друге: **лијепа ката**, **вучја нога**, **црвени вјетар**, **слијепи миш**), дошло до демотивације и губитка семантичке самосталности чланова као њених саставних чинилаца. „Smatramo – наводи она даље – da samo leksikalizirane sveze mogu imati status leksema i da im u rječniku treba dati mjesto natuknice“ (Taфра 2016: 528).

Ипак, прави камен спотицања у раду на описним рјечницима чини хомонимија, јединице које представљају резултат конверзије, јединице које (већ према томе шта значе) показују колебања у погледу граматичког броја – али не само то. Разматрајући проблематику хомонимије В. В. Виноградов наглашава како схватање хомонимије у лексикографској пракси представља камен о који се спотичу лексикографи: „Среди

основных вопросов теории лексикографии один из важнейших – вопрос о семантических границах слова, вопрос об омонимии. Проблема омонимии, как это легко увидеть из сопоставления разных толковых словарей русского языка, из сравнения их отоношения к омонимам, из колебаний в этом отношении – камень претковнения для наших лексикографов. В русской лексикографической практике разграничения омонимов нет последовательности, но нет также и глубоко осмысленных в лингвистическом плане противоречий. Тут царит случайность. Теоретические основы учения об омонимии еще не разработаны“ (Виноградов 1977: 255). Виноградов надале наводи три важан принципа којим би се лексикографи морали руководити у лексикографској пракси: историјско-лексиколошки („вкључая сюда и историко-этимологический“), творбено-морфолошки и структурно-семантички, дајући примјере из руских описних рјечника и попутна запажања која такве примјере прате. Руска лексиколошка и лексикографска теорија су далеко испред наше, а досадашњи резултати лексиколошких радова из области србистике углавном почивају на постојећем рјечничком стању, ријетко кад идући испред њих. Илуструјући проблеме који настају при оцјени докле сежу значењске границе једне ријечи, а гдје су се оне толико размакле да је са савременог аспекта оправдано говорити о другој ријечи, Мирослав Николић се задржао на глаголу **мѐркати**, ближе речено на глаголима који су у Речнику САНУ (12. том) презентовани на следећи начин:

мѐркати¹, -а̋м (ијек. мјѐркати) несвр. **І. а.** *ѡажљиво гледаѡи, ѡсмаѡираѡи, моѡриѡи*. Међу примјерима: Мјеркају ме и никако да ме се једном нагледају (М. Лалић); Узбуђена господа, масне косе, меркају даме (М. Црњански).

мѐркати² ијек. **мјѐркати**, -а̋м несвр. у дем. значењу: *мериѡи*. – Отишао је [старац] да дјеља кашике ... оде у шуму и отсијече крушку... струже ... глача, нишани низ руку и низ крушку, мјерка јој тежину, приноси устима (Ћ. Сијарић).

Ако сам добро схватио, Николић (2014: 63) наведене глаголе сматра хомонимима. Ипак, рекло би се да они то нису: значење глагола **мјѐркати** у синтагми „мјерка јој тежину“, без икакве сумње своди се на: *оцјењиваѡи, одмјераваѡи, ѡриближно уѡврђиваѡи* и сл. Таква семантичка реализација само је резултат даљег развоја значења глагола **мѐркати**¹: *ѡажљиво гледаѡи, ѡсмаѡираѡи, моѡриѡи* (у Речнику САНУ назначеног као **І. а.**). Као што се из овог примјера види (и из мноштва других спорних случајева), поглед на проблематику хомонимије остао је и данас магловит, као што је, рекло би се, магловит био и на самом почетку

израде Академијиног речника. Спотичање при идентификацији одреднице некад произилази из погрешне оцјене творбено-семантичке структуре (Виноградовљев структурно-семантички тип). Навешћемо један недвосмислен примјер из Речника САНУ (књ. 8):

ја́гма и **ја́гма** ж (тур. *yağma*) **1.** (понекад у имп. значењу или као узвик) *оџимање о нешто; оџимачина, љачка; уџркивање ко ће џрви што уграбити...* Међу примјерима: Њихови заједнички интереси јесу – јагма за богатством (В. Јагић). Објави да је пљачка (јагма) допуштена (Г. Елезовић).

3. агр. покр. *врсија јабуке*. – Главне су врсте јабука: бјелице, сенабије ... јагма (Високо, М. Филиповић).

Овдје је несумњиво ријеч о хомонимији. Ријеч **ја́гма** у првом горенаведеном значењу (1. *grabljenje, otimanje, pljačka; natjecanje ko će prvi nešto ugrabiti, dobiti itd.*, Škaljić 1973), посредством турског језика преузета је у наш лексички систем као цјеловита, проста лексема (тур. *yağma*). Када се гласовно идентичном ријечју именује врста јабуке: *ја́гма*,⁸³ облик је творбено рашчлањив. У његовој творбеној структури постоје два форманта: мотивна ријеч **ја́г** (тур. *yağ*, масло, маст) и суфикс *-ма*: *јаг* + *-ма*. То је дакле изведена ријеч.

Постоје и друге потешкоће при утврђивању основног, лематског облика код неких ријечи. То је нпр. питање конверзије или опкорачења (како је ту лексичку појаву својевремено назвао Митар Пешикан). Ни ту нема посве идентичних образаца у српским дескриптивним рјечницима, иако су на њима (Академијином речнику, Матичином речнику и *Речнику српског језика*) радили представници исте лексикографске школе. Наведени рјечници нпр. **адàђо** или **адàђио**, **алèгро** представљају као једну ријеч, мада се оне јављају у различитим граматичким категоријама и различитим функцијама. Прво и најчешће у функцији прилога;

⁸³ Јабука **ја́гма** код Срба спада у ред воћака маслених плодова као што су воћке **зејтинлија** (крушка) **зејтинка** (јабука), **кајмачара** (јабука), **мàслара** (крушка), **мàслика** (јабука) итд. То су изразито маслене воћке. Нека од ових имена непосредно су мотивисана (**мàслара**, **мàслика**), друга опет чине фигуративна образовања (**зејтинка**, **кајмачара**, **ја́гма**). Појашњење за овај последњи назив преузимамо из књиге *Воћарска лексика и терминологија у српском језику* (Јошић 2016: 67): „Миришљиво уље звано *јаг* хације су доносиле из арапских земаља; њиме су се мазали за вјерске празнике – мушкарци бркове: Ђабе јагом нек намажу брке (нар. пјесма, Škaljić), жене обрве или косу: Три је сјајна чешља обломилa / Три кутије јага изјагала, / Док је мени перчин одгајила (нар. пјесма, Речник САНУ)“.

нешто рјеђе као именица.⁸⁴ С друге стране, ријечи **дòбро**, **злò**, обрађене су као засебне одреднице – прво као именица, па затим као прилог (исп. Николић 2014: 63). Даље тешкоће јављају се при успостављању лематског облика и мјеста саме обраде у рјечнику код ријечи које се редовно или најчешће срећу у форми множине (или су нека њихова значења уобичајена у множинској форми), а не спадају у категорију именица тзв. *plurale tantum*. Знатно опширније о овом и неким другим питањима идентификације одредница и начинима њихове обраде у дескриптивним рјечницима српског језика пронаћи ће се у веома корисном раду Мирослава Николића *Утврђивање одреднице у српској лексикографији* (Николић 2014). Аутор се онамо осврће на облике одређеног и неодређеног вида код неких придјева (**дѝвалъ** и **дѝвлѝй**, **бòлѣћ** и **бòлѣћѝй**, **нòсѣћ** и **нòсѣћѝй** итд.), на оквир њихове употребе и лексикографску праксу скопчану са њом. Пракса опет се показује да су неодређени облици наведених придјева права ријеткост,⁸⁵ али сама чињеница да они постоје, да су забиљежени, има принципијелну важност, те се они обрађују на мјесту неодређеног вида (свакако с навођењем и форми одређеног вида у лематском дијелу).

Проблеми у идентификацији одреднице искрсавају готово код свих врста ријечи, али код глагола, тј. код идентификације појединих глаголских облика (ближе код придјева радног и придјева трпног), они су најочигледнији и најчешћи. Кад би требало ове облике издвајати и обрађивати као засебне одреднице? Умјесто да се залази у овакво сложено и недовољно проучено лексиколошко-лексикографско питање, навешћемо један илустративан примјер из Речника САНУ који с обзиром на обличке и граматичко-семантичке узајамности, на неки начин представља теоријско-методолошки образац искристалисан у лексикографској пракси. Ријеч је о облицима радног глаголског придјева једног ријетког (данас можда непостојећег) глагола. У том рјечнику граматичко-семантички суоднос форми представљен је на овај начин:

⁸⁴ Исп. пр. у Речнику САНУ: [Његови су] андати потсећали на пиркање пролећног ветрића, фини адаћи на јесењу кишу (XX век 1938); Витлале [су се] у ваздуху црне заставе... уткивајући у вечерњи адаћио... чежње народа који никога не мрзи (Р. Јанковић); Све је... сигурно поведено... у лаком веселом алегру (XX век 1939).

⁸⁵ Да је неодређени вид назначених придјева у савременој фази развоја српског лексичког система права ријеткост, потврђује њихова крајње спорадична појава у форми мушког рода. У Речнику САНУ међу бројним примјерима наведеним у оквиру одредница **дѝвалъ**, **бòлѣћ**, нашло се тек ово: Кад се узме у обзир... колико је таленат Борисава Станковића недисциплинован, нешколован и **дивалъ**, онда се лако може да замисли какве би све производе дао кад не би био такав (Б. Лазаревић); А лахор се **болећ** нашао, па, гладећи јадну старицу по образима, суши јој сузе из очију (Р. Невесињски).

обангáвео и **òбангавео**, -ела, -ело ијек. **обангáвио** и **òбангавио**, -вјела, -ло у *йрид. служби: р. йр. од обангавейи*; исп. обангавити. Међу примјерима: Пребројавајући у памети болеснике и обангавеле коње, он је... мислио и на остале (М. Црњански).

обангáвети и **òбангавети** ијек. **обангáвјети** и **òбангавјети** в. *обангави-и* (1).

обангáвити, -àнгáвйм и **òбангавити**, -йм свр. 1. (у савременом књ. ј. необ. обангáвети ијек. обангáвјети, обàнгáвйм и òбангавети ијек. òбангавјети, -йм) *йосйайи бангав, хром*. Међу примјерима: Како који коњ обангави, ослепи ... онда Пера све то покупује (Ј. Игњатовић).

Као коментар предоченог обрасца додао бих тек то да је степен по-придјевљавања глаголског придјева **обангáвео** ијек. **обангáвио** толики да се он (уколико ли се изузме стилски ефекат), у примјерима може замијенити правим придјевом **бангав** – без штете по постојеће значење.⁸⁶ Слични проблеми и сличне недоумице постоје при издвајању и обради трпног глаголског придјева. У њиховој обради тежи се ка примјени матрице, постојећих образаца, али је сваки придјев трпни и придјев радни „случај за себе“ и затхтијева усредсређивање на природу значења и истанчан осјећај за њихово лексикографско уобличавање. Пажљив и одмјерен приступ у њиховој обради свакако чини једну од особености Београдске лексикографске школе.

Потешкоће које постоје у идентификацији одредница у описним рјечницима нису само малочас наведене, већ постоје и бројне друге. Неке се тичу ријетких лексема које се срећу у дијалекатским рјечницима или у старијим изворима, неке су опет очигледне и код неологизама за које је карактеристично „непреврело стање“. Овај одјељак посвећен идентификацији одредница у дескриптивним рјечницима српског (српскохрватског) језика чини само скицу, предлог за размишљање, за изналажење потпунијих и цјелиходнијих рјешења махом за оне лексичке појаве које се чешће срећу при опису лексичких јединица, те као такве задају потешкоће сваком лексикографу, па и оном ученом и вјештом, добро упућеном у савремена достигнућа на плану лексикологије и теоријске лексикографије.

⁸⁶ Глагол **обангавети** ијек. **обангавјети** настао је префиксацијом према придјеву **бангав**, у чијој је основи тур. *bağa* (Škaljić 1973). Уколико се ријеч **обангавео** у примјеру: Пребројавајући у памети болеснике и обангавеле коње, он је... мислио и на остале (М. Црњански), замијени ријечју **бангав** (*Пребројавајући у памети болеснике и бангаве коње, он је... мислио и на остале) – семантички гледано разлике као да нема.

ГРАМАТИЧКО ЗАГЛАВЉЕ И АКЦЕНТУАЦИЈА

Досадашњи дескриптивни рјечници нашег језика утемељени су на традиционалним лексикографским схватањима. То је чињеница. Чињеница је такође да се данас у свијету разрађују, па и примјењују, савременији приступи у опису лексикона који, између осталог, подразумевају чвршћу спрегу између граматике и ријечи као чинилаца лексичког система, између синтаксичких аспеката употребе лексичких јединица и њихових значења. Како ријеч има статус основне јединице језичког система уопште, ријеч је, по природи ствари, основна јединица рјечничког састава или лексикона једнога језика и најбитнији елемент његовог граматичког устројства.⁸⁷ „Казалось бы, само собою разумеется, что в словаре общелингвистическом, объектом которого является словарный состав языка, основной словарной единицей, являющейся непосредственным предметом описания, должно быть *слово*, как основная единица языка“ (Меделец 1975: 55). И основни описни рјечници српског језика настали као плод Београдске лексикографске школе (Речник Матице српске и *Речник српског језика*), у којим се граматички аспект лексема представља у најелементарнијој форми, већ илуструју бројне проблеме у погледу граматичког описа лексикона. У назначеним рјечницима граматички аспект дат у тзв. граматичком заглављу, само је оно најнужније што описни рјечници морају да покажу. Они дакле пружају основне информације о граматичком статусу неке ријечи, а сасвим ријетко иду нешто шире од тога. У њима се – да се у потпуности поједностави све – дају показатељи граматичке категорије ријечи: на посредан начин код именица, замјеница и придјева (тако што се код њих назначује обиљежје рода), и глагола (гдје се обиљежава видска припадност); на непосредан начин код прилога, предлога, везника, узвика, рјечица. Шири граматички аспект у назначеним рјечницима обично је даван уз глаголе у чијој су парадигми видне бројне морфолошке и акценатске промјене или варијације. С обзиром на то да су ови рјечници конципирани као приручници нормативног типа који обухватају лексикон стандардног језика или тек нешто шире од нормативно схва-

⁸⁷ Овако дефинисан статус ријечи као основне јединице језичког система ослања се на гледиште које је поодавно изнио А. И. Смирницки: „Слово выступает како необходимая единица языка и в области лексики (словарного состава), и в области грамматики (грамматического строя), и поэтому слово должно быть признано вообще основной языковой единицей: все прочие единицы языка (например морфемы, фразеологические единицы, какие-либо грамматические построения) так или иначе обусловлены наличием слов и, следовательно, предполагают существование такой единицы, как слово“ (Смирницки 1955: 11).

ћеног лексикона, навођење таквих ликова има за циљ да ријеч лоцира у морфолошком и акценатском погледу, да се назначи њихова ова или она (ова и она) обличка или акценатска парадигма карактеристична за домен књижевног језика. Речник САНУ у начелу иде за тим да нешто исцрпије прикаже граматичко заглавље, наравно уколико за то постоје ваљани граматички моменти које је потребно предочити корисницима, или су они од значаја за граматичку перспективу ове или оне ријечи и њен лексички статус. Такве информације, не тако ријетко дате једино у Академијиним речнику, имају шири научни значај (нпр. за облички или акценатски систем нашега језика), а не само за опис лексичког система. „Информације о лексеми [у Академијиним речнику] не исцрпљују се само идентификовањем семантике и тумачењем фигуративних значења, него се дају бројне информације о граматичко-семантичким, синтаксичким и прагматичким, па и когнитивним карактеристикама лексема“ (Ристић 2021: 74). Тако ће се у овом рјечнику наћи информације о не тако малом броју тзв. двородних именица као што су **будалѐтина** (ж, м), **бѐл** (м, ж), па и такве што упућују на општу распрострањеност морфолошке парадигме карактеристичне за дату ријеч, нпр. **ловѐкрадица** (учесталије у мушком роду), **коњѐкрадица** (у Речнику САНУ сви примјери указују да је ријеч о мушком роду, али потенцијално би се она могла употријебити и у женском роду) или **гладѐ** (учесталије у женском роду), **глад** (ређе у мушком роду и то углавном у западним дијеловима штокавске територије),⁸⁸ **грабеж** (чешће у мушком роду), **младѐж** (чешће у женском роду). Схватићемо из овог рјечника да је **владика** именица женскога рода у свим својим значењима осим једног (кад она означава жену, дјевојку племићког поријекла).⁸⁹ Дobar описни рјечник какав је Речник САНУ има за циљ не само да јасно представи значење једне лексеми или њен семантички спектар, њену улогу међу фразеолошким јединицама (ако се онамо јавља), њен положај у устаљеним синтагмама и сл., већ и да покаже граматички аспект њене употребе и да све то потврди адекватним илустративним материјалом из свог бога-

⁸⁸ Сасвим је неочекивано да се именица **глад** јави и у множинској форми, а она се јавља и то у двијема варијантама – *гладѐ*: „Стога су глади веома честе у областима динарске системе“ (Ј. Дедијер); *гладови*: „За вријеме великих гладова у другом десетљећу овога стољећа прибавио [је] лијепог иметак“ (К. Ш. Ђалски).

⁸⁹ У Речнику Његошевог језика није евидентирано и такво значење (иако би се очекивало, с обзиром на то да се оно јавља у југозападним дијеловима српске језичке територије), већ само основна, али је оно забиљежено у Речнику САНУ с мноштвом примјера, међу њима и: „У те дневи налазио се у Млечима Иванбег, гдје се женио млечачком владиком“ (С. Митров Љубиша); „А сам спавати легне у среди високих двора / Гдје му је владика жена приредила постељу и лог“ (Т. Маретић).

тог лексичког корпуса. Овај рјечник тако показује да неке именице као **вйле**, **нѣлве**, **нѣгве** припадају категорији *pluralia tantum*, те да се именица **лѣства** јек. **лѣства** (мн. лѣстве јек. лѣстве) ријетко јавља у једнини, а именица **лѣтра** (њем. *Leiter*) обично у множини, да не помињемо друге именице код којих је дистрибуција углавном условљена значењем, као нпр. код ријечи **гвѣжђе** и **гвѣжђе** (= врста метала) : **гвѣжђа** (= гвоздена направа за хватање животиња и сл.).⁹⁰

Узгред, када је већ помињана одредница **гвѣжђе** и **гвѣжђе**, вратио бих се начас на дијалекатске форме које се не тако ријетко срећу у граматичком заглављу неких ријечи. Кажем неких, јер се гласовни склоп највећег броја ријечи нашег лексичког фонда поклапа у књижевном и народном језику. Онамо гдје постоје извјесна гласовна одступања у склопу таквих ријечи настала као резултат дијалекатског развоја (тј. одређених процеса у њему, нпр. упрошћавања или сажимања одређених гласовних група, уопште промјена у морфолошкој структури), у некој мјери биљеже се у Академијином речнику, понекад и веома исцрпно. Бројне збирке народних ријечи из различитих крајева српског етничког и језичког простора садрже и такав језички материјал, те се евидентирање дијалекатских форми у оквиру граматичког заглавља наметало само по себи. С друге стране, при утврђивању завршне концепције Академијиног речника дошло се до схватања да дијалекатски облици неких ријечи (углавном у њиховој основној форми) у суодносу са облицима ријечи карактеристичних за књижевни језик или сам дух тако схваћеног језика – увелико употпуњују представу о цјелокупном лексичком систему. Зато није ријеткост да су поједини дијалекатски облици баш посредством лексичке грађе прикупљене у виду збирки (али не само такве грађе), једино писано свједочанство о дијалекатском гласовном устројству неких лексема. Академијин речник није конципиран тако да покаже цјелокупан дијалекатски инвентар који би могао да се нађе у живом говору, али јесте показатељ одређеног дијалекатског стања. На примјеру именице **гвѣжђе** то се лијепо види.

⁹⁰ Занимљив је у томе погледу један примјер из Речника САНУ (ми га овдје доносимо непосредно из извора у нешто проширенијем виду): „Тако нам на овом истом сабору дође нам хабер, где [je] Павле Живковић утекао из гвѣжђа из Бруснице. По томе нам писмо дође из Бруснице како [je] утекао и гвѣжђе на себе однео“ (Т. Ђорђевић) – прва ријеч (употребљена у једнини) означава затвор, тамницу, хапс (тј. мјесто гдје се окови од гвѣжђа носе); друга (такође употребљена у једнини) саме такве окове. Али, требало је све то осјетити, препознати и на ваљан начин смјестити у прилично разгранату мрежу значења која слиједе испод канонске форме **гвѣжђе** и **гвѣжђе**.

Речник САНУ: **гвѡжђе** и **гвѡжђе** (дијал. гвође, гвозје, гвојзе, гожђе, гозје).⁹¹

У старијим томовима Речника САНУ дијалекатске форме су даване, а да сваки пут то није показано илустративним материјалом (то су они случајеви када је тек пружена информација о постојању дијалекатске форме неке ријечи, а да таква форма није наведена, јер уз ријеч није дат и примјер или је из овог или оног разлога у раду на Речнику примјер једноставно испуштен).⁹² У новијим томовима тежи се за тим да дијалекатски облик буде показан на видљив начин употребом адекватног примјера. У супротном се избјегава да одређена дијалекатска форма буде наведена у граматичком заглављу.

Шта је давано у оквирима граматичког заглавља код глагола, оних фундаменталних у језику, илустроваћемо на примјерима одредница **бѣти**, бѣјѣм и **бѣти**, бѣдѣм и њихових облика, већ према томе шта који од дескриптивних рјечника у томе погледу пружа.

бѣти, бѣјѣм

Речник САНУ (поред презента); императив, имперфект, аорист, радни придјев, прилог прошли, трпни придјев (и његове застарјеле и покрајинске форме: бјѣн, бѣвен и бѣт);

Речник МС (поред презента); императив, прилог прошли, трпни придјев (те облик бѣт који се јавља у народној поезији);⁹³

Речник СЈ (само презент).

бѣти, бѣдѣм

Речник САНУ (поред регуларног презента у књижевном језику (бѣдѣм) и његове покрајинске форме: бѣднѣм, бѣднѣм и бѣдѣм), суплетивни презент и његове енклитичке облике (јѣсам, јѣси, јѣст(е); сам, си, је),⁹⁴ одрич-

⁹¹ Други дескриптивни рјечници дају само књижевну форму – Матичин речник: **гвѡжђе**; Речник СЈ: **гвѡжђе** (гвожђе).

⁹² О таквом методолошком поступку свједочи управо лексема **гвожђе** у Речнику САНУ. За дијалекатске форме из заглавља гвође и гожђе дате су потврде: „Рекоше... е је ту руда од гвођа“ (Костић М., Јавор 1874); „Напињу се гожђа за ловит куне, лисице и јазавце“ (Ф. Иванишевић, Зборник за народни живот и обичаје јужних Славена); за остале облике потврде су изостале, али се из извора види да су посриједи источни дијелови српске језичке територије.

⁹³ „За појасом двије пушке мале, / нит су лите нит чекићем бите, / но у Млетке од злата салите“ (нар. пјесма, Вук).

⁹⁴ Суплетивни презент (и његове енклитичке форме), уопште облици ријечи код којих „има великих разлика у корену или основи“ (Упутства: чл. 27) засебно се дају у азбучном поретку. Такве јединице се у лексикографској пракси код нас називају кон-

не форме у икавском и јекавском (застареле форме: *несам*), императив (и његове покрајинске форме: *бїдни*, *бїди*), имперфекат, његове екавске и јекавске форме (и његове покрајинске облике: *бєї̋а*, *бї̋ах*), двојаке форме аориста (и његове покрајинске облике: *биј̋адох*), радни придјев и његове одричне форме, прилог садашњи, прилог прошли (и његове покрајинске облике: *бўд̋авши*) и још неке информације у вези са синтаксички условљеним позицијама;

Речник МС (поред презента и његових суплетивних форми), одричне форме презента (у екавском и јекавском), имперфекат (у екавском и јекавском), аорист, прилог садашњи, прилог прошли;

Речник СЈ (поред презента и његових суплетивних форми), одричне форме презента (у екавском и јекавском), императив, имперфекат (у екавској и јекавској форми), аорист, радни придјев, прилог садашњи, прилог прошли.

Како би у Академијеном речнику била представљена два крила истог језика, његово екавско и јекавско нарјечје, граматичко је заглавље код неких ријечи, углавном код глагола, веома обимно. А тек кад се у употреби разликују двије акценатске парадигме, такво заглавље бива још компликованије, понекад компликовано у толикој мјери да се и неки учени лингвисти (страни, а и наши) једва сналазе у њему. Зато се при обради глагола уврежила пракса да се широко граматичко заглавље даје код фундаменталних глагола. Један таква фундаментална ријеч свакако је глагол *дѡнѣти* и *донѣти*, за кога је карактеристична двојака акценатска парадигма. Умјесто да се дословно пренесе потпуно граматичко

тролним одредницама. Овдје је ријеч о једном специфичном типу контролних одредница које имају за циљ успостављање јасне морфолошке везе међу ријечима код којих постоје тако крупна одступања међу појединим облицима парадигме. Поред суплетивних форми карактеристичних за глагол *бити* : *јесам*, као контролне одреднице у описним рјечницима наводе се суплетивне форме и неких других ријечи. Исп. нпр. компаратив придјева *бо̋љи* (: *добар*), *гори* (: *зао*) или падежне односе *мене* (: *ја*), *њега* или *га* (: *он*), *нас* (: *ми*) итд. Суплетивне облике рјечник мора да доведе у видљиву везу користећи механизме упућивања суплетивних форми на основне, под којим се надаље предочава граматички опис и даје спектар њених значења потврђен илустративним материјалом. Такав поступак спроводи се у лексикографској пракси Београдске лексикографске школе. Слично се поступа и у описним рјечницима других сродних језика. Када смо код глагола са суплетивним облицима, нпр. *Толковый словарь русского языка* (ред. Д. Н. Ушаков) у азбучном поретку даје *есѣѣ* као суплетивни облик за треће лице једнине глагола *быѣѣ* и облик *суѣѣ* (као застарјело) за треће лице множине. Даље слиједи приказ значења карактеристичан за суплетивне облике у руском језику. Веома сличан приказ основних и суплетивних форми даје и савремени *Словарь русского языка* (ред. Евгеньева).

заглавље (што би било заморно), описно ћемо да наведемо тек то који су глаголски облици наведени под том одредницом у Речнику САНУ.

дђнѐти и **донѐти** ијек. **дђнијѐти** и **донијѐти** (поред двојаких облика презента), двојаке облике аориста (екавске и јекавске), императив, радни придјев (екавске и јекавске форме), прилог прошли (екавске и јекавске форме), придјев трпни (екавске и јекавске форме), те некњижевни екавски и јекавски облик овог придјева (донешен).

Код важнијих глагола из базичног фонда заглавље се представља у ужој форми.⁹⁵ У ужој форми евидентирају се они облици из парадигме код којих се јављају одређене акценатске или морфолошке промјене, а оно углавном подразумијева облике аориста, трпног и радног глаголског придјева, понекад и неког другог глаголског облика.⁹⁶ Код осталих глагола из књижевног фонда и оних за које се оцијени да представљају покрајинизме, застарјеле ријечи и сл., даје се само облик или облици презента (ријетко и неког другог глаголског облика), те се на тај начин упућује на тип или типове њихове промјене.

У горе наведеном дати су тек неки моменти који упућују на значај граматичког заглавља, граматичких информација у рјечницима описног типа, надасве у великом описном Академијином речнику. Критички оријентисан корисник у граматичком заглављу тражи оно што је битно за неку ријеч, не само у морфолошком и акценатском погледу. Он жели да види како се нека ријеч понаша у граматичком систему, који облици њени показују гласовна или акценатска одступања, који излазе из нормативних оквира савременог језика, које то ријечи имају двојаке или тројаке форме, да ли су оне равноправне, којој се морфолошкој парадигми ријеч приклања итд.⁹⁷ Као сасвим добро теоријско-методолошки

⁹⁵ Када је својевремено неколицина нас младих сарадника била код Митра Пешикана, уредника чијим је прегалаштвом обиљежена прва половина рада на Речнику САНУ, питали смо га код којих то глагола ваља наводити потпуније граматичко заглавље. Пешикан, „чије је око видјело све“, није хтио да се упушта у разјашњење, већ је рекао кратко: „Код знатних!“. Нама је то остало прилично нејасно, али смо схватили да је ријеч о положају који овај или онај глагол заузима у глаголском систему савременог српског (српскохрватског) језика.

⁹⁶ Тако је нпр. уз глагол **гђнити** поред презента, наведен императив, аорист, трпни придјев, али и имперфекат (*гђњах*). Глаголско заглавље уз овај глагол дато је у ужој форми. У погледу акцента императив (*гђни*) уз инфинитив једини имају краткоузлазни акценат на првом слогу. Овакве акценатске особености наведени глагол сврставају у ред глагола с истом глаголском парадигмом: **вђзити**, **нђсити**, **кђсити** итд.

⁹⁷ Уопштено говорећи, З. Тополињска сматра да би између граматичког и семантичког аспекта неке ријечи морао да постоји суоднос који би корисници морали да учоче: „Таквим корисницима потребно је уверење да се иза речничког текста крије граматички

осмишљен Речник САНУ не пружа само основне граматичке информације о једној лексеми, као што је то углавном својствено осталим описним рјечницима српскога језика с другачије профилисаном концепцијом и друкчијом намјеном. Код великог броја ријечи посебно оних из ужег лексичког фонда, граматички аспект се представља у потпунијој форми (каткад и веома исцрпно), тако да је овај рјечник показатељ граматичког устројства лексикона (у мјери у којој то лексикон тезаурусног типа може да буде), а не само приручник у којем се даје исцрпан семантички опис лексичких јединица српског (српскохрватског) језика и мрежа њихових творбено-семантичких веза и односа. То чини једну од важнијих особености Академијиног речника и саме лексикографске школе на чијим се гледиштима и теоријско-методолошким принципима он обликује и развија.

Акцентуација Речника САНУ подразумијева веома сложен комплекс проблема. То се испољило на самом почетку његове израде, већ при припреми првог тома и послје њега. Неким од важнијих проблема акцентуације Митар Пешикан је посветио расправу *О Речнику Српске академије наука и уметности* (Уз рецензију М. С. Московљевића) (Пешикан 1963: 137–168). У наведеној расправи било је доста ријечи и о акцентуацији одредница, о крупнијим и ситнијим акценатским питањима. Акцентуација одредница и зависних облика лексема увијек је у жаришту лексикографске обраде, колико због опште сложености акценатске проблематике, толико и због захтјева да акцентуација у Речнику САНУ треба да има нормативистичка обиљежја. Код ријечи општег лексичког фонда, код лексике књижевног карактера то и не представља толики проблем, јер је она махом обрађена у досадашњим лексикографским дјелима, у Речнику МС, Речнику српскога језика, досадашњим томовима Речника САНУ, Николићевом Обратном речнику. Акценат се даје и у Рјечнику ЈАЗУ, важнијим рјечницима страних ријечи, Шкаљићевом Рјечнику турцизама.⁹⁸ Речник Српске академије у акценатском погледу надилази акценатско стање дато у наведеним рјечницима и приручницима, јер од првог његовог тома у оквирима граматичког заглавља пружа потпуније акценатске информације какве се ријетко налазе на каквом другом мјесту. Речник МС даје акценат основне форме (ријетко

опис који се може у експлицитној форми наћи у некој овећој доступној граматици“ (Тополињска 2002: 37).

⁹⁸ Акцентуација је на овај или онај начин обухваћена и у појединим приручницима: Николић Б. 1970, Стевановић 1981, Јокановић-Михајлов 2012. године; појединим питањима акценатације баве се и бројни други радови штампани у научним зборницима или часописима.

и још понешто), он даје и акценатски дублет (ако га има), а код глагола и акценат презента. Па ипак, и такве информације су изузетно драгоцене. У акценатском погледу Речник САНУ далеко надмашује Речник МС; он веома често даје акценат косих облика уколико долази до акценатских промјена у њима. Показало се да изузетно велики број ријечи нашег лексичког фонда има двојак (каткад и тројак) изговор па према томе двојаку или тројаку акценатску парадигму. А како бројне ријечи међу њима имају екавски и јекавску форму, питање њихове акцентуације се још више усложњава. У Академијином речнику није се ишло за тим да се на самом почетку одреде и представе акценатски типови (као што је то учињено мало касније у Правопису из 1960). Прво: није било ни изблиза јасно шта нас у акценатском погледу очекује у обимној и сложеној грађи наредних томова; друго: за кориснике би праћење акценатских типова у веома обимном рјечнику било приметно, тешко, па и онда када се корисник прилично добро сналази у акцентуацији. „Постоје унутрашње, структурне језичке законитости, закони продуктивности акценатских типова, још увек сасвим недовољно испитани у нашој науци“ (Пешикан 1970: 174). Зато је уредништво Речника САНУ на самом почетку његове израде тежило да прикаже потпунију акцентуацију оних ријечи из сфере књижевног лексичког фонда код којих се јављају акценатске промјене или парадигматска акценатска укрштања. Ако се акценатски типови темељитије проуче, ако знамо гдје ће шта да се тражи, лакше ће се и поузданије ријешити акценатско или акценатско-морфолошко заглавље и у оним бројним случајевима гдје је потребно да се оно прикаже шире или потпуније. „Не треба губити из вида – давно је навео Митар Пешикан – ни специфичне тешкоће са којима се среће акценатско редиговање Речника САНУ. За велику већину речи које обрађујемо нема у грађи и приручницима поузданих непосредних података о акценту, а закони продуктивности акценатских типова још су у највећој мери неутврђени или неразрађени. Одређен утицај на акценатска решења имају и акценти из постојећих речника и приручника. У таквој ситуацији настојање је редакције да акценат Речника у целини посматран буде један добар књижевни акценат и – ако у понеком случају ове или оне околности и наметну да се покаже акценат несигурне вредности – да се увек да места и оном акценту који је у најбољем складу са законитостима новоштокавске акцентуације и са стањем у нашем језику“ (Пешикан 1970: 174–175).

При одређивању акцентуације у Академијином речнику најважнији консултантски извор је свакако *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*

Југославенске академије. У овом рјечнику се ишло за тим да се прикаже акценат основних форми без улажења у акцентуацију зависних облика, и такав акценат овамо је махом поуздан. Код одредница даје се један акценат, и то основни, а у акцентуацију дублета у Рјечнику JAZU се углавном није улазило. Код ријечи узетих из старијих хрватских рјечника акценат није даван (**поклонив**, **поклоноша**, **поклопан**, **поклопит**), као што није уношен ни код неких ријечи из старијих извора (**поклонство**), али код неких ипак јесте – и то углавном у оним случајевима када су уредници сматрали да би такав акценат морао бити попуздан (нпр. **покобѣцати се** – према глаголу **кобѣцати се**). Уношен је и у оном случајевима када се уз старије изворе јавља ријеч из какве збирке у којој је поуздано назначен акценат (**пѣкљука** – с Ившићевим акцентом из Славоније). Уредници Рјечника JAZU имали су и ту могућност да одреде акценат, а да иза одреднице каткад дају назнаку: *јамачно је ѿакав акценат* – а ми ту могућност немамо. При утврђивању акцента у Речнику САНУ, посебно акцента ријечи из наших старијих извора или из збирки народних ријечи, методологија налаже да се у погледу Рјечника JAZU утврди: да ли тамо постоји таква ријеч и да ли је акцентована; из којег је периода њихова грађа; да ли се уз ријеч дају какве акценатске или творбене знаке које би оправдавале такав акценат и утирале пут при одређивању нашега акцента; да ли је у питању ријеч из неке збирке с поузданом или поузданијом акцентуацијом; да ли у том рјечнику постоји каква акцентована или неакцентована ријеч из истог лексичког гнијезда која би потпомогла правилно утврђивање нашега акцента. Рјечник JAZU дакле служи као драгоцен извор, ослонац при акцентуацији ријечи из савременог доба, надасве ријечи карактеристичних за XIX вијек и Вуково доба.

Матичин шестотомни речник презентује лексику савременог књижевног (стандардног) језика обухватајући и нешто ријечи или значења која су његови уредници оквалификовали као покрајинизме, каткад и нешто друго. Уз *Речник савременог српског језика*, то је наш основни цјеловит описни рјечник. Како су и један и други рјечник уобличио наши лексикографи (лексикографи Института за српски језик САНУ), њихова акцентуација је и савремена и углавном поуздана. Уз Николићев *Обраћни речник*, Матичини речници (односно њихова одредничка страна), међу осталим су и акценатски рјечници. Шестотомни Матичин речник даје акценат одредничке ријечи (код глагола и акценат презента), ријетко залазећи у акцентуацију других облика. У оквиру одреднице дају се екавске и ијекавске форме (уколико је за ријеч карактеристичан стари

глас јат). Укратко, у шестотомнику ми већ имамо основну акцентуацију књижевног лексикона. Ипак, при одређивању акцента у Речнику САНУ потребно је имати на уму да он обухвата обимнији лексички фонд, те да има замашан број ријечи из књижевног фонда које нису заступљене у Речнику МС. Њихов акценат је потребно ваљано одредити у духу четвороакценатске књижевне норме. Такође, ваља имати на уму да акценатски дублети у Матичином речнику у пракси нису увијек баш сасвим равноправни. Овамо су каткад даване двојачке акценатске парадигме на основу којих се сугерише њихова равноправност, а данас се испоставља да неке од њих немају сасвим равноправну употребну вриједност. Речник САНУ настоји да представи вјеродостојнији однос заснован на живој употреби. Он тако каткад мијења поредак форми; неки акценатски ликови у Матичином речнику утврђени као равноправни, овамо се одређују као споредни; уводе се, сасвим ријетко, и ликови који нису заступљени у Матичином речнику. Ми тако данас у Речнику САНУ каткад поправљамо или преудешавамо акценатски однос дублета посебно водећи рачуна о употребној вриједности ријечи.

Поводећи се за акценатским стањем у Речнику Матице српске, желели смо да назначимо неколико смјерница.

а. Провјерити да ли таква ријеч постоји у Речнику МС (и осталим релевантним рјечницима).

б. Ако се ради о варијантним ликовима, оцијенити да ли ликови имају мање-више подједнаку употребну вриједност; у поретку дублетних форми дати предност лику који је данас у живљој употреби (овдје наводимо један мали упоредни преглед):

Речник МС: **ѡсвѣт** и **ѡсвит**

Речник МС: **освѣтак** и **ѡсвитак**

Речник МС: **орѣница** и **орѣница**

Речник МС: **ѡсоје**

Речник МС: **ѡпсѣженѡст** **ѡпсѣжнѡст**

РМС: **ѡпсѣсија**

Речник САНУ: **ѡсвѣт** и **ѡсвит**

Речник САНУ: **освѣтак** и **ѡсвитак**
(РСА даје и мн. освѣци и ѡсвици,
ген. ѡсвѣтѣка и ѡсвитѣка)

Речник САНУ: **орѣница** и **орѣница**

Речник САНУ: **ѡсоје** и **ѡсѡје**

Речник САНУ: **ѡпсѣжнѡст**,
ѡпсежнѡст и **ѡпсѣженѡст**

Речник САНУ: **ѡпсѣсија**
и **ѡпсѣсија**

в. Ако немају исту употребну вриједност, један лик ваља претпоставити другом дајући том другом споредни значај (споредни лик се исписује обичним слогом):

Речник МС: **орѣтѡриј**

РСА: **орѣтѡриј** (орѣтѡриј)

г. Ако Вуков акценат одступа од стандардног, унијети и њега као споредног:

Вуков Рјечник: ђткѹп

Речник САНУ: ђткуп (ђткѹп)

Лексика из народних говора (из збирки бројних сакупљача) веома је богата; у грађи Речника САНУ похрањено је преко 250 народних збирки из различитих крајева српске етничке и језичке територије. Бројни сакупљачи су назначивали акценат, али се ми данас не смијемо у потпуности ослонити на акценте биљежене на листићу. Питање акцентуације покрајинске лексике веома је осјетљиво, а да би она била што боље, што успјелије акцентована, неопходно је да се држимо основног начела: акценат покрајинских ријечи се прилагођава духу четвороакценатског система. Ово се посебно односи на лексику из источних говора који имају једноакценатски систем (торлачки говори) или на говоре са старијом акцентуацијом. Како Речник САНУ тежи као нормативности, лексички из ових говора у акценатском погледу даје се нормативистички карактер. За нас је драгоцен акценат савремених учених сакупљача, лексиколога и дијалектолога чије су збирке штампане (збирка ријечи *Из лексике Васојевића* Раде Стијовић, Станићев *Ускочки речник*, *Речник говора Загараца* Драге и Жељка Ћупића и још покоји новији рјечник), али и прилози у виду збирки (Реметићева збирка ријечи из Шумадије, Тешићева и Симићева збирка из западне Србије, збирка ријечи из Пиве Милице Радовић-Тешић).

Ако нам је акценат које ријечи непознат (а непознати су многи), потребно је да се при уносу такве ријечи у Академијин речник поступно приступи акцентовану. У том погледу потребно је да се пође од Вукова *Српског рјечника*, а надаље:

а. Провјерити да ли таква ријеч постоји у *Rječniku JAZU*: онамо има пуно покрајинских ријечи акцентованих веома поуздано.⁹⁹

б. Ако ријечи нема у *Rječniku JAZU*, прегледати дијалекатске рјечнике, већ према области из које ријеч потиче. Ако се ријеч нађе нпр. у којем дијалекатском рјечнику из источне Србије, из косовско-ресавских или зетско-сјеничких говора, прилагодити је духу четвороакценатског система. Прилагођавајући акценат одреднице новоштокавском књижев-

⁹⁹ Перо Будмани (један од уредника Рјечника) унио је доста ријечи из Дуборвника и околине; неке збирке за *Rječnik JAZU* приложили су угледни лингвисти, нпр. Матија Милас (збирка ријечи из Стона), Љубомир Стојановић (велика збирка ријечи из Србије), Стјепан Павичић (збирка из Винковаца), Ђуро Шурмин (збирка ријечи из Босне), Милан Решетар (цијењена студија *Der štokavske Dialekt* из 1900. године), међу њима и Ђуро Даничић (мала збирка ријечи из Србије) – да останемо тек код неких.

ном духу, поуздано акцентовану одредничку ријеч из торлачких говора или говора са старијом акцентуацијом ваља унијети у изворном облику наводећи у примјерима само акценат одредничке ријечи.¹⁰⁰

в. Ако ријеч из збирке нигдје нисмо пронашли, онда се ваља препустити истраживању, тј. утврђивању њене основе (посебно претражујући по досадашњим томовима Речника САНУ), како бисмо на основу ње открили још коју ријеч из истог лексичког гнијезда, те на такав начин, дакле неким видом акценатске анализе или акценатским поређењима, успјели да откријемо којем би акценатском обрасцу могла да припада.

г. Ако нам се и ово учини несигурним, ваљало би спровести малу анкету (посебно међу старијим сарадницима); ако је посриједи ријеч нпр. из Црне Горе, питати неког међу нама ко је отуда поријеклом, ако је из Босне, опет неког коме су њени говори ближи.

СИНТАКСИЧКО ПОНАШАЊЕ РИЈЕЧИ И СИНТАКСИЧКИ ОБРАСЦИ

У овом одјелку нешто више пажње посветићемо синтаксичком понашању глагола, запостављајући (више из формалних разлога па према томе и сасвим неоправдано) улогу синтаксичког окружења карактеристичног за развој значења код других врста пунозначних ријечи, појединих именица, придјева и прилога, чија се нека значења (махом она секундарна) развијају и остварују тек у садејству с другим јединицама лексичког система са којима ове стоје у синтаксичкој спрези. Отпочећемо дакле с видским обиљежјима глагола и обиљежјима прелазности, постављајући касније у видокруг улогу синтаксичких конструкција, синтаксичког окружења уопште као битних чинилаца у развоју неких глаголских значења.

Обрада глаголског вида у описним рјечницима посебан је проблем. И саме теорије о видски парњацима које у својим поставкама полазе од крајње супротстављених гледишта, усложњавају проблематику обраде глаголског вида. У описним рјечницима словенских језика у начелу се поступало слично при обради вида тамо гдје је ријеч о пороцесу имперфектизације, али не и процесу перфектизације (тј. обради видских парњака насталих префиксалном творбом). Тако нпр. *Речник на съвремения български език* Бугарске академије наука користећи механизме упућивања указује на глаголски вид (**написвам** несв.

¹⁰⁰ Нпр. како је то акцентовао Миодраг Марковић за Црну Реку, Драго и Жељко Ћупић за Загарач, како је то обиљежила Рада Стијовић у својим рјечницима итд.

: **напиша** св.), код глагола **пиша** несв. упућивање на свршени вид је испуштено; *Słownik języka polskiego* у рјечничкој обради предност даје облицима свршеног вида (**nadać** dk : **nadawać** ndk), не дајући такође видске парњаке у области перфектизације (исп. Бондарко 1975: 45). На основу предоченог јасно је да се наведени рјечници у представљању видских парњака ослањају на теорију према којој се облици рус. **преписа́ть** : **преписыва́ть** или срп. **препи́сати** : **преписи́вати** прихватају као видски парњаци, али се то одриче пару рус. **строи́ть** : **построи́ть** или срп. **гра́дити** : **изгра́дити**. То – по ријечима руског лингвисте Бондарка – најбоље посвједочује *Словарь современного русского литературного языка* (1950–1965): „Широкий лексикографический эксперимент (в частности, в масштабах Семнадцатитомного словаря), самый факт наличия ряда больших академических толковых словарей славянских языков, фиксирующих видовые пары в области префиксальной перфективации, подтверждает объективность существования различий между этими процессами“ (Бондарко 1975: 45).

У описним рјечницима српског стандардног језика (Матичином шестотомном речнику и *Речнику српског језика*) предност се даје члановима свршеног вида (под којим се предочава устројство њихових значења). Код несвршених чланова видских парњака у овим рјечницима даје се назнака о видском односу, нпр. глагол **давати** напућује се на глагол **да́ти**, **наме́штати** јек. **намјéштати** на глагол **на́местити** јек. **на́мје-стити** итд. То је једно од обиљежја њихове концепције и оно има за циљ економичнији опис, који у крајњем исходу подразумијева и одређене пропусте. Академијин *Речник српскохрватског књижевног и народног језика* на неки начин представља огрешење о устаљену лексикографску праксу карактеристичну за већину дескриптивних рјечника словенских језика. У *Ујуи́стѝвима* (у првом дијелу чл. 291) стоји: „Глаголи свршеног и глаголи несвршеног вида истог порекла обрађују се као посебне одреднице. Посебно давати дефиницију и примере за **бацити**, а посебно за **бацати**“. Такав принцип усвојен је још током израде 1. тома и од њега се не одступа ни данас, иако је било критички настројених мишљења како он није саображен постојећим теоријским начелима о суодносу видских парњака, па и практичној намјени: „Такой подход к виду применяет *Речник српскохрватског књижевног и народног језика* [аутор даље упућује на 5. том и гледиште образлаже позивајући се на видски пар **заби́јати** : **за́бити** и њихову засебну лексикографску обраду]. Такая словарная обработка идет гораздо дальше классификационной теории вида: трактуя разные виды как разные слова, эта теория все

же признает существование видовых пар. Словарь же в данном случае полностью изолирует образования противоположных видов. Категория вида находит отражение в словаре лишь в форме помет, отмечающих видовую принадлежность глагола. Этот способ лексикографической обработки вида, на наш взгляд, нецелесообразен по соображениям не только теоретическим, но и практическим, поскольку он крайне неэкономичен: толкование нескольких тысяч слов приходится повторять дважды“ (Бондарко 1975: 46, у фусноти). Без намјере да оспоравамо таква гледишта у било којем сегменту, желимо да наведемо два аргумента који су при уобличавању концепције Академијиног речника пресудно утицали на то да се редакторски колектив на почетку определијели за одјелит приказ чланова који чине „праве“ видске парњаке. Први је обиље грађе: била би штета да се у тако обимном рјечнику број примјера битно смањује при обједињеном лексичко-семантичком приказу видских парњака (какви су **да̑ти** : **да̑вати**, **ка̑зати** : **кази̑вати**, **на̑местити (се)** : **на̑мештати (се)**, **па̑сти** : **па̑дати** и бројни други), а да се код глагола који познају само један вид илустрације дају у пуном обиму. Други аргумент, битнији и с мање формалних обиљежја, чини запажање (уочено на почетку израде) да се семантика чланова бројних видских парњака не преклапа у потпуности, да развој значења једног видског члана није увијек исто-вјетан развоју значења другог видског члана, тј. да у развоју њихове семантике обично постоје одређене разлике које се морају аргументовано и јасно показати. А то почесто није ни једноставно представити с извјесном дозом сигурности, поготово када је за праве двовидске парњаке илустративна грађа прилично оскудна. У таквим случајевима међу редакторима Академијина речника неријетко проради црв сумње. Страх у презентацији граматичких и семантичких особености видских парњака један угледни уредник изразио је у поетској форми: „Књижуринае прашне, трсите се једном! / Страхујем од грешке у ознаци вида“ (Милосав Тешић, *Благо божје*, Београд 1993, стр. 15).

Без упуштања у приказ значења, нагласио бих како су нпр. значења глагола **да̑ти** у Академијиним речнику груписана у 18 тачака са бројним подзначењима,¹⁰¹ а његовог видског парњака **да̑вати** у 13 тачака, углавном са низом подзначења. Подробнија анализа би показала у

¹⁰¹ Занимљиво је да се овај глагол као превасходно свршени, јавља (дакако ријетко) и у несвршеној форми (дакле, он је двовидски). Као несвршени глагол обично се јавља у одричним конструкцијама или безлично у конструкцијама са *се*, и то у народним умотворинама али и код писаца. Овдје предочавамо само три примјера (одредница **да̑ти**, тачка 16, Речник САНУ), без навођења значења: „Не дам саме Каице војводе / За четири из крајине бана“ (нар. пјесма, Вук); „Цела историја дала се свести на ово“ (В.

којој мјери се видски чланови значењски преклапају, а гдје се семантика разилази, те шта у граматичком, синтаксичком, употребном или каквом другом смислу условљава такво разилажење.

Ако обрада правих видских парова у Академијиним речнику представља огрешење о мање-више устаљену праксу у словенском свијету која се ослања на класификациону теорију видских парњака – приступ и обрада тзв. двовидских глагола у описним рјечницима српског језика спроводи се у духу општеважећих теоријско-методолошких начела карактеристичних за дескриптивне рјечнике словенских језика, превасходно руских. Двовидски глаголи у погледу граматичког устројства чине једну ријеч, један глагол чије се видско обиљежје испољава у контексту; двовидност је њихов потенцијал чији се израз испољава тек у спрези с другим ријечима из датог језичког окружења. „Двовидски глаголи за нас [аутора дисертације] представљају једну јединицу у чијем потенцијалу стоје две могућности видске реализације“ (Спасојевић 2015: 272). Већ смо споменули да глагол **дати** у одређеним случајевима употребе и у одређеним позицијама може да слови и као глагол несвршенога вида. Сама та чињеница показује да видска особеност ових глагола не подразумева потпуни паралелизам: једни се равноправно употребљавају у свршеном и несвршеном виду, код других је нпр. одређени вид у доминантнијој употреби, код трећих се тек нека значења везана за један вид, а не и за други. Најрегуларније испољавање двовидности показују глаголи који се завршавају суфиксом *-оваићи*; глаголи с овим суфиксом имају могућност да испоље двојаку видску вриједност углавном у свим својим значењима. Такву могућност илустроваћемо на примјеру лексема **десетковати** и **жртвовати (се)** из Речника САНУ (иако таквих има немали број из ужег лексичког фонда: **заветовати (се)** јек. **завјетовати (се)**, **знаменовати (се)**, **именовати (се)**, **каменовати (се)**, **обликовати (се)**, **образовати (се)**, **прстеновати (се)**, **саветовати (се)** јек. **савјетовати (се)** итд.).

десетковати 1. (= *сїрељаићи, уб(иј)аићи за казну...*) свр. 180 заробљени метежника треба десетковати (СН 1844); несвр. – **2.** (= *унишїиїиїи, унишїїаваићи у великом броју, (їо)їамаиїиїи*) свр. Без хране, а стално нападани од Арнаута, српски бегунци су били десетковани (С. Станојевић); несвр. Печенице / Заштипкује / Кобасице / Десеткује (Змај). **3.** (= *узетїи, узимаићи десетїи део їрихода*) свр. Дошао је спахија, те је десетковао,

Петковић); „У старије [сестре] се изроди лијеп пород, а млађој се нешто није дало“ (нар. прип., Босанска вила 1892).

само се сад чека господар, да узме девети сноп (С. Марић); несвр. Одоше им десеткова⁷ овце: / Од стотине по десет оваца (нар. пјесма).

десетковати се покр. (= *удесетосиручи(ва)иши се*) свр. Које му зрнце и на студен камен пануло и оно му се десетковало и двадесетковало (С. Делић); несвр. –.

жртвовати 1. (= *йринейи, йриносиии жрйву*) свр. Једноћ брахман жртвује порода ради жртву (Т. Маретић); несвр. Било је одређено које се животиње жртвују појединим боговима (Енц. Лексикографског завода). **2.** (= *изложиии, излагати унишијењу*) свр. и несвр. Ваља знати да ни један од њих није васпитан у томе духу да ваља жртвовати своју породицу зарад неке више обавезе (С. Марковић); (= *одрећи се*) свр. Чим је чуо за устанак жртвовао је пензију (Т. Ђорђевић). **3.** (= *несебично даиши, давати, йосвейишии, йосвећиваиши*) свр. Исти писац на многе добротворне народе [се позива], који су већ жртвовали на просвету огромне капитале (Р. Кошутић); несвр. Он је тим малим створењима жртвовао цијеле дуге ноћи (М. Крлежа).

жртвовати се (= *йпрейирейи нешио ради неког узвишеног циља*) свр. –; несвр. Потсећа на оне младе чланове Одбора Јавног Спаса ... који... са радошћу се жртвују за своју републиканску веру (Ј. Скерлић)

Прелазност као категоријално обиљежје глагола, тј. глаголска реакција, такође је веома осјетљиво лексикографско питање. Из *Уйуишиава за обраду речника* се види да обиљежје прелазности (прелазан/непрелазан) не треба истицати: „При обради глагола не треба спомињати да ли је он прелазан или непрелазан – цео или у неком свом значењу, и које падеже тражи уз себе, пошто је то ствар синтаксичког развоја језика, што се, уосталом, види из примера“ (Упутства: чл. 300). Па ипак, обиљежје прелазности мора да се учини јасним и видљивим. Зато се принципијелно ради на груписању значења: кад је прелазан, значења се групишу под једном тачком; непрелазан глагол захтијева нову (бројем означену тачку). То су, дакле, случајеви када се глагол јавља у истом облику. Михаило Стевановић у поменутом раду (1982: 292) појаву прелазности разјашњава на примјеру глагола **изјавити**, не запажајући да ова форма подразумијева двојако устројство, тј. хомонимијски однос: **изјавити**¹ (= *даиши изјаву о чему*); **изјавити**² (= 1. *извесиии шио из заивореног йросиора*; 2. = *изаћи из йиаквог йросиора*).¹⁰² Стевановић

¹⁰² Укратко: **изјавити**¹ је префиксирани глагол изведен према глаголу **јавити** (= *саоииишии коме какву веси*); **изјавити**² је глагол изведен префиксацијом према **јавити** (= *водиши, гониии сиоку, сиадо*), како то исправно стоји у Речнику САНУ. По истом творбеном принципу настале су девербативне именице од једног и другог глагола – **из-**

даље показује како се глагол **изјавити** (с обзиром на синтаксичко окружење), у првом случају јавља као прелазан, у другом као непрелазан. Одредница дата у Речник САНУ то јасно показује:

изјавити², изјавѝм свр. **I. 1. а.** = *исѝераѝти, изагнаѝти (овце, сѝадо и сл.)*. Међу примјерима: Отац, онако полунаг, изађе у двориште, да помогне изјавити стоку (С. Матавуљ). **б.** = *ѝокренуѝти, ѝовесѝти (војску и сл.)*. Међу примјерима: Кад ту прије царе излазио / И велику силу изјавио, / Починуше три бијела дана (нар. пјесма). **в.** необ. (= *ѝусѝиѝти у дејство ваѝрено оружје, оѝалиѝти*): Кад ли на мост приспје Турчин / У прси му кумбуру изјави (М. Пуцић). **2. покр.** = *наѝусѝиѝти неки ѝросѝтор, изиѝти (о сѝоци)*: Изјавиле овце ис тора и уљегле у ливаду (Ускоци, М. Станић).

Наведена одредница из Речника САНУ само је једна илустрација о принципијелном приступу глаголима који обитавају с једне стране као прелазни, с друге као непрелазни. На лексикографима који израђују Академијин речник (или су учествовали у изради других описних рјечника српског језика) јесте да осјете проблем и да то недвосмислено покажу и лексикографски спроведу на што досљеднији начин.

У раду који има за циљ да у виду скице приближи особености Београдске лексикографске школе, није захвално упуштати се у проблематику синтаксичког понашања ријечи. Оно што и неук корисник дескриптивног рјечника може да запази, свакако је чињеница да код неких ријечи или њихових значења постоје одређене допуне, код других не. Неук то запажа, а добар лексикограф би морао да зна кад и како ваља формулисати синтаксичко окружење које чини услов за реализацију одређенога значења. Формулација синтаксичког окружења заправо подразумемијева тачно утврђен тип и облик допуне. Неки савремени проучаваоци теоријске лексикографије сматрају да би у интегралном опису лексикона једнога језика синтаксичке конструкције у начелу морале да обухвате четири основне класе ријечи (глаголе, именице, придјеве и прилоге). Синтаксички условљене реализације махом секундарних значења бројних лексичких јединица објелодањују се и у опису лексичког система српског језика, тј. у његовим дескриптивним рјечницима, превасходно у Академијином речнику. Само, тај опис није интегралан у пуном смислу те ријечи, не подразумемијева довршен граматичко-синтаксички оквир са потпуно разрађеним и провјереним правилима и процедурама, већ подразумемијева приступ карактеристичан за традиционални

јав (: изјавити¹): нпр. Народна Скупштина ... има бити веран изјав народни осећања пред правитељством земље (Грујић Ј., Речник САНУ); **ѝјав** (: изјавити²): нпр. Црн ти изјав бијо! (Ускоци, Станић М., Речник САНУ).

граматичко-семантички опис лексикона утемељен на постојећим језичким (граматичким и синтаксичко-семантичким) сазнањима у славистици (превасходно у србистици), карактеристичним за другу половину XX вијека.

Показатељи синтаксичких модела у Академијином речнику (и осталим нашим рјечницима дескриптивнога типа) остали су некако на међи између традиционалних и модерних лексикографских схватања. У старијим томовима Речника САНУ рефлектују се у томе погледу традиционална синтаксичка схватања, у новијим томовима уносе се и неке новине својствене савременим гледиштима која као предмет имају улогу синтаксичких конструкција, уопште синтаксичког окружења у реализацији лексичких значења. Традиционална схватања код нас заступао је нпр. Михаило Стевановић, савремена нпр. Љубомир Поповић. Питање интегрисаности граматике и синтаксичких карактеристика лексичких јединица у традиционалној лексикографији Љубомир Поповић је оцијенио на следећи начин: „Традиционална лексикографија се бави речима, а не синтаксичким јединицама које се од њих формирају, не поклања довољно пажње синтаксичким аспектима употребе лексема и не разрађује синтаксички систем који регулише синтаксичке карактеристике конкретних лексичких јединица нити поставља одговарајуће задатке синтаксичарима. А та неинтегрисаност између приказа синтаксе (и уопште граматике) и речника [...] јесте једна од главних препрека за модернизацију и граматичког и лексичког описа српског стандардног језика“ (Поповић 2003: 204). Поповић тако, а ми, када су посриједи показатељи синтаксичких конструкција, ипак желимо да представимо схватања традиционалног приступа лексичким јединицама, јер су се управо таква виђења о мјесту синтаксичких параметара углавном рефлектовала у опису лексичког система српског језика. „Синтаксички су моменти – наглашавао је Михаило Стевановић – свакако мање уочљиви, или их је бар теже разграничити од онога што рекосмо да чини битни карактер речника. И биће доста ако кажемо да потпуно објашњење речи у речнику није могућно без уношења синтаксичких момената, јер све оно што је за то потребно није свакад, и доста често није, само у значењу речи него и у функцијама њиховим“ (Стевановић 1982: 290). Овдје остављамо по страни нпр. предлоге и везнике, чији семантичко-синтаксички аспект у рјечнику подразумемијева опис њихових функција.¹⁰³

¹⁰³ Овдје бисмо тек да се наведе једно Пешиканово уопштено а дубоко тачно мишљење о лексикографској обради функционалних и њима сличних ријечи: „Лексикограф има пред собом практично сав радни и аналитички поступак који изискује то градиво [функционалне ријечи], али даје својеврстан данак узусима и околностима

Како рекцијске допуне могу захтијевати глаголи, а поред њих и именице, придјеви и прилози, обим и карактер овога рада није прикладан да се нешто одређеније каже о синтаксичком окружењу као претпоставци за реализацију одређених значења код једних и других и трећих категорија ријечи. Тек као узгред кажимо нпр. да придјеви **вѣшт** јек. **вјѣшт** и **нѣвешт** јек. **нѣвјешт** у реализацији неких секундарних значења захтијевају одређене контекстуалне допуне које се данас у савременој лингвистици обично називају глосама:¹⁰⁴

вѣшт ијек. **вјѣшт**, -а, -о **3. а.** (нечему, ређе у нечему, око нечега) = *који нешто добро познаје, који се у нечему добро сналази, вичан, сигуран*. Међу примјерима: Сенат га изабираше тајним гласањем међу Дубровчанима... вјештима не само језику него и обичајима турским (Л. Војновић).

нѣвешт ијек. **нѣвјешт**, -а, -о **2.** (нечему, у нечему) = *који се у нечему добро не сналази, несигуран, невичан, несигуран (у нечему)*. Међу примјерима: Кад би морао да се покрене одатле – сматрао је то незаслуженом казном, јер је заиста био невјешт у кретању онако надудучен и тежак (М. Лалић).

Зато бисмо да се усредсредимо тек на глаголе и назначимо, бар у виду скице, како се синтаксички модели представљају у Академијином речнику, те како се улога синтаксичких чинилаца схвата у учењу Београдске лексикографске школе.

У једном свом раду о синтаксичким обрасцима у лексици Михаило Стевановић је навео: „Има мишљења да би извесним ознакама [у речницима] било потребно обележавати и глаголски род... Ми то, међутим, не сматрамо никаквим недостатком, иако врло често глаголи посве истог облика зависно од контекста могу бити различитог глаголског рода“ (Стевановић 1982: 291). Овај аутор то објашњава на примјерима употребе глагола **сагибати се**, увјерљиво показујући да овај глагол, већ према контексту, може бити активан, пасиван и медијалан. И сам показујући да је глаголски род синтаксичка категорија (као што су то схватили и руски граматичари од Востокова до Виноградова), овај ау-

струке, спутан је разним забранама и ограничењима у излагању резултата те анализе, да и не говоримо о игри случаја која поставља или не поставља на обрађивачки сто овај или онај одсјечак великих система“ (Пешикан 1981: 279).

¹⁰⁴ О глосама као средствима у лексикографском опису Ладислав Згуста (1991: 253–254) наводи следеће: „То је veoma heterogena kategorija; glosom možemo zvati svaku deskriptivnu ili eksplanatornu primjedbu unutar odrednice. Postoji određen stepen preklapanja između glosa i drugih kategorija; vjerovatno je najvažnije ono između primjera i glosa [...] Potrebno je još jedno zapažanje – da, dok je barem onoliko delikatno naznačiti ograničenje u primjeni glosama koliko i nekim primjerima, te su glose mnogo, i deskriptivno i stvaralački, snažnije“.

тор надаље сматра да обиљежја рода код глагола у рјечницима не треба показивати: „Труд око тога био би, међутим, излишан, јер, како је В. Виноградов у својој великој књизи о руском језику показао, глаголски род није само синтаксичка већ и семантичка категорија, па је сваки глагол и без икакве ознаке рода могуће сасвим јасно дефинисати давањем синонима и јасних кратких описа који ни у какву сумњу не доводе тачно одређивање њихова глаголског рода“ (Стевановић 1982: 292). Глаголи с двојаким или тројаким обиљежјем рода у рјечницима су веома бројни, те је излишно да се на овом мјесту наводе примјери. Даринка Г. Премк сматра да је обиљежје рода у неким случајевима више синтаксичка него лексичка категорија, у другим опет да је то (тамо гдје долази до неутрализације рода), више лексичка категорија: „Из методолошких поступака спроведених у РСАНУ може се закључити да се транзитивност и нетранзитивност схватају као елементи лексичког глаголског значења за чије је обележавање довољна [...] семантичка идентификација“ (Гортан-Премк 1980: 110, у фусноти)

Када су посриједи глаголске допуне у описним рјечницима српског језика у начелу је могуће разликовати два типа таквих допуна. Први тип подразумијева дјелимично слободну синтаксичку функцију, „и у њој се реализује највећи број секундарних значења свих лексема“ (Гортан-Премк 1997: 57) – што се свакако односи и на највећи број секундарних значења код глагола. У овом одјелку би да се (уштеде ради) испусти први тип допуна и да се пажња нешто оштрије усредсреди на глаголске допуне са сасвим одређеном синтаксичком функцијом која заправо чини предуслов за реализацију неких секундарних значења. Јасно је да такав тип допуна подразумијева тачно формулисан тип и облик допуне. „Задата синтаксичка функција односи се на случај кад је за реализацију одређеног значења неопходна тачно утврђена, унапред задата допуна (задата и што се тиче допуне и њеног облика)“ (Марковић 2017: 37). У описним рјечницима (превасходно у Речнику САНУ) формулисање оваквих допуна при одређењу и дефинисању секундарних значења више се испољава као тежња, а мање као поступак системске природе.¹⁰⁵ Унапред одређено синтаксичко окружење илустроваћемо на

¹⁰⁵ Два су чиниоца коју отежавају потпунију примјену синтаксичких образаца у рјечницима описног типа: 1. непотпун опис синтаксичког устројства савременог језика уопште; 2. неминовне празнине у грађи које се јављају у лексикографском опису језика и с доста исцрпно пописаним лексичким материјалом, међу њима и српским језиком. У обимном спису *Српски речник књижевнога и народнога језика*, Александар Белић наводи неке слабости које је уочио у ексерпираним дјелима, те у вези с тим тражи да се нека важнија дјела наново ексерпирају, јер се показало како је тзв. Иванићева

примјерима глагола **долазити** и **доћи** и **доћи**, како је то формулисано у Речнику САНУ.

долазити

3. (у конструкцијама с предлозима „за“, „на“ и именицама које значе звање, положај и сл.) *долазијаћи (оно што значи именица); стицајући неко звање, преузимајући неки положај*. Међу примјерима: Идуће школске године он долази за управника ове школе (Редакција). Задаци наше странке, од како је почела долазити на владу и многобројнији [су] и тежи (К. Стојковић). **5в.** (у конструкцијама с предлозима „до“, „на“) *долазијаћи нешто у току испитивања, откривајући; стицајући до нечега у току проучавања, духовног развоја и сл.* Међу примјерима: И овдје се резултати, до којих се долази алгебарским путем, могу непосредно прочитати на слици (Настава математике 1948). Приступајући да говоримо о овој новој промени, долазимо на доба Наполеонове владавине (Ј. Авакумовић). **5г.** (у устаљеним конструкцијама, с предлозима „на“, „до“ и именицама које значе закључак и сл.) *закључујући, стицајући неко убеђење*. Међу примјерима: На том састанку он долази до уверења да је Милош сада гори од детета (С. Јовановић). **12.** (са допунама у виду придева или поредбене конструкције, ређе исказне реченице) **а.** *чинијући се, изгледајући, испадајући*. Међу примјерима: Глас ми долази као некако познат, али, за живу главу, не могах се сетити ко је (Ј. Веселиновић). **б.** *долазијаћи (онаквим или оним што казује дојуна)*. Међу примјерима: Што га она већма умиваше, / То Арапин црњи долазаше (нар. пјесма). **15.** (безл., са логичким субјектом у дативу и допуном у виду реченице) *обузимајући, стицајући (о употребама, жељама)*. Међу примјерима: Долазило му је да устане, да осамари магаре и да пође (Б. Ћопић).

доћи и доћи

4. (у конструкцијама с предлозима „за“, „на“ и именицама које значе звање, положај и сл.) *долазијаћи (оно што значи именица), заузимајући неко место, стићи неко звање, долажајући и сл.* Примјери: Ненадовић се надао да ће после извесног времена, место Симића, Николајевић доћи за пред-

огледна свеска из 1913. године показала недопустиве слабости: „Занемарио је [Иванић] чак синтаксичку и фразеолошку страну коју мора показивати сваки речник“ (Белић 1926а: 235). У вези с тим Белић међу осталим наводи: „Ја бих могао навести многе стране пропуштених речи, али ћу се овде задовољити само неким наводима. На пр. у Три драме Војислава М. Јовановића бележење је извршено необично површно; бележене су обичне речи, а ниједна фраза; међутим књига је богата материјалом“ (Белић 1926а: 235). Он даље наводи одређена дјела неких аутора (Исидоре Секулић, Слободана Јовановића, Петра Кочића, Иве Андрића) и назначује шта би онамо морало да уђе у грађу Академијина речника. Уочава се да међу подвученим материјалом у Белићевом спису има доста глаголских конструкција, као нпр. „љума и граби уз пут“ или „и паше су му падале на конач“ итд. из Кочићевог дјела *Кроз мећаву*.

седника (С. Јовановић). Наполеон је велик, јер се дигао над револуцију, угушио њезине злоупотребе, задржао све добро... па је само зато дошао на власт (С. Крањчевић). **бв.** (у конструкцијама с предлозима „до“, „на“) *размишљањем, истраживањем и сл. открићима, установама, институцијама*. Међу примјерима: Преузео сам сасвим изнова решење питања о компензацији физичког клатна и дошао до резултата да је садање начин компензовања погрешан (Р. Милетић). Вероватно би се ... филозофи још дуго бактали у хипотезама о „узроцима теже“ пре него би дошли на Њутнов формални закон (Настава математике 1948). **бг.** (у устаљеним обртим, с предлогом „на“ и акузативом) *закључцима, смислима, сејцима се (онога што је исказано акузативом)*. Међу примјерима: Кад ветар дуне, човек и нехотице дође на мисли да се на земљи догађају велике промене пред нашим очима (Ј. Ненадовић). **13.** (са допунама у виду придева или поредбене конструкције) **а.** *добити изглед, институција, начини се (онаквим или оним што се казује у дојуну)*. Међу примјерима: Срета је тих дана био на врхунцу славе и моћи. Промени се човек; дође ведрији и веселији (С. Сремац). Како тридест напуни година / Сваки дође као бабетина (П. П. Његош). **б.** (и несвр.) *(у)чини се, осјави се, осјављати уписак*. Међу примјерима: Опазим једног странца, који ми дође познат (М. Јакшић). И она према слабој свјетлости кроз густо грање дошла као неко загонетно, једва наслућивано, чудно биће (М. Будисављевић). **15.** безл. **а.** (са логичким субјектом у дативу и допуном у виду реченице) *обузети, сјојастасти (о жељама, потребама)*. Међу примјерима: Клањање ... монаха, у црној поцепаној ризи ... чињаше му се тако безумно, да му је дошло да крикне (М. Црњански). **б.** (у устаљеним конструкцијама с прилозима) *настајања (о расположењима, стањима исказаним прилозима)*. Међу примјерима: Дође јој криво и тешко (Ј. Веселиновић). Ето ја, кад ми овако дође потаман, заборавим се и запевушим (М. Настасијевић).

Ако ли се и сасвим овлаш упореди мрежа значења глагола **доћи** и **доћи** презентована у Речнику Матице српске и Академијеном речнику, схватићемо да међу њима постоје упадљиве и битне разлике. Матичин речник даје скицу основних значења карактеристичних за лексикон књижевног језика, и то некако угрубо, без посебног нијансирања. Овај рјечник скицира семантички профил оскудније илуструјући значења.¹⁰⁶

¹⁰⁶ Тако је нпр. сва лексичка грађа глагола **доћи** и **доћи** (изузимајући ону обухваћену изразима) груписана у 12 тачака. Једино у тачки **9.** (= *прохтећи се*) назначено је (у форми глосе) како се он јавља и у безличним облицима: „Дође јој да пева и да плаче“ (Ј. Веселиновић). Синтаксичке конструкције у којима се јавља овај глагол (карактеристичне и за књижевни језик), углавном нису навођене у овом угледном рјечнику. Кажемо углавном, јер је Матичин Речник осмишљен и концепиран тако да синтаксичким факторима не посвећује довољну пажњу. Овдје бисмо да дамо један илустративни примјер. У Академијеном речнику значења глагола **доћи** и **доћи** под тачком **13.** синтаксички су

Академијин речник је темељитији, он на основу расположиве грађе даје финију семантичку слику, он инсистира на нијансама међу значењима, он озбиљно залази у приказ значења која су условљена синтаксичким моментима, он предочава синтаксичке конструкције, синтаксичке моделе, уопште спреге међу ријечима које се на овај или онај начин рефлектују у семантичком животу појединих лексема. Он у приличној мјери предочава дакле синтаксички аспект задатих лексема. То је нарочито уочљиво код глагола с веома развијеном семантичком структуром. Тако су нпр. под глаголом **имати** у тачкама **9.** (у различитим конструкцијама које значе присуство, засведоченост, егзистенцију уопште), **10.** (у безличним обртима, за исказивање просторних, временских и др. мера), **11.** (у исказивању идеје будућности, предстојања, намеравања) – груписана значења која су сва (или готово сва) синтаксички условљена. Зато Речник САНУ има неупоредиво већи научни значај од Речника Матице српске, зато је он огледало српске националне језичке културе, фундаментални основ за разноврсна језичка истраживања (међу њима и она синтаксичке природе), како се то често могло чути у угледним научним

дефинисана: (са допунама у виду придева или поредбене конструкције) **а. добиџи изглед, њосџаџи, начиниџи се** (онаквим или оним *што се казује у доџуни*); у Матичином рјечнику за истовјетно значење испуштен је синтаксички образац, иако је сасвим очигледно да је значење синтаксички условљено – онамо у тачки **8.** стоји: *њосџаџи, добиџи изглед чега (у њромени)*. Међу примјерима: Од хода, ветрова и сунца беше у лицу дошао као бакар (М. Црњански). С друге стране у овом рјечнику при приказу полисемије глагола **имати** за три сродна значења обухваћена тачком **2.** наведено је синтаксичко окружење: за истицање постојања чега што је у некој вези са субјектом (са допуном од које зависи ближе значење). А како су такве конструкције веома често заобилажене у приказу одређених значења полисемантичних ријечи, овај рјечник није ни могао да да цјеловиту лексичку слику карактеристичну за стандардни језик. Испуштање синтаксичких конструкција у приказу значења одређених лексема може се сматрати мањкавошћу, али чињеница да је Матичин шестотомни рјечник завршен у кратком периоду крајем треће четвртине XX вијека (1976), те да је у њему лексички фонд српског (српскохрватског) језика сасвим добро описан, унеколико чини разумљивим овакве недостатке. Нешто суптилније је приступљено у груписању значења глагола **дџи** (дџи) у *Речнику српскога језика*. Овамо се прецизније одређује глаголски вид и подзначења групишу у оквирима једне бројем назначене тачке. У сваком случају у назначеном рјечнику дата је бистрија и суптилнија семантичка слика, а у оквиру појединих тачака дефинисано је и синтаксичко окружење с овим глаголом као централним чланом, нпр. у тачки **3.** (у конструкцијама с предлозима „за“, „на“ и именицама које значе звање, положај и сл.) *заузеџи неко месџо, њоложај, сџеџи неко звање*: ~ за директора, ~ на престо, ~ власт. Синтаксички модели предочени су и у неким другим тачкама (5в, 10, 13а, 13б), што је показатељ новијег, савременијег приступа, тј. схватања да савремени рјечник, па и онај основни, бар у оној најнужнијој мјери мора да обухвати и опише синтаксичке конструкције с датом ријечју које пресудно утичу на реализацију одређених значења

или културним установама нашим, на домаћим или међународним научним скуповима.

ОБУХВАТ, НАЧЕЛА И ИСКУСТВО ЛЕКСИКОГРАФСKE ОБРАДЕ ВИШЕРЕНИХ СПОЈЕВА У РЕЧНИКУ САНУ

Обухватајући изразе у свом 1. тому, Академијин речник (рекло би се по угледу на ОС из 1944. године) исцрпну обраду фразеологије, почевши од израза обрађених под лексемом **бѡг** као компонентом фразеолошке структуре – поставио је као једно од својих темељних научних обиљежја. У једном од претходних дијелова текста о развоју и учењу Београдске лексикографске школе, наглашено је да се као засебан дио наводе и обрађују вишеречни спојеви, посебно фразеолошка грађа, која се рашчлањује у пуној мјери. На неопходност узимања у обзир и таквих конструкција у описним рјечницима указано је у приказима и критичким освртима огледних свески Академијина речника, гдје су посебно апострофирана схватања Александра Белића. Фразеологија и вишечлане терминолошке јединице чиниле су предмет лексикографске обраде и у постојећим описним рјечницима (Речнику Матице српске и једнотомном Речнику СЈ), али се онамо таковој грађи приступало с аспекта савременог лексичког фонда књижевног (стандардног) језика. Речник САНУ, с обзиром на саму природу лексичке грађе и њене фондове, обухвата знатно шири спектар вишеречних спојева међу којим важно мјесто чини фразеологија народних говора и фразеолошкој грађи сродни вишечлани спојеви свеопштег лексичког система посматраног као цјелина. С обзиром на то да је фразеологија новија језичка дисциплина, одабир, класификација, дефинисање, приказ употребне вриједности и навођење илустративних примјера представљали су велики изазов у проналажењу најбољих и најприкладнијих рјешења у опису фразеолошке и њој сродне грађе. Међутим, показало се да су рјешења примјењивана од првог тома Академијина речника као системска обрада фразеолошког материјала (Радовић-Тешић 2009: 192), у каснијим теоријско-методолошким разматрањима потврђена као најподеснија, управо због саме природе фразеолошке грађе, њене разноврсности и разнородности (Вуловић 2017: 268).

Послије првог дијела рјечничког чланка у коме се рашчлањује и описује значењски аспект лексеме-одреднице, у Речнику САНУ се наводе, дефинишу и потврђују илустративним примјерима различите врсте вишеречних спојева (ако их има), како је то предвиђено у *Уџуџисџивима*

за израду: „Изрази се дају после свих значења у засебном пасусу, са ознаком Изр.“ (Упутства: чл. 73).¹⁰⁷ Израз се у Речнику САНУ у томе погледу дефинише као „скуп речи којима се нешто исказује, изражава; устаљени спој речи, идиом, фраза“ (Речник САНУ, под одредницом **израз**). Сложеност структурних облика, лексичко-граматичке и семантичке особености, специфичност у односу на друге језичке јединице долазе до изражаја и у задацима који се постављају пред лексикографа, а тичу се питања слагања и одабира материјала, затим описа и утврђивања међусобних системских веза, како синтаксичких, тако и семантичких. Тако се садржај тог дијела рјечничког чланка под скраћеницом Изр. састоји некада од једног пасуса, некада од два, у зависности од грађе. У *Упутствима за израду Речника САНУ* (чл. 93) стоји: „Од синтагми треба добро разликовати синтагматске изразе. То су спојеви речи у којима 1) једна реч или цео израз има умерено или промењено значење, односно 2) такви спојеви који сами по себи имају неки нарочити смисао“. Овим су јасно омеђене термилошке синтагме од фразеолошких спојева ријечи, те је тако испуњен један од основних задатака који се стављају пред обрађивача, а то је „успостављање граница устаљених форми у речницима“ (Бушуй 1982: 3). Дакле, „иза скраћенице Изр. наводе се најпре синтагматски, а затим фразеолошки и прилошки изрази ... азбучним редом, према првом слову прве речи у њима“ (Упутства: чл. 106). Знак тилда мијења одредничку ријеч у изразу. Показаћемо то на примјеру вишечасовних спојева с основном ријечју **коров** у Академијиним речнику (скраћенице за изворе преузимају се дословно из овог рјечника):

Изр. бот. **велики** ~ 1) *зељасѝа биљка Anchusa azurea из ф. Boraginaceae* (Сим. Д. 2). 2) *в. воловски језик (јод језик изр.)* (И.). 3) *биљка Spiraea ulmifolia из ф. Rosaceae* (И.; Р–К 2). лављи ~ *врсѝа корова*. – Стога је дјевојка посве гола ... носећи кокота у руци ишла око њиве, да би се искоријенио коров, који се зове лављи коров (*osproleon*) (Стојковић М., ЗНЖ 28/1, 88). **мали** ~ *биљка Anchusa Borelii из ф. Boraginaceae* (Сим. Д. 2). **као** ~ (**ницати, расти**) *великом брзином, брзо у великом броју (ницати, расѝи)*. – Та већ откуд трају те блебетне ћурке? | Ничу као коров, ничу к’о печурке (Змај 1, 47). **као корова** *у великом броју, много*. – Не мож’ да одржиш ред тамо где је мрак и где је младих ко корова, а шума густа (Чипл. 5, 49). **ни корова (од нечега)** *ни трага*

¹⁰⁷ Упутства за израду Речника САНУ представљају интерни документ за обрађиваче и редакторе у коме су сабрани начини, методе и принципи лексикографске обраде у овом описном рјечнику. Током вишедеценијске израде Упутства се допуњавају и проширују новим знањима из словенске и српске лексикографије, задржавајући свој основни правац и намјену дефинисану управо у њима.

(од нечега). – Већ је прошла година дана, а од његове браде ни корова (Ћоп. 9, 116). [...] **ни од корова (некога, нечега) нигде, уојшиће (их, га и сл.) нема.** – На против виђам, на свету гњилом, | Људе, који се истичу силом, | А њиних дела, њиних створова | – Ни од корова! (Змај 1, 545).

Термини су, дакле, наведени у првој групи, па се у засебном реду наводе и дефинишу фразеологизми и изрази. Одвајање фразеолошких спојева и изрази од терминолошких синтагми испрва је објашњавано бољом прегледношћу. Са становишта савремене лингвистике, кориснику рјечника тиме се пружају информације о различитој природи и статусу језичких јединица у одвојеним цјелинама у оквиру тог дијела рјечничког чланка. Такође, ово омогућава научницима који се баве терминологијом, фразеологијом и сл. бољу и прегледнију ексцерпцију потребне грађе за научна истраживања. Мјесто обраде фразеолошке и сличне грађе такође је уређено лексикографским поступцима: „Изрази синтагматског типа обрађују се, као што је речено, код именица, али се они спомињу и код придева“ (Упутства: чл. 109). На примјер, код одреднице **академски** терминолошка синтагма **академски грађанин** упућује се на именицу **грађанин** (с назнаком да је ријеч о изразу). Убрзо се због обима и специфичне структуре грађе показало да се понекад изрази и фразеологизми морају наводити и под другим пунозначним ријечима:¹⁰⁸ „често је немогуће тачно одредити која је тежишна реч, код које треба дати израз ... стога и код других важнијих речи, осим оне која је изабрана за тежишну, треба споменути израз“ (Упутства: чл. 108). Тако су под одредницом **алајбегов** обрађене фраземе **алајбегова слама имање без господара о којем нико не води рачуна** и **као алајбегова слама брзо, на јагму**. Код придјева **оштар** наведене су терминолошке синтагме из области ботаничке терминологије (**оштра власуља**; **оштра лица**) и хемије (**оштра вода**), те у засебном реду фразеолошка грађа: **бити оштар на језику**, **имати оштар језик**; **бити оштар на перу**, **имати оштро перо**; **оштар као змија**, те покрајински израз: **оштар могао би с њим воду сећи**. Под глаголом **опрати** наводе се и дефинишу изрази: **неће (не може) га опрати ни Дунав, ни Сава (Драва и сл.)**; **опрати бруку** (грех, љагу, образ, руке, срамоту, уши, част и сл.); **опрати грло**; **опрати некога у новинама**; **опрати некеме главу**.

Начини представљања богатог фразеолошког и терминолошко-синтагматског материјала српскога језика подстакло је значајне лексикологе и фразеологе да на основу такве грађе у виду расправа дају научне прилоге посвећене обради фразеолошке грађе у Речнику САНУ.

¹⁰⁸ О примјерима навођења и под другим врстама речи в. Вуловић 2017: 265.

У раду *О критеријима који одређују мјесто обраде фразеологизама у речнику* Драгана Мршевић-Радовић истиче да је истраживање спроведено на Речнику САНУ, те указује на сложеност задатка одређивања мјеста обраде, као и на употребну вриједност рјечника (Мршевић-Радовић 1982: 141). Она наводи да је у највећем броју случајева принцип одређивања мјеста обраде фразеологизама лексичко-граматички, рјеђе семантички, те препоручује примјену структурно-семантичког принципа у обради – што значи да се фразеолошка грађа наводи под компонентом која је константа, односно семантички центар (фокус) у компонентним фразеологизмима, а да „глобални фразеологизми буду наведени под сваком сталном компонентом“ (Мршевић-Радовић 1982: 148). Дугогодишња лексикографска пракса и развој науке о језику условили су и одређена одступања од принципа навођења фразеолошке грађе углавном под именицом, посебно у случајевима гдје су компоненте израза друге врсте ријечи или уколико израз није био у грађи код именице која је већ обрађена у Речнику САНУ, а појавио се нпр. у грађи за предлог. Тако је код предлога **кроз** наведен и обрађен термин административног стила, квалификован као канцеларијски израз и варваризам: **један кроз један** канц. варв. *кайјасѿарски израз у случају кад нека имовина (земља, шума, грађевина) ѿриѿада искључиво једном власнику; чистиѿ имовинско-ѿравно сѿиање у кайјасѿарским књигама*; уз овај термин и два фразеологизма: **као кроз сан** нејасно, магловиѿиѿ; **кроз нос (говорити, изговарати)** ѿроуѿиѿајуѿи деѿ ваздуѿине (фонационе) сѿѿрује кроз носну шуѿљину, са каракѿерисѿичним ѿризвѿком који ѿраѿиѿ ѿа-кав изговор. Новији радови који се баве начинима лексикографске обраде фразеолошке грађе у описним рјечницима српскога језика управо упућују на важност биљежења израза и повезивања њихових значења и под глаголима (Дешић 2014: 245), па и у ограниченим случајевима под непунозначним ријечима (Вуловић 2017: 265). Аутори се у наведеним радовима баве употребом стилских квалификатора при обради израза у Речнику САНУ с обзиром на перспективу правилности (правила : погрешан) (Дешић 2014: 237–238; Вуловић 2017: 262–264).

Синтагматски и фразеолошки спојеви у Академијином речнику дефинишу се описним дефиницијама на мјесту гдје се обрађују или упућивачком дефиницијом тамо гдје се обрађује друга компонента која може бити „тежишна реч“ (Упутства: чл. 110). Изрази се могу дефинисати и помоћу показних замјеница или указивањем на функцију фразеологизма, те употребом конструкција као што су *служи за...*, *изража-*

ва..., ујоїџребљава се.... Упућивачком дефиницијом се указује на већ обрађени варијантни облик фразеологизма.

Након дијела рјечничког текста под скраћеницом Изр., према грађи и потреби, наводе се још неке врсте народних умотворина: „Познатије пословице, које имају пренесено значење и које треба објашњавати, наводе се такође код најважније речи, у засебном пасусу“ (Упутства: чл. 235). Најприје, скраћеницом НПосл упућује се на то да ће бити наведене и обрађене народне пословице, али и народне изреке (исп. Вуловић Емонтс 2021: 213–217). На пример, под одредницом **џрао** наводи се изрека **и пјана врана за орла знала џџо свако зна**, као и пословица **џрао не хита муха велики, значајан човек се не бави сџџницама, ниџџаријама и сл.** Такође, упућивање се врши уколико су двије или више ријечи подједнако носиоци значења (Упутства: чл. 237), тако што се пословица дефинише код прве ријечи по азбучном реду, а код друге се упућује. Иако се често могу наћи и као илустративни примјери за значење лексема, народне загонетке се обрађују у оквиру полисемантичке структуре лексема, нпр. под одредницом **пџле** наводи се последње значење: **мн. у загонеци: зуби** („Пуна греда пилића“). И то је у складу са концепцијом рада на Речнику САНУ: „Код речи које имају више значења народне загонетке дају се као последња тачка (под арапским бројем)“ (Упутства: чл. 239). Рјеђе се народне загонетке дефинишу у засебном, последњем пасусу, под скраћеницом НЗаг, како је то код одреднице **пџкровац: у нашега вранца девет покрџваца, и опет му се ребра виде бели лук; у нашега шарца један покрџвац и опет му се ребра не виде црни лук**.

Из свега наведеног може се закључити да се у Речнику САНУ обрађују и биљеже не само изрази и фразеолошки спојеви, већ и народне умотворине. Ово Академијом речнику даје темељитост и ширину какву ријетко који рјечник има у словенском свијету. Навођење терминолошких синтагми из различитих области науке, технике или културе чини Академијин речник богатим извором грађе за терминолошка проучавања српског језика. Фразеолозима и паремиолозима Академијин речник је не само извор грађе, већ и дефиниција изрека и пословица, а фолклористима и проучаваоцима сродних дисциплина извор и тумач народних умотворина уопште.

МРЕЖА И ПОРЕДАК ЗНАЧЕЊА, ГРУПИСАЊЕ И ДЕФИНИСАЊЕ

Лексичко значење средишње је лексикографско питање при изradi сваког рјечника, једнојезичког и двојезичког, основног рјечника

једнога језика и оног најопштијег, најширег – каквим се, према критеријумима категоризације рјечника а и саме концепцијске заснованости сасвим оправдано сматра Речник САНУ. Уопште узевши, одређивање значења непојмљиво великог броја лексема садржаних у овом рјечнику, профилисање семантичког садржаја и успостављање обухватне и ваљане мреже значења код замашног броја полисемантичних ријечи, тежња да се свака ријеч дефинише и објасни надасве у семантичком погледу – чини израду овог рјечника захтјевнијом и тежом него што учени људи уопште замислити могу.¹⁰⁹ Од почетка израде овога рјечника и у данашње вријеме уочава се како се лексичка материја при лексикографској обради на неки начин опире начелима и принципима карактеристичним за системску лексикографију, ма колико да су они познати, разрађени и примијењени на материјалу из различитих језика. У вези с примјеном начела системске лексикографије (у домену семантике, лексичке спојивости или модела лексичког управљања) Стана Ристић (2006: 116) наводи: „Без обзира на то колико ће традиционална дескриптивна лексикографија на путу осавремењивања проширити инвентар свог метајезика јединицама системске лексикографије или њеним принципима и поступцима, многи од њих не могу се преузимати јер нису примерени основним, примарним задацима ни техничким могућностима дескриптивне лексикографије“. Како у нашој националној језичкој култури постоји не тако занемарљив број и добрих и поузданих рјечника (од Вукова *Српског рјечника* из 1818. до савременог једнотомног *Речника српског језика* из 2007. године (и потоњих његових издања), израду унеколико олакшавају постојећа лексикографска рјешења у штампаним рјечницима, у извјесној мјери семантички разјашњена лексичка грађа, која је у Академијине фондове у дугом низ година приспијевала посредством сакупљача из народа, али и чињеница да је у новије вријеме објављена неколицина дијалекатских рјечника које су израђивали школовани људи или добри познаваоци језичког свијета у својим срединама. Све су то

¹⁰⁹ Академијин речник никад није посматран као унапријед задан оквир у који је потребно похранити лексику српског (српскохрватског) језика по постојећим теоријским и методолошким пропозицијама, већ као концепт подложен усавршавању, дотјеривању (обично у складу с новим лексиколошким виђењима). У том погледу Стана Ристић наводи следеће запажање: „У првим томовима [Речника САНУ] дефиниције су знатно концизније, а и полисемична структура речи представљена је у знатно мањем обиму и била је мање изнијансирана. Навођен је мањи број примера како би се постигао што мањи обим Речника. Током времена, од ове „минималистичке“ концепције све више се одступало, тако да се данас евидентирају не само значења карактеристична за стандардни језик него и за супстандард, затим метафоричка у уметничкој и колоквијалној употреби“ (Ристић 2021: 74).

фактори који олакшавају рад невеликог броја истинских лексикографа у Српској академији наука, али он и даље остаје сложен, толико сложен да и искусни лексикографи у највишој фази обраде понекад губе главу упуштајући се у разрјешавање рекло би се неразрјешиве језичке (лексичке) материје. При идентификацији лексичког значења у функцији је читав склоп граматичких а неријетко и синтаксичких питања,¹¹⁰ укључујући надасве и оне тзв. нејезичке факторе, који се по природи ствари рефлектују у лексичком систему, па према томе и у значењу датих лексичких јединица. „Уопште, при дефинисању треба се трудити да се осети шта реч значи по својој суштини. Обрађивач треба да избегава дефиниције које претстављају, макар и сасвим тачно, илустровање само онога што је нађено у примеру, већ мора да тражи шире, основно значење, под које се и значење примера да подвести“ (Упутства: чл. 76). Описујући лексички свијет српског (српскохрватског) језика уочава се, а и корисници рјечника уочавају да су једне (кажимо: веома бројне) ријечи моносемантичне, да неке ријечи поред основног значења развијају тек још покоје, да опет неке имају нешто развијенију семантичку структуру, те да се код малобројнијих, оних базичних у лексичком систему, уочава непојмљиво велики број међусобно испреплетених значења. И одмах да се каже: почетницима у овој области обично се чини да су непознате или слабо познате ријечи најтеже за обраду, да најтежи пут предстоји и да се највећа мука јавља при објективном и јасном дефинисању њихових значења. Искуство у раду показује да то није тако, већ да су најтеже јединице за обраду управо оне базичне ријечи широке колокативне вриједности, јединице што ступају у бројне и разноврсне синтагматске и парадигматске односе у лексичком систему. При обради оваквих ријечи „лексиколошке теорије о редоследу значења помажу само у начелу“. „Лакше се савлађују – надаље истиче Милица Тешић – именичка и придевска значења него глаголска код којих од њихових лексичко-семантичких и категоријалних особина [...] зависе и синтаксичке позиције појединих реченичких конституената“ (Радовић-Тешић 2014: 148). Темелјита семантичка обрада најважнијих ријечи зна да покаже како оне имају по педесетак или више значења (укључујући и фразеолошка значења с овом ријечју као једним од носилаца фразеолошке структуре). Такве ријечи захтијевају да се на систематичан

¹¹⁰ „Све што [ми лексикографи] радимо описујући неку лексичку јединицу тиче се у неку руку лексичког значења: било да је идентификујемо, одређујемо њену граматичку категорију, утврђујемо њена морфолошка обележја, синтаксичке позиције у контексту (синтагматске односе), место у систему (парадигматски статус) – све је то заправо у функцији одређивања њеног значења“ (Радовић-Тешић 2014: 144).

начин обраде и дефинишу. „Систем лексикографских дефиниција је поредак идентификација свих семантичких садржаја једне полисемантичке лексеме“ (Гортан-Премк 2014: 131). Такве су нпр. важније ријечи из тематске групе тијело и његови дијелови. Ријечи ове тематске групе граде снажна деривациона гнезда у српском језику. „Податке о богатству деривационих гнезда одабраних лексема српског језика пружа *Семантичко-деривациони речник*. Из овог речника сазнајемо да лексема **глава** у српском језику има чак 330 деривата, **рука** поседује 289 твореница, **нога** – 134, **око** – 155 итд. Анализа деривационих гнезда показује да најбогатија деривациона гнезда, баш као и најбогатије полисемантичке структуре, поседују лексеме које означавају делове тела човека. *Семантичко-деривациони речник* пружа информације о начину на који су просте речи изградиле своје деривате, као и о односима унутар деривационих гнезда. Показало се да лексеме које припадају једној тематској групи развијају свој деривациони систем по истом моделу“ (Драгићевић 2018: 213). Упоредо са снагом деривационога устројства ријечи из ове тематске групе (оних важнијих) стоји и моћан спектар значења које ове лексеме развијају. Тако нпр. ријеч **глава**, онако како је то презентовано у Речнику САНУ, садржи 35 одјелитих значења (уз њих и још понеко дефинисано као фигуративно без засебне словне тачке), од оног основног датог под **1а**: *горњи део човечијег, односно њредњи део животињског тијела у коме се налази мозак и главна чула*, до оног крајње периферног локализма дефинисаног под тачком **17**: *мера за земљишне величине јуипра* (примјер: Некад су „вртаљ“ звали „глава“, јер су тад земљу делили по мушким главама (Фрушка гора, М. Шкарић)). Надаље се нижу бројни двочлани термини (као ботанички: **змијинска** ~, **змијска** ~, **коњска** ~ итд.), те скуп израза које је тешко и пребројати дат на 16 стубаца ситнога слога штампаног на великом рјечничком формату.¹¹¹ Слично стоје ствари и с глаголима посве сложене семантичке стурктуре. Међу такве Милица Тешић наводи глаголе **имати**, **знати**, **моћи**, **хтети**, **оставити** итд. „Да би се један такав глагол – наводи аутор – довео до задо-

¹¹¹ Огледна свеска из 1944. године садржи ријеч **глава** као њену најважнију и најкомплекснију одредницу. Прву скицу за ову ријеч уобличио је Сима Пандуровић: „Он је свој задатак схватио тако савесно да је за релативно кратко време спремио прву скицу за реч глава, најтежу у Огледу“ (ОС, Предговор, VII). Ако се начини упоредни преглед ове одреднице у ОС 1944 и у 3. тому Речника САНУ, у очи пада несумњив континуитет у обради. Једном ријечју, рјешења дата у Академијином речнику, кога карактерише посве савремена концепција, идејно и методолошки се ослањају на постојећи образац презентован у ОС 1944. Матрица је готово иста, с тим да је обухват значења у Речнику САНУ нешто шири или флексибилнији у неким тачкама.

вољавајућег речничког описа, потребно је десетине дефиниција ускладити на семантичком, синтаксичком и формалном плану тако да имају сажету, апстрактну форму, методолошки усклађену са лексикографском праксом“ (Радовић-Тешић 2014: 149).

У приказу фразеологије на почетку израде Академијиног речника усвојено је формално начело на основу којег се, прегледности ради, изрази обрађују по азбучном поретку његових носећих чланова. Распоред значења и значењска мрежа основног дијела одреднице подлијежу другачијим начелима. У изради се тежи ка томе да мрежа значења буде што финије „изаткана“, „пространа“ а „утегнута“, да по некој унутрашњој семантичкој логици, по начелима развоја значења што природније прекрије семантички спектар задате ријечи. „Дефинисање – истицао је Митар Пешикан – не подразумева само описивање датог значења, него – првенствено – постављање опште значењске слике речи [...] и ово је поступак где најмање могу помоћи рутински шаблони, где је готово увек потребно ново тражење решења“ (Пешикан 1970: 163). Међу лексичким јединицама код којих се већ груписана значења битно семантички разилазе, гдје се семантика грана на неколицину значењски одјелитих цјелина, гдје се уочавају два семантичка плана или више њих, посебан проблем представља питање – чему дати одлучујуће мјесто, чему да се да примат у лексикографском чланку, те који моменти имају одлучујућу улогу за такав поредак. У том погледу Митар Пешикан се нпр. пита: „Да ли дати одлучујуће место статичком (где се нешто налази) и динамичком (докле нешто досеже) моменту речи **далеко**, или више засновати поделу на односу просторног и временског [плана]?“ (Пешикан 1970: 164). Избор би – даље истиче аутор – могао да зависи нпр. од закључка (изведеног на основу расположиве грађе) што поуздано показује „који од тих момената има већи утицај на даље гранање значења“. ¹¹² Одавно је уочено и то како се код бројних ријечи основно значење може „врло широко, платисемично схватити“ (Радовић-Тешић 2014: 224). Аутор је такву појаву илустровао на семантичком спектру глагола **пáлити**: „Семантичка база за сва ова значења [значења глагола **пáлити**, како је

¹¹² У чланку Речника САНУ под ријечју **далеко** при рашчлањивању и гурписању значења предност је дата просторним и временским односима. Онамо стоји: **1.** за *исказивање просторног растојања* (са даљом диференцијацијом значења); **2.** за *исказивање временског размака* (такође са даљом диференцијацијом). У Речнику МС доста слично: **1а.** о *хоризонталној удаљености*: на *великој удаљености*, на *великом одстојању*; **2.** на *великом временском размаку*, *одстојању*. У РСЈ просторни и временски односи такође су у првом плану, али су подзначања нешто прецизније описана (посебно она што дефинишу просторне односе).

то представљено у Речнику МС и РСЈ) садржана је у значењу које је везано за пратећа обележја: пламен, светлост, топлоту, сагоревање [...] Ово је пример оних глагола код којих редослед значења може бити прилично флексибилан“ (Радовић-Тешић 2014: 151). Статичку полисемију као вид семантичког испољавања вишезначних ријечи Ирена Грицкат је назвала платисемијом. Ријеч је заправо о широкозначности. Под платисемију се „подводе они случајеви за које се ни историјски ни према данашњем језичком осећању не може тврдити да представљају било у ком правцу филијацију неког првобитног јединственог значења, апстраховање или померање“ (Грицкат 1967: 224).¹¹³ Рајна Драгићевић (2007: 136) коментаришући широкозначност као лексичку појаву говори о хијерархији као кључу за њено распознавање: „безуспешни [су] покушаји да се одреди њихова хијерархија и порекло једног значења из другог“; другим ријечима, ако таква хијерархија постоји или се може поуздано да утврди – ријеч је онда о полисемији, о постојању једног општег значења које ваља сматрати надређеним.

О поретку семантичких садржаја задате ријечи у дескриптивним рјечницима, тек овдје пренијећемо један крајње уопштен закључак Ладислава Зругсте: „Gramatičke osobine leksičke jedinice nisu dovoljne kao jedinstven princip u određivanju poretka smislova: već smo vidjeli da, mada su pojedinačni smislovi često razlučeni nekom varijacijom u gramatičkom obliku, to nije uvijek isto [...] Postoje zaista cijele kategorije leksičkih jedinica kojima se možemo baviti po čisto gramatičkom principu uspostavljanja poretka smislova. Takve su kategorije, na primjer, u mnogim jezicima prijedlozi i veznici; no čak u obradi tih leksičkih jedinica ne mogu se zanemariti čisto semantičke okolnosti. Ako polisemična riječ ima dominantan smisao, to treba da se naведе прво; ако нема dominantan smisao, smisao који има најширу примјену и нема конотација треба да се наведе први. Сви други смислови који су специјализовани, специфичнији, или стручни, или припадају ограниченим језицима или стилловима, или су застарјели, регионални или вулгарни треба онда да слиједу у поретку који се лексикографу чини optimalним“ (Zgusta 1991:

¹¹³ Ову лексичку појаву ауторка је образложила на примјеру лексеме **вѣлик** у српском језику: „сва значења придјева велик [како је то представљено у Речнику САНУ] (са делимичним изузетком неких сталних епитета или атрибута: велики кнез, Александар Велики, велики кашаљ итд.) у ствари су само могућности различитих номинација једне исте основне представе, зависно од тога с којом речју та основна представа контактира“ (Грицкат 1967: 224). Постоји несумњиво велики број ријечи код којих се основно значење широкозначно схвата. Међу њима су и неки прилози као што је то прилог **далеко** (исп. Пешикан 1970: 164), или предлози **од** и **до**, „за које је тешко утврдити да ли им је примарно значење просторно или временско“ (Драгићевић 2007: 136).

259–260). Сагласно наведеним гледиштима, начело распрострањености и употребе некога значења флексибилно се примјењује у Академијином речнику уз поштовање главног принципа: „При груписању значења водити рачуна о томе да се иде од обичнијег ка ређим значењима и од конкретнијих ка апстрактнијим. Затим давати необична и покрајинска значења. Значења треба, по могућству, да иду једно за другим по сродности, да се такорећи преливају једно у друго“ (Упутства: чл. 77). Ипак, и сасвим ријетка значења, она покрајинска, застарјела, везана за какав еснаф или засвједочена нпр. код једног писца могу да се повезују са оним примарним или најбитнијим значењима. „Ако нека лексикografsка јединца има више од једног dominantnog (или најширег, најопштијег) смисла, ти dominantni смислови не треба да се смјештају на почетак низа, а да други смислови сlijеде: чини се да је ефикасније и боље ако iza сваког dominantnog смисла сlijеде специјализовани, специфичнији, стручни, itd. који су, како се чини, самантички повезани с њим“ (Zgusta 1991: 260). То начело нарочито долази до изражаја у зрелијим томовима Академијина речника, али се ипак дешава да неко периферно значење једноставно залута и нађе се на крају семантичког спектра задате ријечи, иако је постојала могућност да му се нађе боље и прикладније мјесто у оквиру неке већ успостављене групе значења.¹¹⁴ На нама није да побрајамо овакве појединости које и није богзна колико тешко открити, већ само начелно да укажемо на такве мањкавости. Циљ рјечничког чланка између осталог је да се створи што увјерљивија представа о семантичком остварењу једне лексеме у језику. Па ипак, према схватањима Београдске лексикografsке школе (и не само према схватањима ове школе) недопустиво је да се уочене групе с мање-више тијесно повезаним значењима (нпр. **глава** тачка 4: **а.** *особа, личносћ, њојединац*; **б.** заст. *њореска глава*; **в.** (обично допуњено речима: *стоке, брала и сл.) грло, брав; јединка роја, јайџа и сл.*)), редају с брда с дола, већ се и међу њима изналазе општије семантичке везе као кључ што осмишљенијег и што природнијег поретка. Није случајно што у оквиру ријечи **глава** међу цјелокупном тачком 4 (она отпочиње као **а.** *особа, личносћ, њојединац*) и тачком 5 (она отпочиње као **а.** *личносћ која руководи, уйравља; сџпарешина, руководилац, вођа, њрвак*) – постоје извјесне значењске везе, постоје спреге које условљавају и оправдавају овакав међусобни поредак. Поред свега, у савременом рјечнику какав је

¹¹⁴ Тако се нпр. већ поменуто значење гијечи **глава** наведено као 17. тачка = *мера за земљишће величине јуџира* (примјер: Некад су „вртал“ звали „глава“, јер су тад земљу делили по мушким главама (Фрушка гора, М. Шкарић)), могло прикључити тачки 4 која већ садржи подзначења: **а.** = *особа, личносћ, њојединац*; **б.** *њореска глава* – јер је ријеч о метонимији као регуларном механизму полисемије.

Речник САНУ, утемељен на лексичкој грађи веома широког временског распона (она обухвата читав XIX и XX вијек унеколико надмашујући и њих), морале би да се рефлектују и промјене у лексичком систему, промјене у животу појединих лексема, посебно ако су оне сасвим очигледне. У вези с таквим лексичким помјерањима више илустративних примјера навела је Милица Теших (Радовић-Теших 2014: 246–148). Најупечатљивији је онај о значењском спектру ријечи **књига**. Код Вука је, сагласно духу времена, сагласно фолклорним формама изражавања, у складу са поимањем ове ријечи код Срба карактеристичном за почетак XIX вијека, слједећи поредак: 1. *der Brief, litere, epistola* („На кољену ситну књигу пише“, нар. пјесма); 2. *das Buch, liber*; 3. *studien, literae*; 4. *das Papier, charta*. У Академијином речнику прво и четврто значење из Вукова *Српског рјечника* маркирана су као застарјела, а примарно значење сагласно савременом поимању дефинисано као **1а. више увезаних шћаміјаних лисћова љаиіра с каквим ііексііом у іірози или сіііховима; књижевно, научно и сл. дело**.

Пракса израде описних рјечника такође је показала да слабо познате и непознате ријечи (надасве из старијих извора или народних говора) неријетко веће проблеме стварају у погледу граматичке и акценатске идентификације, него у погледу семантичког разјашњења. При обради таквих ријечи лексикографи често показују извјесну несигурност, која се у некој мјери може предупредити или отклонити расвјетљавањем ширег контекста употребе, усредсређивањем на тематску област, брижљивијом претрагом језичких особености, свестранијим приступом локалним приликама или навикама краја из којег ријеч потиче и сл. Па и када се све то озбиљно предузме, и иза највичнијих лексикографа остане покоја ријеч без семантичке идентификације. Уз такве ријечи у Речнику САНУ разјашњење се заправо избјегава (употребом формулације *нејасно значење*) или су оне спецификоване тако да се одређење до којег се дошло на извјестан начин стављај у сумњу (у Речнику САНУ употребом упитника иза понуђенога рјешења). Таква значења обухваћена су дакле општом мрежом, али у њој фигурирају углавном као неки скрајнути остаци. То је међу осталим цијена захтјева (постављеног у завршној фази израде саме концепције) да се Академијиним речником обухвати све, па и таква лексичка грађа с периферије система, у коју је Новаковић убрајао и тзв. „тамне“ ријечи.

Искуства у састављању описних рјечника код нас и у свијету показују да је опис значења сваке ријечи, надасве рашчлањење и опис значења код полисемантичних ријечи можда најзахтјевнији посао који стоји

пред уредницима оваквих рјечника. У опису лексичког система једнога језика, у опису манифестација једне ријечи, у употреби је засебан језички идиом (ако смо слободни да га тако условно назовемо), тзв. лексикографски метајезик. То је широк појам који обухвата различита средства категоризације, обиљежавања и диференцијације лексичких јединица и њихових значења, међу њима, у функцији описа лексикона, и систем квалификатора (који обухватају семантички и стилски домен, граматички и функционални домен, домен позајмљеница, домен терминолошке примјене итд.)¹¹⁵ и лексикографске дефиниције као апстракције.¹¹⁶ Занимљива је и несумњиво тачна оцјена Стане Ристић о стању и положају лексикографског метајезика у Академијином речнику: „Садашње стање тог шире одређеног метајезика у српској дескриптивној лексикографији, како показује Речник САНУ, као њен најбољи репрезент, није задовољавајуће и то како због неутврђеног броја његових јединица тако и због неуређености њиховог инвентара [...] Велики део тог инвентара је ван упутстава за израду речника, разасут по томовима речника или смештен у главама лексикографа, у стилу наше традиције: у усменом предању“ (Ристић 2006: 134). Природа овога рада и његов обим неприкладни су да се детаљније упуштамо у расвјетљавање цјелокупног репозиторијума овако схваћеног лексикографског метајезика, тј. језика дескрипције и његових функција, те ћемо нешто пажње посветити лексикографском дефинисању.

За разлику од тзв. логичке дефиниције, логичког, појмовног одређења које има за циљ потпуну идентификацију неког објекта или члана класе, лексикографска дефиниција морала би да обухвати семантички нужна обиљежја лексичке јединице „dovoljna da bi se razlikovala od drugih jedinica“ (Zgusta 1991: 238). Зато се нпр. код Руса ово друго обично назива „толкование“, што би могло код нас да се замијени ријечју интерпретација или разјашњење. Устаљено је схватање да је логичка дефиниција члана класе шири, она идентификује објекат (*definiendum*) и недвосмислено га одређује према другим члановима класе. Лексикографска дефи-

¹¹⁵ Бавећи се лексикографским метајезиком у Речнику САНУ Ненад Ивановић (2014: 206–230) је значајну пажњу посветио систему квалификатора и њиховим функцијама. У вези с тим, издвојио је десет лингвистичких домена „око којих се групишу квалификатори у описном речнику“, нпр. 1. домен стандарднојезичке норме, 2. семантички домен, 3. стилски домен итд., те сваки домен потанко образложио илуструјући то примјерима из објављених томова Речника САНУ.

¹¹⁶ Анализирајући систем квалификатива у Академијином речнику, Ненад Ивановић (2014: 196) је сам појам одредио овако: „Метајезик представља семиотичко средство које омогућује описном речнику да категоризује различите појаве у језичком систему, и да тиме служи као репрезент природног језика“.

ниција је апстракција, довољно уопштена формулација уобличена тако да обухвати „sve pojedinačne mogućnosti bez njihovog isticanja“ (Zgusta 1991: 239). Има неке дубине у промишљању твораца наших Упутстава: „Тачна је, даље, она дефиниција која не садржи ни мање ни више елемената него што је потребно: Ово обрађивач не сме никад да сметне с ума“ (Упутства: чл. 76). Логичка и лексикографска дефиниција унеколико се међусобно преклапају, међу њима постоји извјесни суоднос: лексикографска дефиниција има за циљ да на апстрактан и комуникативно прихватљив начин оличи оно опште из логичке дефиниције, тј. *genus proximum*, и оно специфично (семантички специфично обиљежје или обиљежја), тј. *differentia specifica*. С правом се може рећи да и овакво разликовање општег и специфичног у лексикографском дефинисању (надасве код замашног броја изведених именица) има свој континуитет у Академијиним речнику: такво разликовање начелно је спроведено у претходној огледној свесци Академијина речника – у Огледној свесци из 1944. године.¹¹⁷ Овдје је мјесто којем примјеру из новијих томова Речника САНУ као показатељу основног поступка карактеристичног за велик број полисемантичних ријечи, надасве именица. Под одредницом **оке** прве три тачке устројене су на следећи начин:

оке 1. *дем. и хий. од око (1)* [= *орган чула вида у човека или животиње*];

2а. *оно што обликом, изгледом подсећа на око (1); б. кружић, тачкица*

¹¹⁷ Овамо се не наводе примјери, али се они у рјечничком дијелу учестало јављају. Тако нпр. под ријечју **гладница** значење под првом тачком обухвата онај општи дио: **1.** какав предмет, камен, каква алатка – иза ког слиједи *differentia specifica* (*оно чиме се што изравњује, глача, глади*). Из првог значења слиједе остала и она се схватају као *differentia specifica*: **2.** *брус за ошићење косе*; **3.** *брус за ошићење бријаве бријаче*.

У погледу разликовања оног општег из појмовног садржаја и оног специфичног у дефинисању једног броја изведених ријечи, Речник САНУ се ослања на поставке изложене у уводу ОС 1944. Онамо (у тачки 4 њеног уводног дијела, чији је аутор проф. Јован Вуковић) стоји: „Код једног броја изведених речи, или тачније: код великог броја изведених именица, значења су дата у два дела [...] први део треба да буде *genus proximum*, други *differentia specifica*. То је извесна анализа речи, растављање речи – ако се тако може рећи – на њихове основне семазиолошке елементе, на два основна елемента, на она два елемента која је инаугурисао проф. Розадовски у познатом и признатом делу свом [...] *Wortbildung und Wortbedeutung*“. Концепција ОС 1944, начин представљања и опис лексичке грађе у њеном огледном дијелу, а и сам претходни цитат из увода, потврђују њену теоријско-методолошку утемељеност: „Нетачно је тврдити да се лексикографска обрада у овом речнику [*Речник српскога књижевног и народног језика* (огледна свеска)] врши без лексиколошких и теоријских увида (како то неки лексиколози мисле). И те како је у методологију и концепцију његове израде била уткана научна и стручна компетенција тадашње европске лингвистике, Белић, Бошковић, Вуковић а и остали каснији сарадници, били су залага тог високог стручно-научног нивоа“ (Радовић-Тешић 2009: 188, у фусноти).

на коцки која служи за игру, за коцкање и сл.; **в.** кружна шара у народном везу или на ћилиму чији облик њодсећа на око (1); **з.** назив за разне делове њредмеђа чији облик њодсећа на око (1) **а.** ођвор, шуђљина на мрежи од конца, најлона или жице; **б.** покр. ођвор, њеђљница на њиђима њкачког разбоја; **в.** покр. ођвор у горњем млинском камену кроз који уђада зрневље из коша; **г.** уођиђије мања руђа, ођвор, шуђљина.

Као што би могло да се запази, прво значење подразумијева деминуцију према примарном значењу ријечи **ђко** [= *орган чула вида у човека или животиђиђе*]; остала значења (овдје наведена под тачкама 2–3) ствар су даљег семантичког развоја, даљег преноса номинације на предмете или дијелове предмета, различите отворе и сл. који својим обликом подејеђају на људско или животиђско око. У лексикографском опису то је поступак диференцирања (од основног, примарног ка ужем, појединачном и сл.), који је у учењу пољског професора Јана Розвадовског (Jan Michał Rozwadowski, 1867–1935) познат као *differentia specifica*. Илузорно би надале било бавити се питањима дефинисања, јер би за то било потребно обухватити велики број ријечи различитих категорија и различитих тематских група, како би се с мање или више сигурности утврдиле неке поузданије константе, неки устаљени или устаљенији обрасци, уопште открили какви путокази за даљи сигурнији и систематичнији опис. У том погледу, изузетно вриједне доприносе, обично у форми анализа заснованих на конкретном језичком материјалу и савременим лексикографско-лексиколошким схватањима, пружа монографија Даринке Гортан-Премк *Полисемија и организација лексичког сисђема у срђскоме језику* (и неки њени новији радови). Она овамо надале развија учење о општем и специфичном примјењујући савремену терминологију: на плану семантичког садржаја она разликује архисему (интегралну семантичку компоненту, интегралну сему) као надређену сему, сему вишега ранга карактеристична за цијелу лексичко-семантичку групу и диференцијалне семантичке елементе, диференцијалне семе или семе нижега ранга (исп. посебно Гортан-Премк 1997: 43–44). Ауторски прилози проф. Премк (дугогодишњег уредника Речника САНУ), сужавају наведену проблематику и чине је прилично јасном, прикладном у опису одређених категорија лексема какав захтијевају описни рјечници.¹¹⁸

¹¹⁸ Ауторка тако показује да све лексеме нпр. из лексичко-семантичке групе *вр-сђа њоврђа* (**кромпир**, **пасуљ**, **кунус**, **кељ**) имају исту архисему. Диференцијалне семантичке компоненте „носе апстрактне информације о индивидуалним карактеристикама лексема, о оним карактеристикама на основу којих се једна лексема разликује од друге лексеме са истом архисемом“ (Гортан-Премк 1997: 43). Посебну пажњу проф. Премк посветила је семантичким трансформацијама које условљавају полисемантичку

Подсјетимо ипак да сва сложеност проблематике скопчане с мрежом значења, груписањем и надале дефинисањем у описним рјечницима ни издалека није расвијетљена, иако су таква и слична питања данас у жижи интересовања међу истраживачима у дисциплинама које се баве понашањем и особеностима лексема у лексичком систему. Овако смо за сада у приличној мјери осуђени на упоређивање једних лексичких јединица са другима (већ обрађеним у Речнику САНУ), дакле на некакво искуство које попут живе снаге прожима досад уобличене и објављене томове Речника САНУ. Па и само такво искуство, али и теоријско-методолошка начела разрађена и примијењена у бројним савременим описним рјечницима националних језика налажу да се граматички статус посматра као надређена језичка категорија од које се заправо полази у дефинисању лексичких јединица: „*imenica će biti definisana imeničkom konstrukcijom [...] prelazni glagol, u osnovi, drugim prelaznim glagolom ili sintaksički ekvivalentnom konstrukcijom [...] prema određenom sistemu datog jezika*“ (Zgusta 1991: 243). Ако би да се настави низ рекли бисмо: придјеву се дефинишу придјевским конструкцијама и другим еквивалентним придјевима као синонимима;¹¹⁹ прилози се дефинишу вишечланим прилошким одредбама и другим прилозима еквивалентног или блиског семантичког садржаја и сл. „Треба добро пазити да дефиниција пружи граматички адекватну замену: да се несвршени глагол не дефинише помоћу свршеног, безлични помоћу оног који није безличан, придевски израз прилошким или слично“ (Упутства: чл. 76). А како је лексички систем жив организам, каткад и непредвидив у својим манифестацијама, спровођење назначенога начела не треба схватати као захтјев који у описном рјечнику ваља да се спроведе без остатка. Овдје нада све ваља истаћи како постоје читаве категорије ријечи код којих је при

дисперзију једне лексеме. „А изворишта су ових трансформација – наводи Премк – несамостални семантички елементи у семантичким садржајима, најчешће оним које лексеме номинационо одређују. Према томе који је од ових елемената захваћен трансформацијом разликујемо четири основна типа: платисемију, метонимију, синегдоху и метафору“ (Гортан-Премк 1997: 58–59).

¹¹⁹ Овдје се има у виду дескриптивна или непотпуна синонимија како је представља Твртко Прћић (ослањајући се на савремену релевантну литературу и приступ заступљен у ауторитативном рјечнику синонима *Webster's New Dictionary of Synonyms* (1973). Онамо се под овим појмом подразумева једна од неколико лексема „које имају *istovetno* или *gotovo istovetno* deskriptivno značenje, utvrđeno DgO, što onda omogućava i, bar donekle, podudarne specifikacije smisla i definicije“ (Prčić 1997: 98). Расправљајући о истозначности и блискозначности, о синонимији уопште, Рајна Драгићевић (2007: 247) сматра да синонимију (како јој се чини) „не треба везивати само за истозначност“, те да при процјени „можда у помоћ треба позвати језичко осећање“.

дефинисању граматичку подударност једноставно немогуће спровести: „У случајевима када је идентификација неизводљива – констатовала је Ирена Грицкат – нпр. код заменица, предлога, везника, узвика и још понегде, ако нема ни синонима ни еквивалентних синтагми, прибегава се или граматичком дефинисању или таквом које, да тако кажемо, заобилазно (а по могућности увек једнообразно) објашњава одредницу. Ту се, значи, мора ићи на дефиниције које нису граматички адекватне дефинисаној речи и не могу је заменити у реченичној примени“ (Грицкат 2020: 457). Постоје у лексичком систему и такве јединице чија је семантичка обиљежја тешко (или немогуће) изразити на директан начин устаљеним формама дефинисања. Код једних се зато (у неким описним рјечницима националних језика) приступа посредном дефинисању које подразумијева употребу поредбених конструкција или сличних механизма, с циљем да се приближи или што вјерније представи семантички садржај задате ријечи. Згуста (1991: 241) такву лексикографску технику (у науци познату као остензивна дефиниција) објашњава на примјеру лексеме **white** у енглеском језику. У рјечницима руског језика основно значење придјева **белый** дефинише се на исти начин: **1.** цвета снега или мела (*Толковый словарь русского языка*); **1.** цвета снега, молока, мела (*Словарь русского языка*). Техника таквог дефинисања придјева који означавају основне боје у спектру одавно је заживјела у српској лексикографској пракси:

бѐо ијек. **бијел** Речник САНУ: **1.** који је боје снега или млека; Речник МС: **1a.** који има боју снега, млека и сл.; РСЈ: **1a.** који је боје снега, млека и сл.¹²⁰

зѐлен Речник САНУ: **1.** који је боје лишића, *траве*; Речник МС: **1a.** који има боју лишића, *траве* (једна од основних боја *сйектра*); РСЈ: **1.** који је боје лишића, *траве* (о *мајеријама* и *предметима* *такве* боје, о *ономе шћо* је *обрасло расћињем* *такве* боје, за *кога* је *карактеристична* *та* боја, који има *примесе* *ће* боје и сл.

Овом начелу у дескрипцији, придружује се још једно, опште и важније од њега. То је начело свеколике разумљивости: лексикографски опис ваља да садржи ријечи књижевног језика, конструкције сасвим разумљиве образованом кориснику датог језика. То начело снажно је заступљено у описним рјечницима српског језика (овамо се у склоп де-

¹²⁰ Оправдано је да се овдје повуче паралела – и пјесници се каткад служе поређењима како би дочарали перцепцију боје. У једној пјесми насловљеној као *Ђурђиц* [= *ђурђевак*, *Convallaria majalis*], Густав Матош о тој биљци изразито бијелих цвјетова пјева: „Боју и свјеж мирис / снијега и млијека има“.

финиције не уносе јединице из фонда застарјелих ријечи, вулгаризми, уопште ријетке ријечи, неологизми у језику лабавог статуса итд. Па и сама научна и стручна терминологија доспијева у рјечник из средњошколских, углавном гимназијалских приручника и у рјечнику се опет дефинише бираним ријечима и јасним конструкцијама, и опет с циљем да се појмовна вриједност термина пренесе на што адекватнији начин а да се не упадне у академизам. И ту заправо настају потешкоће, јер се пред лексикографом појављују два опречна захтјева. Згуста (1991: 240) тако резимира: „Brižakova [Елена Брижакова] је *potpuno u pravu kad zahtijeva da leksikografska definicija stručnih riječi treba da je naučno korektna, treba da korektno opiše predmet, treba da odrazi opšteprihvaćenu nociju tog predmeta, te opšterazumljiva*. Često će, međutim, biti teško udovoljiti svim tim zahtjevima: Prije svega, naučna korektnost i opšterazumljivost često će se sudarati“.

На крају овог одјељка (а у њему су похватане тек важније тачке које се односе на мрежу и поредак значења, на њихово груписање, диференцијацију и дефинисање), намјера нам је да сасвим уопштено и унеколико полазећи из свога угла посматрања, кажемо још коју ријеч о самом поступку дефинисања ријечи и њихових значења у описним рјечницима. Дефиниције значења у зрелијим томовима Речника САНУ су љепше, углађеније, веома често обухватније и прецизније у формулацији значења, некако мекше, адекватније, једном ријечју (када су покриједи исте ријечи, истовјетна или сасвим приближна значења), углавном боље од дефиниција формулисаних у Матицином речнику. Такав напредак донио је даљи развој Београдске лексикографске школе.¹²¹ Дефинисање значења у колективу у којем се уобличава и ствара Речник САНУ се не учи (а и ко би и на који начин уопште некога могао да научи како да се дефинишу поједине категорије ријечи, како да се раздвоје и дефинишу међусобно блиска значења на која тек употребљени примјери из дјела бацају нешто више свјетлости!), већ су млађи сарадници углавном препуштени стихијском учењу и напретку који релативно ка-

¹²¹ То је и сасвим нормално када се има у виду да је последњи том Матицина речника објављен 1976. године; од тога времена до данас објављено је тринаест томова Речника САНУ (књ. 9–21) и једнотомни *Речник српског језика* (2007). Радећи од 9. књиге али и неких раније штампаних томова, уредници су били у прилици да размишљају о постојећим формулацијама у Матицином речнику, да откривају њихове мањкавости, недоречености у дефинисању, уопште да на основу постојећих формулација развијају поступке дефинисања и даље усавршавају саме постојеће дефиниције. У том погледу и *Речник српског језика* надмашио је Матичин речник у приказу значења, неријетко побољшавајући (па каткад и оповргавајући!) постојеће дефиниције.

сно подлијеже контроли у вишим фазама рада. Ипак, неко учи лакше, брже савлађује начела, неком то иде теже и спорије, али и индивидуалне склоности утичу на сазријевање и профилисање лексикографа. Има сарадника који брзо и лако уочавају значења и дефинишу их брзо и рекло би се беспрекорно – „као да дефиниције сипају из рукава“.¹²² Али и тако врсни лексикографи веома често немоћно застану нпр. пред питањима фигуративности. Проблем тзв. помјерених значења веома је сложен проблем и задире у саму суштину лексичког значења. За нас су, за наша схватања фигуративности од изузетног значаја она елементарна начела која је о овој појави и приступима у обради формулисала Милица Радовић-Теших (1984). Она се данас схватају као путоказ, као извјестан кључ који предупредује сваку произвољност, уопште предупредује могућност да се у обради фигуративности тумара као у магли. Та начела могла би да се упрошћено парафразирају на следећи начин:

I. основно значење употребљава се „не само у буквалном смислу“, већ и у „апстрактном амбијенту“ (даје се само ознака фиг. без икаквог дефинисања);

II. фигуративно значење „не излази из оквира основног значења“ (даје се кратка дефиниција као продужетак или допуна главне дефиниције);

III. фигуративно значење је „одвојено од реалног толико да захтева посебан опис, али и даље поседује више заједничких компонената са њим“ (дефинише се као фиг. под засебном словном тачком иза таквог реалног значења);

IV. „померена значења која су постала обична [...] врло позната и фреквентна у разним стиливима језика“ (дају се под засебним бројем без ознаке фиг.).

Рекло би се да су наведена начела довољна када је посриједи оно елементарно схватање фигуративности од којег се заправо полази у обради ријечи у дескриптивним рјечницима измјештених из сфере реалне

¹²² Таква је нпр. Милица Вујанић, дугогодишњи уредник Речника САНУ, чије је лексикографско умијеће, испољено у изради описних рјечника српског језика, др Рада Стијовић у једном броју листа Политика из 2011. год. оцијенила као „изузетан допринос из сенке“. Онамо је наведен и лични утисак Милице Вујанић о свом раду на пољу описне лексикографије: „Имала сам срећу да су моји учитељи у раду на Речнику САНУ били неки од поменутих, а посебно бих истакла Митра Пешикана и Ирину Грицкат, од којих сам много научила и наследила љубав према лексикографији. Ја сам се трудила да своје лексикографско искуство пренесем на млађе и веома сам срећна кад видим да мој скромни труд урађа плодом и да они лепо овладавају врло сложеним лексикографским послом“.

употребе. Тек довољна, дакле, када је ријеч о ступњу наших сазнања о овој не само лексичкој појави: „када је реч о разликовању фигура-тивних значења од фигуративне употребе, лексикографија је још увек у потрази за њима“ (Грицкат 2020: 483). О овој појави у једној веома важној расправи Ирена Грицкат је ипак настојала да упрости то питање: „Гранична линија као да дели примере на оне где се значење одређене речи у односу на полазиште преосмислило и оне где се створила само општа сликовитост, извесна алегоричност; друкчије казано, на примере гдје се ново значење може у речнику описати и где не може“ (Грицкат 2020: 483).

Међу уредницима Академијиног речника било је а и данас има и оних чије је лексикографско умијеће у тијесној свези с књижевном дјелатношћу као једном страном њиховог стваралачког рада. Стиче се утисак да они (као пјесници, приповједачи, преводиоци или есејисти), некако лакше уочавају спреге међу ријечима, чвршће успостављају опсеге при дефинисању, некако мекше размјештају обресе оних семантичких факата које је нужно обухватити лексикографским дефиницијама без пропуста и мањкавости у њој.¹²³ Па и они се злопате тражећи добра, потпуна, адекватна рјешења. Јер, Речник САНУ је толико захтјеван да тражи цијелу личност, сав њен интелектуални и стваралачки потенцијал, он тражи аналитичко и дубоко понирање у лексичку грађу и способност да се та иста грађа опет апстрактно представи у виду синтезе. Истине сигурно има у тврдњи: „речи су неописиве“ – како је то не тако давно формулисао један угледни уредник Академијина речника.¹²⁴ И други се сарадници временом извјеште у уочавању значења ријечи и њиховом дефинисању, стекну неки вид рутине, па се и приближе или сасвим достигну ове с изразитим књижевним даром. Ријечи се једноставно опиру и овим и оним, а природа лексикографског рада је таква да се он – најпростије речено – не може савладати и научити без остатка као што може да се савлада и усвоји и најсложенија метафизичка мате-

¹²³ Није никаква случајност што су за дефинисање значења у ОС 1944 (глава–глeце) својевремено били ангажовани управо књижевници Исидора Секулић и Сима Пандуровић: „Тако је г. Сима Пандуровић – наводи Милош Тривунац – коме је пало у део да заједно са г-ђом Секулић спрема дефиниције појединих значења речи морао сам узети на себе цео тај тежак и врло незахвалан део посла“ (ОС 1944, Предговор: VII).

¹²⁴ Реч је о академику Милосаву Тешићу, дугогодишњем уреднику Академијина речника. Помало у шали а више у збиљи, ову парадоксалну истину исказао је у највећем стваралачком напону (лексикографском и пјесничком). Свој однос према ријечима и речнику националног језика изразио је у стиховима: „Истрајати овде – то је бити грешник, / Утишај се, роде, израђујем Речник“ (Милосав Тешић, *Благо божје*, Београд 1993, стр. 15).

рија. Зато међу свима нама и на самом крају лексикографске каријере живи онај општи утисак недовршености: па и то је Београдска лексикографска школа!

Треће поглавље

АКАДЕМИЈИН РЕЧНИК И ЊЕГОВ ЛЕКСИЧКИ ФОНД: НЕКОЛИКО ВАЖНИЈИХ АСПЕКТА

АКАДЕМИЈИН ЛЕКСИЧКИ ФОНД: ЗБИРКЕ РИЈЕЧИ ИЗ НАРОДА (ДИЈАЛЕКАТСКА И РЕГИОНАЛНА ПЕРСПЕКТИВА)

Историјски преглед

Како је од изласка прве књиге Академијина речника (*Речник српскохрватског књижевног и народног језика*) прошло безмало педесет година, ово је лијепа прилика да се штогод каже о лексички ужег, локалног значаја и збиркама народних ријечи које су у Српску академију наука (односно у њен Лексикографски одсек) стале да пристижу од 1900. године. Као подстрек за прикупљање ријечи по народу послужила је посланица Стојана Новаковића *Српска краљевска академија и неговоње језика српског*, објелодањена у Академији и прочитана на свечаном скупу у септембру 1888. године.¹²⁵

Прије него што је 1899. године срочен и штампан *Позив (Позив и Упућеније за култење речи њо народу)*,¹²⁶ у Лексикографском одсеку већ се налазио незнатан број збирки народних ријечи. По општем домаћају (обиму и поузданости грађе, смислу за диференцирање значења, илустративности примјера и др.), издваја се: збирка Василија Ђерића (припремљена за Академију као додатак Вуковом *Српском рјечнику*), збирка

¹²⁵ Посланица је штампана у Гласу СКА Х, 1888. године. У њој је Новаковић изложио своја гледишта, осврћући се посебно на мјесто и значај оваквог дјела у националној култури, на изворе, на обим, профил и карактер израде.

¹²⁶ Позив и Упутство су потписали П. П. Ђорђевић и Момчило Иванић (први заменик предједника, други секретар Лексикографског одсека). У Упутству се тражило „да се забележи место употребе речи, тачно значење, акценат, облици речи и донекле њихова употреба, гласовне и дијалекатске особине“ (Увод: XV).

из различитих крајева (поглавито из Војводине) Змаја Јове Јовановића, опсежна збирка ријечи из Бачке сликара Новака Радонића, обимна збирка Јована Срећковића, учитеља из Левча, велика а по вриједности неуједначена збирка ријечи из Црне Горе и западних крајева Павла Поповића, збирка из Босне и Херцеговине богослова Луке Грђића-Бјелокосића. Међу овима посебну вриједност по обиму и разноврсности грађе има збирка ријечи Владана Арсенијевића, прибирана из различитих извора (од постојећих рјечника и других штампаних дјела, до фолклорне грађе која му је махом доспијевала посредством помагача).¹²⁷

Почетком XX вијека, односно у периоду од појаве *Позива и Ујујсџива* до Првог свјетског рата, у Лексикографски одсек приспјеле су понајбоље збирке народних ријечи. Поменимо само двије које премашују 18.000 ријечи: збирка Андрије Јовићевића из Црне Горе и Николајевићева збирка из Далмације и Херцеговине. Вриједна је и збирка ријечи Јована Борјановића,¹²⁸ али је нешто мањег обима, као и збирка Маринка Станојевића (из средишњег дијела Тимока и околине Пирота).

Период између два рата био је махом обиљежен унутрашњим радом (ексцерпцијом књига и часописа или провјером већ постојеће грађе), али је било и нешто ситнијих прилога из различитих крајева Српства. Међу њима се издваја обимна рукописна збирка презимена (насловљена као *Рјечник необичних народних ђрезимена*)¹²⁹ Манојла Бубала.

Непосредно послјије Другог свјетског рата „порастао [је] интерес за скупљање речи у народу“ (Увод: XXVI). Пристигле су значајне збирке ријечи већег или мањег обима. Међу овим првим је збирка рије-

¹²⁷ Искрпнији подаци о броју ријечи, карактеру и значају појединих збирки изложени су у уводном дијелу I тома Речника САНУ, стр. XIV, XV, XVIII и XXVI (аутор увода је Александар Белић).

¹²⁸ Погрешна је првобитна процјена да је збирка Јована Борјановића (из Босне, Херцеговине, Хрватске и Срема) слаба (исп. *Увод*: XV). Напротив, она се (на основу лексикографског искуства сарадника на изради Академијина речника) сврстава у ред бољих збирки народних ријечи: спада међу обимније прилоге, махом је поуздана у акценту или значењској спецификацији ријечи, а између осталог, она представља и вриједан допринос српској ботаничкој терминологији. Мањкавост се своди на оскудицу илустративних примјера, али то је општа карактеристика доброг дијела старијих и новијих збирки.

¹²⁹ С обзиром на то да је Речник САНУ рјечник општег типа, у њега се уносе презимена (и имена), махом оно што се нађе у етнографским изворима и сличној грађи. Ипак, и ту се врши одређена селекција. Уносе се она презимена која су семантички прозирна или која са структуралног аспекта подразумевају какав однос према другим лексичким јединицама. Опширније о овом в. Пешикан 1983: 211.

чи Димитрија Чемерикића из Призрена и збирка Петра Шоћа из Црне Горе. Међу мањим прилозима било је и оних који се сматрају драгоценим. Поменимо, међу бројним, збирку Николе Зега (из разних крајева), збирку Јелене Билбије (са границе Босне и Херцеговине) или збирку Митра Пешикана (из Трешњева).

Од изласка I тома Речника САНУ (1959. год.) па до данас употпуњавана је гађа ексцерпцијом из штампаних дјела, али и новим збиркама ријечи које су спорадично пристизале. Збирке народних ријечи изузетне вриједности приложили су (од 1974. год. наовамо, мада је таквих прилога било и раније) сарадници на изради Речника САНУ Милосав Тешић (збирка ријечи из Љештанског, збирка ријечи из Азбуковице и збирка из различитих мјеста западне Србије), Милорад Симић (збирка ријечи из села Обади и збирка из Рађевине и Јадра), те Мирослав Николић (збирка ријечи из Горобила). Једна од последњих, примљена и прегледана 1996. год. за потребе Речника САНУ, јесте врло лијепа збирка ријечи учитеља Ђуре Дукића (из Градине код Велике Кладуше).

Рјечници народних говора чине засебну цјелину. Између Вуковог *Српског рјечника* (1818)¹³⁰ и двотомног *Речника косовско-међохијског дијалекта* (1932. и 1935) Глише Елезовића, готово да и не постоји ишта друго што би могло да се сматра значајним подухватом на плану испитивања народне или дијалекатске лексике. Таква празнина (изузимајући рјечничке прилоге у појединим дијалектолошким монографијама),¹³¹ дјелимично је употпуњена тек у новије вријеме. Уређивачки одбор Српског дијалектолошког зборника, између осталог и због смањеног интересовања за класична дијалектолошка истраживања, све се више окреће дијалекатској лексици. Плод оваквих истраживања представљају дијалекатски рјечници објављени између 1986. и 2002. године.¹³²

¹³⁰ Осврћући се на лексичко благо сабрано у Вуковом *Српском рјечнику*, у Вуковим писмима и другим списима, Милка Ивић је између осталог навела и ово: „Чињеница је, најзад, и то да је он баш простонародну лексiku сматрао неком изузетном драгоцености. То његово схватање сазрело је, врло природно, на темељу двеју околности – његовог уверења да непатворено српску цивилизацију и културу треба тражити у сеоском амбијенту, чију суштину најаутентичније одсликава простонародно изражајно благо ...“ (Ивић М. 1990: 39 и даље).

¹³¹ То су махом монографије објављене у Српском дијалектолошком зборнику, а овај зборник чини један од извора за употпуњавање грађе Речника САНУ. Али, с обзиром на то да лексика из дијалектолошких монографија није ексцерпирана и дистрибуирана по одговарајућим секцијама, дешавало се да се она каткад испусти или да не буде у потпуности инкорпорирана у Речник.

¹³² У овом периоду објављени су радови Миодрага Марковића (*Речник народног говора у Црној Реци*, 1986. и 1993), Јакше Динића (*Речник шимочког говора*, 1988, 1990).

Захваљујући оваквим и сличним подухватима, корпус за Речник САНУ (чији су извори премашили временски оквир од два вијека),¹³³ употпуњен је новом, свјежом грађом са терена. Без таквих освјежења, било да је ријеч о лексици савремених аутора или о живој лексици ужег, локалног значаја, Речник САНУ би, похрањујући међу својим одредницама временски прилично удаљене изворе, тешко могао да задржи и карактер рјечника савременог језика.

Дијалекатска и регионална њерсијектѿива

С обзиром на то да Речник Српске академије у својим томовима похрањује лексику општег лексичког фонда, фразеолошке обрте, имена и презимена, имена животиња, стручну и народну терминологију из најразличитијих области материјалне и духовне културе те другу специфичну лексику, разумљиво је што се од његовог заснивања наовамо прибјегавало обухватној ексцерпцији великог броја извора. Збирке народних ријечи напореда са штампаним изворима (махом оним из тзв. лијепе књижевности) чине основу на којој се темељи Речник САНУ. Отуда и није чудо што је *Уџуџсиѿво за куѿљење речи ѿо народу* садржавало назнаке (намијењене сакупљачима) за 99 области материјалне и духовне културе.¹³⁴ Позив и Упутство били су разаслани у све дијелове Српства, јер се на вријеме увидјело да, најопштије узевши, рјечнички фонд у знатној мјери зависи од човјекове средине и типа културе (исп. Ивић П. 1991: 120 и даље). Послије другог таласа прилива збирки ријечи из народа, када су сарадници на Академијином речнику (на челу са проф. Александром Белићем) коначно усвојили концепцију и ријешили проблем његовог обима и карактера, на основу прегледа већ приспјеле дијалекатске лексике утврђено је да она има и озбиљних недостатака које је ваљало отклонити. Зато је одштампано и разаслато ново допуњено и прочишћено упутство за прикупљање ријечи.

и 1992), Драге и Жељка Њупића (*Речник говора Загараца*, 1997), Михаила Бојанића и Растиславе Тривунац (*Рјечник дубровачког говора*, 2002) и др.

¹³³ У ексцерпцији грађе пошло се од дјела Доситеја Обрадовића *Езѿйове и ѿрочѿх разнихъ басноѿворцевъ ... басне* (Лајпциг 1788); последњи ексцерпирани извор (барем што се тиче дјела из области књижевности) јесу *Одабране драме* Душана Ковачевића (Београд 1998).

¹³⁴ Наравно, овај број ваља да се схвати симболично, а од инвентивности сакупљача зависи да ли ће у трагању за ријечима и њиховим значењима остати међу скицираним оквирима или ће да посегне даље.

Када је ријеч о покрајинској или тзв. провинцијалној лексици, напомнимо и то да се под овим типом лексике подразумевају оне лексе-ме или лексички низови који чине стварну синонимичну или садржајну допуну општој књижевној лексици или лексици какве термилошке области, а не дијалекатске форме какве ријечи из општег лексичког фонда и сл. (исп. Пешикан 1982: 215).

Збиркама народних ријечи обухваћени су сви дијалекти штокавског нарјечја и готово све српске језичке територије. На основу прегледа збирки ријечи (штампаних у I, VIII и XVII тому Речника САНУ, али и засебно) могло би се рећи да су поједине дијалекатске зоне, с обзиром на обим који заузимају на дијалектолошкој мапи или на насељеност, прилично равномјерно заступљене. Бројчани однос међу њима у погледу прикупљених збирки ријечи (ако овог пута запоставимо обим и квалитет појединачних прилога са терена) могао је да буде и нешто бољи да све није препуштено стихијском приливу, већ да је на вријеме успостављена мрежа пунктова за прикупљање лексичке грађе. Тако се десило, према мишљењу једних, да је био јачи прилив специфичног лексичког материјала из говорно егзотичнијих средина,¹³⁵ те да, према мишљењу других, лексика из Србије у Речнику САНУ није заступљена у довољној мјери.¹³⁶ А да ли ствари уистину тако стоје, видјеће се из осврта о дијалекатској и регионалној заступљености збирки народних ријечи из којих је дијалекатска лексика инкорпорирана у лексичко ткиво Речника САНУ.

У Академијин лексички фонд инкорпориране су 254 збирке народних ријечи. У начелу, оне би могле да се подијеле на следећи начин:

а. дијалекатске збирке: 213

источнохерцеговачки дијалекат: 80

млађи икавски дијалекат: 3

зетско-сјенички дијалекат: 10

¹³⁵ Поводом изласка из штампе десетог тома Речника САНУ, М. Пешикан је, говорећи о потреби отклањања наравномјерности у већ прикупљеној и у овом рјечнику инкорпорираној дијалектолошкој лексици, нагласио да је био већи прилив специфичног лексичког материјала из „егзотичнијих дијалекатских средина ... у којма се таква лексика лакше уочава – док су регије са говором ближим стандардном језику (нпр. Шумадија) остале нешто слабије заступљене у овом типу лексичке грађе“ (Пешикан 1978: 89).

¹³⁶ Овакву тврдњу изнио је академик Драгослав Михаиловић на Редовној годишњој скупштини САНУ, 2. јуна 2006. године: „Али како у 16 објављених речничких свезака ... има мало лексике из Србије, може се закључити да ће он [Речник САНУ] у највећем делу и послужити за издавање вокабулара других народа и држава, а једва стварању речника народа средишње Србије“ (Михаиловић 2007: 125).

шумадијско-војвођански дијалекат: 44

смедеревско-вршачки дијалекат: 6

косовско-ресавски дијалекат: 31

призренско-тимочка дијалекатска зона: 39

б. шире лоциране збирке (из Србије, из Црне Горе, са Косова): 24

в. збирке с општом назнаком (нпр. збирка ријечи, збирка ријечи из различитих крајева и сл.): 25

г. терминолошке збирке: 3

д. збирке презмена: 1

Збирке појединих сакупљача које садрже грађу из двију дијалекатских зона прикључиване су и једној и другој (нпр. збирка из Босне и Рашке, прил. Душан С. Поповић – прикључена је и источнохерцеговачком дијалекту и косовско-ресавском; збирка из Смедерева и ваљевског округа, прил. Лазар Димитријевић – смедеревско-вршачком и шумадијско-војвођанском дијалекту).

Преглед по дијалектима

Источнохерцеговачки дијалекат. Говори источнохерцеговачког типа, протежући се на територију четирију бивших југословенских република (на дијелове Хрватске, већи дио Босне и Херцеговине, сјеверозападни и централни дио Црне Горе, на добар дио западне Србије) застиру приближно половину штокавске језичке територије. На основу претраге извора за Речник САНУ, утврдили смо да је источнохерцеговачки дијалекат заступљен са 80 збирки ријечи, те да су, мада неуједначено, обухваћене све области на које се овај дијалекат протеже, па и оне најзападније (Далмација, Лика, Кордун, Банија, Славонија).¹³⁷ Ради опште прегледности (и без тежње да на било који начин дисквалификујемо коју већ инкорпорирану збирку) поменућемо само збирке за које се међу редакторима Речника искристалисало мишљење да су добре, поуздане, или да се издавају на какав други начин:

Николајевићева збирка из Далмације и Херцеговине;

Збирка из Лике, Босне и Хрватске, прил. Симо Богдановић;

Збирка из Баније, прил. Јован Воркапић;

¹³⁷ Говорећи о границама источнохерцеговачког дијалекта, П. Ивић наглашава „да овим дијалектом говоре по правилу Срби у западној Босни и Херцеговини, у Далмацији, ужој Хрватској, Славонији ...“ (Ивић П. 1985: 133).

Збирка ријечи из Славоније, прил. Лазар Богдановић;
 Збирка из Херцеговине, прил. Јевто Дедијер;
 Збирка ријечи са границе Босне и Херцеговине, прил. Јелена Билбија;
 Збирка из Градине (В. Кладуша), прил. Ђуро Дукић;
 Збирка из Ужичког округа, прил. Благоје Тодоровић,
 Збирка из околине Никшића, прил. Симо Шобајић.

Прибирању провинцијалне лексике, а то важи не само за говоре источнохерцеговачког дијалекта већ и остале дијалекатске зоне, одазивали су се само Срби.¹³⁸

Зетско-сјенички дијалекат. Зетско-сјенички дијалекат обухвата југоисточни дио Црне Горе, али говори овог дијалекта залазе и у територијеу Србије, засијецајући овамо до Сјенице и Новог Пазара. Овај дијалекат је у корпусу за Речник САНУ заступљен са десет збирки. Ту спада лексичка грађа из Грбља, Ријечке и Црмничке нахије, Загарача, Васојевића, Пипера, околине Цетиња и Санцака. Овамо би ишла, бар својим највећим дијелом, и збирка из Црне Горе Стевана Дучића, с обзиром на то да највећи дио лексичке грађе у њој потиче из Куча. Међу збиркама, по аутентичности, поузданости и др. издвајају се, уз помену-ту Дучићеву збирку, још и:

Збирка из Трешњева (околина Цетиња), прил. Митар Пешикан;

Из лексике Васојевића, прил. Рада Стијовић (штампана у СДЗБ, књ. XXXVI, 121–380);

Збирка из Загарача (Катунска нахија), прил. Драго Ћупић.¹³⁹

У домену лексичке синонимије, према подацима које је навео М. Пешикан (1984: 126) за староцрногорске говоре ријечи као што су *сова*, *куна*, *ласица*, *крѐљ*, *сѣјеница*, „нису обичне или уопште нису у употреби код типичних представника“ староцрногорских говора. Овамо су сасвим обични њихови лексички парњаци: *јаина*, *куница*, *невица*, *криш-јељ*, *кимак*. Може само да се претпоставља да ли су овакве појаве одли-

¹³⁸ С обзиром на то да је околина Вакуфа (у којој претежу икавци), проткана православним ијекавским насељеницима, збирка Душана Зорића ишла би у ред збирки источнохерцеговачког дијалекта. Једина збирка чији приложник није Србин, потиче из Травника (приложио ју је Салих Лончаревић).

¹³⁹ На основу ове збирке касније је Драго Ћупић (у сарадњи с Жељком Ћупићем) објавио обимно лексикографско дјело *Речник говора Загарача*, које је, по обиму (садржи око 10.000 одредница), систематизацији грађе и илустративности рјечничког материјала увелико надмашило приложену збирку.

ка ужег ареала, или се лексичке изоглосе разастиру и у каквом другом правцу.

Шумадијско-војвођански дијалекат. Говори шумадијско-војвођанског дијалекта у корпусу за Речник САНУ заступљени су са 44 збирке ријечи. Збиркама су махом покривене уже области Србије као што су Гружа, Ваљевска Подгора, Колубара и Тамнава, Јадар и Рађевина, Поцерина, Мачва, или појединачни пунктови какви су Ваљево, Боговађа (околина Лајковца), Шабац. Међу овим, посебно место заузимају:

Збирка речи из Груже, прил. Игрутин Стевовић,

Збирка речи из средње Колубаре, прил. Томислав Бајић;

Московљевићева збирка речи из Поцерине;

Збирка речи из западне Србије (Рађевина, Јадар), прил. Милорад Симић;

Половина збирки посвећена је лексици Војводине, међу којима издвајамо оне најдрагоцијеније:

Змајева збирка речи из разних крајева, а поглавито из Војводине;

Збирка речи из Срема, Баната и Србије, прил. Ђорђе Натошевић;

Збирка речи из Срема, прил. Никола Радојчић;

Збирка речи из Бачке, прил. Новак Радонић.

Смедеревско-вршачки дијалекат. Испоставило се заиста да је био слаб прилив лексичке грађе са територије коју покривају ови говори, иако се они, грубо узевши, распростиру на територији од Крагујевца до Вршца и од Космаја и Београда до Пожаревца.¹⁴⁰ Пет или шест збирки које потичу одавде (нпр. збирке речи из Јасенице и Божурње – једна Јеремије Павловића, друга Павла Швабића) пружа премало грађе да би се успоставила иоле потпунија представа о стварном стању. Зато се као пријека потреба намеће задатак да се лексичким истраживањем обухвати још који пункт (и јужно и сјеверно од ријеке Саве), утолико прије што у говорима смедеревско-вршачког дијалекта „има доста утицаја са стране, па понегде и непреврене мешавине“ (Ивић П. 1985: 91 и 92).

Косовско-ресавски дијалекат. Говори косовско-ресавског дијалекта у корпусу за Речник САНУ заступљени су 31 збирком. Обухваћена је Студеница, Жупа, Темнић, Ресава, а посебно Левач. Само из Левча

¹⁴⁰ Због недостатка теренских испитивања П. Ивић истиче да југоисточна граница смедеревско-вршачког дијалекта није прецизно повучена, „а осим тога изгледа да је прелаз ка косовско-ресавском дијалекту веома поступан, тако да би свако одређивање границе било условно“ (Ивић П. 1985: 89).

у корпус се слило 7 збирки ријечи. Међу њима ваља посебно издвојити збирку Тодора Бушетића, збирку Јована Срећковића, те збирку Станоја Мијатовића (из Левча и Темнића). Обимна, сређена и поуздана лексика приспјевала је и из других крајева, као нпр. из Вучитрна и околине – збирка Глише Елезовића, из околине Студенице – збирка Божицара Ковачевића, из Сокобање – збирка Милана Цветковића, или из Параћина – Вељићева и Срећковићева збирка. Српску лексикографију посебно је задужио Глиша Елезовић подаривши јој већ помињани двотомни *Речник косовско-метихијског дијалекта*.

Речник САНУ остао је без лексике из српских насеља крајњег источног дијела косовско-ресавског дијалекта (појас источно од ријеке Млаве, слив Пека, Пореч, Крајина).

Призренско-тимочка дијалекатска зона. Лексика из призренско-тимочке дијалекатске зоне углавном је прикупљана у првом таласу, односно у периоду до Првог свјетског рата, мада је било и збирки ријечи које су прибране у новије вријеме. Из ове дијалекатски хетерогене зоне потиче 39 збирки. Народна лексика прибирана је и биљежена у Сиринићкој жупи, Нишави и Расини, Тимочкој зони (посебно у области средњег Тимока, одакле потиче 5 збирки). Из Враћа потиче 5 збирки, из Лесковца 6, из Ниша 3 збирке ријечи.

Посебно лијепе и обимне збирке приложили су:

Димитрије Чемерићић, Речник призренског говора (збирка);

Милан Влајинац, збирка из Враћа и околине;

Миладин Симић, збирка из Сиринићке жупе и Призрена;

Маринко Т. Станојевић, збирка из средњег Тимока, Пирота и пиротског округа;

Милан Цветковић, збирка из Зоруновца (заглавски срез).

Током рада на Речнику САНУ (па и прије него што је коначно осмишљена његова концепција), трагало се за начином како да се уноси лексика из призренско-тимочке дијалекатске зоне, чији говори чувају полуглас, имају акценат ударног типа, аналитички принцип у поређењу придјева и др. (Сличан проблем се јавља и при уносу лексике из других конзервативних говора, који нпр. имају махом троакценатски систем, сужену употребу инфинитива и др.). С разлогом је преовладало мишљење да се таква лексика обавезно уноси, али у новоштокавском духу. Она је, дакле, подлијегала тзв. лексичком нормирању (саображавању акцената, успостављању инфинитивне глаголске форме итд.), али се настојало

да се примјери, који служе као потврда за одређену лексему или за њено значење, не нарушавају и не преобликују у новоштокавском духу.

Као што је на почетку поменуто, лексика из народних говора прикупљана за потребе Речника САНУ доспијевала је у Српску академију наука и уметности у периоду од краја 19. вијека (од 1899. године) до данас. Прилив дијалекатске лексике у назначеном периоду прекидан је под утицајем друштвено-историјских околности и ратних збивања у два маха, тако да би се могла издвојити три таласа. Први би обухватао период од 1899. до Првог свјетског рата (најактивнији талас), други (знатно неактивнији) – међуратни период, и трећи – период после Другог свјетског рата. Сабравши све приспјеле дијалекатске збирке, испоставило се да оне чине приближно 16. дио у укупном збиру извора који су послужили као корпус за израду Речника САНУ.

Посматрајући пунктове (појединачна мјеста) и шире или уже области одакле, укупно узевши, потичу 254 збирке народних ријечи, види се да су говори штокавског нарјечја прилично равномјерно заступљени. На говоре источнохерцеговачког типа отпада највише збирки (сакупљачи са територије овог дијалекта махом су збиркама обухватили шире регије, па су самим тим појединачни пунктови остали раштркани и малобројни). Из зетско-сјеничких говора приспјело је доста лексичког материјала. Обиље лексике потекло је из југозападнoг дијела, док је сјевероисточни (србијански) дио овог дијалекта у корпусу за Речник Српске академије нешто слабије заступљен. Област шумадијско-војвођанског дијалекта је уједначено покривена (мада се може рећи да је био нешто наглашенији прилив лексике из Војводине). Најмањи број збирки ријечи приспио је из области обухваћених смедеревско-вршачким дијалектом, те је овај, рекло би се, најнеадекватније заступљен у корпусу за Речник САНУ. Лексика из косовско-ресавских говора (изузев крајњег источнoг појаса) сасвим је уравнотежено заступљена. Обимне и добре збирке ријечи слиле су се и из крајњег источнoг дијела наше језичке територије, из призренско-тимочке дијалекатске зоне.

Обухватност Речника САНУ утемељена је на грађи од 6 (или нешто више од 6) милиона листића. Провинцијална лексика чини знатан, веома знатан дио те грађе. Иако су, с изласком из штампе XVII тома овог рјечника, готово двије трећине посла приведене крају, прикупљање лексике по народу и даље не би смјело да изгуби свој пуни смисао. Провинцијална лексика урушава из дана у дан. Посебно је на удару свеколика народна терминологија, али и друге ријечи из општег лексикона, карактеристичне за поједине области српске језичке територије. Зато би

свака нова добра и поуздана збирка ријечи из било које области штокавског дијалекта, итекако лијепо послужила у употпуњавању корпуса за Речник Српске академије и бољем познавању лексике наших народних говора.

ФОНД АКАДЕМИЈИНА РЕЧНИКА ОД ЗАСНИВАЊА ДО ДАНАС: ОСАВРЕМЕЊИВАЊЕ ЛЕКСИЧКЕ ГРАЂЕ И ЈЕЗИЧКА АКТУЕЛНОСТ КАО НАЧЕЛО

Како је Академијин речник својевремено заснован као рјечник савременог српског језика с изворима од Доситеја и Вука (Доситејевог превода Езопових *Басни*, објављених у Лајпцигу 1788. године, и Вукове *Писменице српскога језика*, објављене у Бечу 1814. године), а да се и данас, почетком XXI вијека, попуњава његова грађа лексиком из савремених српских књижевних и стручних дјела – јасно је да је *Речник српскохрватског књижевног и народног језика* рјечник савременог језика, али ипак с обзиром на широк временски распон корпуса, он је у некој мјери попримио обресе историјског рјечника. Како би ово дјело сачувало језичку (лексичку) актуелност, у процесу израде екскерпција новијих и савремених извора попримила је плански карактер. Да Академијин речник буде и савремен и актуелан у довољној мјери, једно је од најважнијих начела у теоријско-методолошким поставкама његове израде. Па ипак, дуго је времена протекло од појаве 1. тома Академијиног речника до данас: временска перспектива грађе на којој почива овај том и најновији томови његови није иста. Сталним обнављањем грађе ствара се неравнотежа у Академијином речнику као цјелини. Лексичка актуелност првих томова унеколико се смањује. На тај начин *Речник српскохрватског књижевног и народног језика* дијели судбину свих лексикографских пројеката који предуго трају, наших и страних. Представа о лексичком фонду Академијина речника и биће потпунија уколико се усредсредимо на његов етапни развој.

У чувеној академској бесједи насловљеној као *Српска краљевска академија и негововање језика српског* (1888) Стојан Новаковић је засновао и потанко образложио идеју о потреби рада на великом описном рјечнику савременог српског језика. У бесједи је такође предочио и гледиште да се српска писана заоставштина од Доситеја Обрадовића, уз богату лексичку грађу која би била сабрана из народних умотворина, мора употпунити и лексиком преузетом из књижевних дјела савремених писаца: „Време је [...] да се почне радити на речнику народног

књижевног језика у колико је урађен и створен за досадашњих сто година књижевног живота [...] Колика и неисказана корист за писце, стилисте и мислиоце, ако би уз извесну реч могли видети њену употребу од Доситеја па до данашњих писаца; ако би могли прегледати њена значења како су била у употреби од почетка књижевности, па до данашњег дана“ (Новаковић 1888: 31–32). Новаковићев став о уносу савремене грађе темељио се на схватању језика као динамичког система подложног промјенама и губањима у свим сферама језичке стурктуре. Слично овом, и Јован Стејић је, као Новаковићев идејни претходник, својевремено развијао идеју о рјечнику савременог српског језика. И опет слично Новаковићу, мислио је на књижевност Доситејева доба и на књиге из прве половине XIX вијека као прави основ за опис савременог лексичког система: „еръ већъ имамо предъ собомъ – наглашавао је Стејић – плодове труда и искуства поєдины књижевника одъ читавога готово єдногъ вѣка“ (Стејић 1853: 3).

Најинтезивнији рад у погледу сакупљања лексичког блага за потребе Академијиног речника српског језика обављан је у периоду од 1899. године до почетка Првог свјетског рата под окриљем Лексикографског одсека. Како би се дошло до општег лексичког корпуса намијењеног за израду поменутога рјечника, рад је подразумијевао прибирање лексике из народа, ексцерпцију грађе из штампаних књижевних дјела, постојећих рјечника, часописа и листова. Када је посриједи назначени период, оријентације ради, нагласио бих како је у Лексикографском одсеку негдје око 1910. године било похрањено „нешто мање од милион и по“ листића (Грицкат 1996: 33). Та грађа повјерена је Момчилу Иванићу (секретару Лексикографског одсека) с циљем да се начини њен лексикографски пресјек. Иванићев оглед носи наслов *Срѣпски речник књижевнога и народнога језика њо маѣријалу Лексикографског одсека Срѣске Краљ. Академије* (1913). У уводном дијелу Иванић оглашава израду рјечника Српске академије као рјечника савременог или „садашњег књижевнога и народнога језика српскога“ (ОС 1913: V, предговор). Оглед је заснован на корпусу који је обухватио нешто старију и савремену грађу. У њему је обрађен нешто мањи број ријечи с почетним словима **б** и **в**. Како Иванићева огледна свеска није пружиала јасан концепт за израду будућег рјечника Српске академије, од Првог свјетског рата приступило се ексцерпцији нових извора. Ексцерпција и други видови допуна постојеће грађе имали су за циљ стварање што релевантнијег корпуса као основе за неки нови, бољи и систематичнији приказ чије би се остварење ослањало на Новаковићеве лексикографске погледе из-

ражене у поменутој посланици, а једноремено одражавао и савремена европска лексикографска схватања искристалисана у нашој науци о језику у првој половини XX вијека.

У новим државним и друштвеним околностима послје формирања Краљевине Југославије, грађа се (у периоду 1918–1941) надаље ширила обухватајући у све већој мјери и хрватске изворе, јер је са новом државном заједницом јачао и концепт заједничког српскохрватског језика. Одлучујућу улогу у процесу употпуњавања грађе и разраде новог концепта рјечника са двочланим (српскохрватским) именом имао је академик Александар Белић. Па ипак, усљед цијепања заједничке државе и формирања Независне државе Хрватске, те непомирљивих погледа на језик Срба и Хрвата, у Српској академији наука за вријеме Недићеве владе, приступило се изради нове огледне свеске с једночланим називом језика. Она носи наслов *Речник српскога књижевног и народног језика* (1944).¹⁴¹ У овој огледној свесци примењено је лингвистичко мерило у приступу и обради лексичке грађе. Основне контуре њене концепције (које је утврдио Радосав Бошковић с неколицином ближих сарадника) пресудно су утицале на даљи правац развоја и усавршавања концепције будућег Академијиног рјечника. Постоје несумњиви подаци да је грађа у међуратном периоду удвостручена, те да је премашила цифру од 3.000.000 листића (исп. Грицкат 1996: 33 и 46). Свеском су обухваћене одреднице у континуитету од ријечи **глава** до ријечи **гळे**. Грађа на којој се заснива поменута огледна свеска била је осавремењена, употпуњена лексиком из бројних дјела насталих у међуратном периоду, посебно лексиком из епохе реализма и књижевних праваца који су се у погледу поезике наслањали на главни ток реалистичке епохе. Тако обимна и уређена грађа имала је уочи Другог свјетског рата статус тзв. лексикографског архива,¹⁴² који је пружао могућност да се лексикографски уобличи исјечак актуелног језичког стања по савременим лексикографским мјерилима: „Огледна свеска обухвата [...] још и целокупну нашу књижевност од Доситеја до данас, све гране науке и технике, и

¹⁴¹ Појаву огледне свеске, наводи се у предговору, „не треба схватити као покушај да се смањи огромна заслуга великога Вука, него само као средство да се добије што јаснија слика о обиму и обиљу будућег речника Српске краљевске академије“ (ОС 1944, Предговор, стр. III).

¹⁴² Ријеч је, како то схвата Л. Згуста, о архивима с нарочитим устројством и посебним намјенама: „Такви архиви развијају се обично у вези са радом на великим, академским рјечницима и израстају у сталне институције које скупљају нове контексте, припремају нова издања првобитних рјечника, или скупљају грађу и планирају ове рјечнике изведене из првобитног пројекта“ (Zgusta 1991: 221).

уопште све гране народног и државног живота [...] Огледна свеска [је], у складу са грађом скупљеном у току минулих педесет година, исечак из речника српскога књижевног и народног језика, у главном онаквог како га је Стојан Новаковић замишљао још пре педесет и шест година“ (ОС 1944, Предговор, III–IV). Огледна свеска је – како то стоји у првој тачки њенога увода – инвентар ријечи књижевнога језика „говорнога, књижевничкога, без тако званих књижевничких „хапакса“ и тако званих или тако рђаво названих књижевничких актуализација“ (ОС 1944, Увод, тачка 1).

Обнова државне заједнице од 1945. године донијела је и нове погледе на заједнички језик. И поред постојања Огледне свеске из 1944. године (*Речник српскога књижевног и народног језика*), у поратним условима приступило се изради нове концепције под Белићевим руководством.¹⁴³ Разрађена и дотјерана, она се ипак у приличној мјери, превасходно по свом лингвистичком утемељењу, ослања на концепцију претходне огледне свеске. *Речник српскохрватског књижевног и народног језика* како је својевремено назван, „обухвата савремено речничко благо Срба и Хрвата [...] Он обухвата и традиционални језик свеколиког њиховог умног и материјалног развитка, изнесен у штампаним делима њиховим почевши од XIX в. до најновијег времена“ (Белић 1959: VII). Ближе речено, Речник Српске академије наука с првом књигом обухвата период од Доситеја и Вука до времена излажења књиге, чиме су и савремена издања, међуратна и поратна, постала дио тако широко замишљеног корпуса. Издања савремених писаца, савремени зборници и часописи, нова лексика са терена, обезбјеђивали су ону пријеко потребну актуелност, како би рјечник с тако великим временским распоном и тако моћним корпусом сачувао особености рјечника савременог језика. Та Белићева тежња испољила се и знатно раније, јер је он заиста схватио какав пресудан значај има савремена лексика за један рјечник који би морао да одражава савремени језички дух. У том погледу, он је својевремено инсистирао на новим изворима, новој грађи: „У речник књижевног и народног српскохрватског језика [...] морају ући све

¹⁴³ Заокрет изазван друштвено-језичким и другим околностима који је даљи рад усмјерио ка двочланом имену у називу (српскохрватски језик), М. Радовић-Тешић је својевремено предочила овако: „Започети посао мења свој основни профил стварањем Југославије и приближавањем српског и хрватског језика у заједнички књижевни језик широко засноване стандардизације. То су друштвено-историјске околности које су, из данашње перспективе посматрано, нажалост, промениле назив језика у наслову Речника; уместо *српског* (свакако и проширењем ексцерпираних лексике) добили смо речник *српскохрватског језика*“ (Радовић-Тешић 2009: 207).

речи које су се одомаћиле у књижевном језику нашем нове епохе. Као што сам већ истицао, нову епоху рачунам од Вука Караџића и илиризма; од старијих писаца треба да уђу само они који су се читали (на пр. Доситеј Обрадовић и др.) и у време после 1814–1818 год. на истоку или 1830–1836 на западу“ (Белић 1926: 120). Ту нужност на једном мјесту формулисао је као задатак: „да се стално увећава грађа из нових књига, а раније подвучене књиге стално испитују да ли су тачно подвучене“ (Белић 1959: XVII).

Већ у првој књизи *Речника српскохрватског књижевног и народног језика* (1959) водило се рачуна о савремености као једном од најважнијих лексикографских начела овога рјечника. Начело језичке (лексичке) актуелности остаће надаље његово трајно одређење: рјечник би надаље морао бити „првенствено речник савременог књижевног, одн. стандардног језика“ (Фекете 1993: 359). Од појаве прве књиге Речника САНУ уредништво настоји да поступно попуњава рјечнички фонд набавком и ексцерпцијом нових књига и часописа. Већ у другој књизи објављен је обимнији списак нових ексцерпираних дјела. То су књиге штампане у међувремену, до 1959. године. Међу њима је нпр. и Андрићева *Проклећа авлија* из 1954. године, нове енциклопедије (нпр. *Мала енциклопедија Просвјета*, 1959–1960), часописи (нпр. *Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор*, 1921–1938), али има и покоја старија публикација за коју је оцијењено како може да послужи за попуну извора (нпр. *Сѣнографске белешке Народне Скупишћине* из 1918). Тај тренд попуне извора предузиман с циљем општег осавремењивања грађе настављен је и касније како би Академијин речник, колико је то могуће и нужно, ишао у корак с временом. Разлози су једноставни: током припреме грађе ексцерпиран је велики број извора који временски прекривају читав XIX вијек, те бројна издања српске народне поезије од најстаријих времена надаље, уз ова и српске народне приповијетке и мале фолклорне форме. Такви извори одражавају извјесну старину у лексичком погледу, те на неки начин пријете да наткриле савремене лексичке слојеве. „Мешовити карактер овог дела – наводи Ирена Грицкат – дијалекатски и књижевни, понешто старински и потпуно осавремењени, није сметао у време израде првих томова, поготову зато што је тих година био издат Речник Матице српске и Матице хрватске, који је задовољио као савремено лексикографско дело без споменуте хибридности“ (Грицкат 2020: 500). Допуне извора наведене на почетку трећег тома Акаемијина речника (1965) нису биле тако замашне, али је њима проширен број дјела појединих писаца, посебно хрватских

(Мирослав Крлежа, Антун Густав Матош, Владимир Назор, Аугустин Ујевић). Обухватнија ексерпција хрватских извора била је у сагласности са савременом представом о српскохрватском као заједничком језику Срба и Хрвата. Допуне које су пратиле прве томове овдје се дају само као илустрација. Начело да Академијин речник (заснован на тако великом временском распону лексикографских извора) буде и савремен, подразумејевало је да се током рада систематично и плански прате нова издања савремених дјела и савремених писаца, стручних и других приручника. Само на тај начин постојећи лексички потенцијал био би прилежно обухваћен и припремљен за лексикографску обраду (исп. Фекете 1993: 29–30). С тим циљем у оквиру Академије оформљен је Одбор за Речник САНУ (1974) и даља брига о новим изворима и осавремењивању фонда Речника САНУ стављена је у његову надлежност.¹⁴⁴ С обзиром на чињеницу да се језик стално лексички шири, лексички увећава, значај нове, савремене грађе као показатеља лексичког бујања, схватан је као начело у свим фазама израде Академијиног речника. Руководећи се таквим схватањима, Одбор за Речник САНУ је одмах по завршетку рада на шестотомном *Речнику српскохрватскога књижевног језика* у Новом Саду добио је сагласност да се лексичка грађа на којој се он заснива као „унеколико млађа од Академијине“ (Фекете 1993: 29) прикључи постојећој Академијиној грађи. Послије завршене прве трећине, Михаило Стевановић је даљи рад на Речнику САНУ оцртао овако: „у току даље израде његове, која ће трајати још коју деценију, сабираће се и обрађивати новија и најновија грађа, и то ће, кад се заврши, бити Речник савременог језика наших нових књижевности, науке и осталих културних делатности“ (Стевановић 1983: VII).

Значајно мјесто у попуњавању рјечничког фонда имају дијалекатски рјечници, они старији и они новији. Дијалекатски рјечник је добар ако на ваљан начин одражава јасну, профилисану слику лексичке самосвојности датог дијалекта у одређеном синхронизмом пресеку. Дobar дијалекатски рјечник претпоставља, дакле, одређене захтјеве. Такве захтјеве својевремено је Митар Пешикан формулисао на следећи начин: „Јасно је да је један дијалекатски речник (говорим о речнику једног

¹⁴⁴ У Одбор су углавном улазили лингвисти и књижевници и он се повремено попуњава новим члановима. Од лингвиста и професора књижевности улазили су они најугледнији; од књижевника и таква имена као што су: Иво Андрић, Ерих Кош, Десанка Максимовић, Антоније Исаковић, Драгослав Михаиловић и др. (исп. Фекете 1993: 29). Њихова улога је била да процјењују и сугеришу Одбору која то дјела репрезентују савремени језички дух, који то савремени писци имају изразитији значај у обликовању савременог лексикона.

говора а не хетерогене дијалекатске зоне) слабо испунио захтеве своје гране науке ако не може пружити одговоре на разне лексичке упитнике, ако не може послужити за упоређење са другим дијалектом, за праћење лексичких разлика и изоглоса“ (Пешикан 1984: 126). Без сумње, такав је нпр. *Речник косовско-метохијског дијалекта* (1932–1935) Глише Елезовића. Готово цио тај рјечник инкорпорисан је у картотеку Речника САНУ. И новији дијалекатски рјечници, они обимнији и бољи, послужили су за попуну рјечничког фонда новом грађом, живом грађом, у датој средини актуелној у мањој или већој мјери. Колико год да је лексичка грађа у њима аутентична, забиљежена у савременом периоду развоја датога дијалекта или говора, она се ипак не слива у Речник Српске академије без остатка, већ се, водећи рачуна о репрезентативности лексичких јединица, врши адекватан избор. Овакав приступ дијалекатским рјечницима осмишљен је како Академијин речник не би попримио обиљежја дијалекатског рјечника, а да би опет, дакле с мјером, пружао релевантне податке о лексици датога говорног подручја. Међу савременим дијалекатским рјечницима по значају посебно се издваја двотомни *Ускочки речник* Милије Станића (Београд 1990–1991) с обиљем живе, аутентичне лексике махом словенског поријекла, или *Рјечник дубровачког говора* Михаила Бојанића и Растиславе Тривунац (Београд 2002) с обиљем адаптираних ријечи романског поријекла које живе у говору савременог Дубровника. Показало се такође да је и лексика са терена (прикупљана каткад узгред, нпр. уз дијалектолошка истраживања), непресушан извор рјечничког богаћења. У поратном периоду, посебно у новије вријеме, у Институт за српски језик САНУ приспјеле су збирке формираних лексикографа или лингвиста уопште, које су и те како обогатиле рјечнички фонд уносећи у њега ону својеврсну свјежу лексику карактеристичну за какво уже или шире подручје. У том погледу навео бих само велику и до краја уређену штапану збирку Раде Стијовић „Из лексике Васојевића“ (*Српски дијалектолошки зборник*, књ. XXXVI, Београд, 119–380), методолошки припремљену у складу са начелима на којима иначе почива методологија израде Речника САНУ, или велику рукописну збирку Слободана Реметића у којој је заступљена лексика из бројних пунктова Шумадије, оног дијела српске језичке територије што је неким случајем дотад остао недовољно заступљен у Академијиној картотеци.

Да би Академијин речник ипак сачувао дух рјечника савременог језика, ако већ није постављена граница са завршетком XX вијека, с новим дјелима савремених српских писаца и новом терминолошком

грађом (из извора штампаних у Заводу за уџбенике у Београду), морало се ући у XXI вијек. „Иако су деведесетих година 20. века – наводи М. Радовић-Тешић – од књижевног српскохрватског језика раслојавањем настали (политички) нови језици, заправо редакције српскохрватског језика [...] грађа која је до тада ушла у Академијин речник остаје (као баштина и српског народа) основица за израду даљих књига, али се неће даље попуњавати лексиком нових аутора који пишу другим језицима изван српског“ (Радовић-Тешић 2009: 207–208). Претходна констатација могла би да се сматра само једним од фактора који у новије вријеме озбиљно доводе у питање даљи рад на Академијином речнику с постојећим српскохрватским именом. Други фактор чини неадекватан сразмјер између српских и хрватских извора, густина екскерпираних ријечи,¹⁴⁵ као и општа доминација српске грађе у презентацији лексема или њихових значења (код ријечи словенског поријекла или страних ријечи које чине заједничко језичко наслеђе). Остали фактори су социolingвистичке, културолошке или политичке природе. Спрега наведених чинилаца као да данас води ка прерастању *Речника српскохрватског књижевног и народног језика* у рјечник с једночланим, српским именом у његовом називу. Уз постојеће изворе, корпус Академијиног речника (када је по сриједи литерарна грађа), обухватио је лексику из дјела савремених стваралаца, екаваца и јекаваца (азбучно гледано од Љубице Арсић и Анђелка Анушића до Јована Христића и Слободана Џунића). То је нови фонд који чини 60-ак углавном прозних и поетских дјела објављених у периоду 1989–2015. године. Само умножавање извора и сами творбени процеси с домаћим ријечима као основама (творба путем додавања афикса, настајање неочекиваних сложеница с основама нашег поријекла), као веома живи процеси у последњих неколико десетина година, додатно усложњавају лексикографски рад. Из најновије грађе навео бих лексеме с префиксом **пре-**, као примјер околиналне или сличне употребе ријечи.¹⁴⁶

¹⁴⁵ На овом мјесту желио бих да предочим само чињеницу која најилустративније говори о таквом односу: Даничићев превод *Старог завјешта* (1868) и Вуков превод *Новог завјешта* (1847) екскерпирани су тако густо да би и појединачно, а посебно скупа, могли представљати замашан лексикографски корпус довољан за израду засебног ауторског рјечника (данас у свијету постоје слични рјечници који обрађују лексику старозавјетних и новозавјетних текстова).

¹⁴⁶ Општедескриптивни рјечник обухвата и овакву лексику како би се показао какав тренд у развоју лексичког система: „Takav će гјеџник [општедескриптивни рјечник] težiti да zabilježi i okazionalne primjene pojedinih autora, arhaizme, dijalektizme“ (Zgusta 1991: 202).

прегенитални – Тако је, заправо, Пелегрино Едипа интерпретирао као прегениталног трауматизованог неуротичара (Сретен Петровић);

предестинирати – Њоме [Христовом личношћу] је предестиниран сам факт и сам процес свеопштег васкрсења (Јустин Поповић);

презлаћен – Јер нигде није више, него у Шпанији, ова 1992. година ишчекивана као чудо, као тријумф или у најмању руку славље, непрекинуто звецкање презлаћеним пезетама (Гордана Ћиријанић);

преиспољни – Момак је ушао и одмах почео да преде о Петрашину, о оном њиховом проповеднику, пророку ... о оној преиспољној луди (Добрило Ненадић);

прејемство – Смисао православног владања над временом ... састоји се ... у непрекидности јерархијског прејемства (Јустин Поповић);

прејестаствен – Кад се пробуди, кроз прозор цркву Ваведења пресвете Богородице види и попут крви црвена небеса, а све је то некако прејестаствено, у нека преже нас времена канда пребачено (Радован Бели Марковић).

Снажење оваквих процеса одавно је запазила Ирена Грицкат: „У последње време је оживела и творба лексике, путем афиксације (отуд убрзано обогаћивање секција са префиксима!), као и путем слагања основа у сложенице, при чему се нешто слободније заобилази чак и класични ‚вуковски дух‘. Као да се баш сада, у деценијама живог рада на Речнику Српске академије, отворио гејзир лексичког и семантичког богатства стандардног српскохрватског језика, који прети да се за тај Речник претвори у пандорину кутију“ (Грицкат 2020: 500). Још је уочљивији настанак великог броја изведеница с префиксом **анти-**. У Клајн-Шипкином *Великом речнику сѝраних речи и израза* (шесто издање, Нови Сад 2012) евидентирано је мноштво термина с префиксом **анти-** (махом стручних), који се данас, у савременом српском језику могу сматрати прилично устаљеним. Они нису забиљежени у првом тому Речника САНУ (1959):

антиалкохолизам, антибарбарус, антибиоза, антиген, антиглобализам, антиглобалист, антидепресив, антидрама, антиимперијализам, антиимперијалист, антиинтелектуализам, антиклерикалац, антиклерикализам, антикомунизам, антикомунист, антиконформизам, антикритика, антилиберализам, антимилитаризам, антимилитарист, антимонополизам, антипатриотизам, антирепубликанац, антироман, антитеатар, антитело, антиутопија, антифриз, антихерој.

Велики национални лексикографски подухвати који предуго трају стављени су пред задатак да прате савремене развојне тенденције у лексикону. Код таквих вишедеценијских пројеката, лексикон у савременом пресјеку није идентичан оном у почетној фази његове израде, што је сасвим разумљиво. *Речник српскохрватског књижевног и народног језика* у свакој фази своје израде показивао је такве тенденције. Али између фаза, колико год да се водило рачуна о лексичкој актуелности, између првих томова и оних последњих (који подразумевају и најновију грађу) уочљиве су разлике. Оне показују развој језика и његове мене.

ЕПОХА РЕАЛИЗМА И ЊЕН ЗНАЧАЈ У РАЗВОЈУ ЛЕКСИЧКОГ СИСТЕМА СРПСКОГ ЈЕЗИКА

У периоду потпуног процвата реализма као књижевног правца (дакле, тек крајем XIX вијека) српски језик је добио своју „књижевну архитектуру“ (Бошковић 1978: 189) и свој стални лексички фонд. Циљ овог поглавља је да укаже на значај појединих стваралаца епохе реализма чије се приповједачко дјело и њихов књижевни рад уопште данас препознају као носиоци тога фонда, као темељ за његово даљње усавршавање и гранање. Можда је зато, умјесто каквог увода, најбоље отпочети цитатом из једне расправе Радосава Бошковића насловљене као *Ђуро Даничић и књижевни језик наш* објављене давне 1947. године. У тој невеликој а веома садржајној расправи Бошковић је навео и ово: „Треба знати: књижевни језик није књижевни само зато што је језик књиге, језик писане речи; он је књижевни језик и зато, и нарочито зато, што има своју синтаксу, своје конструкције, своју структуру, своју физиономију. Класичан пример за ово пружа језик Марка Миљанова. То је још народни језик, још народски језик, још у малој мери књижевни језик: то је језик без организоване, синтаксички организоване, сложене реченице, без типичних књижевних свеза, без глаголских и апстрактних именица, без конструкција и обрта типичних за књижевни језик; без многочега што књижевни језик има и мора имати; то је – народни језик на папиру, у правом, а не фразеолошком смислу тога израза. Такав је, у извесном правцу, и Вуков језик у првим, а донекле и у доцнијим делима његовим; такав је и Његошев језик у оним случајевима у којима је тај језик израз моћнога црногорског колектива; такав је, опет у извесном правцу, и језик проте Матије Ненадовића“ (Бошковић 1978: 190).

У наведеном цитату било је ријечи о језику средишњих фигура епохе романтизма и предромантизма у чијим дјелима на овај или онај

начин провејавају књижевне особености које ће у пуној снази да се развију тек с епохом реализма. Било је ријечи о Марку Миљанову као писцу херојских анегдота (*Примјери чојсѣва и јунашѣва*), О Вуку и Проти Матији Ненадовићу као представницима тзв. устаничке прозе чије је дјело настало на традицији усменог народног приповиједања, односно на традицији народне епске поезије, када је о Његошу ријеч. Поезија епохе романтизма у тијесној је вези с народном усменом традицијом. И сам овај превасходно пјеснички књижевни правац није донио богзна колики замах у развоју језика уопште, иако су његови малобројни представници водили рачуна о грађењу језика и том истом језику давали књижевни правац. У развоју лексичког фонда романтизам је такође остао слабога даха, изузимајући књижевно дјело Лазе Костића, а у некој мјери и књижевни рад Јована Јовановића Змаја и уопште његово старање о изградњи и употпуњавању лексичког фонда српског језика. Лаза Костић као највећи пјесник српског романтизма начинио је велики помак у схватању и примјени језичких средстава, између осталих и на плану лексичког система. Костић је имао истанчан осјећај за ријеч, за њен значењски и граматички аспект, за језик уопште. То несумњиво најбоље показују Костићеве допуне Вуковом *Српском рјечнику*, а надасве његова *Књига о Змају* (1902), у којој су поједини сегменти посвећени неким лексичким слабостима и непримјереностима Змајеве поезије. Како год да се узме, сав у служби друштвеног препорода и потврђивања националног идентитета, романтизам као правац је у погледу употребе језичких могућности остао некако скучен, између осталог и зато што је био превасходно пјеснички правац, па према томе и недовољно прикладан за употребу оних изражајних средстава којима далеко боље погодују обухватније жанровске форме, какве су приповијетка и роман.

Тек с епохом реализма српска књижевност је ушла у период у којем доминира управо овај жанр. Сеоска приповијетка и роман пружили су могућност писцима да у оквирима нове поетике искажу свој књижевни дар, да у наративне токове својих дјела призову сво језичко обиље из књижевног наслеђа, из савременог и стварног живота. Ту није ријеч само о лексици карактеристичној за крај одакле стваралац потиче, већ и о другим видовима језичке материје какви су клишеи, устаљене конструкције, изрази или поређења какви живе у датом дијалекту или говору, па и цјелокупном оном књижевном наслеђу што стоји иза епохе реализма, у усменој књижевној баштини и књижевности устаничке прозе, предромантизму и романтизму, који стоје у основици развоја српског књижевног језика новијег доба. Сеоска приповијетка и роман

као основне и надасве широке наративне форме епохе реализма омогућавали су писцима да понире у свој језик који је у начелу имао фолклорну основицу, али и да тај исти језик граде, изграђују, дотјерују у својим дјелима, да га чине разумљивим, јасним и богатим, уопште удешеним тако да је као средство комуникације способан да изнесе сав свијет њихових књижевних замисли и њихова књижевна настојања.

Имајући у виду општи идеал књижевног језика као визију, аутори епохе реализма су и сами били градитељи тога језика, али сваки на свој особен начин, редовито полазећи од савременог језичког стања своје средине. Неки од њих давали су и језичке поуке, одређивали правилност употребе или разјашњавали творбено-семантички аспект појединих лексичких јединица које су им се чиниле језички занимљиве.¹⁴⁷ Савремено језичко стање, међу различитим срединама одакле писци потичу, није се сводило само на разлике у лексици, већ је подразумијевало и разлике морфолошког па и синтаксичког карактера, подразумијевало је нешто другачију синонимију, фразеологију и поређења, нешто другачији лексички систем, нешто другачији језик уопште. Говорећи о Вуку Караџићу у једној краћој расправи, Радосав Бошковић је у том погледу навео следеће: „Он [Вук] је видео сву лексичку расцепканост наше језичке територије – њему је било потпуно јасно да језик Дубровника није исто што и језик Црне Горе, да је језик србијанске и босанске чаршије нешто друго него језик србијанског и босанског села, да је језик Војводине, нарочито градова Војводине, нешто треће“ (Бошковић 1978: 188).

С провинцијалном лексиком из постојећих збирки Академијина лексичког фонда у тијесној је вези и лексика ексцерпирана из дјела бројних писаца, посебно писаца епохе реализма (Ј. Игњатовића и С. Сремца, Ј. Веселиновића и Л. Лазаревића, И. Ћипика и П. Кочића – да призовемо имена тек неких од њих), чије књижевно дјело пружа обилну лексичку грађу, књижевну и провинцијалну, а она на извјестан начин свједочи о дијалекатским особеностима пишчевих завичаја (гласовним, обличким и творбеним, фразеолошким). Ова лексика међусобно се прожима, преклапа, допуњује с лексиком из збирки народних ријечи.

¹⁴⁷ Тако је нпр. Симо Матавуљ у листу Нова Зета (год. 1889, стр. 196–197) под општим насловом „Враћајмо народне ријечи на своје мјесто“, и са данашњег аспекта гледано доста зналачки разјашњавао творбени аспект или ваљаност употребе неких ријечи које су се јављале у текстовима онога времена. Међу њима су: **десечар**, **официр** (**официр**, **овицер**, **вицер**), **великосудија** итд. Тако нпр. за ријеч **великосудија** Матавуљ наводи: „те ријечи нема у Вукову Рјечнику, нити у народном говору, нити закони српскога језика допуштају да се ријеч може сложити од придјева *велико* и од које *именице*“.

Изузетно богатство Академијина лексичког фонда, између осталог, резултат је те и такве комплементарности.

Реализам као књижевни правац преовлађује у последње три деценије XIX вијека, „у време када је класично доба реализма у развијеним европским књижевностима већ било прошло, а наставља се у нешто измењеном облику у прозном стварању прве деценије XX столећа“ (Деретић 1983: 362). У духу реалистичке поезике, његови представници су настојали да у свом књижевном штиву вјерно дочарају живот, породичне и друштвене односе, схватања и обичаје, да дају реалистичне представе предјела, села и вароши, да у говорне пасаже својих ликова унесу што вјерније особености говора карактеристичног за поједине крајеве или за поједине сталеже варошких средина. „Различити друштвени, културни, дијалекатски па и етнички карактер покрајина у којима живе Срби помешани са другима сродним и несродним народима [...] условили су велику разноликост у нашој реалистичкој прози, разноликост која је долазила до израза на свим њеним плановима: тематици, ликовима, амбијенту, језику и стилу“ (Деретић 1983: 364). У књижевности реализма регионална тематика доспијева у први план, а с њом и провинцијалне ријечи, веома често у свом дијалекатском руху. Лексика садржана у прозним формама епохе реализма, сасвим слободно речено, фундаментална је основица за опис лексичког система српског језика. То у доброј мјери показује лексички свијет Матичина речника, а посебно Академијина речника српског (српскохрватског) језика. Све оно што су у лексичком погледу донијели познији правци у српској књижевности, савремени живот уопште, чини само осавремењивање лексикона, извјесну надградњу оног што су на видјело изнијели представници епохе реализма. С епохом реализма ширио се опсег лексичког система српског језика, али провинцијализми нису једино језичко средство карактеристично за његово ширење. И лексика друге природе и другачијег поријекла представљала је фактор ширења и уобличавања српског лексикона у посљедњим деценијама XIX вијека. То најбоље показује књижевно дјело важнијих представника епохе реализма, надасве проза Лазе Лазаревића или Стевана Сремца. „Од писца средине и друге половине XIX века, пред које се поставио задатак заснивања новог књижевног језика на начелима Вукове реформе“ Егон Фекете (међу другим дјелатницима из Војводине и Србије) наводи прозаисте: Јаков Игњатовић, Богобој Атанацковић, Ђура Јакшић, Љубомир Ненадовић, Милан Милићевић, Милован Глишић, Лаза Лазаревић, Јанко Веселиновић (Фекете 1984: 88). О језику Стевана Сремца желимо

да дамо само скицу, да би се нешто детаљније задржали на лексички Лазаревићевих приповједака.

Језик **Стевана Сремца** (1855–1906) када се у цјелини гледа „је језик оновременог стандарда“ (Остојић 1998: 147), језик с елементима старије књижевне баштине и наддијалекатским обиљежјима, иако је његово дјело у знатној мјери прожето дијалекатским материјалом, нагласе у лексичко-синтаксичком и морфолошком погледу. Како Сремац дочарава догађаје из двију битно различитих култура, и дијалекатска грађа је битно различита идући од дјела до дјела. У дјелу *Пој Тира и њој Сјира* тематика је усредсређена на војвођанску средину и њену варошку културу, те се овамо јављају дијалекатски облици карактеристични за ту средину; у *Ивковој слави* писац обрађује истинити догађај из живота нишке чаршије с краја XIX вијека, те дјело обилује дијалекатском грађом карактеристичном за јужноморавске говоре. Сремчево књижевно дјело проткано је бројним конструкцијама карактеристичним за различите друштвене слојеве, па је овдје ријеч о језику „који има живу везу с урбанизованим говором градске средине“ (Остојић 1998: 148). Приповједачко дјело Стевана Сремца карактеристично је и по бројним лексемама страног поријекла: *Ивкова слава* по турцизмима (овамо се дочарава вријеме које је претходило повлачењу Турака из јужних српских градова); *Пој Тира и њој Сјира* по лексички мађарског и њемачког поријекла која је у Војводству била нарочито актуелна у XIX вијеку, па према томе и на његовом самом крају, кад пада Сремчев стваралачки рад. У наведеним дјелима (овим и другим), очигледна је снажна тежња да се књижевнојезички материјал обликује у складу са захтјевима Вукове „опћените правилности“ као начела, те се Сремац као писац класичног реализма данас с правом сврстава међу значајне градитеље савременог српског језика свога времена.

На почетку скице о Лазаревићевом језику, рећи ћемо тек толико да је **Лаза Лазаревић** (1851–1891) у почетку био присталица схватања Светозара Марковића, али је касније напустио социјалистичка увјерења и окренуо се либералима, „и до краја живота развијао се у духу европеизованог српског традиционализма“ (Деретић 1983: 382). У оцјенама књижевних критичара и историчара књижевности редовно се наглашава да је Лазаревићев језик лијеп и чист, снажан и богат, и та оцјена у књижевној критици и историографији прати његово књижевно дјело као трајно обиљежје. Такве језичке особености Лазаревићеве прозе осјетио је историчар Љубомир Јовановић непосредно после пишчеве смрти. У обимном предговору за прво издање Лазаревићевих приповје-

дака навео је: „Још једну лепоту даје свим овим радовима српски језик, богат, чист, правилан [...] С тога његови списи чине оне ретке књиге које и читаоцима и науци пружају, без мало савршене, обрасце књижевнога језика српскога“ (Јовановић 1898: XL). Пишући о приповједачком дјелу Лазе Лазаревића, Велибор Глигорић је, између осталог, навео и следеће: „Лазаревић је поклањао велику пажњу језику у својим приповеткама. Он је био из краја у коме се лепо и чисто говорило. Када је писао приповетке са мотивима из сеоског живота, чувао се да му језик с једне стране не буде много фолклоран, с друге стране да се не повароши и тиме се не удаљи од оне средине и од оних људи о којима је у приповеткама реч, да не изгуби од онога националног духовног обележја о коме говори Недић. Чувао се китњастог стила, као и оног књишког у коме се била задржала избледела терминологија романтизма. Волео је реч из народа, једру и пуну живота. И у гајењу језика осећа се Лазаревићева верност традицијама, мада се, с друге стране, и овим путем назире перспектива модернијег савременијег духа који добија српска реалистичка књижевност Лазаревићевом прозом“ (Глигорић 1954: 179).

Лаза Лазаревић је један од твораца српског књижевног језика. Тематска сложеност и стилска слојевитост његовог књижевног дјела захтијевали су да у избору језичких средстава буде веома обазрив, да у креирању својих ликова, дочаравању приповједачке атмосфере, обликовању дијалога итд., води брига о језику и стилу, превасходно у погледу избора лексичких средстава. Његов језик сматра се узорним књижевним језиком његовога времена, и не само узорним: „Лазаревић је творац српске психолошке приповетке и један од најбољих стилиста у историји наше прозе“ (Деретић 1983: 386). Лазаревић је као стваралац надишао локалне језичке особености свога краја и свој језик унеколико приближио језику карактеристичном за Београд, за београдски стил. То је било и опште обиљежје прозних писаца друге половине XIX вијека, обиљежје о којем је А. Белић својевремено навео: „Тачно је да су сви индивидуални језици књижевника дошљака, којих је било и из најудаљенијих крајева [...] – добијали београдску боју; али су они уносили, као што је већ речено, у општу творницу београдског језика и нове елементе. Све то заједно давало је нове могућности за језичко стварање, савијање, ширење, сабијање и најразличније кројење онога тананог ткива које сваки језик претставља. Све је то појачавало поменућу слободу стварања, у границама народног духа, и давало извесну лакоћу и окретност књижевног стила различних претставника београдскога језика“ (Белић 1934: 197).

Језик Лазаревићевих приповиједака носи у себи пуно елемената поцерског говора, надасве у лексици и фразеологији, али је то језик унеколико „побеограђен“ – како се о њему изразио Александар Белић пишући о тзв. београдском стилу (исп. Белић 1934: 195). Лазаревићев језик „типичан [је] за ону фазу у развоју нашег уметничког прозног израза када народни језик наш налази подесне уметничке форме, чија је вредност несумњиво висока, да се у њих излије“ (Николић 1967: 63). Овдје не бих да се начиње питање шта чини Лазаревићев књижевни фонд, шта чини приповједачев општи допринос развоју тога фонда, шта одликује значењске и друге односе међу лексичким јединицама у оквирима његовог фонда итд., јер би разматрање таквих питања подразумевало монографски приступ (као што је то показао нпр. Ж. Станојчић (Станојчић 1973) бавећи се синтагматским односима у Лазаревићевом дјелу. Овдје бих само да се предоче (опет у виду скице) поједини сегменти Лазаревићеве лексике која код њега фигурира уз онај општи, мање-више устаљени лексички фонд.¹⁴⁸

а. При дочаравању друштвених и историјских прилика, карактерних одлика ликова, догађаја и дешавања карактеристичних за дато временско раздобље, Лазаревићево дјело одликују застарјеле форме лексике (архаизме, историзме, старокњижевне ријечи):

измежду: Измежду нас два рождена брата.

попечитељ: честитала је и желела да буде „председатељ, и начелник, и попечитељ“;

спахилук: Цијело је село било попов спахилук;

катана: Добар кочијаш по доктора, а добар катана по владику!;

оканик: ако не попијеш на душак оканик;

утија: Вучку дадоше да угреје утију;

физикус: Јоца убрзо затим доби место физикуса;

јего (у изразу **преко јего**): Озбиљан преко јего, па само заповеда;

добродетељ: „највећа добродетељ је бити истинољубив“;

обредословије: А знаш ли како ваља правило службе и „обредословије“?.

крвотеченије: па стаде читати „молитву од крвотеченија“.

¹⁴⁸ Један број примјера узет је из дјела *Приповијетке Л. К. Лазаревића* (свеска прва), Српска штампарија у Загребу, Београд–Загреб 1898, други је посредно преузет из монографије Н. Вуловић *Лексика у приповијеткама Лазе К. Лазаревића*, посебно из одјелка који се односи на рјечник (Вуловић 2010).

б. Како је Лазаревићево приповиједање засновано на народној основици, говору бивше Шабачке нахије, сасвим је очекивано да се у његовом дјелу јавља замашан број покрајинских ријечи (највећи број њих посвједочен је у монографији Берислава Николића, *Мачванкси говор*, СДЗБ XVI, Београд). Овдје ћемо навести покоју, тек као илустрацију:

бон (= тужан): иза њега као да види боно и бледо Вертерово лице;

изјерити се: Точкови су се били изјерили.

једвини (у изразу **на једвине јаде**): На једвине јаде могадијаше она са својих педесет и осам година скухати ручка и опрати кошуља;

кевиљ (= балавац): још кад је био кевил;

мањ речца: Мањ по томе што још игра крајцара?

минцаћ: Читав дукат даде манастиру, баш минцаћ у тас, трак!

нуто (обично са партикулом -де = гле, ево): Нутоде! – рече Видак;

чеперак (= мјера за дужину, педаљ): вампири су чекали да се минутна саказљка на сахату помакне за један чеперак;

в. Међу ријечима страногa поријекла турцизми чине најдоминантнији слој. Ипак, бројне су ријечи и другачијег поријекла (њемачког, француског, мађарског итд.) с различитим степеном адаптације.¹⁴⁹

ајдамак: виче на волове и дере ајдамаком;

анасана (= до ђавола): анасана, мислио сам, та то ја морам једном свршити;

бадија: Јешица лупи главом о бадију;

белензука: Па је л' ти казала да си јој украла белензуку?

бош прид. непром. (у изразу **бош посла**): Бош посла! У народу се не може ништа учинити;

илицар: И Мојсило илицар цеди лимун и струже со с кифле у базен;

јаваш: Стооој! Јаваш! – вичеш ти;

пачалук: па широки пачалуци прекрили до пола ногу;

¹⁴⁹ Било би занимљиво такође утврдити у коликој мјери изрази, склопиви, сентенце и сл. из страних језика имају удјела у профилисању Лазаревићевих ликова. Страни елементи, надасве њемачки, посебно су изражени у приповијести *Швабица* (нпр. „Die Hunde haben noch immer die Jacke nicht voll“, каже Макс мислећи на Французе као противнике).

пусат: место политичких новина у шпагу, носили [су] пусат за пасом.

Језик књижевног дјела Лазе Лазаревића има своју књижевну форму; то је можда најуспјелије остварена индивидуална форма књижевног језика у оној основној фази српског реализма када је он као књижевни правац доживљавао своју зрелост. Лазаревић је несумњиво надишао завичајне дијалекатске особености. Његово књижевно дјело у завидној мјери се одликује „и хиперграматичношћу“ у бројним сферама употребе језичке грађе: „констатација о последњем значи само интеграцију два чиниоца Лазаревићевог језика као језика епохе друге половине XIX века – народне (дијалекатске) основе и формираног књижевног језика београдске средине“ (Станојчић 1973: 6). У погледу лексичког репертоара, оправдано се може рећи да је Лазаревић помјерио дотадашње границе употребе ових или оних језичких форми. Стилиста какав је био, приповједач који је српску приповијетку у књижевном и поетичком погледу уздигао на ниво репрезентативних књижевних остварења, Лазаревић је као изузетно даровит приповједач зналачки користио све оно што му је језик XIX вијека могао да пружи: књижевну лексику која је довољно очврсла у књижевности реализма и епохи која му је претходила, језичке обрасце своје средине (с већим бројем туђица и ријечи ужег локалног карактера), лексику страног поријекла која се на овај или онај начин адаптирала у књижевном језику Лазаревићева времена, евокативне форме у казивању и изражавању, лексику која показује какав вид застарјелости (архаизме, историзме, ријечи карактеристичне за старије фазе у развоју српског језика) – али је све то користио с мјером и с осјећањем посебне финоће, „потврђујући [тако] ... велику творачку улогу у стварању нашег савременог књижевног језика и интелектуалног, образовног стила“ (Вуловић 2010: 54). Обдарен изузетним градитељским способностима и истанчаним осјећајем за језик, Лаза Лазаревић је зналачки његовао књижевнојезички израз. Могло би се закључити да је тако творачки настројен имао пред собом сасвим јасну представу о лексичком систему српског језика и односима међу његовим чиниоцима, представу о творбеним моделима и законима, представу о лексичко-синтаксичким могућностима. Стварајући слике, изражавајући осјећања и односе међу ликовима, дочаравајући дух средине и времена о којем пише, увјерљив, жив, снажан и сугестиван као приповједач, Лаза Лазаревић је у свом невеликом прозном опусу (од посмртно објављене

приповијетке *Швабица* наовамо), истински градио књижевни језик српски и ширио његове перспективе.¹⁵⁰

Као правац у српској књижевности реализам је имао изузетну улогу у развоју лексичког система српског језика, у обликовању лексичког фонда и ширењу његовог распона, уопште у стварању оне језичке подлоге која ће послје епохе реализма послужити јачању функционалне способности лексичког система у савременом књижевнојезичком и комуникативном амбијенту. Епоха реализма је изнијела пред наше видјело сав онај стварни лексички свијет из различитих области српског етничког и језичког простора,¹⁵¹ све оне ријечи које су на овај или онај начин активирани и уведене у књижевна штива. Зато је реализам у српској књижевности онај широко засновани темељ, на којем ће у потоњим епохама да се грана и усавршава језички систем у сваком, а надасве лексичком смислу.

РИЈЕЧИ С ПЕРИФЕРИЈЕ ЛЕКСИЧКОГ СИСТЕМА – ЗАСТУПЉЕНОСТ И ОДНОС ПРЕМА ЊИМА У АКАДЕМИЈИНОМ РЕЧНИКУ

Лексички систем једног језика схваћен у најширем смислу обухватао би цјелокупан лексички фонд, дакле, његову основну, базичну лексику, његову фразеологију, терминологију (народну и стручну), али и лексику с периферије лексичког система. Што је лексичка грађа шира и потпунија, што су боље разрађени механизми који служе за успостављање лексичко-семантичких веза и односа – то је опис лексикона темељитији, то је и рјечник датог језика обухватнији и бољи, те може да пружи поуздане основе за нова лексиколошка и слична проучавања, за успостављање и утврђивање теоријских језичких претпоставки или за њихову надградњу, па и за оповргавање већ постојећих.

Лексика с периферије лексичког система у рјечницима описног типа не мора обавезно да се лексикографски представља, или не мора да се представља у цјелини. Од замисли како велики описни рјечник једног језика треба да изгледа, од његове концепције и прикупљене језичке грађе, зависи у коликој мјери би лексичка периферија могла да улази у такав рјечник. Засад нисам системски упоређивао шта поједи-

¹⁵⁰ „У његовом делу – навео је Скерлић – има толико уметничке лепоте и списатељске вештине, толико склада и осећања мере, толико форме и стила, да у њему треба гледати човека који је на европску висину подигао српску приповетку“ (Скерлић 1912: 218).

¹⁵¹ „Најлакше се усваја реч – тврди М. Пешикан – која спонтано настаје на разним местима и спонтано добија исти облик“ (Пешикан 1970: 120).

ни рјечници из словенског свијета обухватају у томе погледу.¹⁵² Зато ћу да се усредсредим на *Речник српскохрватског књижевног и народног језика* (1959–) и његову грађу, у настојању да опцртам мјесто имена, презимена и топонима као лексичких слојева с периферије лексичког система српског (српскохрватског) језика, повлачећи повремено паралеле са стањем у другим рјечницима или лексикографским издањима. Наравно, то нису једине категорије ријечи с лексичке периферије. Има и других група лексичких јединица на рубу лексичког система, као што су имена домаћих животиња (која су у приличној мјери заступљена у Речнику САНУ), нпр. **пйрга** (кокошка, крава, овца, пас), **планйнка** (овца, крава, коза), **плавица** (крава, кобила, коза), **побвјка** (овца или крава повијених рогова); називи народних обредних или црквених празника: **Очеви**, **Панађур**, **Пантелијевдан**, **Патерице**, **Покрижак**, **Покрвџа**, **Покровица** итд.; ријечи из народних загонетки и бројаница:¹⁵³ **петрушан**,¹⁵⁴ **пйпавица**, **пйрипйс** итд. или сличних фолклорних форми, уопште ријечи без правог семантичког садржаја, ријечи тамнога постања, како је то својевремено називао Новаковић. На периферији су и сви видови застарјелих ријечи, новостворене и њима блиске ријечи, а можда и још понешто. Пред улогу описног рјечника могу се поставити веома опсежни захтјеви: „да исцрпно покаже мање-више све лексичке категорије, да што је могуће богатије пружи све мноштво речи једнога језика и њихова значења [...] Овакав речник стручњацима (лингвистима) треба да послужи као богата подлога за најразличитија проучавања речи, њихових категорија и њихове судбине, свих елемената структуре лексичког фонда“ (Пешикан 1970: 152–153). Нове концепције Академијиног речника на овај или онај начин обухватиле су ономастичку грађу. Огледна свеска из 1944. године (*Речник српскога књижевног и народног језика*, огледна свеска) таквој грађи даје веома запажено мјесто. Онамо се наводе презимена **Главановић**, **Главоња**,

¹⁵² Рјечник нпр. бугарске Академије (*Речник на българския език*, 1977–) не даје ономастичку грађу. *Рјечник хрватскога или српскога језика* Југославенске академије знаности и умјетности, као превасходно историјски рјечник, обухватио је ономастичку грађу, тј. имена и презимена посвједочена у корпусу припремљеном за овај рјечник, а надасве замашан број топонима са штокавског терена.

¹⁵³ „У погледу речи из бројаница и загонетки међу ауторима Речника било је доста колебања да ли да се унесе. Пок. проф. Александар Белић изричито се залагао за њихово уношење у време кад се о том одлучивало, имајући на уму могућност да би се у некој од њих сачувао неки траг који би био од значаја за проучавање порекла речи и историје језика“ (Пешикан 1970: 155).

¹⁵⁴ „Петар, Петар, петрушан / Меће дупе на нишан / Те га гађа капетан“ (Јован Миодраговић, *Речник САНУ*, под **Петрушан**).

Главоњић, Глѡвѡр итд., или имена мјеста: **Глѡвѡј, Главѡнац, Глѡвање** итд. У старом српском именослову, као што то показује именик Милице Грковић, постојала су имена с мотивном ријечју **глава: Глава, Глават и Главеш** (Грковић 1977: 64).

Обимна ономастичка грађа нашла је своје мјесто у духу претходне концепције и у савременој концепцији Речника САНУ. Од првога тома наовамо лична имена (уз покоји псеудоним) и презимена уносе се у оној мјери у којој то омогућују релевантни рјечнички извори и замишљени опсег Академијиног речника. У уводу штампаном пред првим томом овога рјечника (у одјелјку назначеном као *Напомене о обради текста речника*, стр. XXXIII), оквирно се одређује однос према ономастичкој грађи: „Овај Речник не може обухватити цео ономастикон (имена, презимена и сл.) ни топомастикон (географска имена), јер би то знатно увећало његов обим; зато се мора вршити избор, да се покажу углавном лексичке особине и главне категорије образовања код тих речи“. Ономастичка грађа овога рјечника обрађује се на један типизирани начин карактеристичан за описне рјечнике. Осврћући се на обраду ономастичке грађе у описним рјечницима, Ладислав Згуста у виду опаске наводи: „Ako leksikograf odluči da izbjegne bilo kakve enciklopedijske elemente, moguće je obrađivati vlastita imena na jedan uopšteniji način: u tom slučaju, dovoljno je navesti samo njihovu funkciju (npr. muško ime; prezime; ime mjesta i sl.“ (Zgusta 1991: 113).

*Лична имена и презимена у Академијином речнику
и српски антропонимијски фонд*

Академијин речник као рјечник савременог језика прилично исцрпно обухвата српска (српска и хрватска), а у некој мјери и муслиманска мушка и женска имена. Начело које се спроводи при уносу имена идентитетске је природе – то мора да буде право, стварно име, постојеће име посвједочено у релевантном извору. Креације писаца у томе погледу не сматрају се релевантним лексичким јединицама, колико год да су такве јединице у творбено-семантичком погледу уклопљене у наш антропонимијски систем. У вези с тим, *Упутства за израду Речника* сасвим су јасна: „У Речник се уносе сва имена домаћег порекла, а од страних имена она која су одомаћена (у ограниченим размерима)“ (Упутства, тачка 222). Имена унесена у Академијин речник јесу имена из савременог ономастикона, из извора (етнографских и других) који временски обухватају XIX и XX вијек. „Фонд личних имена један је од делова,

елемената општег лексичког фонда, на сличан начин присутан у језичком осећању и језичком наслеђу као и речи неке апелативне категорије. Властита имена у многим елементима показују узајамност са апелативима и често се иста морфолошка, акценатска, па и семантичка категорија наставља у једном и у другом фонду“ (Пешикан 1970: 1556–156). Потреба да се у овом рјечнику изрази савремено језичко стање видљива је и у овој сфери лексикона. Тако је у овом рјечнику с компонентом **бог** (с основама *бог-*, *бож-*) обухваћен немали број мушких и женских личних имена код којих се очитују различити видови образовања:¹⁵⁵

а. једночлана имена (настала суфиксацијом): **Бђгиња, Бђгић, Бђгица, Бђгиша, Бђгоје, Бђгѓн, Бђжан, Бђжика, Бђжйн, Бђжина, Бђжићко, Бђжана, Бђжѓнка.**

б. двочлана имена: **Бђгдѓн, Бђгобђј, Бђгомѓр Бђгосав, Бђжидѓр; Бђгдана, Бђгдѓнка, Бђгосава, Бђжидѓрка, Бђжица.**

в. хипокористичке форме: **Бђгде, Бђда** (: Богдан, Божидар, Слободан), **Бђжа, Бђжица, Бђжо; Бђжа** (: Божана).

Свједоци смо како су ова имена данас ријеткост, изузимајући теко она што су одувјек била активна и систему именовања, па и данас, нпр. **Бђгдѓн, Бђгдана, Бђжана**, а уз ова и ријетко које још с основинском ријечју **бог**. Управо овакви антропонимијски факти показатељ су да се систем именовања у српској средини мијења, да превире, да се нека имена губе, друга се актуализују, а трећа тек рађају и тако уобличавају стање карактеристично за неки временски пресјек. Ово се свакако односи и на механизме творбе. Некад су била актуелна имена са суфиксима *-ић* или *-ич*, а данас се спорадично јављају, нпр. **Богић, Драгић, Милић, Радич** (Грковић 1977),¹⁵⁶ или са суфиксом *-ихна*: **Божихна, Будихна, Војихна, Јовихна, Перихна** (Грковић 1977). Да је именослов подложен промје-

¹⁵⁵ „Sa stanovišta oblika – наводи Валентин Путанец – osobno se ime može proučavati kao monoleksem (mononim), dvočlano ime, nadimak, aloglotno ime, pomodno ime, kao kratica-ime (hipokoristik), kao izvedeno ime“ (Putanec 1976: IX). Као монолексемна имена Путанец наводи нпр. **Вук, Паун, Орао, Роб** итд. и за њих назначује да потичу „iz preindoevropskog doba“; као двочлана имена из древне хрватске прошлости Путанец наводи: **Беридруг, Беригој, Берислав, Беривој** итд.; за помодна: **Олег, Игор, Свен, Инге, Ингеборг** итд. (Putanec 1976: IX–X).

¹⁵⁶ Тако Томислав Маретић наводи незнатан број личних имена на *-ич* из Вукове, Даничићеве, Новаковићеве и друге грађе: **Годич, Радич, Рајич, Стојич**, те неколицину других имена која се поуздано могу реконструисати из презимена патронимијског поријекла: ***Богдич** (: Богдичевић), ***Бранич** (: Браничевић), ***Добрич** (: Добричевић), ***Драгич** (: Драгичевић) итд. (исп. Maretić 1886, Rad JAZU, књ. LXXXII: 108–109).

нама, давно је уочио и Вук Караџић. У предговору *Мале њросїонародне славлено-сербске ѣјеснарице* (1814), дубоко осјећајући превирања у српској културној историји, он износи сљедеће запажање: „По горе именованим мјестима и по Ресави јошт су Сербљи налик на старе Сербље: и међу њима се јошт чую наша лиепа Славлено-Сербска имена“. Вук је налазио за сходно да и такву лексичку грађу уврсти у *Срїски рјечник*.¹⁵⁷ Без такве лексике сваки потпунији рјечник описног типа (а и Вуков лексикон стоји у прочељу српске описне лексикографије), био би мањкав, надасве када су посриједи везе и односи међу лексичким јединицама, нпр. оним у које ступају лексеме из основног фонда с лексичком грађом с периферије лексичког система, те лексичке јединице с периферије међу собом (нпр. лична имена с презименима итд.).

Ипак, да се још мало вратимо на имена у Речнику САНУ. У овом рјечнику обухватају се важнија имена код Срба. У њему се, дакле, даје један индекс савремених или новијих имена. Даље рашчлањивање и анализа назначеног индекса могли би да дају занимљиве резултате о творбеном потенцијалу савременог антропономастикона, о мотивационим основама и његовим семантичким особеностима, о именотворству уопште (ако сам слободан да употребим овај термин),¹⁵⁸ о културолошким факторима који утичу на развој система именовања код нас. Методолошки поступци у Академијиним речнику налажу да се уз одређено име да знака какво је то име (мушко или женско), и то се у начелу чини за највећи број семантички прозирних имена. Али методологија израде даје могућност и за одређена појашњења која се уносе после назнаке да је то име. Та појашњења су обично просто испоређење са обичнијим именима са истом творбеном основом. Такво упућивање дато је нпр. уз имена **Бѣлан** и **Бјѣлан** како би се (с обзиром на

¹⁵⁷ Тако нпр. под именом **Вујаш** у Вуковом приповједачком маниру стоји: „Приповиједа се да је некакав Вујаш имао кућу негдје између Мучња и Јавора, па га све Турци биједили које за што и глобљавали, а кад му се већ досади онда рече: Јаох Мучњу, мучан ти си! О Јаворе, јадан ти си! | Да падну кускуни с неба, | Вујашу би се о врату објесили“ (Вук). Ова анегдота о Вујашу увелико надилази голи факат о постојању тога имена. Она пружа и неке етнолингвистичке информације и информације битне за сам систем именовања код Срба: а) да се име **Вујаш** у погледу географског одређења везује за југозападну Србију; б) да је име карактеристично за вуковски или предвуковски период; в) да спада у скупину имена с основом *Вуј-* (**Вујадин**, **Вујак**, **Вујица**, **Вујош** итд.); г) да се творбено уклапа у скупину имена (с хипокористиком као основом) изведених суфиксом *-аш* (**Вукаш**, **Драгаш**, **Ђураш**, **Јоваш**, **Милаш** итд.).

¹⁵⁸ Именотворство (рус. имятворчество, njem. Namensschöpfung, Namenbildung) у рјечнику Наталије В. Подолске дефинисано је као „Процесс создания преимущественно искусственных собственных имен в реальной жини“ (Подолска 1988: под одр. имятворчество).

рефлексе гласа *ћ*) она довела у непосредну гласовну и творбену везу. Упућивања једног нпр. мање обичног имена на друго, обичније, једноставно нема (као што се то веома често чини код апелатива), јер свако име има свој језички идентитет, те се не могу подвргавати начелима стандардизације или нечему сличном (исп. Упутства: чл. 227). Изузев обичнијих имена код којих извори могу да изостану, „код сваког иоле необичнијег ономастичког образовања“ дају се извори који на неки начин потврђују његову фреквентност (Упутства: чл. 228). У непосредној вези с неким правим именима јесу и тзв. хипокористичке форме, и оне се веома често дају у Академијином речнику, нпр. **Ѓле** (: Александар), **Ѓца** (: Александар и сл.), **Ѓшко** (: Атанасије и сл.), **Богде** (: Богдан), **Бода** (: Богдан, Божидар, Слободан), **Каћа** (: Катарина) итд. Исти поступак спроводио је и Вук Караџић у своме рјечнику; и он је разликовао хипокористичке облике настале од правих имена.

Двочлана имена, некад веома жива као творбена категорија, данас се унеколико напуштају. Као творбени образац она су снажно заступљена и у новије доба, у XIX и XX вијеку. У Академијином речнику то су нпр.: **Богдан** и **Богданка**, **Видосав** и **Видосава**, **Добросав** и **Добросава**, **Милосав** и **Милосава** (овдје су код неких имена назначене само основне акценатске форме), али савремено доба доноси и нове тенденције у систему именовања, које Речник САНУ и његова рађа једва могу да нас да прате. Она несумњиво иду на штету националне културе. Некад веома моћан, антропонимијски систем код Срба једноставно се осипа, потиру се и нестају бројна дивна имена из наше давне и не тако давне прошлости, губе се његови некад устаљени творбени обрасци,¹⁵⁹ уступајући мјесто новим типовима творбе, веома често са страним именима у основи.¹⁶⁰

¹⁵⁹ У том погледу, у обимној студији *O narodnim imenima u Hrvata i Srba* Томо Маретић наводи: „Gotovo bi čovjek rekao, da narodnih naših imena i prezimena ima tolika množina, da ih nije moguće sva ni doznati, a nekmoli ispitati“ (Maretić 1886, књ. LXXXI: 82). У назначеној студији Маретић је навео 219 суфикса од *-a*, *-ača*, до *-bten*, *-btin*, *-btoš* којима се творе наша народна имена (Maretić 1886, књ. LXXXII: 83–153). Новији истраживачи проширили су, па и удвостручили опсег суфикса које је открио Маретић. Тако је Валентин Путанец (свакако користећи Маретићев индекс суфикса и неке новије пописе) устројио списак од 430 суфикса: „Mi smo tih sufiksa nabrojali do 430 (ne brojeći tu slučaj kratkoća–duljina sloga u sufiksu). Dakako, među njima ima mnogo njih koji su, zapravo, hibridni sufiksi“ (Putanec 1976: XI).

¹⁶⁰ Скоро сам чуо како је један млади брачни пар женском дјетету дао име **Елеонора** (као у оној поеми Едгара Поа). Њеној родбини је то странно, рогобатно, па просто желе да га посрбе: „Ма – каже баба – ми је сви једноставно зовемо Лена“.

Како лична имена и презимена некако иду „руку под руку“ и веома се често проучавају скупа, сасвим је разумљиво што се и њима у Академијином речнику посвећује дужна пажња. У Огледној свесци Академијиног речника из 1944. године, с обзиром на расположиву грађу која је претходила њеној изради, презимена су заступљена у приличној мјери. Онамо се презимена углавном нешто ближе одређују, нпр. **Главан**, презиме у Босни и Црној Гори; **Главановић**, презиме у Босни; **Главанскић**, презиме у Бачкој, **Главатовић**, презиме у Кучима, Црна Гора итд. Локализација презимена касније је нашуштена. ОС из 1944. године тако данас чини свједочанство о другачијем лексикографском приступу овој сфери лексикона. У новој концепцији Академијиног речника (унеколико модификованој и прилагођеној новонасталим језичким околностима), нешто се другачије приступа у обради презимена. Овамо се од првог тома (1959) уз свако презиме даје уопштена назнака да је то презиме, али се на основу постојећих извора наведених иза презимена, веома често да одредити крај или крајеви одакле оно потиче. Такав приступ у обради презимена своје оправдање налази у чињеници да је велики број наших презимена (ако не и највећи) преузет из етнографске литературе и грађе која има додирне тачке са њом. Презимена заступљена међу корицама Речника САНУ не чине цјеловит систем, али њихов индекс не показује ни велике празнине, тако да овај рјечник уз *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika* Југославенске академије, данас представља незаобилазан извор у проучавању српских (српских и хрватских) презимена. Данас смо далеко од лексикона који би обухватио сва наша презимена. Ријетка презимена посвједочена нпр. у Шајкашкој: **Абурић**, **Агин**, **Газимиров**, **Јеловчанић**, **Крстул**, **Ораовски** итд. (Вуковић и Недељков 1983), показатељ су какав подухват тек стоји пред нашим научном заједницом. За нека од њих у Академијином речнику наведена су сродна образовања, нпр. **Крстуловић**, **Ораовац**. Осврнемо ли се само летимично на имена која је обухватила Милица Грковић, нпр. **Була**, **Булаја**, **Булан**, **Булат**, **Булаш** итд. (Грковић 1977) и на презимена из друге књиге Речника САНУ: **Булајић**, **Бўлат**, **Бўлкић**, **Бўлут** – схватићемо да међу њима постоје значењске и творбене везе. Такву семантичку и творбену повезаност, карактеристичну за мноштво српских имена и презимена, давно је уочио Вук Караџић: „Ова крштена имена Српска, што се налазе у овој књизи, живе и данас у народу Српскоме, по неким мјестима мање, по неким више. По Србији много и више има по Шумадији и доље преко Мораве, него горе преко Колубаре; а по Сријему, по Бачкој, и по Банату, више и има у презименима, него у именима“ (Вук, предговор првом издању, стр. XVIII). У *Српском рјечнику* Вук

презимена дијели у двије велике групе: презимена патронимијског (и матронимијског) поријекла и презимена надимачког карактера. За прву групу (а она чини главнину наших презимена) он даје ово образложење: „У Црној гори и у Херцеговини народ наш има своја презимена којима се породице позивају од кољена на кољено као и у осталој Европи; у Србији пак тога обичаја до нашега времена није било, него се сваки позивао по своме оцу [...] ако ли је кому отац умро прије матере он се је позивао по матери“ (Вук, под ријечју **презиме**). Мало даље он даје и једно занимљиво етнографско запажање о напуштању старих презимена које су херцеговачки насељеници у Србији понијели из своје матице. Као примјер узима Карађорђевог војводу Младена Миловановића, чији су преци у Херцеговини били „од Церовића“.¹⁶¹

Када се све ово малочас наведено има у виду, схватићемо и то да је цјеловит корпус наших презимена драгоцен извор за реконструкцију именослова код Срба, и не само за његову реконструкцију већ и за друга језичка, етничка и културно-историјска проучавања. За таквим схватањима поводили су се и аутори *Ујџисџава* за израду Академијиног речника: „од презимена уносити она која су интересантна по начину образовања (у морфолошком и семантичком погледу), а која су из области нашег језика“ (Упутства: чл. 229). Овим чланом на овлашан начин дате су упуте за избор и обраду презимена. Касније се искристалисало мишљење како у Речник САНУ треба уносити сва презимена са нашим (словенским и домаћим) основама из релевантних извора, ма како да су она грађена. Али, није увијек сасвим једноставно утврдити да ли неко презиме има заиста домаћу основу или се у њему рефлектовао какав нанос са стране. Зато се при избору презимена за унос приступа процјени. Одлучујућу улогу у томе имају лексичко-семантички параметри. Инсистирање на етимолошкој перспективи било би сувишно за рјечник описног типа. Тако су у Академијин речник ушла презимена из српских крајева: **Паћа**, **Паћанскѝ** (из Летописа Матице српске), **Паћарац** (Горња Морава), и њих с више или мање оправдања у творбено-семантичком смислу везујемо за основинску лексему **pāh** (тур. *pak*, чист, уредан и сл.). За презимена **Паћалат**, **Паћелат** наведена у *Leksiku prezimena Socijalističke Republike Hrvatske* (као најпотпунијем индексу

¹⁶¹ „Тако и кад су се – тврди Вук – који из Херцеговине или из Црне горе саселили у Србију, они су почевши се звати по овоме доњоземском обичају презимена своја мало по мало поизостављали, гдјекоји и позаборављали, а гдјекојима ако се и спомињало старо презиме највише су их као поруге ради њиме називали. Мени је приповиједао знатни поглавица из Карађорђијева времена *Младен* да је он старином из Дробњака из села Тушимље од *Церовића*, али се је звао по оцу *Миловановић*“ (Вук, под ријечју **презиме**).

презимена са тла бивше Социјалистичке Републике Хрватске), оцијењено је да су страног поријекла и њихов унос не би био у складу са постојећим пропозицијама.

Подсјећајући се Маретићеве основне подјеле презимена,¹⁶² коју је Путанец даље рашчланио на четири велике групе, а други проучаваоци антропонијског система даље усложњавали и цјепкали (исп. Putanec 1976: XII–XIII) – желим да нагласим како би, пажљивим проучавањем, индекс презимена у Речнику САНУ могао да покаже сву разноликост њихових видова мотивисаности и сву сложеност њихових образовања. Као илустрацију навео бих неколицину презимена евидентираних на првих стотинак страница XIX тома.

а. презимена изведена од личног имена: **Павáновић** (: Паван), **Павáсовић**, **Павáтовић**, **Па́вац**, **Пàвелић**, **Пàвѣлкић**, **Пàвечић**, **Пàвешић**, **Пáвин**, **Пáвићев** (: Павић), **Пáвићевац**, **Пави́ћевић**, **Пави́чевић**, **Пàвичић**, **Пави́шевић**, **Пàвишин**, **Пàвишић** итд.

б. презимена с личним именом у функцији презимена: **Пáван**, **Пàвиша**, **Пàвлак**, **Пàвлан**, **Пàвлица** итд.

в. презимена настала према надимку: **Оцòкољић**, **Òчинић** (: очинак), **Òшап**, **Òшаповић**, **Òшафовић**, **Òшепа**, **Ошљáнац**, **Оштрòкапа** итд.

г. презимена с топонимијским основама: **Оцáк**, **Пáжјн**, **Пажјнскý**;

д. презимена настала према називу за какво занимање: **Оштáревић**, **Оштарић**, **Оштрић** итд. (сва од основне ријечи **ѡштар**).

Већ и овај скромни преглед важнијих група српских (српских или хрватских) презимена довољно је илустративан да укаже на главне правце у развоју и обликовању наше савремене антропонимије, о њеним важнијим особеностима, о важнијим творбеним моделима у њој, па и да да неке назнаке о њеним социолингвистичким особеностима.

Ријеч-двје о мјесту топонимије у Академијином речнику

При изради описних рјечника једнога језика једно од најважнијих питања које се поставља на самом почетку израде, свакако је питање: у којој мјери обухватити лексички фонд, тј. шта обавезно уносити, а шта изостављати. Као што смо видјели, уредништво Академијина реч-

¹⁶² „Nije potrebno dalje raspredati ovoga predmeta, za to zaključujemo i velimo: po svome postanju i najstarijem narodnom osjećanju samo su ono prava prezimena, koja se svršavaju na -ovič (-evič); sve su drugo imena, koja su istom sekundarnim putem mogla dobiti značenje prezimena“ (Maretić 1886, књ. LXXXI: 91–92).

ника определијелило се за унос имена и презимена, док је уносу топонимије, у начелу, дат маригинални значај. И проф. Белић је наглашавао како Академијин речник „не може обухватити цео ономастикон“, па је потребно, и нужно, вршити одређени избор који би омогућивао стварање профилисане представе о лексичким особеностима такве грађе и важнијим творбеним типовима. Топономастичка грађа у томе погледу сасвим је на зачељу – узимају се само имена маркантнијих географских објекта, а уз ова и имена „која историски представљају нарочити значај“ (Белић 1959: XXXIII). У погледу топонимије, при изради првог тома Академијиног речника уредништво као да се руководило начелом спроведеним у ОС 1944, које налаже унос топонимије у некој не тако занемарљивој мјери. Ова огледна свеска (међу граничним ријечима **глава–глеце**) доноси поприличан број топонима, и њих ближе географски одређује, нпр. **Гла̀вичани**, **Гла̀вичина**, **Гла̀вље** итд. Они општепознати географски термини што се јављају у функцији топографског имена у ОС 1944 уопштено се одређују, с назнаком да се учестало јављају у топонимији.¹⁶³ То начело, дакле, спроведено је једино у првом тому Речника САНУ, па када се дошло до закључка да би потпунији унос топонимије битно проширио обим – у наредним књигама унос топонимије се своди на најнужнију мјеру. Од другог тома овога рјечника топонимија се готово потпуно испушта; тако у наредним томовима изостају и она географска имена која је Вук опширно или опширније описао, као што су **Де̋бриц**, **Ду̀бокѡ**, **Ко̀рона**, **Ћ̀бљуба**, **Па̀ра̋шница** итд. Укратко, при уносу топонимије уредништво се у начелу држало двају основних принципа:

а. уносило је имена важнијих географских објеката какви су градови, веће географске области, планине, ријеке, котлине: **Бе̋оград**, **Ва̀љево**, **Кра̀љево**, **Пѝрот** итд.; **Драга̀чево**, **Јасе̋ница**, **Ле̋вач** итд.;¹⁶⁴ **Бу̀куља**, **Ко̀смај**, **Ме̋дведни̋к** итд.; **Дра̀ва**, **Дрѝна**, **Ко̀лѹбара** итд.; **Ка̀блар**, **Ћ̀вча̀р** итд. Упоредо с овим, и топониме који имају важнији културно-историјски значај код Срба: **Де̋лигра̀д**, **Ка̀јмакча̀лан**, **Ко̀сово**

¹⁶³ „Начелно, властита имена немају синонимике и нису међусобно заменљива, немају деминуције и амплификације, немају множине ни кад се исти облик вишеструко примени, немају – кад су вишечлана – синтаксичке гипкости (способности за инверзију, елипсу у набрајању и сл.). Код апелатива су те категорије веома развијене“ (Пешикан 1969: 258).

¹⁶⁴ Уз градове и важније географске области у Речнику САНУ се дају и њихови етници и ктетици (ако су у живој употреби), нпр. **Ва̀љевац** (Ваљевац), **Ва̀љевчанин**, **Ва̀љевка** (Ваљевка) (: Ваљево); **Ле̋вачанин**, **Ле̋вча̀нка**, **ле̋вачки̋**, **ле̋вчаниски̋** (: Ле̋вач).

(поље на којем се одиграла битка између српске и турске војске 1389. године), **Мйшār** итд.;

б. топониме чији је граматички склоп необичан у погледу творбене структуре. Њихов унос има за циљ да укаже на неке особеније категорије образовања: **Дџелиблато**, **Миљешџка**, **Џбљуба**, **Петроварадин** итд.

Топонимија у Речнику Српске академије наука, како је то напријед речено, није испуштена до краја. Она се обухвата, дакле, али само у оној најнужнијој мјери, тек толико да се дā преглед према начелима важности (у првом реду географске или културно-историјске). Овим се топонимија као скуп лексичких јединица с периферије лексичког система ставља у други план, за разлику од имена и презимена, која се системски уносе и потврђују на основу релевантне грађе.

ЗАКЉУЧАК

Израз „развојни лук“ у наслову рукописа *Развојни лук српске описне лексикографије* има за циљ да јасно разграничи двије епохе у развоју лексикографске мисли код Срба. Прва епоха, она индивидуална, отпочиње и, упрошћено речено, завршава се с лексикографским радом Вука Карацића, односно *Српским рјечником* (његовим првим издањем из 1818. и другим из 1852. године) као тројезичним лексиконом с тежиштем на опису лексике српског језика Вуковог времена и лексичке грађе сабране из народних умотворина. Друга епоха, она институционалног карактера, заснива се у крилу Српске краљевске академије 50-их година XIX вијека. Њени представници су управо они дјелатници који су после Вука Карацића и Ђуре Даничића као творца *Ogleda (Ogled. Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika, 1878)* и уредника *Rječnika JAZU* (у почетној фази израде), практично утемељили нови лексикографски програм код Срба. У том погледу, у појединачним одјељцима монографије аргументовано је показано постојање континуитета тако схваћеног лексикографског програма, указано је на мијене у његовом спровођењу, образложена су поимања и лексикографски захтјеви појединих судионика и креатора, оцртана су културно-језичка и друштвено-историјска превирања као фактор извјесних промјена које су се одражавале на лексикографски програм Српске академије наука као и на саме захтјеве, концепцију и физиономију њеног рјечника. У одјељцима посвећеним Академијином програму који је имао за циљ израду рјечника националног језика, прати се развој лексикографских погледа код Срба од друге половине XIX вијека (од Стејићевих погледа на „Србскій Рѣчникъ“ и Новаковићевих на српски рјечник „народног књижевног језика“); у жижу разматрања стављају се Академијина огледна издања (*Српски речник књижевног и народног језика* из 1913. и *Речник српског књижевног и народног језика* из 1944. године) као својеврсни пресјеци лексичке грађе из Академијина лексикографског архива; као епилог представљају се, образлажу и унеколико илуструју савремена лексико-

графска схватања на којима почивају досадашњи описни рјечници, надасве савремени *Речник српскохрватског књижевног и народног језика* (1959–), у науци, струци и међу корисницима познат као Речник САНУ.

Конјинуиџеи и мијене једног лексикографског програма Српске академије наука

У развојку језичке мисли код Срба, Јован Стејић (1803–1853) заузима засебно и посве специфично мјесто. Језичка схватања изложена у списима насталим углавном пред свршетак прве половине XIX вијека, надасве у спису *Предлогъ за Србскій Рѣчникъ и Србску Грамаѣику* (1853), и данас као да показују одређену свјежину и актуелност. За Јована Стејића (као интелектуалца без праве лингвистичке спреме) карактеристична су широка и прогресивна схватања о стању и развојку стандардног књижевнојезичког израза. Анализирајући природу књижевног језика код Срба током прве половине XIX вијека, он је покренуо или актуализовао неколицину важних језичких питања: питање улоге тзв. средњега слога, питање језичке стратификације (тј. улоге различитих друштвених слојева у образовању језичког стандарда), употребу ријечи карактеристичних за славеносрпски језик свога времена, улогу ријечи страног поријекла у књижевном језику, питање дијалекатске основице стандардног језика. Расправљајући о питањима српског књижевног језика свога времена, Стејић је у сјенци великих ауторитета (Доситеја Обрадовића и Вука Караџића), али и иновативан, смео. Иако идеје и језичке замисли које је овај изразио немају програмски карактер, у њима има нечег визионарског и планског. Било је потребно да прође безмало четрдесет година да се нешто од Стејићевих идејних и визионарских замисли системски и плански изложи, допуни или оповргне, уопште да се слика о стању и положају српског језика, о његовој изградњи и богаћењу представи и образложи у духу позитивистичких схватања у науци XIX вијека (која су посебно уздизала национална обиљежја једнога народа). Та част и тај велики задатак припали су Стојану Новаковићу. Ако се Стејић схвата као претеча у развоју лексикографских идеја код Срба, прву праву карику чине лексиколошки (лексикографско-лексиколошки) Новаковићеви списи, од којег почиње истински научно утемељен развој српског националног језичког програма.

Списи Стојана Новаковића (1842–1915) посвећени актуелним питањима лексикографске проблематике и лексикографске праксе његовог времена, представљају фундаменталну основицу у развоју лек-

сикографских идеја и лексикографских схватања код Срба. У *Писму* (1878) аутор је широко поставио питања лексикографске проблематике словенског југа и дао оцјену Даничићева *Ogleda (Ogled. Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika, 1878)*. Новаковићева језичка гледишта, најпотпуније изражена у обимном спису *Српска краљевска академија и неговане језика српског* (1888) као својеврсној *Посланици* упућеној Српској краљевској академији, у непосредној су вези с европском филозофском традицијом и актуелним језичким стремљењима карактеристичним за другу половину XIX вијека. Ослањајући се на лексикографску традицију својих претходника и истраживачко искуство стечено непосредним увидом у лексичку грађу српског језика свога времена, Новаковић је поставио мање-више здрав теоријско-методолошки оквир за „речник књижевног народног језика“ (како га је звао). Новаковићева језичка гледишта изражена у *Посланици* имају фундаментални значај за развој описне лексикографије код Срба. У њој је Новаковић оивичио природни језички оквир за развој српског језика, у чијем је средишту програм израде савременог описног рјечника, дјела које ће почетком друге половине XX вијека отпочети да излази под називом *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*. Новаковићева *Посланица* (и поред извјесних странпутица и нејасноћа) дочарава живу и снажну представу о будућем описном рјечнику српског језика, представу у којој су скициране, назначене па и дјелимично разјашњене његове основне лексикографско-лексиколошке поставке. Осликавајући национални језички дух српскога народа, Новаковићеве поставке изнесене у спису *Српска краљевска академија и неговане језика српског* истовремено изражавају саму природу тога рјечника, дају његову временску, дијалекатску, семантичку и стилску перспективу. Посматран с немале временске дистанце, овај спис по своме општем језичком домаћају, није ништа друго већ својеврсни манифест нове српске лексикографске мисли. У трећем спису, насловљеном као *Предлог* (1893), Новаковић је иницирао оснивање Лексикографског одсека (уводећи тако лексикографску активност у институционалне оквире) и дао конкретне смјернице за израду *Српског Речника*. Зналачки скицирајући развојни пут српског језика и српске описне лексикографије у XX вијеку, Новаковић идејно и фактички стоји на њеном челу; од њега отпочиње период модерних лексикографских схватања код Срба.

Лексикографску активност у Лексикографском одсеку Српске академије наука обиљежиле су двије огледне свеске у првој половини XX вијека. Њихова израда имала је за циљ да се да лексикографски пресјек

постојеће грађе, да се уобличи огледно издање које би служило као концепт новог савременог рјечника српског језика, заснованог на идејама Стојана Новаковића из 1888. године.

Прва огледна свеска појавила се 1913. године, а њен заступник је био Момчило Иванић. У огледном издању насловљеном као *Српски речник књижевног и народног језика по материјалу Лексикографског одсека Српске Краљ. Академије*, Иванић није пружио јасан концепт израде новог рјечника. У његовом огледном издању Александар Белић је доста рано уочио низ слабости, пропуста и недостатака, од оних теоријско-методолошке природе до самог профила лексикографског чланка. Иванићев оглед, заснован махом на лексичкој грађи XIX вијека, могао би да буде све, само не стварни израз лексичког стања савременог српског језика тога времена. „Код Иванића је ту потпуно лутање и стална неодређеност [...] Овај речник [...] нити је у правом смислу речи – савремени, нити је историски, нити је речник књижевног језика нити народног. У њему има од свачега по мало. Једне линије, једног схватања у њему нема [...] произвољност и недостатак система главно [су] обележје овог речника“ (Белић 1926а: 204).

Нови концепт, заснован на далеко обимнијој лексичкој грађи појавио се 1944. године. Оглед је објављен под насловом *Речник српског књижевног и народног језика*; он носи заједничко обиљежје већег броја аутора, а највећи терет у идејном и теоријско-методолошком уобличавању огледне свеске пао је на проф. Радосава Бошковића. Огледна свеска из 1944. године даје прилично јасну методолошку концепцију будућег рјечника Српске Академије наука, концепцију засновану на лексикографској анализи постојеће грађе и лингвистичким мјерилима примјеним у њеној изради. Овај оглед битно је утицао на стварање коначне концепције *Речника српскохрватског књижевног и народног језика* у периоду непосредно после завршетка II свјетског рата.

Своја најбитнија лексикографска гледишта о великом описном рјечнику српског језика Александар Белић је изложио у обимном спису насловљеном као *Српски речник књижевног и народног језика* (1926). У мало познатом спису (који се може означити као идејни и као програмски), најсадржајније и најцјеловитије се испољавају Белићева лексикографска (и лексиколошка) гледишта. У њему се:

а. дефинише корпус рјечничке грађе (корпус би обухватао источну и западну варијанту српског (у другом дијелу списка: „српскохрватског“) језика, а лексикографска регулатива била би утемељена на Вук-Даничићевој норми као основици српског књижевног језика;

б. конкретизује рјечничка грађа (корпус ваља да обухвата књижевне и стручне изворе, живу народну лексiku и „журналистички језик“);

в. даје критички осврт на лексикографски поступак при дотадашњој огледној обради појединих категорија ријечи;

г. захтијева да уређеност рјечничке обраде почива на квалитативним принципима и чврстој синтагматској организацији лексичких јединица (а не на простој попуни лексикографског фонда), да лексикографски поступак мора показивати употребну вриједност и стилистички аспект ријечи и сл.

Спис *Српски речник књижевног и народног језика* заједно са *Уводом* (датим пред првим томом Академијина речника), заокружују Белићеву језичку мисао и чине круну Белићевих лексикографско-лексиколошких гледишта.

Лексикографска концепција Академијина речника – да напријед речено сажмемо до краја – кључно је питање које је стављано на пробу од Новаковићева списа *Српска краљевска академија и неговање језика српског* (1888), па до Белићевих лексикографско-лексиколошких списа, посебно оног штампаног пред првом књигом назначеног рјечника. У том периоду, концепт великог описног рјечника српског (касније српскохрватског) језика имао је своје мијене. Прва (Иванићева) концепција, оцијењена као „недовољна“, одбачена је и надаље није узимана у разматрање при стварању чвршће, лингвистички утемељеније, поузданије и модерније концепције. Такве захтјеве мање-више у потпуности испунила је друга огледна свеска, насловљена ко *Речник српског књижевног и народног језика* (1944). Она је пружила осмишљен, иновативан, лингвистички утемељен концепт савременог описног рјечника српског језика. Друштвено-историјске и политичке прилике нису ишле на руку да овај концепт (са српским именом у називу језика) заживи у потпуном и правом смислу те ријечи, али његова теоријско-методолошка заснованост и његов дух снажно прожимају савремену концепцију *Речника српскохрватског књижевног и народног језика* (1959–), чија израда као чин лексикографског програма Српске академије наука и уметности – и данас траје.

Мислећи на развојни лук српске описне лексикографије, држећи се стварних а не формалних обиљежја лексикографског програма развијаног под окриљем Српске академије наука, предочавамо његову периодизацију с прегледом дјела и важнијих списа на чијим се идејним

гледистима, програмским и другим одређивањима, принципима обраде конкретне лексичке грађе и сл. темељи таква периодизација.

I етапа (1853–1888): **заснивање и развој идеје о великом описном рјечнику српског језика** (Стејићев *Предлог за Србскій Рѣчникъ и Србску Грамаѣику*, 1853; Новаковићева посланица *Срѣска краљевска академија и неговање језика срѣског*, 1888).

II етапа (1893–1944): **развој корпуса и трагање за његовим осмишљеним лексикографским представљањем** (Новаковићев спис *Предлог Срѣској краљевској академији да се оѣѣочне куѣљење грађе за академијски Срѣски Речник*, 1893; *Позив и уѣуѣсѣво за куѣљење речи ѣо народу за Речник Срѣске Краљевске Академије*, 1899. [саставили Момчило Иванић и Пера Ђорђевић]; *Срѣски речник књижевнога и народнога језика*, 1913 [огледно издање, саставио Момчило Иванић]; Белићев спис *Срѣски речник књижевнога и народнога језика*, 1926; *Речник срѣскога књижевног и народног језика*, 1944 [огледна свеска, саставила група аутора на челу са Радосавом Бошковићем]).

III етапа (од II свјетског рата–): **утврђивање концепције, разрада методологије и њена примјена на конкретном лексичком материјалу** (*Уѣуѣсѣва за израду речника*, 1953 [интерни рукопис]; *Огледна свеска Речника срѣскохрваѣског књижевног језика ѣо грађи Срѣске академије наука*, 1953 [група аутора, предговор А. Белић, рукопис]; Белићев *Увод*, 1953 [рукопис]; Белићев *Увод*, 1959 [пред 1. томом Речника САНУ]).

Развој Београдске лексикографске школе и њене важније ѣеоријско-методолошке особеносѣи

У оквирима горе назначенога лексикографског програма који подразумијева мање-више одјелите фазе у своме заснивању и спровођењу (идејну, развојну и завршну), зачала се и развијала самосвојна лексикографска школа у српској научној и културној средини, тзв. Београдска лексикографска школа. Њене идејне основице, бар неке од њих, садржане су у списима Јована Стејића. Даљи развој идеја, њихово ширење и обликовање у форми конкретнијих замисли, сасвим се оправдано везују за име Стојана Новаковића, или још уже, за његову расправу *Срѣска краљевска академија и неговање језика срѣског* (1888). Плод Новаковићевих стремљења чини *Предлог Срѣској краљевској академији да се оѣѣочне куѣљење грађе за академијски Срѣски Речник* (1893), спис који у идеј-

ном и покретачком смислу чини камен темељац у развоју Академијиног лексикографског програма. Оно што је изложено и предочено у списима Стојана Новаковића (у погледу схватања, теоријских начела и лексикографских захтијева) ни изблиза не чини лексикографску школу, али се у њима назире путеви развоја и јаснијим чине њени видици. Наредна половина вијека, од формирања Лексикографског одсека Српске краљевске академије (1893), може се означити као период планскога карактера, у којем су се згушњавале идеје, изоштравала схватања и стварали обриси Београдске лексикографске школе. Најзначајнију улогу у креирању школе свакако је имао Александар Белић. У обимном спису *Српски речник књижевнога и народнога језика* (1926), поднесеном Српској краљевској академији (у својству руководиоца Лексикографског одсека), поред општег плана саме организације рада на великом описном рјечнику српског језика, Белић предочава и аргументовано образлаже важнија питања која стоје пред лексикографским подухватом националнога значаја, скицира профил Академијина речника, бави се питањима избора ријечи и устројством лексикона, његовим семантичким, синтаксичким и стилским планом, те бројним другим сложеним и недовољно јасним захтјевима. Нову етапу у развоју школе и њених теоријско-методолошких гледишта чини оглед из 1944. године, насловљен као *Речник српскога књижевног и народног језика*. Наведени оглед (како то износи Радосав Бошковић) „представља примену принципа савремене лингвистике, углавном савремене лексикологије, на лексички фонд нашег „позитивног“ речничког материјала“ (ОС 1944: IX). С правом се може рећи да се овим огледом учвршћују теоријско-методолошки принципи Београдске лексикографске школе, учвршћују се обрасци и начини рјечничког представљања лексичке грађе. Сваки даљи напредак у развоју чини изоштравање постојећих мјерила, рад на изразитијем профилисању лексикографског чланка, усаглашавање омјера у представљању лексичке грађе и слично. Круна таквих настојања јесу *Упутства за израду речника* (рукопис припреман током израде 1. тома Речника Српске академије наука), спис који се – по ријечима Ненада Ивановића (2013: 194) – „бави различитим аспектима методологије лексикографске обраде“. Ова упутства међу лексикографима код нас данас се заиста схватају као методолошки приручник, али њихова припрема подразумијевала је свеобухватан рад, увид у фактичко стање постојеће лексичке грађе из Академијина фонда, усаглашавање и примјену савремених лексикографско-лексиколошких схватања и тенденција у обликовању лексикона националних језика (с посебним освртом на новија руска иску-

ства). У духу новонасталих историјских и културно-језичких околности Академијин речник (обједињујући српску лексичку грађу и лексику из хрватских извора у некој мјери) отпочео је да излази под двочланим именом: *Речник српскохрватског књижевног и народног језика* (1959–). „Већи Увод за овај почетни том написао је А. Белић, који је, заједно са првим сарадницима, и дао главни печат коначном изгледу овог великог подухвата“ (Грицкат 2020: 463). Чином изласка његовог првог тома навршила се стогодишњица у развоју Академијиног лексикографског програма; чином излажења крунисан је и развој Београдске лексикографске школе, школе која ни данас није устукнула пред флукуацијом савремених идеја, пред духом модернизације у науци о језику. Иако је – како сматра Ирена Грицкат (2020: 496) – „немогућно набројати чак ни њене основне одлике“, средишње поглавље ове књиге имало је за циљ тек да скицира неколицину важнијих особености Београдске лексикографске школе и да тако назначи оквир за обухватније истраживање и нове видове представљања њених одлика.

Током припреме Академијиног речника рано је сазрело схватање како он мора да обухвати цјелокупан лексички фонд српског (српскохрватског) језика. Представа о цјелокупности схвата се условно. Поред објективних потешкоћа да се обухвати баш све, основни фонд (пунозначне и функционалне ријечи) и специјални видови лексикона, постоје и извјесна ограничења у представљању. Базичној лексици посвећује се пуна граматичко-семантичка пажња; ријечи с периферије обухватају се у нужној мјери и уже се приказују; селективно се врши одабирање међу јединицама савремене стручне терминологије (с циљем да се представи основни терминолошки фонд); застарјели видови лексике (нпр. лексика славеносрпског поријекла и сл.), предочавају се с мјером како би се илустровао неки вид континуитета са старијим фазама развоја српског језика; неологизми и њима сличне ријечи идентификују се у лексикону више као сегмент лексичког потенцијала; лична имена и презимена саставни су дио лексикона (па и она не улазе сва, већ махом она са словенским основама), а такав унос има за циљ да представи основни антропонијски фонд српског језика, његов творбено-семантички потенцијал и спреге таквих јединица с другим ријечима из лексичког система. Овакав приступ лексикону у учењу Београдске лексикографске школе темељи се на схватању да је лексички систем жив организам склон промјенама у свим својим сегментима, посебно у сфери творбе, семантике и употребе ријечи. Позивајући се на Сапирово одређење лексике као врло осјетљивог показатеља културе, Жежи Бартмињски (2011: 51) у том по-

гледу тврди: „У тој области [области лексике] прво и основно питање тиче се самог лексичког богатства (речи и појмова који иза њих стоје); лексика као специфичан „инвентар културе“, жив и динамичан, непрекидно обогаћиван хиљадама нових јединица, својеврстан је сеизмограф који региструје промене у друштву, цивилизацији и култури“.

Идентификација одредница у описним рјечницима само је најзглед невелик проблем. У досадашњој лексикографској пракси код нас нису дефинисани (или нису разјашњени у прихватљивој мјери) параметри за једнообразан приступ при одређивању канонских форми неких скупина лексема. Посебно су осјетљиве ријечи с периферије лексичког система, али не само оне. Проблеми с идентификацијом немалог броја одредница уочљиви су у свим до сада објављеним описним рјечницима српског језика. Речник САНУ је довољно поодмакао да се „живо искуство“ из већ обрађених одредница код којих се препознају овакве лексичке недоумице, данас ваљано користи при идентификацији свих оних лексичких појава код којих је угледање оправдано. Тако се у њему постиже одређени степен саображености као пожељна особина свакога рјечника. Иако смањени таквим приступом, проблеми с идентификацијом при обради су и очигледни и не тако ријетки да као појава захтијевају систематичнији приступ у научним истраживањима (морфолошки, творбено-семантички, компаративни), чији би резултати чинили добробит за лексикографију као науку и струку.

Граматичко заглавље чини једно од најважнијих чинилаца у интегралном опису лексикона. „Све што [ми лексикографи] радимо описујући неку лексичку јединицу тиче се у неку руку лексичког значења: било да је идентификујемо, одређујемо њену граматичку категорију, утврђујемо њена морфолошка обележја, синтаксичке позиције у контексту [...] – све је то заправо у функцији одређивања њеног значења“ (Радовић-Тешић 2014: 144). Граматичке информације дате у граматичком заглављу у непосредној су вези с карактером и намјеном дескриптивног рјечника. Стандардни рјечници какви су Матичин речник и *Речник српскога језика*, дају само основне граматичке информације или тек нешто шире (ако то употреба одређене ријечи или њена парадигма захтијевају). Академијин речник од почетка своје израде граматичким информацијама посвећује знатнију пажњу. „Граматичко-формални део (промена речи, акценат) ће се унети само у толико у колико је апсолутно потребно. Наравно, и то мора бити изнесено смишљено и трезвено, да би се могли разумети, са ове стране облици речи (нарочито из диалеката) који се наводе“ (Белић 1926а: 241). Граматички аспект важна је осо-

беност овога рјечника, прагматички и научно важна, јер каткад једино овај рјечник у силесији других студија и приручника даје који податак о граматичкој особености неке ријечи. И сама акцентуација (у недостатку ваљаног акценатског рјечника српског језика) задаје потешкоће при раду. У Академијиним речнику акцентују се и оне ријечи што се тек који пут појаве међу корицама какве књиге из XIX вијека или на листићу какве збирке ријечи нпр. из источне Србије (гдје постоји један акценат ударне природе) или из дијалекта са старијом акцентуацијом. Како онда акцентовати такву ријеч, како је смјестити у одређени акценатски тип? То је једно од кључних питања акцентуације. Друго се односи на варијантне ликове, на акценатске варијанте које су ријетко кад сасвим равноправне, а међу њима ваља одредити поредак, ваља да се да предност акценту својственом савременој акценатској норми – и ту се, дакле, ствара нови проблем. Зато се на акцентуацију у савременим условима описа лексикона гледа као на вјештину која се стиче и гради уз добро познавање акценатског духа савременог језика.

У опису лексикона синтаксичком понашању ријечи пажњу посвећује сваки научно конципиран и добро заснован описни рјечник. Колики је уплив синтаксичких чинилаца у приказу и реализацији значења у описним рјечницима српског (српскохрватског) језика условљавали су различити чиниоци, међу којима се у начелу могу издвојити следећа два:

а. концепција самога рјечника, тј. опредјељење у којој мјери и на који начин да се обухвате синтаксичке конструкције као битни параметри у реализацији значења одређених ријечи (Речник САНУ је прилично исцрпан у приказу синтаксичких момената, посебно његови новији томови; Речник МС посвећује извјесну пажњу синтаксичким моделима, али не даје њихов потпун и исцрпан преглед; Речник СЈ у том погледу пружа нешто савременији приступ и нешто потпунији спектар синтаксичких чинилаца);

б. обим и природа саме лексичке грађе на којој се темељи рјечнички опис (корпус Речника САНУ је далеко моћнији од корпуса Речника МС, те су обиље и разноврсност лексичке грађе представљали пресудни фактор за развијенији и потпунији приказ синтаксичких чинилаца).

Опште опредјељење као тековина Београдске лексикографске школе је да се у наведеним рјечницима синтаксичком понашању лексичких јединица приступа у духу постојећих синтаксичких сазнања у србистици углавном карактеристичних за другу половину XX вијека.

За Александра Белића (1926а: 241) „семазиолошки“ аспект је потреба и обавеза: „У њему [Академијином речнику] мора бити обрађена семазиолошка и синтаксичка страна речи: њихова значења и њихова употреба у реченици. И једно и друго мора бити утврђено добро пробраним примерима“ (Белић 1926а: 241). Општепознато је да обрада функционалних ријечи у рјечнику, какве су нпр. предлози или везници, подразумева заправо семантичко-синтаксички опис њихових функција, и то се у рјечницима (надасве у Речнику САНУ) спроводи према мање-више устаљеним обрасцима (гдје год је устаљени поступак заиста и оправдан и примјењив), али и према индивидуалним синтаксичким особеностима таквих јединица (то нпр. показује приказ предлога **из**, **на**, **од**, **по** итд. или везника **а**, **али**, **и**, **па**). За функционалне ријечи рећи ћемо тек да се оне опиру свакој подјели: „Сваки покушај да се непроменљиве речи без остатка поделе на категорије суочава се са великим тешкоћама, не само због разноврсности функција и изостанка обличких обележја него и зато што многе речи својим значењима опкорачују границе категорија“ (Пешикан 1970: 116) – што отежава и њихов синтаксичко-семантички опис. Код пунозначних ријечи које захтијевају допуне (чија се појединачна, махом секундарна значења реализују тек у садејству с другим јединицама), формулисање оваквих допуна при одређењу и дефинисању више се испољава као тежња, а мање као поступак системске природе. То је нарочито видљиво код глагола, као што то показују глаголи **долазити** и **доћи** у реализацији неких значења:

дoлaзити тачка 3. (у конструкцијама с предлозима „за“, „на“ и именицама које значе звање, положај и сл.) *йосѣјајѣи (оно шѣио значи именица); сѣиѣиѣи неко звање, йреузимѣи неки йоложај.*

дoћи и **дoћи** тачка 4. (у конструкцијама с предлозима „за“, „на“ и именицама које значе звање, положај и сл.) *йосѣиѣи (оно шѣио значи именица), заузѣи неко месѣи, сѣиѣи неко звање, йоложај и сл.*

Управо су овакви прави видски парњаци својевремено били на мети критике: постоје снажни аргументи који указују на то да је одјелит приказ видских парњака (дакле приказ у два раздвојена лексикографска чланка) несаображен с теоријским начелима учења о видским парњацима, те да је такав поступак „крајне неекономичен“ (Бондарко 1975: 46, у фусноти). Видско обиљежје непосредно се показује (употребом граматичких квалификатива свр., несвр., код двовидских глагола често и с информацијом о употребној вриједности (нпр. за глагол **пѣрити** (**се**) назначено како је ријетко свр.). Обиљежје прелазности непосредно се

не истиче, већ се значења групишу и дефинишу тако да је представа о прелазности сасвим јасна из дефиниције и грађе која таква значења потврђује.

Има теоретичара који сматрају да се синтаксичком окружењу мора посветити више пажње у описним рјечницима националних језика, да се синтаксички чиниоци релевантни за семантички аспект морају темељитије и организованије представљати. Они су несумњиво у праву (и Академијин речник се у томе погледу модернизује у некој мјери), али пред оваквим захтјевима испречава се сама концепција и недовољно разрађена синтаксичко-семантичка правила и процедуре удружени са вишедеценијским периодом израде.

Приказ фразеологије у Академијином речнику је веома темељит (у другим описним рјечницима уже природе нешто скученији, сведен на изразе карактеристичне за књижевни фонд), можда шири и садржајнији него што то показује стање у било којем дескриптивном рјечнику из словенског свијета. Фразеолошке синтагме у овом рјечнику прате и други вишеречни термилошки спојеви, изреке и народне пословице. Прегледности ради и концептивних начела све се то засебно издваја у другом дијелу лексикографског чланка, гдје се вишеречни спојеви дефинишу и употребом одређених механизма представљања, доводе у везу с други синтагмама таквога ранга. Поредак је и овдје јасан: иза мреже значења карактеристичних за полисемантичну ријеч, на прво мјесто у другом дијелу чланка долазе термилошке синтагме, иза њих прави изрази, те напоследку кратке фолклорне форме (народне изреке и народне пословице). Замисао да лексикографски чланак има управо такво устројство, чини једну од важнијих особености Београдске лексикографске школе.

Сваки закључак што би се односио на мрежу, мозаик и поредак значења, груписање и дефинисање – не би био ништа друго него упрошћавање и банализовање већ реченог.

*Академијин речник и његов лексички фонд:
неколико важнијих аспекти*

Лексика из народних говора прикупљана за потребе Академијина речника доспијевала је у Академијине фондове у периоду од краја XIX вијека до данас. Сакупљању лексичке грађе на терену штокавског дијалекта претходио је *Позив и Ујутство за куљење речи љо народу* (1899), чији су састављачи били Пера Ђорђевић и Момчило Иванић.

При осмишљавању поменутога упутства састављачи су се руководили Новаковићевим схватањима о значају дијалекатске лексике и о њеној улози у интегралном опису лексикона српскога језика. Прилив дијалекатске лексике у периоду од 1899. године, њен преглед и контрола у новоствореном Лексикографском одсеку Српске краљевске академије, прекидани су под утицајем друштвено-историјских околности и ратних збивања у два маха, тако да би се могла издвојити три таласа која заправо дијеле Први и Други свјетски рат. Прихваћене дијалекатске збирке чине (бројчано гледано) приближно шеснаестину свих извора на којима се темељи израда Академијиног речника. Посматрајући пунктове (појединачна мјеста) и шире или уже области гдје је обављано прикупљање лексичке грађе, утврђено је да Академијин фонд међу другим штампаним изворима чине 254 рукописне збирке народних ријечи. Највише њих потиче с територије источнохерцеговачких говора; из зетско-сјеничких говора има доста лексичког материјала; област шумадијско-војвођанскога дијалекта неуједначено је покривена (нешто наглашенији прилив збирки регистрован је за данашњу Војводину); лексика из козовско-ресавских говора уравнотежено је заступљена (изузев крајњег источног појаса); обимне и добре збирке ријечи слиле су се из источног дијела српске језичке територије (област призренско-тимочке дијалекатске зоне). Провинцијална лексика чини знатан, веома знатан дио Академијина лексичког фонда, без које лексички садржаји и лексичко богатство, па и сам значај Академијина речника (и поред завичајне лексике заступљене у дјелима бројних писаца с подручја штокавског дијалекта, надасве писаца реалистичке провенијенције, ријечи из зборника с етнографским садржајима и сл.), ни издалека не би били исти.

С провинцијалном лексиком из постојећих збирки Академијина лексичког фонда у тијесној је вези и лексика ексцерпирана из дјела бројних писаца, посебно писаца епохе реализма, чије књижевно дјело пружа обилну лексичку грађу, књижевну и провинцијалну, а она на извјестан начин свједочи о дијалекатским особеностима завичајног поднебља (гласовним, обличким и творбеним, фразеолошким) одакле стваралац потиче. Ова лексика међусобно се прожима, преклапа, допуњује с лексиком из збирки народних ријечи. Изузетно богатство Академијина лексичког фонда између осталог резултат је те и такве комплементарности. С епохом реализма српска књижевност ушла је у период у којем доминирају сеоска приповијетка и роман као основне наративне форме. Ове форме пружиле су могућност писцима да у оквирима нове поетике искажу свој књижевни дар, да у наративне токове својих дјела призо-

ву сво језичко обиље из књижевног наслеђа, из савременог и стварног живота. Ту није ријеч само о лексици карактеристичној за крај одакле ствараоци потичу, већ је ријеч и о другим видовима језичке материје. Сеоска приповијетка и роман омогућавали су писцима да понире у свој језик, али и да тај исти језик граде, дотјерују, да га чине разумљивим, јасним и богатим, уопште удешеним тако да је (као средство комуникације) способан да изнесе сав свијет њихових књижевних замисли. Лексика садржана у прозним формама епохе реализма фундаментална је основица за опис лексичког система српског језика. То у доброј мјери показује лексички свијет Матићина речника, а посебно Академијина речника српског (српскохрватског) језика. Све оно што су у лексичком погледу донијели познији правци у српској књижевности, савремени видови језичке комуникације, савремени живот уопште, чини само осавременивање лексикона, извјесну надградњу оног што су на видјело изнијели представници епохе реализма. Користећи језичко наслеђе засновано на фолклорној основици, ствараоци епохе реализма поставили су фундамент за даљи развој и гранање лексичког фонда српског језика, за поуну његовог лексичког система, уопште за усавршавање његових изражајних могућности пред стваралачким изазовима у савременом књижевнојезичком амбијенту и атмосфери савремене комуникације.

Мисао да Речник Српске академије треба да обухвати грађу „од Доситеја па до данашњих писаца“ (Новаковић), чинила је једно од најважнијих теоријско-методолошких начела у вишедеценијском периоду његове израде. Начело лексичке актуелности препознатљиво у првој његовој огледној свесци (ОС 1913), доминантно је у његовој другој огледној свесци (ОС 1944), а надасве важно у потоњем периоду израде *Речника српскохрватског књижевног и народног језика* (1959–). Како би се начело језичке актуелности изнова оснаживало, на махове се приступало обнови рјечничке грађе. Обнова је подразумијевала ексерпцију нових дјела (књижевних и стручних), листова и часописа, нову дијалекатску грађу сакупљену на терену у виду лексичких збирки, савремене дијалекатске рјечнике. Академијин речник настоји да прати савремене развојне процесе у лексици, да обухвата и илуструје новонастале лексичке јединице – једном ријечју, да језички буде актуелан. Сталним обнављањем грађе ствара се дисбаланс у Речнику као цјелини. Динамички процеси у језику и нова грађа (из извора с краја XX и с почетка XXI вијека) рефлектују се у најновијим томовима, док се код старијих томова у том погледу данас осјећа извјесни заостатак.

Академијин речник осмишљен је и конципиран тако да уз основни лексички фонд обухвати и лексичку периферију српског (српскохрватског) језика. Дијалекатске ријечи, неологизми, жаргон и др. чине слојеве код којих је наглашенија склоност ка језичком превирању. „Лексичка превирања углавном се дешавају на периферији система“ (Драгићевић 2012: 209). На периферији су и лексичке јединице с ономастичким основама, али оне, с обзиром на природу свога настанка, свој историјски, културно-језички, етнички значај, уопште свој специфични положај у лексикону, чине његов веома стабилан слој. Имена и презимена (и топонимија у најнужнијој мјери) превасходно из српских извора, заузимају веома важно мјесто у овако схваћеном лексикону. У Академијином речнику то су слојеви преузети из новијих и савремених извора чије јединице углавном показују међусобне мотивационе и творбене везе, неријетко и везе с неким другим ријечима из општег лексичког фонда. Односи узајамности (творбене и семантичке) посебно су карактеристични за највећи број имена и презимена. Лична имена и презимена заступљена у овом рјечнику поуздан су ослонац за културно-историјска, језичка и етничка проучавања наше националне прошлости. Као таква, она од свога постања заузимају засебно мјесто у српској култури, у нашем језику и нашем памћењу.

ЛИТЕРАТУРА

- Аранђеловић-Живковић, Бранислава. Тридесет година рада Института за српскохрватски језик. *Наш језик* XXII/3–4 (1978): 150–161.
- Бартмињски, Жежи. *Језик – слика – свет*. Београд: SlovoSlavia, 2011.
- Бархударов, Степан. Русская и советская лексикография за 40 лет (1917–1957). У: Mark Karamian (ed.). *Историја Большого академического словаря русского языка: введение к новому Большому академическому словарю русского языка*. Санкт-Петербург: Институт лингвистических исследований, 2012, 53–71.
- Белић, Александар. *Српски речник књижевног и народног језика* (1926). Архив САНУ, АБ-III-2706.
- Белић, Александар. Београдски стил. *Наш језик* II/7 (1934): 193–200.
- Белић, Александар. *Огледна свеска Речника српскохрватског књижевног језика по грађи Српске академије наука* (штампано као рукопис). Београд: Институт за српски језик, 1953.
- Белић, Александар. Увод. *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*, књ. 1, Београд: Институт за српскохрватски језик, 1959, VII–XXVII.
- Белић, Александар. Стојан Новаковић у својим лингвистичко-филолошким делима. У: *Изабрана дела Александра Белића*, том 6. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 1998, 445–464.
- Белић, Александар. Наши учитељи. У: *Изабрана дела Александра Белића*, том 8. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 1999, 146–157.
- Белић, Александар. О различитим питањима савременог језика. У: *Изабрана дела Александра Белића*, том 13. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 2000.
- Белић, Александар. О префиксима и наставцима (у вези с ранијим излагањем о општем делу) (1952). Милица Радовић-Тешић. О лингвистичким састанцима у Институту за српски језик САНУ. У: Д. Мршевић-Радовић, Б. Сувајџић, С. Танасић (ур.). *Александар Белић српски лингвиста века* књ. 2. Београд: Филолошки факултет, 2017, 261–317.
- Белић, Александар. Председништву Краљ. Академије (10. 1. 1921). Стана Ристић и Ненад Ивановић. О лексикографији Александра Белића – из необјављених рукописа. У: Д. Мршевић-Радовић, Б. Сувајџић, С. Танасић

- (ур.). *Александар Белић српски лингвиста века*, књ. 2. Београд: Филолошки факултет, 2017, 196–260.
- Белић, Александар. Српски речник књижевног и народног језика (1926а). Стана Ристић и Ненад Ивановић. О лексикографији Александра Белића – из необјављених рукописа. У: Д. Мршевић-Радовић, Б. Сувајлић, С. Танасић (ур.). *Александар Белић српски лингвиста века*, књ. 2. Београд: Филолошки факултет, 2017, 196–260.
- Белич, Александар. Диалектологическая карта сербского языка. *Сборникъ сѣайъей по славяноведению*, Санктпетербург, 1906, 1–59.
- Бондарко, Александр Владимирович. Глагольный вид и словари. *Современная русская лексикография* (зборник радова, от. ред. А. М. Бабкин). Ленинград: Академия наук СССР, Институт русского языка, 1975, 40–54.
- Бошковић, Радосав. *Одабрани чланци и расправе*. Титоград: Црногорска академија наука и умјетности, 1978.
- Бошковић, Радосав, Кирил Тарановски, Јован Вуковић, Сима Пандуровић, Исидора Секулић и др. *Речник српског књижевног и народног језика* (огледна свеска), Београд: Државна штампарија, 1944.
- Брборић, Бранислав. Однос према туђицама – с мером али без аверзије. У: Брборић Бранислав (ур.). *Српски језик у нормативном огледалу*. Београд: Београдска књига, 2006, 391–414.
- Бушуй, А. М. *Лексикографическое описание фразеологии*. Самарканд: Государственный университет, 1982.
- Виноградов, Виктор В. О некоторых вопросах теории русской лексикографии. *Лексикология и лексикография* (избранные труды). Москва: Наука, 1977, 243–264.
- Вуковић, Гордана, Љильана Недељков. *Речник ѝрезимена Шајкашке (XVIII и XIX век)*. Нови Сад: Филозофски факултет, 1983.
- Вуловић, Наташа. *Лексика у ѝријовейкама Лазе К. Лазаревића*. Монографије 8, Београд: Институт за српски језик, 2010.
- Вуловић, Наташа. Принципи и методе лексикографске обраде фразеолошке грађе у описном речнику савременог српског језика. У: Рајна Драгићевић (ур.). *Пућевима речи*, Зборник радова у част Даринки Гортан-Премк. Београд: Филолошки факултет, 2017, 259–271.
- Вуловић Емонтс, Наташа. Лексикографска кодификација и место обраде изрека и пословица у описним речницима савременог српског језика. У: Стана Ристић, Ивана Лазич Коњик, Ненад Ивановић (ур.). *Лексикографија и лексикологија у светлу актуелних ѝроблема* (зборник научних радова). Београд: Институт за српски језик САНУ, 2021, 205–222.
- Глигорић, Велибор. *Српски реалистии*. Београд: Просвета, 1954.
- Гортан-Премк, Даринка. О граматичкој информацији и семантичкој идентификацији у великом описном речнику. *Наш језик* н.с. XXIV/3 (1980): 107–114.

- Гортан-Премк, Даринка. О месту термина у лексичком фонду. *Научни саста-
нак слависта у Вукове дане* 18/1 (1988): 15–21.
- Гортан-Премк, Даринка. О термилошким јединицама и њиховој обради у
Речнику САНУ. *Наш језик* 29/1–2 (1991): 49–54.
- Гортан-Премк, Даринка. *Полисемија и организација лексичког сисџема у срп-
скоме језику*. Београд: Институт за српски језик САНУ, 1997.
- Гортан-Премк, Даринка. Дефинисање у српској лексикографији. У: Рајна Дра-
гићевић (ур.). *Савремена српска лексикографија у теорији и љракси* (ко-
лективна монографија). Београд: Филолошки факултет, 2014, 131–139.
- Грицкат, Ирена. Академијски речници и њихови задаци (I део). *Наш језик* X/3–
6 (1960а): 88–100.
- Грицкат, Ирена. Академијски речници и њихови задаци (II део). *Наш језик*
X/7–10 (1960б): 212–227.
- Грицкат, Ирена. Проблеми описне лексикографије. *Глас САНУ* CCCLII, Оде-
љење језика и књижевности, књ. 13 (1988а): 7–13.
- Грицкат, Ирена. Речник Српске академије наука и уметности. *Глас САНУ*
CCCLII, Одељење језика и књижевности, књ. 13 (1988б): 25–40.
- Грицкат, Ирена. Стогодишњица лексикографског рада при Српској академији
наука и уметности. У: Павле Ивић (ур.). *Сџо година лексикографског
рада у САНУ*. Београд: САНУ и Институт за српски језик САНУ, 1993,
5–13.
- Грицкат, Ирена. Наука о језику у делатности Академије. *Глас САНУ* CCCLXXIX,
Одељење језика и књижевности, књ. 15 (1996): 1–83.
- Грицкат 2020: Драгићевић, Рајна (ур.). *Кругови Ирене Грицкаџ (семантич-
ко-граматичка исљраживања савременог српског језика)*. Београд: Са-
вез славистичких друштава Србије, 2020.
- Грковић, Милица. *Речник личних имена код Срба*. Београд: Вук Караџић, 1977.
- Даниленко, Валерий Петровић. *Русская џерминология*. Москва: Наука, 1977.
- Деретић, Јован. *Исљорија српске књижевности*. Београд: Нолит, 1983.
- Дешић, Милорад. Обрада израза у српској лексикографији. У: Рајна Драгиће-
вић (ур.). *Савремена српска лексикографија у теорији и љракси* (колек-
тивна монографија). Београд: Филолошки факултет, 2014, 233–248.
- Драгићевић, Рајна. *Лексикологија српског језика*. Београд: Завод за уџбенике,
2007.
- Драгићевић, Рајна. Стојан Новаковић као лингвиста. *Наш језик* XLVI/3–4
(2015): 1–9.
- Драгићевић, Рајна. *Српска лексика у љрошлости и данас*. Нови Сад: Матица
српска, 2018.
- Драгићевић, Рајна. О неологизмима у српском језику из угла припреме корпуса
за израду вишетомног речника савременог српског језика Матице срп-
ске. *Јужнословенски филолог* LXXVI/1 (2020): 107–121.
- Енц. Станојевић: *Народна енциклопедија српско-хрвајско-словеначка* I–IV.
Станоје Станојевић (ур.). Загреб: Библиографски завод, 1925–1929.

- Ивановић, Ненад. Историјат рада на речнику САНУ (1853–1953): један век развоја савремене српске лексикографије. У: М. И. Чернышева (отв. ред.). *Славјанска лексикографија*, Международная коллективная монография. Москва: Издательски центар „Азбуковник“, 2013, 166–198.
- Ивановић, Ненад. Лексикографски метајезик у Речнику САНУ. У: Рајна Драгићевић (ур.). *Савремена српска лексикографија у теорији и пракси* (колективна монографија). Београд: Филолошки факултет, 2014, 195–231.
- Ивић, Милка. *О језику Вуковом и вуковском*. Нови Сад: Књижевна заједница Новог Сада, 1990.
- Ивић, Павле. О Вуковом Рјечнику из 1818. године. *Сабрана дела Вука Караџића*, књ. II, Београд: Просвета–Нолит, 1966, 19–188.
- Ивић, Павле. *Дијалектологија српскохрватског језика (увод у шипокавско наречје)*. Нови Сад: Матица српска, ²1985.
- Ивић, Павле. *Српски народ и његов језик*. Београд: Српска књижевна задруга, ²1986.
- Ивић, Павле. *О словенским језицима и дијалектима*. Ниш: Просвета, 1991.
- Ивић, Павле. *Преглед историје српског језика*. Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића, 1998.
- Јагић, Ватрослав. *Сјомени мојега животоа*, књ. I, Београд: Српска краљевска академија, 1930.
- Јовановић, Љубомир. Лаза К. Лазаревић (предговор). *Пријовейке Л. К. Лазаревића* (свеска прва). Београд–Загреб, 1898, III–XLIII.
- Јовић, Душан. Александар Белић и модерна лингвистика његова времена. У: М. Стевановић (ур.). *Зборник радова о Александру Белићу*. Београд: САНУ, 1976, 181–203.
- Јовићевић, Радојица. *Лична имена у старословенском језику*. Монографије LVI. Београд: Филолошки факултет, 1985.
- Јокановић-Михајлов, Јелица. *Прозодија и говорна култура*. Београд: Друштво за српски језик и књижевност Србије, 2012.
- Јошић, Неђо. *Воћарска лексика и терминологија у српском језику*. Монографије 24. Београд: Институт за српски језик САНУ, 2016.
- Јошић, Неђо. Белићева лексикографска гледишта и Речник САНУ. *Научни састај слависта у Вукове дане* 45/1 (2016а): 63–72.
- Јошић, Неђо. Новаковићева *Посланица* о његовању језика српског – њен карактер и значај за развој српске лексикографске мисли. *Наш језик* XLVII/1–2 (2016б): 59–71.
- Јошић, Неђо. Три Новаковићева списа посвећена актуелним питањима лексикографске проблематике и лексикографске праксе. *Научни састај слависта у Вукове дане* 46/1 (2017а): 87–98.
- Јошић, Неђо. Концепт Речника САНУ у свјетлости огледних свески из 1913. и 1944. године. *Српски језик* XX (2017б): 399–412.
- Јошић, Неђо. Ономастички речници. У: М. Тешић, Р. Драгићевић, Н. Ивановић. *Српска лексикографија од Вука до данас. Каталог изложбе*. Београд:

- Српска академија наука и уметности, Савез славистичких друштава Србије, 2018, 329–339.
- Калинин, Александар В. *Лексика русског јазыа*. Москва: Издательство московского университета, 1978.
- Карацић, Вук Стефановић. *Мала ѿпросїонароднѣа славено-сербска ѿснарица*, Беч, 1814.
- Карацић, Вук Стефановић. *Срѿски рјечник исѿумачен њемачкијем и лаѿинскијем ријечима*, Београд, ⁴1935.
- Клајн, Иван. Лексика. У: М. Радовановић (ред.). *Срѿски језик на крају века*. Београд: Институт за српски језик САНУ, Службени гласник, 1996, 37–86.
- Клајн, Иван, Милан Шипка. *Велики речник сѿраних речи и израза*. Нови Сад: Прометеј, ⁶2012.
- Књига ЂД: *Књига Ђуре Даничића* (прир. Војислав Ђурић). Београд: Српска књижевна задруга, 1976.
- Мала енциклопедија Просвѣта*. Београд: Просвета, 1969.
- Марковић, Александра. Граматика у српским речницима. У: Р. Драгићевић (ур.). *Савремена срѿска лексикографија у ѿеорији и ѿракси* (колективна монографија). Београд: Филолошки факултет, 2014, 69–91.
- Марковић, Александра. Однос граматике и речника – граматика инхерентна описним речницима српског језика. *Наш језик* XLVIII/1–2 (2017): 27–43.
- Марковић, Светозар. Став Александра Белића у вези с акцентом страних ријечи у Речнику САНУ. У: М. Стевановић (ур.). *Зборник радова о Александру Белићу*. Београд: САНУ, 1976, 305–309.
- Меделец, Н. М. Структурно-граматические характеристики в одноязычном словаре общекфилологического типа. У: А. М. Бабкин (от. ред.). *Современная русская лексикография*. Ленинград: Наука, 1975, 55–65.
- Милановић, Александар. *Крајѿка исѿорија срѿског књижевног језика*. Београд: Завод за уѿбенике, 2010.
- Милановић, Александар. *Језик весма ѿлезан*. Београд: Друштво за српски језик и књижевност Србије, 2013.
- Михаиловић, Драгослав. *Мајсѿорско ѿисмо*. Београд: Ауторско издање, 2007.
- Младеновић, Александар. Једна значајна књига о језику Јована Стејића (приказ). *Јужнословенски филолог* XLVI (1990): 139–142.
- Мршевић-Радовић, Драгана. О критеријима који одређују место обраде фразеологизама у речнику. У: Драго Ђупић (ур.). *Лексикологија и лексикографија*. Београд–Нови Сад: САНУ и др., 1982, 141–148.
- Мршевић-Радовић, Драгана. *Фразеологија и национална кулѿура*. Београд: Друштво за српски језик и књижевност Србије, Библиотека Књижевност и језик, књ. 26, 2008.
- Николић, Берислав. *Мачвански говор*. Српски дијалектолошки зборник XVI. Београд: Српска академија наука и Институт за српски језик, 1966.

- Николић, Берислав. *Књижевници и језик*. Београд: Библиотека Друштва за српскохрватски језик и књижевност СРС, 1967.
- Николић, Берислав. *Основи млађе новошћоковске акценџуације*. Београд: Институт за српскохрватски језик, 1970.
- Николић, Мирослав. Утврђивање одреднице у српској лексикографији. У: Рајна Драгићевић (ур.). *Савремена српска лексикографија у теорији и пракси* (колективна монографија). Београд: Филолошки факултет, 2014, 61–68.
- Новаковић, Стојан. Српска краљевска академија и неговање језика српског (Посланица Академији наука философских). *Глас Српске краљевске академије* X (1888): 5–87.
- Новаковић, Стојан. Предлог Српској краљевској академији да се отпочне купљење грађе за академијски Српски Речник (1893). Посебно издање (прештампано из листа *Јавор*). Земун: Штампарија Јове Карамате.
- Нуорлуото, Јухани. Језички тип Јована Стејића у конфронтацији са вуковским типом стандардног језика. *Научни састајанак слависта у Вукове дане* 17/2 (1988): 151–159.
- ОС 1913: *Српски речник књижевног и народног језика (огледно издање бр. 1)*. Момчило Иванић, рукопис по материјалу Лексикографског одсека Српске краљевске академије, 1913.
- ОС 1944: *Речник српског књижевног и народног језика* (огледна свеска). Радосав Бошковић, Кирил Тарановски, Јован Вуковић, Сима Пандуровић, Исидора Секулић и др. Београд: Државна штампарија, 1944.
- ОС 1953: *Огледна свеска Речника српскохрватског књижевног језика по грађи Српске академије наука* (група аутора, предговор А. Белић). Штампано као рукопис. Београд, 1953.
- Остојић, Бранислав. Мјесто и значај језика Стевана Сремца у српском књижевном језику. *Српски језик* III/1–2 (1998): 141–148.
- Павковић, Васа. Грађа за Речник САНУ. У: Рајна Драгићевић (ур.). *Савремена српска лексикографија у теорији и пракси* (колективна монографија). Београд: Филолошки факултет, 2014, 55–59.
- Петровић, Снежана. *Турцизми у српском љризренском говору: на материјалу из рукописне збирке речи Димитрија Чемериџића*. Монографије 16. Београд: Институт за српски језик САНУ, 2012.
- Пешикан, Митар. Лексичко благо нашег језика и нормативни однос према њему. *Наш језик* XVIII/1–2 (1960): 80–92.
- Пешикан, Митар. О Речнику Српске академије наука и уметности (Уз рецензију М. С. Московљевића). *Наш језик* XIII/3–5 (1963): 137–168.
- Пешикан, Митар. Разликовање властитих и апелативних имена у топонимији. *Наш језик* н.с. XVII (1969): 257–263.
- Пешикан, Митар. *Наш књижевни језик на сто година послије Вука*. Београд: Библиотека друштва за српскохрватски језик и књижевност СРС, 1970.
- Пешикан, Митар. Десет томова Речника САНУ. *Наш језик* XXIII/3–4 (1978): 87–92.

- Пешикан, Митар. Даничић – лексикограф и његова обрада функционалних ричи, *Зборник о Ђури Даничићу* (ур. Антоније Исаковић, Јосип Торбарина). Београд: Српска академија наука и уметности, Загреб: Југославенска академија знаности и умјетности, 1981, 277–284.
- Пешикан, Митар. О селекцији речи у описним речницима. У: Драго Ђупић (ур.) *Лексикографија и лексикологија* (зборник реферата). Београд: САНУ, Нови Сад: Институт за јужнословенске језике Филозофског факултета, Београд: Филолошки факултет, 1982, 209–215.
- Пешикан, Митар. Општа и специфична лексика у дијалекатским и историјским речницима. *Лексикографија и лексикологија* (зборник радова). Београд: Институт за српскохрватски језик, Нови Сад: Матица српска, 1984, 125–128.
- Пешикан, Митар. Типолошка допуњавања Вуковог народног лексичког система за потребе књижевног језика. *Научни састајанак слависта у Вукове дане* 17/2 (1988): 33–42.
- Подольская, Наталия В. *Словарь русской ономастической терминологии*. Москва: Наука, 1988.
- Позив: Иванић Момчило, Ђорђевић Пера. *Позив и ујуйсџиво за куљење речи ѿо народу за Речник Срџске Краљевске Академије* (1899). Посебан отисак из Српских новина. Београд: Штампарија Краљевине Србије.
- Поповић, Љубомир. Стејићева концепција српског књижевног језика. *Књижевност и језик* XLIII/3–4 (1995): 1–31.
- Поповић, Љубомир. Интегрални речнички модели и њихов значај за лингвистички опис и анализу корпуса. *Научни састајанак слависта у Вукове дане* 31/1 (2003): 201–220.
- Поповић, Миодраг. *Ђура Даничић*. Београд: Нолит, 1949.
- Порохова, О. Г. Областная лексика в словарях русского литературного языка. У: А. М. Бабкин (от. ред.). *Современная русская лексикография*. Ленинград: Наука, 1975, 111–121.
- Радовић-Тешић, Милица. *Именице с ѿпрефиксима у срџском језику*. Београд: Институт за српски језик САНУ, 2002.
- Радовић-Тешић, Милица. *С речима и речником*. Београд: Учительски факултет, 2009.
- Радовић-Тешић, Милица. Распоређивање значења у српској лексикографији, У: Рајна Драгићевић (ур.). *Савремена срџска лексикографија у ѿгеорији и ѿракси* (колективна монографија). Београд: Филолошки факултет, 2014, 141–153.
- Радовић-Тешић, Милица. О лингвистичким састанцима у Институту за српски језик САНУ. У: Д. Мршевић-Радовић, Б. Сувајџић, С. Танасић (ур.). *Александар Белић срџски лингвиста века књ. 2*, Београд: Филолошки факултет, 2017, 261–272.

- Речник језика Пејтра II Пејтровића Његошева језика* (А–О, П–Ш). Михаило Стевановић (ур.). Београд: Српска академија наука и уметности и др., Црногорска академија наука и умјетности, 1983.
- Речник МС: *Речник срѣскохрвајског књижевног језика*. Нови Сад: Матица српска, Загреб: Матица хрватска (I–III), Нови Сад: Матица српска (IV–VI), 1967–1976.
- Речник САНУ: *Речник срѣскохрвајског књижевног и народног језика* (до сада објављена 21 књига). Београд: Српска академија наука и уметности, 1959–.
- Речник СЈ: *Речник срѣског језика*, Нови Сад: Матица српска, 2007.
- Ристић, Стана. Информације о граматичкој и лексичкој спојивости у дескриптивном речнику. *Наш језик XXXIV/1–2* (2001): 131–140.
- Ристић, Стана. *Експресивна лексика у срѣском језику (теоријске основе и нормативно-културолошки аспекти)*. Монографије 1. Београд: Институт за српски језик САНУ, 2004.
- Ристић, Стана. *Раслојеност лексике срѣског језика и лексичка норма*. Монографије 3. Београд: Институт за српски језик САНУ, 2006.
- Ристић, Стана. Прва лексикографска школа у Институту за српски језик САНУ. У: Срето Танасић (ур.). *Шездесет година Института за српски језик САНУ* (зборник радова). Београд: Институт за српски језик САНУ, 2007, 131–149.
- Ристић, Стана. Српске лексикографске институције. Београдска лексикографска школа. У: Рајна Драгићевић (ур.). *Савремена српска лексикографија у теорији и пракси* (колективна монографија). Београд: Филолошки факултет, 2014, 27–54.
- Ристић, Стана. Речник САНУ и Београдска лексикографска школа. У: Стана Ристић, Ивана Лазич Коњик, Ненад Ивановић (ур.). *Лексикографија и лексикологија у светлу актуелних проблема* (зборник научних радова). Београд: Институт за српски језик САНУ, 2021, 65–89.
- Ристић, Стана, Ненад Ивановић. О лексикографији Александра Белића – из необјављених рукописа. У: Д. Мршевић-Радовић, Б. Сувајџић, С. Танасић (ур.). *Александар Белић српски лингвиста века књ. 2*. Београд: Филолошки факултет, 2017, 195–259.
- Селимовић, Мехмед. *За и против Вука*. Нови Сад: Матица српска, 1967.
- Сергеев, Б. Н. Семантически близкие термины изобразительного искусства в современных толковых словарях русского языка. У: А. М. Бабкин (от ред.). *Современная руская лексикография*. Ленинград: Наука, 1975, 137–144.
- Скерлић, Јован. *Историја нове срѣске књижевности*. Београд: Издање књижаре С. Б. Цвијановића, 1912.
- Скерлић, Јован. *Историја нове срѣске књижевности*. Београд: Издавачко предузеће „Рад“, 1953.
- Словарь русского языка*. А. П. Евгеньева (ред.). Москва: Русский язык, 1999.

- Смирницкий, Александр Иванович. Лексическое и грамматическое в слове. *Вопросы грамматического строя*. Москва, 1955, 11–55.
- Сороколетов, Ф. П. Лексикография XX века. У: Mark Karamian (ed.). *История Большого академического словаря русского языка. Введение к новому Большому академическому словарю русского языка*. Санкт-Петербург: Институт лингвистических исследований, 2012, 295–297.
- Спасојевић, Марина. *Двовидски глаголи у савременом српском језику*. Необјављена докторска дисертација. Београд: Филолошки факултет, 2015.
- Станић, Милија. *Ускочки речник* (књ. I–II). Београд: Народна књига, 1990–1991.
- Станојчић, Живојин. *Синџакса Лазе К. Лазаревића I. Синџагмајски односи*. Београд: Институт за српскохрватски језик САНУ, 1973.
- Стевановић, Михаило. Институт за српскохрватски језик и програми његова рада. *Наш језик* н. с. XX/1–5 (1973–1974): 1–10.
- Стевановић, Михаило. *Савремени српскохрватски језик*, књ. I. Београд: Научна књига, 1981.
- Стевановић, Михаило. Сврха и начин израде овога дела (предговор). *Речник језика Пејтра II Пејтровића Његоша*, Београд: Српска академија наука и уметности, Црногорска академија наука и умјетности и др., 1983, VII–XXIX.
- Стевановић, Михаило. *Вук у своме и нашем времену*. Нови Сад: Матица српска, 1987.
- Стејић, Јован. Предлогъ за Србскій Рѣчникъ и Србску Граматику. *Гласник Друштва српске словесности* V (1853): 1–13.
- Стијовић, Рада. Из лексике Васојевића. *Српски дијалектолошки зборник XXXVI* (1990): 120–262.
- Тешић, Милосав. Речник језика писца у односу на општи речник. У: Драго Ћупић (ур.). *Лексикографија и лексикологија* (зборник реферата). Београд: САНУ, Нови Сад: Институт за јужнословенске језике Филозофског факултета, Београд: Филолошки факултет, 1982, 301–304.
- Тяпко, Галина Георгиевна. Доситејева апстрактна лексика из данашње перспективе. *Научни састџанак славистиџа у Вукове дане* 19/2 (1980): 81–92.
- Толковый словарь русского языка* I–IV. Д. Н. Ушаков (ред.). Москва: Государственный институт „Советская энциклопедия“, 1935–1940.
- Тополинска, Зузана. Шта тражим у речнику? *Дескриптивна лексикографија сџандардног језика и њене теоријске основе*. Београд: Српска академија наука и уметности и Институт за српски језик САНУ, Нови Сад: Матица српска, 2002, 33–37.
- Ћорић, Божо. Творбено и лексичко значење. *Научни састџанак славистиџа у Вукове дане* 22/2 (1993): 257–263.
- Ћупић, Драго, Жељко Ћупић. Речник говора Загараџа. *Српски дијалектолошки зборник XLIV*. Београд: Српска академија наука и уметности и Институт за српски језик САНУ, 1997.

- Упутства: *Упућства за израду речника*. Београд: Институт за српскохрватски језик, 1953 (интерни рукопис).
- Фекете, Егон. Допринос српских писаца стварању српског књижевног језика у другој половини XIX века. *Наш језик* XXVI/2–3 (1984): 83–93.
- Фекете, Егон. О Речнику српскохрватског књижевног и народног језика САНУ. У: Павле Ивић (ур.). *Свој година лексикографског рада у САНУ*. Београд: САНУ и Институт за српски језик САНУ, 1993, 21–49.
- Чиркова, Е. К. О критериях отграничения окказиональных слов от новых слов литературного языка. У: А. М. Бабкин (от. ред.). *Современная русская лексикография*. Ленинград: Наука, 1975, 91–101.
- Шмелев, Дмитрий Н. *Современный русский язык. Лексика*. Москва: Просвещение, 1977.
- Щерба, Л. В. Опыт общей теории лексикографии. У: А. Бабкин (от. ред.). *Современная русская лексикография*. Ленинград: Наука, 2012, 297–306.

*

- Dešić, Milorad. *Iz srpskohrvatske leksike*. Nikšić: Univerzitetska riječ, 1990.
- Havranek, Bohuslav. Ukoly spisovneho jazyka a jeho kultura. *Spisovna čeština a jazykova kultura* (zbornik radova). Praha, 1932, 32–84.
- Ivić, Milka. *O Vukovom i vukovskom jeziku*. Zemun: Biblioteka XX vek. Beograd: Čigoja štampa, 1997.
- Kruszec, Agata. Vukova trpeza – kulinarska terminologija u prvom izdanju Srpskog rječnika Vuka Stefanovića Karadžića (1818). *Zbornik Matice srpske za filologiju i lingvistiku* 47/1–2 (2004): 233–296.
- Kuna, Herta. *Jezičke karakteristike književnih djela Dositeja Obradovića*. Sarajevo: Akademija nauka Bosne i Hercegovine, 1970.
- Leksik. Leksik prezimena Socijalističke Republike Hrvatske (ur. Valentin Putanec, Petar Šimunović). Zagreb: Institut za jezik, 1976.
- Maretić, Tomislav. O narodnim imenima i prezimenima u Hrvata i Srba. *Rad JAZU* LXXXI (1886): 81–146 i LXXXII (1886): 69–154.
- Maretić, Tomo. Rječnik Srpske akademije. *Ljetopis JAZU* XXVIII (1914): 120–128.
- Novaković, Stojan. Glasovi o Ogledu rječnika: Pismo Stojana Novakovića predsjedniku. *Rad JAZU* XLV (1878): 165–213.
- Ogled: Na svijet izdaje Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti. Обрађује Gj. Daničić. Zagreb: Dionička tiskara, 1878.
- Pešikan, Mitar. Srpskohrvatska leksika. U: *Opšta enciklopedija Larousse* I. Beograd: Vuk Karadžić – Intereksport, 1971.
- Prčić, Tvrtko. *Semantika i pragmatika reči*. Sremski Karlovci–Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, 1997.
- Putanec, Valentin. Esej o jezičnom znaku i onomastici te o antroponimiji u Hrvatskoj (predgovor). *Leksik prezimena Socijalističke Republike Hrvatske*. Zagreb: Institut za jezik, 1976, V–XIV.

- Rječnik JAZU: *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti. I–XXIII, 1880–1976.
- Šipka, Danko. *Osnovi leksikologije i srodnih disciplina*. Novi Sad: Matica srpska, 1998.
- Škaljić, Abdulah. *Turcizmi u srpskohrvatskom-hrvatskosrpskom jeziku*. Sarajevo: Svjetlost, ³1973.
- Tafra, Branka. *Od riječi do rječnika*. Zagreb: Školska knjiga, 2005.
- Tafra, Branka. Dvojbe pri određivanju natuknice. У: Стана Ристић, Ивана Лазих Коњик, Ненад Ивановић (ур.). *Лексикологија и лексикографија у свейлу савремених љписиуја* (зборник научних радова). Београд: Институт за српски језик САНУ, 2016, 515–532.
- Vince, Zlatko. Odjek Daničićeve koncepcije Akademijina *Rječnika*. U: Josip Torbarina, Antonije Isaković. *Zbornik o Đuri Daničiću*. Beograd: SANU, Zagreb: JAZU, 1981, 391–400.
- Zgusta, Ladislav. *Priručnik leksikografije*. Sarajevo: Svjetlost, 1991.

Nedo G. Jošić

THE DEVELOPMENT CURVE OF SERBIAN DESCRIPTIVE LEXICOGRAPHY

S u m m a r y

The volume entitled *The Development Curve of Serbian Descriptive Lexicography* traces the development of lexicographic ideas in Serbs from the latter half of the 19th century to the present day. *Serbian Dictionary* (*Српски рјечник*) compiled by Vuk Karadžić, as an individual lexicographic venture (the first edition from 1818 and the second from 1852) is of exceptional importance for the national linguistic culture; it represents a fundamental basis in the description of the lexical system of the Serbian language. More recent times and the overall social development, notably the development of literature, brought new viewpoints and new far-reaching requirements in the description of the lexical system of the Serbian language. Those requirements and cultivation of the language as a whole, since the mid-19th century in general, have been delegated to the Serbian Academy of Sciences and Arts and its bodies, and thus in a while a voluminous lexicographic programme has been laid down under its auspices, whose final aim is the compilation of a comprehensive descriptive dictionary of the contemporary Serbian language. The lexicographic programme of the Serbian Academy of Sciences and Arts has had its peaks and troughs and different phases. In the development of the programme, the starting point was to do with Stejić's ideas and concepts, his views on „Србскій Рѣчникъ“ (*A Proposition for a Serbian Dictionary and Serbian Grammar* (*Предлогъ за Србскій Рѣчникъ и Србску Граматику*), 1853), and notably on Novaković's vision of a Serbian dictionary of “vernacular literary language” (*Serbian Royal Academy and the Cultivation of the Serbian Language* (*Српска краљевска академија и негованье језика српског*), 1888). The focal point in its development is the act of establishing the Department of Lexicography at the Serbian Royal Academy (1893). Since then there has been a systematic and organized collecting of lexical material from the written documents from the time of Dositej and Vuk up

until the modern times, as well as the spoken material from fieldwork representing vernaculars in the Štokavian area. So, there has been organized work on building the lexical corpus of the Serbian language as a fundamental basis of lexicographic description, which was to turn into the comprehensive descriptive Dictionary of the Serbian Academy.

The first lexicographic overview of the Academy's corpus material is a work entitled *Serbian Dictionary of Literary and Vernacular Language* (*Српски речник књижевног и народног језика*), published in 1913 (the so-called Ivanić's 'pilot issue'), based on a rather small corpus (of about 1,500,000 cards). Having demonstrated numerous weaknesses in the treatment and compiling of the existing material, the general consensus was that the said work (based on literary and normative principles) did not offer a clear, complete and satisfactory outline of the descriptive dictionary. The second 'pilot issue', a work of a team of authors led by Prof. Radosav Bošković, entitled *Dictionary of Serbian Literary and Vernacular Language* (*Речник српског књижевног и народног језика*), published in 1944, is based on a larger corpus (of about 3,000,000 cards). This paper has a linguistic character (based upon the segment **глава – глече**), and it offered an accurate and scientifically based outline of the contemporary national dictionary. It brought into focus all aspects of the description of lexical units, ranging from the grammatical heading and accentuation to the semantic and stylistic perspective. This work provided an insight into the stratification of the lexicon and a rather clear overview of phraseological items and their use in contemporary Serbian in the late first half of the 20th century. During the work on the final conception of the SASA Dictionary, this work was somewhat marginalized, even though it later turned out that it had had a huge impact on its development.

The central place in the development of lexicographic views (in the development of the lexicographic programme of the Serbian Academy in general) is occupied by Prof. Aleksandar Belić. Advocating firstly for the compilation of the Serbian dictionary (later Serbo-Croat as the common language of Serbs and Croats), Belić in his paper *Serbian Dictionary of Literary and Vernacular Language* (*Српски речник књижевног и народног језика*) from 1926 clearly laid out all the complexity and requirements of a comprehensive modern lexicographic programme. The one that stands out among them is the requirement that lexical treatment should rest on qualitative principles and solid syntagmatic organization of lexical items. Owing to certain cultural-linguistic and sociohistorical circumstances, the Academy's compiling of the dictionary of the Serbian language was expanded after World War Two regarding the corpus material and new ideas on language union, so that the dictionary started being published as the *Dictionary of Serbo-Croat*

Literary and Vernacular Language (Речник српскохрватског књижевног и народног језика) (1959 – present), with predominantly Serbian material and Serbian cultural mark. The lexical archives of the SASA Dictionary comprise approximately 6,000,000 cards. The modernization of lexical corpus and its actuality as a principle are one of the more prominent features of this dictionary. The lexical stock of the SASA Dictionary is intermittently updated with the material from Serbian sources (literary, terminological, etc.). The influx of contemporary material along with the lexical stock of existing and new collections of vernacular speech on Serbian soil, the dominant role of material excerpted from Serbian literary works (especially the period of realism, which had exerted a great impact on the formation of the lexical stock of the Serbian language and broadening of its scope), as well as other sources with national features, are all factors that determine the character of this dictionary in more recent times. The SASA Dictionary, based from early on upon the concept of dual material (Serbian as central and Croatian as lateral), by limiting the use of Croatian sources and their excerption in more recent times, by the first decades of the 21st century, virtually turned into a dictionary of the national language – dictionary of Serbian literary and vernacular language, which is what in essence it always has been.

The basic conception of the Dictionary of the Serbian Academy had been made in the course of compiling the first volume, and the volume itself was accompanied by *Guidelines for Compiling the Dictionary*, as a manual and milestone for the treatment of lexical material, theoretically and methodologically aligned with the latest advances in the science of language and applied to the concrete linguistic material. If Belić's writing *Serbian Dictionary of Literary and Vernacular Language* (1926) is taken to be a discussion on the organization of the lexicon, its principles, requirements and peculiarities, Belić's *Introduction* from 1959 (more precisely, from 1955), published within the first volume of the Dictionary of the Serbian Academy, represents the most important writing in the development of Serbian lexicographic thought. After giving an outline of the conception of the *Dictionary of Serbo-Croat Literary and Vernacular Language*, Belić goes on to investigate the specific features of the lexicon: its corpus material, parameters for the selection of lexical items, principles of lexical stratification, the role of authors in the formation of the literary lexical stock, stylistic aspect of lexical items, significance of lexical items on the periphery of the lexical system, the usage of words and many other minor factors relevant for the lexicographic profile and the structure of the lexicon.

The development of the lexicographic programme of the Serbian Academy, generally speaking, can be divided into three stages. Stage One

(1853–1888): foundation and elaboration of a concept of the comprehensive dictionary of the Serbian language; Stage Two (1893–1944): development of the corpus and research into its systematic lexicographic representation; Stage Three (World War Two – present): establishing the conception, advancing the methodology and applying it to the concrete lexical material.

Within the lexicographic programme of the Serbian Academy with more or less separate phases in its implementation, there grew an independent, world-famous and recognized school: **Belgrade School of Lexicography**. The tenets and semantic views of this gramatico-semantic school are based in part on lexicographic principles and concepts applied in Russian lexicographic practice (notably in Shakhmatov's era of compiling *Академического словаря русского языка*). The origins of concepts developed by this school can also be traced back to the writings of Stojan Novaković, and even those prior to him. The shaping of this school became evident at the brink of World War Two. Its tenets were laid down in the paper of 1944 (*Dictionary of Serbian Literary and Vernacular Language*), and elaborate, quite distinct and clear lexicographic views of this school were embodied in the first volume of the *Dictionary of Serbo-Croat Literary and Vernacular Language* (1959), as well as in the *Guidelines for Compiling the Dictionary* (the paper that was being prepared at the time of producing the first volume of the Dictionary of the Serbian Academy). The school has been further advanced, there have been minor adjustments in views after Belić (to keep up with the achievements of the lexicological and lexicographic theory in the Slavic world), and it stayed to the present day open to new ideas and theoretical and methodological innovations in the description of the lexicon.

The specific features of the Belgrade School of Lexicography are numerous. Its theoretical and methodological framework and technical solutions are implemented in the existing descriptive dictionaries, notably in the Dictionary of the Serbian Academy, which can be said to reflect its principles and patterns in the description of the lexicon. The Dictionary of the Serbian Academy strives to encompass (with certain limitations) the entire lexical stock of the Serbian (Serbo-Croat) language: content and function words, multi-word expressions and special aspects of the lexicon. In striving to do so there occur certain difficulties, which are related not only to the selection of words, but also not uncommonly to the very identification of certain headwords (i.e. their canonical forms). Grammatical information provided in the grammatical heading is in close connection with the character and application of a descriptive dictionary. The existing dictionaries (the six-volume Dictionary of Matica Srpska and Dictionary of the Serbian Language, as a contemporary practical lexicon of word usage) include only

basic, elementary grammatical information in accordance with the norm and usage of lexical items. In the SASA Dictionary grammatical heading is often broader, more detailed and sometimes very thorough (which can especially be seen in numerous polysemic verbs, e.g. the ones with twofold paradigm of certain forms and Ekavian and Jekavian forms, but not limited to those). General consensus as the legacy of the Belgrade School of Lexicography is that in descriptive dictionaries (notably the SASA Dictionary) the approach to the syntactic behaviour of lexical items is aligned with existing advances in syntax in the Serbian studies mainly characteristic of the latter half of the 20th century. In the said dictionary are noted only the necessary syntactic patterns, syntactic constructions identified in the corpus, when they are a relevant factor in the realization of meaning of certain words. The presentation of phraseology in the Dictionary of the Serbian Academy is very exhaustive (in others it is more constricted, limited to expressions from the literary stock), perhaps broader and more informative than can be found in any descriptive dictionary of Slavic provenience. Phraseological items in this dictionary are accompanied by other multi-word terminological units, proverbs and sayings; for practical reasons, they are all given separately in the second part of the lexicographic entry, where multi-word units are defined, and by using certain mechanisms of description and presentation are brought into connection with other phrases of the same rank. The network of meaning is accorded special attention in the teaching of the Belgrade School of Lexicography. There is an evident intention to present the semantic (and pragmatic) aspect of the lexical items to an adequate degree, to write the definitions in a succinct manner, in general terms, devoid of encyclopedic words (if there is no space for them), to identify fine nuances of meaning; to build a network of meaning broad enough to be all-encompassing, but also to take into account the hierarchy of meanings and their mutual connections, that is, the relationship between the primary and secondary ones. All this, therefore, entails requirements that are to be fulfilled in the description of the lexicon with utmost consistency and highest quality (irrespective of how much some of the lexical material may be resilient to description and definition).

Keywords: Serbian Academy of Sciences and Arts, development of lexicographic ideas, lexicology, descriptive lexicography (historical and contemporary), Belgrade School of Lexicography, SASA Dictionary, Serbian language.

Translated by
Tatjana Ružin Ivanović

Неджо Г. Йошич

ПУТЬ РАЗВИТИЯ СЕРБСКОЙ ОПИСАТЕЛЬНОЙ ЛЕКСИКОГРАФИИ

Р е з ю м е

В книге под заглавием «Путь развития сербской описательной лексикографии» отслеживается развитие лексикографических идей у сербов, начиная со второй половины XIX века до наших дней. «Сербский словарь» («Српски рјеченик») Вука Стефановича Караджича как индивидуальное лексикографическое начинание (его первое издание 1818 г. и второе 1852 г.) имеет исключительное значение для национальной языковой культуры; он представляет собой фундаментальную основу в описании лексической системы сербского языка. Более поздний период и всеобщее развитие общества, прежде всего развитие словесности, привели к новым взглядам и новым далеко идущим требованиям в описании данной системы. Такие требования и забота о языке вообще с середины XIX века вверяются Сербской академии наук и ее отделениям, тем самым в ее лоне обосновывается объемная лексикографическая программа, крайней целью которой является создание большого толкового словаря современного сербского языка. Лексикографическая программа Сербской академии наук испытывала периоды подъема и стагнации, были определенные изменения. Исходной точкой в развитии программы были идейные замыслы Йована Стейича, его взгляды на «Србскій Рѣчникъ» («Предлогъ за Србскій Рѣчникъ и Србску Граматику», 1853) и особенно взгляды Стояна Новаковича на сербский словарь «народного литературного языка» («Српска краљевска академија и неговање језика српског», 1888). Центральную и важнейшую точку в ее развитии представляет собой учреждение Лексикографического отделения Сербской королевской академии (1893). Тогда начинается систематическое и плановое собирание лексического материала из письменных источников с времен Доситея и Вука до современного периода и живого полевого материала из народных говоров штокавского наречия. Тем самым, ведется

организованная работа над созданием лексического корпуса сербского языка в качестве фундамента лексикографического описания, на котором потом вырастет большой толковый академический словарь.

Первым крупным обзором материала, собранным Академией, стал очерк под заглавием «Сербский словарь литературного и народного языка» («Српски речник књижевног и народног језика») 1913 года (так называемый очерк Иванича), базировавшийся на небольшом корпусе (примерно 1.500.000 карточек). Проявив ряд недостатков в обработке и представлении существующего материала, данный очерк, базированный на литературно-нормативных началах, согласно общей оценке не предоставил ясное, целостное и удовлетворяющее видение толкового словаря. Второй очерк, произведение авторского коллектива во главе с Радосавом Бошковицем, с названием «Словарь сербского литературного и народного языка» («Речник српског књижевног и народног језика») 1944 года, базировался на более объемном материале (примерно 3.000.000 карточек). Это лингвистически обоснованный очерк (построенный на сегменте *глава – глеце*), предоставивший ясное и научно обоснованное видение современного национального словаря. В нем освещаются все аспекты описания лексических единиц, начиная с грамматической информации и акцентуации до их семантической и стилистической перспектив. Очерк дал представление о расслоении лексикона и весьма понятную картину о фразеологических образованиях и их употреблении в современном сербском языке на рубеже первой половины XX века. При выработке окончательной концепции Словаря Сербской академии наук и искусств этот очерк как-то оказался вытесненным, вопреки тому, что потом выяснилось, что он сыграл важную роль в развитии данной концепции.

Центральное место в развитии лексикографических взглядов (и вообще в развитии лексикографической программы Академии) занимает Александр Белич. Выступая в начале за создание словаря сербского языка (позднее сербскохорватского как общего языка сербов и хорватов), Белич в тексте «Сербский словарь литературного и народного языка» («Српски речник књижевног и народног језика») 1926 года ясно показал всю сложность и все требования к одной всеохватывающей современной лексикографической программе. Среди них особенно выделяется требование, чтобы порядок словарной обработки базировался на качественных принципах и сильной синтагматической организации лексических единиц. В силу культурно-языковых и общественно-исторических обстоятельств программа создания словаря Академии была

расширена после Второй мировой войны в аспекте материала и новых представлений о языковой общности. С преобладающим сербским языковым материалом и сербским культурным отпечатком он начал выходить как «Словарь сербскохорватского литературного и народного языка» («Речник српскохрватског књижевног и народног језика») (1959–). Лексический архив академического словаря сегодня охватывает примерно 6.000.000 карточек. Принципы современного языкового материала и его актуальности являются важнейшими характеристиками этого словаря. Лексический фонд Академии периодически обновляется материалом из сербских источников (литературных, терминологических и т.п.). Приток современного материала вместе с лексикой из существующих и более новых собраний народных слов с сербской территории, доминирующая роль материала из произведений сербских писателей (особенно эпохи реализма, имевшей большое значение в формировании лексического фонда сербского языка и его расширении) и другие источники с национальной характеристикой являются факторами, определяющими сам характер данного словаря в новейшее время. Словарь Сербской академии наук и искусств, задуманный концептуально на двойственном материале (сербском как центральном и хорватском как вторичном), с уменьшением хорватских источников в новейшее время, в первые десятилетия XXI века практически перерос в словарь национального языка – словарь сербского литературного и народного языка, что он всегда по своей сути и представлял собой.

Основная концепция академического словаря была утверждена в рамках работы над его первым томом. Этот том сопровождала «Инструкция к составлению Словаря» («Упутство за израду Речника») как пособие и указатель для обработки лексического материала. На теоретическом и методологическом планах инструкция соответствовала самым современным пониманиям языкознания, примененным к конкретному языковому материалу. Если сочинение Белича «Сербский словарь литературного и народного языка» (1926 г.) понимать как обсуждение формирования лексикона, его принципов, требований и особенностей, «Введение» («Увод») Белича 1959 года (на самом деле 1955 года), опубликованное перед первым томом академического словаря, является важнейшим сочинением в развитии сербской лексикографической мысли. Помимо коротко изложенной концепции «Словаря сербскохорватского литературного и народного языка» Белич в нем рассматривает особенности лексикона: его материал, параметры для выбора лексических единиц, принципы лексического расслоения, роль писате-

лей в формировании литературного фонда, стилистический аспект лексических единиц, значимость лексических единиц с периферии лексической системы, аспект употребления слов и другие многочисленные важные и менее важные факторы, которые отражаются на лексикографическом профиле и устройстве лексикона.

В развитии лексикографической программы Академии можно выделить три этапа. I этап (1853–1888): возникновение и развитие идеи о большом толковом словаре сербского языка; II этап (1893–1944): развитие корпуса и поиск его осмысленного лексикографического представления; III этап (со Второй мировой войны): утверждение концепции, разработка методологии и ее применение на конкретном языковом материале.

В рамках лексикографической программы Академии, с более или менее отдельными фазами в его проведении, развилась самобытная и в мире узнаваемая и признанная школа – Белградская лексикографическая школа. Взгляды и требования данной грамматико-семантической школы частично полагаются на лексикографические начала и понятия, применяемые в российской лексикографической практике (в первую очередь в деятельности Шахматова и работе над «Академическим словарем русского языка»). Зародыши развития данной школы можно узнать в сочинениях Стояна Новаковича, даже и до него. Ее контуры появились накануне Второй мировой войны. Они были представлены в очерке 1944 года («Словарь сербского литературного и народного языка»), а развитие, весьма изощренные и понятные лексикографические взгляды данной школы выразились в первом томе «Словаря сербско-хорватского литературного и народного языка» (1959) и «Инструкции к составлению словаря», готовившейся одновременно со составлением первого тома академического словаря). Школа потом совершенствовалась, делались мелкие сдвиги в понятиях после Белича (согласно достижениям лексиколого-лексикографической теории в славянском мире), оставаясь до наших дней открытой к новым понятиям и теоретико-методологическим новациям в описании лексикона.

Особенности Белградской лексикографической школы многочисленны. Ее теоретико-методологические установки и технические решения применялись в существующих толковых словарях, особенно в Словаре Сербской академии наук и искусств, который можно считать зеркалом ее принципов и образцов в описании лексикона. Академический словарь преследует цель (с определенными ограничениями) охватить совокупный лексический фонд сербского (сербскохорватского) языка:

полнозначные и служебные слова, словосочетания и специальные виды лексикона. В этом стремлении появляются определенные трудности, касающиеся не только выбора слов, а часто и определения некоторых вокабул (точнее их канонических форм). Грамматическая информация, предоставляемая в соответствующем разделе словарной статьи, непосредственно связана с характером и предназначением толкового словаря. В существующих словарях (шеститомном словаре Матицы сербской и «Словаре сербского языка» как современном справочном словаре) приводится только основная, самая базовая грамматическая информация, соответствующая норме и употреблению лексических единиц. В Словаре Сербской академии наук и искусств грамматическая информация часто более широкая, охватывающая, а порой и весьма исчерпывающая (что особенно заметно у многочисленных полисемантических глаголов, нпр. с двойственной парадигмой некоторых глаголов в екавских и иекавских формах, но не только у них). Достижением Белградской лексикографической школы считается общий выбор приступать к синтаксическому поведению лексических единиц в толковых словарях (особенно в Словаре Сербской академии наук и искусств) в духе существующих синтаксических знаний в сербистике, характерных в основном для второй половины XX века. В данном словаре приводятся только самые необходимые синтаксические связи и конструкции, присутствующие в материале, когда они являются важным параметром в осуществлении значения определенных слов. Обзор фразеологии в Словаре Сербской академии наук и искусств весьма основательный (в других словарях он куда менее обширный, ограничивающийся выражениями литературного фонда), может быть, более широкий и содержательный, чем это показывают толковые словари в славянском мире. В данном словаре фразеологические словосочетания сопровождаются и другими терминологическими словосочетаниями, поговорками и народными пословицами; для наглядности всё это выделяется во второй части лексикографической статьи, где определяются словосочетания, а при помощи определенных механизмов толкования и представления указывается их связь с другими словосочетаниями этого ранга. В учении Белградской лексикографической школы особое внимание уделяется сети значения. Видно стремление мерно выложить аспект значения (и употребления) лексических единиц, стремление, чтобы определения были плотными и короткими, выраженными в общем духе, без энциклопедизма (если он не нужен), чтобы нюансы значения были показаны во всех подробностях и тонкостях; сеть значения должна быть довольно

пространной, чтобы всё охватить, а с другой стороны надо учитывать порядок значений и их взаимосвязи, отношения выше- и низжестоящего. Всё это подразумевает требования, которые необходимо как можно более последовательно и лучше соблюдать (сколько бы лексический материал ни опирался толкованию и определению).

Ключевые слова: Сербская академия наук и искусств, развитие лексикографической мысли, лексикология, описательная лексикография (историческая и современная), Белградская лексикографическая школа, Словарь Сербской академии наук и искусств, сербский язык.

Перевод
Стефана Милошевича

Именски регистар

- Алексић, Р. 76, 84ф
Андрић, И. 64ф, 171, 172ф
Анушић, А. 174
Аранђеловић-Живковић, Б. 63ф
Арсенијевић, В. 158
Арсић, Љ. 174
Бајић, Т. 164
Барић, Х. 71, 83ф
Бартмињски, Ј. 204
Бархударов, С. 82
Белић, А. 11, 13, 17, 27, 29, 30, 33–36, 40, 44, 45, 47, 48, 50, 51–54, 58–67, 69–71, 74–78, 80–87, 94, 100, 132ф, 133ф, 136, 149ф, 158ф, 160, 169–171, 181, 182, 186ф, 194, 200–205, 207
Билбија, Ј. 159, 163
Богдановић, Ј. 163
Богдановић, С. 162
Богишић, В. 33, 42, 44
Бојанић, М. 160ф, 173
Бондарко, А. В. 125, 126, 207
Борјановић, Ј. 158
Бошковић, Ј. 34, 42
Бошковић, Р. 13, 35, 40, 41, 46, 47, 50, 53, 57, 60, 64, 65, 67, 71–73, 76, 83, 149ф, 169, 176, 178, 200, 202, 203
Брижакова, Е. 153
Бругман, К. 86
Бубало, М. 158
Будмани, П. 123ф
Бушетић, Т. 165
Бушуй, А. М. 137
Вељић, Н. 165
Веселиновић, Ј. 178
Видаковић, М. 20
Виноградов, В. В. 108–110, 131
Винце, З. (Vince, Z.) 27, 36ф, 39
Влајинац, М. 165
Воркапић, Ј. 162
Вујаклија, М. 85
Вујанић, М. 154ф
Вујић, Ј. 20, 102
Вуковић, Г. 191
Вуковић, Ј. 53ф, 55, 56, 65, 71–73, 76ф, 83ф, 149ф
Вуловић, Н. 136, 138ф–140, 182ф, 184
Глигорић, В. 181
Гортан-Премк, Д. 132, 143, 150, 151ф
Грђић-Бјелокосић, Ј. 158
Грим, Ј. 35, 38
Грицкат, И. 9, 19, 25, 26ф, 29–32, 40, 41, 43, 46, 50, 52, 54, 59–64, 69, 70, 75, 76, 78, 84ф–87, 145, 152, 154ф, 155, 168, 169, 171, 175, 204
Грковић, М. 106, 187, 188, 191
Грот, Ј. К. 88ф
Давидовић, Д. 26ф
Даљ, В. 25
Даниленко, В. П. 96ф
Даничић, Ћ. 10, 16, 26, 27, 29–31, 34–36, 38–42, 44, 46, 48–50, 57, 58, 66ф, 67, 69, 72, 73, 123ф, 174ф, 188ф, 197, 199
Дедијер, Ј. 163
Деретић, Ј. 179–181
Дешић, М. 139
Димитријевић, Ј. 162
Динић, Ј. 159ф

- Драгићевић, Р. 27, 34, 35, 91, 92, 98, 103ф, 143, 145, 151ф, 211
- Дукић, Ђ. 159, 163
- Ђерић, В. 47, 48, 157
- Ђорђевић, В. 33, 42
- Ђорђевић, П. 157ф, 202, 208
- Елезовић, Г. 84ф, 159, 165, 173
- Живановић, Ј. 34, 42
- Згуста, Л. (Zgusta, L.) 88, 93, 95–97, 100, 101, 105ф, 107, 131ф, 145, 146, 148, 149, 151–153, 169ф, 174ф, 187
- Зега, Н. 159
- Змај, Ј. Ј. 158, 177
- Зоре, Ј. 33, 42
- Зорић, Д. 163ф
- Иванић, М. 11, 47–54, 60, 64, 65, 67, 70, 74, 132ф, 157ф, 168, 200–202, 208
- Ивановић, Н. 22, 23, 25, 45, 49, 57, 66, 68ф, 80ф, 81ф, 148ф, 203
- Ивић, М. 45, 68, 84ф, 159ф
- Ивић, П. 10ф, 18, 37, 84ф, 160, 162ф, 164
- Ивковић, М. 83ф
- Ившић, С. 121
- Игњатовић, Ј. 178
- Илић, Д. 85
- Исаковић, А. 172ф
- Истрин, В. М. 83
- Јагић, В. 26, 36ф
- Јакобсон, Р. 86
- Евгенјева, А. П. 117ф
- Јовановић, В. 64ф
- Јовановић, Љ. 180, 181
- Јовановић, С. 64ф
- Јовић, Д. 58ф
- Јовићевић, А. 158
- Јокановић-Михајлов, Ј. 119ф
- Јошић, Н. 40, 74, 110ф
- Јунгман, Ј. 39
- Калинин, А. В. 91, 92ф
- Капанадзе, Л. А. 98
- Караџић, Вук Стефановић 10, 15ф–20, 22–25, 28–35, 37–42, 44–46, 48, 59, 63, 66ф–69, 72, 73, 78, 80, 82ф, 87, 103ф, 106ф, 116ф, 123, 126ф, 141, 147, 157, 159, 167, 169ф–171, 174ф, 176, 178, 180, 188ф, 189, 191, 192, 197, 198
- Клајн, И. 103, 175
- Ковачевић, Б. 165
- Ковачевић, Д. 160ф
- Костић, Д. 83ф
- Костић, Ј. 177
- Кочић, П. 64ф, 178
- Кош, Е. 172ф
- Крушец А. (Kruszec, A.) 10
- Куна, Х. 103ф
- Лазаревић, Ј. 178–185
- Линде, С. Б. 39
- Литре, Е. 35, 38, 39
- Лончаревић, С. 163ф
- Максимовић, Д. 172ф
- Маретић, Т. 49–51, 114ф, 188ф, 190ф, 193
- Марковић, А. 132
- Марковић, М. 124ф, 159ф
- Марковић, С. 66ф
- Матавуљ, С. 178ф
- Меделец, Н. М. 113
- Мијатовић, С. 165
- Миклошич, Ф. 27, 34, 36
- Милановић, А. 91, 102
- Милас, М. 123ф
- Милићевић, Ђ. М. 32ф
- Миљанов, М. 176, 177
- Миодраговић, Ј. 186ф
- Михаиловић, Д. 161ф, 172ф
- Михајловић, В. 102ф
- Младеновић, А. 16, 19, 20
- Московљевић, М. 66, 76, 84ф, 119
- Мршевић-Радовић, Д. 139
- Мушицки, Ј. 16
- Натошевић, Ђ. 164
- Недељков, Љ. 191
- Ненадовић, М. 176, 177
- Николајевић, Ђ. 158, 162
- Николић, Б. 119ф, 182, 183
- Николић, М. 108, 109, 111, 119, 159
- Новаковић, С. 10, 11, 16, 17, 24–46, 48, 49, 53, 59–61, 67–70, 74, 76–79,

- 81, 157, 167, 168, 170, 186, 188ф, 197–200, 202, 203, 209, 210
 Нуорлуото Ј. (Nuorluoto, J.) 16, 19
 Његош, П. П. 114ф
 Обрадовић, Д. 31, 32, 41, 43, 47, 69, 77, 81ф, 87, 102, 103ф, 160ф, 167, 168, 170, 171, 198
 Остојић, Б. 180
 Павешаић, С. 67
 Павичић, С. 123ф
 Павковић, В. 84ф, 89ф
 Павловић, Ј. 164
 Павловић, М. 76
 Пандуровић, С. 53ф, 65, 71, 83ф, 143ф, 155ф
 Панчић, Ј. 33, 42
 Петровић, С. 94ф
 Пешикан, М. 62ф, 84ф, 85, 87, 89, 90, 96–98, 105, 110, 118ф–120, 130ф, 144, 145ф, 154ф, 158ф, 159, 161, 163, 172, 173, 185ф, 186, 188, 194ф, 207
 Подольска, Н. В. (Подольская, Н. В.) 189ф
 Половина, Н. 63ф, 85
 Поповић, Д. 162
 Поповић, Љ. 16, 20–24, 26ф, 130
 Поповић, М. 26
 Поповић, П. 158
 Порохова, О. Г. 95ф
 Прћић, Т. 151ф
 Путанец, В. 188ф, 190ф, 193
 Радовић-Тешић, М. 44, 50, 54, 55, 57, 62, 65, 71, 86, 87, 91, 92, 94, 96ф, 100, 102–104, 123, 136, 142, 144, 145, 147, 149ф, 154, 170ф, 174, 205
 Радојчић, Н. 164
 Радонић, Н. 158, 164
 Рачки, Ф. 36, 39
 Реметић, С. 123, 173
 Решетар, М. 123ф
 Ристић, С. 68ф, 79–81, 87, 114, 141, 148
 Розвадовски, Ј. М. (Rozwadowski, J. M.) 56, 149ф, 150
 Сарајлија, С. М. 102
 Секулић, И. 53ф, 65, 71, 83ф, 155ф
 Селимовић, М. 17–19
 Сергеев, В. Н. 99
 Симић, М. 123, 159, 164
 Симић, Миладин 165
 Скерлић, Ј. 50ф, 185ф
 Смирницки, А. И. 113ф
 Сороколетов, Ф. П. 83, 88ф, 96ф
 Спасојевић, М. 127
 Срезњевски, И. 27, 36
 Сремац, С. 178–180
 Срећковић, Ј. 158, 165
 Станић, М. 90, 123, 173
 Станојевић, М. 158, 165
 Станојевић, С. 15
 Станојчић, Ж. 182, 184
 Стевановић, М. 76, 84ф, 86, 119ф, 128, 130–132, 172
 Стевовић, И. 164
 Стејић, Ј. 10, 11, 15–27, 45, 67, 81, 168, 197, 198, 202
 Стијовић, Р. 123, 124ф, 154ф, 163, 173
 Стојановић, Љ. 27, 34, 123ф
 Стратимировић, С. 16
 Тарановски, К. 53ф, 65, 71, 76ф
 Тафра, Б. 108
 Тешић, М. 95, 123, 126, 155ф, 159
 Тјапко, Г. 103ф
 Ткалчевић, А. 27, 36
 Тодоровић, Б. 163
 Тополињска, З. 118ф
 Тривунац, М. 53, 60ф, 83ф, 155ф
 Тривунац, Р. 160ф, 173
 Ћипико, И. 178
 Ћорић, Б. 56
 Ћупић, Д. 123, 124ф, 160ф, 163
 Ћупић, Ж. 123, 124ф, 160ф, 163ф
 Ушаков, Д. Н. 117ф
 Фекеће, Е. 30, 32ф, 41, 57, 63ф, 65ф, 66ф, 76ф, 77, 84, 85, 105ф, 171, 172, 179
 Хавранек, Б. (Havránek, B.) 95
 Хаџић, Ј. 16
 Хејне, М. (Heyne, M.) 50
 Христић, Ј. 174
 Цветковић, М. 165

Чемерикић, Д. 94ф, 159, 165	Шмељов, Д. Н. (Шмелев Д. Н.) 92ф,
Чиркова, Е. К. 90	98
Џунић, С. 174	Шобајић, С. 163
Шахматов, А. 82, 86, 88ф, 100	Шоћ, П. 159
Швабић, П. 164	Шурмин, Ђ. 123ф
Шипка, М. 175	Шчерба, Л. В. 104ф
Шкаљић, А. (Škaljić, A.) 110, 112ф,	
119	

Индекс саставили
др Неђо Јошић
и др Стефан Степановић

О АУТОРУ

Неђо Г. Јошић је рођен у Врховини (Кнежево, Република Српска). Основну школу завршио је у селу Јаворани, а даље школовање наставио у Бањој Луци и Београду. Филолошки факултет Универзитета у Београду завршио је 1986. године; магистрирао је 1991. године (магистарску тезу *Микрофонијонимија села Јаворана*) бранио је код проф. Радојице Јовићевића.

На Институту за српски језик САНУ ради од 1988. године. Од заснивања радног односа ангажован је на изради Речника САНУ. У тридесетпетогодишњем периоду завршио је неколико десетина секција (на нивоу основне обраде речничке грађе, редакције и суредакције). Од 2020. године др Неђо Јошић председник је Уређивачког одбора Речника САНУ и руководилац *Одсека за лингвистичка истраживања савременог српског језика и израду Речника САНУ*, а од 2021. године и замјеник директора Института за српски језик САНУ. У дугогодишњем раду објавио је педесетак научних радова из области науке о језику и двије научне монографије (*Вођарска лексика и терминологија у српском језику*, 2016; *Развојни лук српске описне лексикографије*, 2024). Поље његовог ужег научног занимања чини лексикологија, лексикографија (историјска и савремена), фразеологија и терминологија (народна и стручна). Унатраг неколико година Неђо Јошић самостално израђује *Фразеолошки рјечник Врховине* (Република Српска: област између Врбаса, Врбање и Угра); у новије вријеме израда овог рјечника прихваћена је као једна од активности (пројеката) Института за српски језик и књижевност Академије наука и умјетности Републике Српске.

Аутор је краће вријеме предавао српски језик у Филолошкој гимназији (Београд), те објавио збирку прича *Тојови Петраш и Зеленко* (Народна књига, Београд 2008) и већи број кратких прича и приповијетки у најугледнијим нашим књижевним листовима и часописима и листовима.

Компјутерска припрема
Давор Палчић

Ликовно решење корица
Лепосава Кнежевић, Чигоја штампа

Штампа
Службени гласник, Београд

CIP – Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

811.163.41'374

ЈОШИЋ, Неђо, 1961–

Развојни лук српске описне лексикографије / Неђо Г. Јошић. – Београд :
Институт за српски језик САНУ, 2024 (Београд : Службени гласник). – 238
стр. ; 24 см. – (Монографије / Институт за српски језик САНУ ; 39)

На спор. насл. стр: The Development curve of Serbian descriptive lexicography.
– Тираж 300. – О аутору: стр. [239]. – Напомене и библиографске референце
уз текст. – Библиографија: 213–223. – Summary: The Development curve
of Serbian descriptive lexicography; Резюме: Путь развития сербской
описательной лексикографии. – Регистар.

ISBN 978-86-82496-04-5

а) Српски језик – Лексикографија

COBISS.SR-ID 149532681